

Ifjúság 2000

TANULMÁNYOK I.

Szerkesztette

Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László

Nemzeti Ifjúságkutató Intézet
Budapest, 2002

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ.....	1
NEMESKÉRI ISTVÁN: MÓDSZERTANI KERETEK	9
GÁBOR KÁLMÁN: A MAGYAR FIATALOK ÉS AZ ISKOLAI IFJÚSÁGI KORSZAK. TÚL RENDEN ÉS OSZTÁLYON?	13
GLOBALIZÁCIÓ ÉS A MAGYAR FIATALOK	16
A MAGYAR FIATALOK ISKOLAI IFJÚSÁGI KORSZAKBAN ÉS A KÉT FÉLE FORGATÓKÖNYV.....	17
A SZÁRMAZÁSI ÉS TERÜLETI KÜLÖNBSEGEK.....	20
AZ ÉLETHELYZETEK, ÉLETUTAK INDIVIDUALIZÁLÓDÁSA	24
KÖVETKEZTETÉSEK.....	28
IRODALOM.....	30
NEMESKÉRI ISTVÁN: INFORMATIKAI ESZKÖZÖK FOGYASZTÁSA	33
BEVEZETÉS.....	33
A VEZETÉKES TÁVKÖZLÉSI INFRASTRUKTÚRA FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON	33
MOBIL TELEFONOK ÉS TELEFONTÁRSASÁGOK	34
A TELEFON, MINT TÁRSADALMI JELENSÉG	35
A SZÁMÍTÓGÉP ÉS AZ INTERNET	35
AZ INFORMATIKÁBAN REJLŐ TÁRSADALMI KONFLIKTUSHELYZETEK.....	36
INFORMATIKAI ESZKÖZÖKKEL VALÓ ELLÁTOTTSÁG A FIATALOK KÜLÖNBÖZŐ CSOPORTJAI ESETÉN.....	37
TELEFONELLÁTOTTSÁG	38
MOBIL TELEFONELLÁTOTTSÁG.....	40
SZÁMÍTÓGÉP HASZNÁLAT.....	42
SZÁMÍTÓGÉP ÉS CSALÁDSZERKEZET	46
OTTHONI INTERNET HOZZÁFÉRÉS	48
AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM ÉS A FIATALOK.....	50
LAKI LÁSZLÓ: MUNKAERŐ-PIACI HELYZET, GAZDASÁGI AKTIVITÁS, FOGLALKOZTATOTTAK, FÖLDBIRTOKLÁS ÉS VÁLLALKOZÁS	53
A MUNKANÉLKÜLISÉG.....	62
A MUNKAVÁLLALÁSI HAJLANDÓSÁG.....	69
A MUNKAVÁLLALÁS IDEJÉNEK KITOLÓDÁSA.....	71
A FOGLALKOZTATOTTAK.....	80
FÖLDBIRTOKÁS, GAZDÁLKODÁS ÉS VÁLLALKOZÁS	94
VÁLLALKOZÁS	98
SZÉKELY GÁBORNÉ: A FIATALOK LAKÁSVISZONYAI.....	103
ÖNÁLLÓVÁ VÁLÁS, ELKÖLTÖZÉS A SZÜLŐKTŐL	104
ELÉGEDETTSÉG, LAKÁSSZERZÉSI TERVEK	113
BUKODI ERZSÉBET: PÁRKAPCSOLAT-FORMÁLÓDÁS AZ EZREDFORDULÓN	119
BEVEZETÉS.....	119
A HÁZASSÁGKÖTÉS IDŐZÍTÉSE AZ EGYÉNI ÉLETÚTBAN: A LEGFONTOSABB IDŐBELI VÁLTOZÁSOK.....	120

AZ ÉLETTÁRSI EGYÜTTÉLÉS, MINT ELSŐ PÁRKAPCSOLAT – AZ IDŐBELI VÁLTOZÁSOK .	123
HÁZASSÁG VERSUS ÉLETTÁRSI KAPCSOLAT – AZ EGYÉNI JELLEMZŐK HATÁSA	128
A PARTNERSZELEKCIÓS MINTÁK VÁLTOZÁSA	138
ÖSSZEFOGLALÁS	141
JEGYZETEK	143
SUSÁNSZKY ÉVA - SZÁNTÓ ZSUZSA: AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT SZEMPONTJÁBÓL VESZÉLYEZTETETT FIATALOK DEMOGRÁFIAI ÉS TÁRSADALMI JELLEMZŐI	145
A PSZICHOSZOMATIKUS TÜNETEK, MINT AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT INDIKÁTORAI	145
A „SZOMATIZÁCIÓS” VESZÉLYEZTETETTSÉG	147
A VESZÉLYEZTETETT CSOPORT DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI	147
CSALÁDI HÁTTÉR, NEVELTETÉS	148
<i>A szülők iskolai végzettsége</i>	148
<i>A szülők foglalkozása</i>	149
<i>A nevelő család típusa</i>	150
<i>Alkoholprobléma a családban</i>	151
<i>A kérdezett társadalmi helyzete</i>	151
<i>A kérdezett iskolai végzettsége</i>	151
A KÉRDEZETTEK FOGLALKOZÁSA	152
<i>A kérdezettek családi állapota</i>	153
<i>A kérdezett elégedettsége lakáskörülményeivel</i>	154
<i>A kérdezettek anyagi helyzete</i>	154
<i>A rizikómagatartás és a veszélyeztetettség összefüggése</i>	155
ÖSSZEFOGLALÁS	156
FELHASZNÁLT IRODALOM:	157
FÁBRI ISTVÁN: A SPORT, MINT A FIATAL KOROSZTÁLYOK ÉLETMÓDJÁNAK MEGHATÁROZÓ ELEME.....	159
FELHASZNÁLT IRODALOM:	171
BAUER BÉLA-TIBORI TÍMEA: AZ IFJÚSÁG VISZONYA A KULTÚRÁHOZ	173
NÉHÁNY ÁLTALÁNOS ÉSZREVÉTEL	173
A KULTÚRÁHOZ VALÓ VISZONY	174
VÁLOGATÁS NÉHÁNY KULTURÁLIS VIZSGÁLAT TAPASZTALATAIBÓL	175
<i>A kulturális fogyasztás változásai</i>	175
<i>A kulturális javak helye az értékpreferenciában</i>	181
MIT MUTATNAK AZ IFJÚSÁG 2000 [©] VÁLASZAI A KULTÚRAFOGYASZTÁSSAL KAPCSOLATBAN?	183
<i>Olvasási szokások</i>	183
<i>Újságolvasás</i>	184
<i>Könyvtárhasználat</i>	186
<i>Könyvesboltba járás</i>	187
<i>Televíziónézés</i>	187
<i>A rádiózás</i>	189
KITEKINTÉS	193
FELHASZNÁLT IRODALOM	194
BAUER BÉLA: AZ IFJÚSÁG VISZONYA AZ ÉRTÉKEK VILÁGÁHOZ.....	195
ELMÉLETI VEZÉRELVEK	195

1. Mit értünk/értettünk a vizsgálat során értékrendszeren és gondolkodásmódon?	195
2. A következő kérdés az, hogy vajon mit értünk régióknak?	196
3. Mit értünk az értékrendszer hiányának társadalmi problémájának?	197
ÉRTÉKEK, ÉRTÉKVILÁG	200
FELHASZNÁLT IRODALOM	206
ROSTA GERGELY: IFJÚSÁG ÉS VALLÁS	209
AZ ADATOK TANÚSÁGA	211
VALLÁSOSság A SZOCIO-DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÓK TÜKRÉBEN	213
AZ „EGYHÁZIAS MAG”	215
“MAGUK MÓDJÁN” VALLÁSOSAK	219
AZ ATEISTÁK	220
ÉRTÉKMINTÁK – FAKTORELEMZÉS	221
ÖSSZEGZÉS	224
FELHASZNÁLT IRODALOM	225
GAZSÓ TIBOR – SZABÓ ANDREA: TÁRSADALMI KÖZÉRTET, POLITIKÁHOZ VALÓ VISZONY	227
BEVEZETÉS	227
A MAKROÖKONÓMIAI HELYZET ÉS A SZEMÉLYES ÉLETHELYZET RETROSPEKTÍV ÉRTÉKELÉSE	229
PERSPEKTIVIKUS ÉRTÉKELÉSEK	230
SZEMÉLYES ÉLETERVEK, ELKÉPZELÉSEK	231
ELTÉRÉSEK A TELEPÜLÉSTÍPUSOK DIMENZIÓJÁBAN	232
ELTÉRÉSEK A FÖLDRAJZI RÉGIÓK DIMENZIÓJÁBAN	233
A POLITIKA TÁVOLI VILÁGA	234
Politikai érdeklődés	234
Szervezeti tagság, szervezettség	240
Választási részvételi szándék	245
KERN TAMÁS – SZABÓ ANDREA: EURO-ATLANTI CSATLAKOZÁS MEGÍTÉLÉSE A FIATALOK KÖRÉBEN	249
NATO-CSATLAKOZÁS MEGÍTÉLÉSE	249
AZ EURÓPAI UNIÓS CSATLAKOZÁS ELFOGADOTTSÁGA	255

Előszó

A huszadik század utolsó harmadát uraló fő folyamatokkal – a gazdasági paradigmaváltással (a fordí típusú ipari kapitalizmusról a posztfordi felhalmozási rendszerre való áttérés) és a globalizációval –, illetve ezek világalakító hatásaival a magyar lakosság közvetlenül a nyolcvanas évek végén szembesült. Először a politikai rendszerváltás kapcsán, amikor más közép- és kelet-európai népekhez hasonlóan számára is kézzel foghatóvá váltak a jelzett irányzatok világ gazdaságát és az addigi nagyhatalmi–katonai status quot gyökeresen átstrukturáló következményei. Gondoljunk itt a kétpólusú világ gyors összeomlására, mely mögött a szocialista gazdaságok versenyképtelensége és így a fegyverkezési verseny elvesztése munkált; a szovjet birodalom felbomlására, mely az érintett népek önállóságának és függetlenségének a visszanyerésén túl esélyt adott politikai és gazdasági berendezkedésük megváltoztatására is; vagy azokra a lehetőségekre és kényszerekre, melyek e helyzetben új politikai, katonai és gazdasági integrációkba való részvétel kimunkálására ösztönözték őket.

A politikai rendszerváltást követően aztán a lakosság szembesült a posztfordi kapitalizmus és a globalizáció magyar gazdaságra, foglalkoztatottságra, munkaerőpiacra és társadalomra gyakorolt közvetlen hatásaival is. Például azzal a pozícióval, amelyet a globalizáció során a centrum és a periféria országai közötti új keletű munkamegosztás kijelölt hazánk számára a fejlődő világ részeként. Bár ez a pozíció a tőkebeáramlás szempontjából eddig kimondottan jónak minősíthető a környező országokéhoz képest is, nem feledhetjük, hogy e beruházások kizárólag az ország bizonyos városaiba és régióba koncentráálódtak. Vagyis a transznacionális cégek periféria országaiban történő szokásos befektetési gyakorlatának megfelelően hazánkban is kialakultak a „kapuvárosok” – Budapest, Székesfehérvár, Győr és vonzáskörzeteik –, melyek a GDP jelentős részét megtermelik, míg az ország más városait és területeit máig elkerülték a beruházók. Ennek nyomán egyfelől a magyar gazdaság duális formát öltött, hiszen egymás mellett él egy, a multinacionális vállalatok kezén lévő dinamikus teljesítő, nemzetközileg versenyképes és az export döntő részét adó, és egy ettől mind technológiai fejlettségben, mind gazdasági teljesítményben és versenyképességben messze elmaradó szféra, melyek között ráadásul alig vagy egyáltalán nincs szerves kapcsolat. Másfelől nőttek a területi és településtípusbeli különbségek: egyes régiók, városok, valamint falvak dinamikus és tartós fejlődési pályára kerültek, a másik póluson viszont számosan a stagnálás vagy az egyértelmű leépülés jegyeit mutatják.

A legegységelműbb szembesülés a vázolt irányzatok következményeivel talán a foglalkoztatás és a munkaerőpiac területén történt. Jóllehet a teljes foglalkoztatottság évtizedei után meglehetősen riasztóan hatott a lakosság körében a tömeges munkanélküliség néhány év alatti kialakulása, a korszakváltás bekövetkeztét azonban nem ez, hanem a tömeges munkanélküliség, illetve a foglalkoztatottság alacsony szintű állandósulása tette visszavonhatatlanná. E folyamatok részeként erősödött a munkaerőpiaci verseny és szelekció. Egyes iskolázottsági fokok, képzettségi területek és szakmák jelentősen leértékelődtek vagy érvényüket veszítették, míg ezzel egy időben más területeken növekedtek a kiválasztási és alkalmaztatási követelmények, ideértve olyan igényeket is, amelyek az új foglalkoztatási formák, a folyamatos tanulás, az adott céggel való azonosulás vagy a transzverzális tudások elfogadtatására vonatkoztak. Hasonlóképpen felértékelődött az életkor szerepe az elhelyezkedésnél: az egyébként nem idős, 50 év feletti korosztályok tömegesen szorultak ki a munkaerőpiacról, mint ahogy a pályakezdők még nagyobb tömegei számára is megnehezült az oda történő belépés. A

munkaerőpiac szegmentálódott, kialakultak az egyes részpiacok keresleti és kínálati jellemzőik, melyeknek ma már integráns eleme a hazainál drágább, főként nyugat-európai, és az ennél olcsóbb kelet-európai munkaerő állandó jelenléte. A társadalom vagyoni és jövedelmi differenciálódása is gyorsan végbement, melyet a polarizáció folyamatai domináltak, az egyik póluson kevés, a fejlett országok mércéjét megütő gazdagot, a másikon nagyszámú szegényt, depriváltat és marginalizálódottat mutatva. A politika mozgástere megváltozott, ami nem csupán a hagyományos társadalmi osztályoktól és rétegektől való eltávolodásban ölt testet, hanem a helyi, elsősorban is a „kapuvárosok” központi hatalomtól függetlenedő felértékelődésében, vagy a regionális szerveződések és érdekérvényesítések karakterisztikussá válásában.

Úgy gondoljuk, hogy további jellemzők felsorolása nélkül is könnyen belátható, hogy a kilencvenes években gyökeres és gyors változások mentek végbe hazánkban, melyek ezen átalakulás természetéből adódóan időben sűrűsödve össze is torlódtak. Vagyis olyan irányzatok, melyek a fejlett országokban évtizedek alatt alakultak ki és fejtették ki gazdaság- és társadalomalító hatásukat, hogy aztán más trendeknek adják át a helyüket, nálunk mindössze néhány év eltéréssel, nem ritkán egyidejűleg jelentek meg. Nyilvánvaló, hogy ezen egymásnak is ellentmondó gazdasági-társadalmi irányzatok időbeli torlódása – összekapcsolódva a jelzett differenciáló, polarizáló, szegmentáló vagy marginalizáló folyamatokkal – maga is gerjesztője a társadalmi feszültségek állandósulásának.

Az elmondottakból következik, hogy a rendszerváltást követően a generációs újratermelődés feltételei is alapvetően átalakultak hazánkban az előző, az államszocialista viszonyokhoz képest. Tekintettel azonban ezen átalakulás már jelzett ellentmondásos és konfliktusos folyamataira, a generációs újratermelődés területén sem nagyon számíthatunk ideális vagy harmonikus állapotokra. Ezt illusztrálандó három összefüggésre hívnánk fel a figyelmet.

Mindenekelőtt arra, hogy a generációs reprodukciót közvetítő intézményrendszer nem egyszerűen az államszocialista redistribúcióból a piacgazdaságra való átállás természetes és átmeneti zavarait mutatta az elmúlt évtizedben, hanem egy társadalmi méretű folyamatos válságét.

Arról van szó röviden, hogy egy viszonylag is modern társadalomban a társadalmi, és ennek részeként a generációs újratermelődésben számos különböző intézmény vesz részt, melyek erőpozícióikat, funkcióikat és erőforrásaikat tekintve ugyan függetlenek egymástól (pl. család, iskola, önkormányzat, állam), azonban köztük munkamegosztásos kapcsolatok alakulnak ki, biztosítandó az adott társadalom hatékony és sikeres újratermelődését. Nos, az államszocializmusban ezen intézmények közt kialakult funkcionális, munkamegosztásbeli stb. kölcsönkapcsolatokban –, melyek ugyan korábban is diszfunkcionális zavarok sorát mutatták – a nyolcvanas évek közepétől egyértelműen a válság jelei váltak meghatározóvá. Nevezetesen azért, mert a társadalmi újratermelődésben addig kizárólagosságra törekvő állam – erőforrásai kimerülve – megkezdte gyors kivonulását bizonyos intézmények és feladatok finanszírozásából (pl. iskolarendszer, lakásépítés), ezek ellátását más, társadalmi méreteken nálánál is erőforrás-hiányosabb intézményekre (pl. család, önkormányzatok) hárítva. Ezzel a rendszerváltás folyamatában felettébb csalóka helyzet keletkezett. Ami ugyanis egyfelől megfelelt a társadalom államtalanítása és a piacgazdaságra való áttérés ideológiai-politikai törekvéseinek és követelményeinek, az az eladósodott állam szanálási kötelezettségéből adódóan másfelől – és ténylegesen – azzal járt, hogy a generációs intézményrendszerben végbemenő feladatmegosztást nem az erőforrások, hanem az erőforráshiány újraelosztása kísérte. Ez összekapcsolódva a globalizálódó világba történő integrálódásunk divergáló, szegmentáló, differenciáló, marginalizáló stb. társadalmi,

gazdasági és ideológiai folyamataival a generációs újratermelődést is polarizálta. Szélsőséges, de valós példákat véve; az egyik oldalon ott van a kisszámú vagyonos és magas jövedelmű család, amely képes kifizetni a gyerekeit versenyképesen felkészítő alapítványi és egyéb iskolák színvonalas szolgáltatásait – szükség esetén különórákat – és be tudja őket juttatni olyan kurrens képesítést adó felsőfokú intézményekbe, ahonnan kapcsolataik révén nem okoz gondot a karriert biztosítva az elhelyezkedés garantálása. A másik oldalon ott van a fentieknél léptékekkel nagyobb számú szegény, netán marginalizálódott család, amely nem ritkán gyerekei megfelelő szintű étkeztetését sem tudja biztosítani, őket erőforráshiány okán alacsony színvonalat nyújtó önkormányzati iskolákba járatja, ahol a motivátlanság, a tanulmányi kudarc és a családi jövedelmek hiányában nem a sikeres továbbtanulás, hanem az iskolából való mielőbbi kilépés a cél. Természetesen ennél jóval differenciáltabb a kép, azonban a példák is elégségesnek látszanak a generációs újratermelődés intézményrendszerében mutatkozó szegmentáltság és tartós válság bemutatására. Egyfelől arra, hogy az egyes intézményekben (család, iskola, önkormányzat stb.) olyan léptékű erőforráshiány alakult ki, amely nagy létszámú társadalmi rétegek esetében akadályozza, hogy azok alapfunkcióikat – például, hogy a család megfelelő szinten étkezzék, ruházza vagy iskoláztassa gyerekeit – a kor követelményei szerint ellássák. Másfelől arra, hogy emiatt a reprodukciós intézményrendszer egésze is alacsony szinten teljesít számukra, hiszen az erőforráshiányos intézmények összekapcsolódván – pl. szegény családok, szegény önkormányzatok és szegény iskolák – képtelenek egymás „rossz” vagy „hibás működését korrigálni és kompenzálni. És végül arra, hogy a fentiek okán végletesen eltérő színvonalú és hatékonyságú generációs újratermelődési formák léteznek egymás mellett társadalmunkban; az egyik végtel durván a fejlett Európa, a másik a fejlődő világ szintjén teljesít. Egészen pontosan itt nem egyszerűen színvonalbeli különbségekről van szó, nem is versenyképességbeli, hanem arról, hogy ezek merőben más társadalmi szegmensekbe való belépésre készítenek fel, melyek közt alig vagy egyáltalán nincs átjárás.

A globalizáció következményeit más oldalról világítják meg a területi különbségek.

Az „Ifjúság2000©” vizsgálat során a 15–29 éves fiataloknak feltettük azt a kérdést, hogy „mit tart(annak) az ifjúság két legégetőbb problémájának”. A válaszok összesítése szerint sorrendben az alábbi nyolc probléma foglalkoztatja leginkább a magyar fiatalokat: a „munkanélküliség”, melyet az érintettek 47 százaléka jelölt, a „pénztelenség, alacsony keresetek” (34%), a „lakáshelyzet megoldatlansága” (32%), a „szegénység, létbizonytalanság” (14%), a „kábitószerek elterjedése” (13%), a „növekvő társadalmi egyenlőtlenségek” (9%), a „kilátástalan jövő” (8%) és a „tanulási lehetőségek beszűkülése (anyagi okok miatt)” (7%).

Számba véve a legégetőbb gondokat és figyelemmel azok sorrendiségére, valamint a voksok számbeli eltéréseire, aligha lehet kétségük az iránt, hogy a világgazdasági paradigmaváltás és a globalizáció rendszerváltással összekapcsolódó következményei hazánkban a fiatalokat legközvetlenebbül, tömegesen és súlyosan érintő társadalmi, gazdasági, közérzeti, morális, orientációs stb. feszültségeket okoztak. Elég itt a munkanélküliségre, a pénztelenségre, létbizonytalanságra vagy a kilátástalanságra utalnunk.

Mégis, a már jelzett egyenlőtlen területi tökebefektetések nyomán kérdés, hogy ez az „általános” kép mennyire érvényes a különféle városokban, falvakban és régiókban. Vegyük először a „kapuvárosokat”, melyekről az előbbieken már említettünk, hogy a globalizálódó világunkban ezeken keresztül történtek a multinacionális cégek befektetései a fejlődő országokba. Hazánkban Budapestet, Székesfehérvárt és Győrt jelöltük eddig ezzel a névvel, de a befektetések a kilencvenes évek második felében

közvetve vagy közvetlenül elérték Nyugat- és Közép-Dunántúl más „nagyvárosait” is. (A továbbiakban a régiókba tartozó megyeszékhelyeket értjük „nagyvárosok” alatt.)

1. táblázat Mit tart az ifjúság két legégetőbb problémájának?
(A leggyakrabban említett hat probléma két válasz összesítése alapján néhány régió „nagyvárosaiban”)
(százalékban)

Budapest	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-alföld
1. lakáshelyzet (43%)	1. lakáshelyzet (50%)	1. lakáshelyzet (39%)	1. munkanélküliség (56%)	1. munkanélküliség (44%)
2. munkanélküliség (32%)	2. munkanélküliség (33%)	2. pénztelenség (38%)	2. pénztelenség (27%)	2. lakáshelyzet (35%)
3. pénztelenség (24%)	3. pénztelenség (28%)	3. munkanélküliség (27%)	3. lakáshelyzet (26%)	3. pénztelenség (28%)
4. kábítószer (17%)	4. kábítószer (14%)	4. kábítószer (15%)	4. kilátástalanság (16%)	4. szegénység (19%)
5. szegénység (12%)	5. kilátástalanság (11%)	5. társadalmi egyenlőtlenségek (11%)	5. kábítószer (12%)	5. kilátástalanság (12%)
6. társadalmi egyenlőtlenségek (12%)	6. szegénység (9%)	6. kulturálatlanság (11%)	6. szegénység (10%)	6. társadalmi egyenlőtlenség (10%)

Adataink tanúsága szerint a „kapuvárosokban” élő fiatalok számára a „szerencsés” beruházási környezet jelentősen eltérő munkaerő-piaci és megélhetési kondíciókat közvetít, mint a külföldi beruházások által mindeddig elkerült „nagyvárosok” fiataljai számára saját városuk. Aligha véletlen például az, hogy amíg Budapest, Közép- és Nyugat-Dunántúl „kapuvárosainak” fiataljai a „lakáshelyzet megoldatlanságát” tartják legfőbb gondjuknak mondjuk a „munkanélküliséggel” vagy a „pénztelenséggel” szemben, addig Észak-Magyarország- és az Alföld „nagyvárosaiban” élő fiatalok számára ma is messze a „munkanélküliség” a legégetőbb gond.

Nézzük most meg, hogy a vizsgált régiók falvaiban lakó fiatalok milyen problémáktól tartanak legjobban.

2. táblázat Mit tart az ifjúság két legégetőbb problémájának?
(A leggyakrabban említett hat probléma két válasz összesítése alapján néhány régió községeiben)
(százalékban)

Közép-Magyarország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-alföld
1. pénztelenség (45%)	1. munkanélküliség (43%)	1. munkanélküliség (41%)	1. munkanélküliség (62%)	1. munkanélküliség (66%)
2. munkanélküliség (43%)	2. lakáshelyzet (38%)	2. pénztelenség (39%)	2. pénztelenség (39%)	2. pénztelenség (38%)
3. lakáshelyzet (30%)	3. pénztelenség (37%)	3. lakáshelyzet (33%)	3. szegénység (20%)	3. lakáshelyzet (19%)
4. szegénység (15%)	4. kábítószer (19%)	4. kábítószer (16%)	4. lakáshelyzet (19%)	4. szegénység (18%)
5. kábítószer (12%)	5. szegénység (15%)	5. szegénység (12%)	5. kábítószer (9%)	5. kábítószer (12%)
6. tanulási lehetőségek beszűkülése (11%)	6. bűnözés, kilátástalanság (8-8%)	6. bűnözés (10%)	6. kilátástalanság (6%)	6. kilátástalanság (6%)

Jól látható, hogy a falvakban élő fiatalok még 2000-ben is a munkanélküliséget tartották az őket leginkább veszélyeztető problémának. (Ez alól egyedül Budapest és környéke vonzáskörzetét jelentő közép-magyarországi régió jelent kivételt, azzal a megszorítással, hogy e régió alföldi részeinek a falvai a „munkanélküliséget” azért egészen közel hozták a sorrend „első” helyéhez.) A „munkanélküliség” dominanciája ellenére sem állítható azonban, hogy ez minden régió falvait egyformán uraló probléma lenne, hiszen a külföldi beruházások által elért közép- és nyugat-dunántúli régiók (41-43%), valamint az észak-magyarországi és alföldi régiók falvai (62-6%) közt e tekintetben (is) léptékbeli eltérések vannak.

Miután témánk vonatkozásában a vázoltak is elégségesek a növekvő regionális és településtípusok közti különbségek illusztrálására, megszakítva, de nem kimerítve a kérdéskört, az alábbiakat hangsúlyoznánk. Bár általában a régiók „nagyvárosai” (megyeszékhelyek) sok tekintetben (pl. munkaalkalmak, foglalkoztatottság, bérek és jövedelmek, iskolai kínálat) messze kiemelkednek falusi környezetükből, köztük a fentiek, továbbá a befektetések nyomán várható fejlődés kiszámíthatósága és dinamikája tekintetében mégis léptékbeli eltérések vannak a „kapuvárosok” előnyére. A falvak közti különbségek szintén léptékbeliak, hiszen amíg közülük kevesen – a „kapuvárosok közelségét, vonzását vagy más előnyöket” kihasználva – a „nagyvárosokhoz” közelítő vagy hasonló színvonalat és ellátást képesek biztosítani lakóiknak, addig döntő többségük állapota stagnál vagy érzékelhetően hanyatlik. (A fentiekből következően az, amit eddig regionális különbségekként mutattunk be, döntően a „kapuvárosok” létehez vagy hiányához kapcsolódó különbségek, hiszen ezek tágabb földrajzi környezetüket is képesek többé-kevésbé kiemelni az ország stagnáló vagy leépülő területei közül.) És végül arra is felhívnánk a figyelmet, hogy itt sem egyszerűen a regionális vagy a településtípusok közti növekvő különbségek társadalmi egyenlőtlenségek közvetítő hatásáról van szó, hanem a vázolt folyamatok polarizáló, fragmentáló vagy kirekesztő jellegéről, melyek hatékony kezelésének ez ideig nincs kimunkált eszközrendszere. Ezért ezek döntően a maguk nyereségükben fejtik ki hatásukat a generációs újratermelődés intézményeire és folyamataira, egyeseknek európai színvonalú jövedelmeket, életminőséget, felkészülési lehetőségeket és karriert kínálva, másoknak ezek fejlődő világbeli megfelelőit.

A generációs reprodukció elmúlt évtizedbeli gyökeres átalakulására utal az a tény is, hogy lényegesen megnyúlt a mindenkori fiatal évjáratok iskolarendszerbeli felkészülésének (vagy tartózkodásának) az ideje, következésképpen későbbre tolódtak azok az életkori időpontok, amikor társadalmunkban egy fiatal „általában” befejezi az iskoláit, munkába áll, házasságra lép vagy gyereket vállal. Az időbeli kitolódáson túl természetesen számottevően megváltoztak ezen intézményekhez és életmozzanatokhoz való hozzáállás, ezek használatának vagy igénybe vételének a módja, és így a meghosszabbodott ifjúkor kihasználására, és a jövőre vonatkozó elképzelések és élettervek is. További fontos következményként könyvelhetjük el azt is, hogy a szülő-gyermek generációk egymás utánjának időbeli ritmusában – történetileg rövid idő alatt – újabb változás állt be, mely a társadalmi újratermelődés számos vonatkozását (pl. demográfiai, munkaerő-utánpótlási, iskolai) érinti vagy érinteni fogja.

Nos, ezen új irányzat mögött megint a gazdasági paradigmaváltás és a globalizáció hatásai munkáltak. Például a tömeges munkanélküliség tartós társadalmi jelenlétének (és a foglalkoztatottság alacsony szintjének) a folyamatai, melyek nyomán megnehezül, előnytelené vagy lehetetlenné vált a mindenkori pályakezdők bizonyos életkor előtti munkába állása. (Erre utalnak az ifjúsági munkanélküliség magas arányai.) Hasonlóképpen ott munkált a fiatalkori iskolázás felértékelődésének ténye, ami csak részben vezethet vissza az „életen át tartó tanulásra” való felkészülés következményére, ugyanis legalább ennyire kapcsolatba hozható bizonyos iskolai szintek és szakterületek (pl. szakmunkásképzés) elmúlt évtizedbeli leértékelődésével, egyes munkaerő-piaci szegmensekben a követelmények gyors növekedésével, és a munkahelyekért való verseny általános erősödésével. És miután a vázoltak időben egymásra torlódva jelentkeztek, az egymást öt-hat évvel követő korosztályok (és szüleik) merőben eltérő gazdasági-társadalmi kondíciók, kihívások és követelmények közt találták magukat, melyek kényszerítő hatása alól – a versenyképesség kockáztatása nélkül – senki sem vonhatta ki magát.

Gondoljuk csak meg, hogy a politikai rendszerváltáskor a 15-19 évesek – akik ma is fiatalnak számítanak – még az államszocializmus szakmunkásképzés által dominált iskolarendszerében, annak követelményei és szakemberigényei szerint készültek fel a munkába állásra, munkahelyi karrierjüket és személyes életterveiket ennek megfelelően alakították ki és próbálták realizálni, a kilencvenes évek elején egyik napról a másikra egy merőben új helyzettel találták szembe magukat. Azzal, hogy elbocsátják őket a munkahelyükről és évekig nem tudnak ismét elhelyezkedni, hogy az iskoláik befejezését követően nem képesek munkahelyet találni; hogy szakmájukban tartósan nincs kereslet; hogy a frissen megszerzett képzettségük és szakmai tudásuk hasznavehetetlen és érvénytelen; hogy középfokú végzettségük ellenére végül is alacsony iskolázottságúaknak számítanak, ami társadalmi felemelkedés helyett süllyedést jelent; hogy ezt a kudarcot döntően csak ismételt tanulással lehetne ellensúlyozni, azonban ehhez hiányzik az eltökéltség és az iskolai felkészültség, hiányzik a kínálat és hiányoznak az elégséges anyagi és családi feltételek. Ezt a traumát az érintettek közül sokban nehezen vagy egyáltalán nem tudták feldolgozni és/vagy korrigálni.

A kilencvenes évek második felének 15-19 évesei és szüleik számára a jelzett kemény és kényszerű társadalmi kondíciók már „természetesek” – adott és megváltoztathatatlanok – voltak, melyekhez alkalmazkodni kell a sikeres társadalmi integrációt biztosítandó. Ha az először megszerzett szakmunkás-bizonyítvánnyal nem lehet elhelyezkedni, akkor el kell végezni még egy szakmát; ha az érettségi előny az adott szakterületen, akkor a szakmunkás-bizonyítványt meg kell „fejteni” azzal; ha pedig egy idegen nyelv tudása vagy a számítógép használata szükséges a szakmai karrierhez, akkor ezekre is szert kell tenni. Az elmondottakkal azt kívántuk érzékeltetni, hogy az egymást mindössze öt-hat évvel követő korcsoportok közt – az időben összetorlódott gyökeres és gyors változások hatására – olyan alkalmazkodás-, beállítódás- és mentalitásbeli különbségek alakultak ki és váltak jellemzővé, melyek őket sokkal inkább elválasztják egymástól, semmint hasonlóvá tennék. Ez persze ki is zárja azt, hogy a rendszerváltás óta felnőtt korosztályokat egységesként kezelve, rájuk a nemzedék – mondjuk a „rendszerváltás utáni nemzedék” – megjelölést használjuk.

Erről a rendszerváltás után kialakult új trendről az eddigiekben úgy szoltunk, hogy azt kiemeltük abból a differenciálódó, polarizálódó, szegmentálódó és fragmentálódó társadalmi-gazdasági közegből, amelynek része és terméke. Következésképpen jelezniük szükséges, hogy az ezt kialakító folyamatok nagyon eltérő mentális és anyagi „felkészültségi” állapotban érték az egyes társadalmi rétegeket és csoportokat, illetve generációs intézményeket. Talán elég utalnunk arra, hogy mennyire mást jelentett a fiatalok munkába állásának a megnehezülése, a szakmunkásképző leértékelődése, vagy az iskolázás meghosszabbodása a vagyonos és jól kereső csoportoknak, mint a lecsúszó, elszegényedő, a munkaerőpiacról tartósan kiszoruló és marginalizálódó rétegeknek. Míg az előzőeknek – kedvező anyagi helyzetük okán – nem jelentett gondot gyermekeik versenyképes felkészítése az igényesedő munkaerőpiac következményeire, addig az utóbbiak jó része talán nem is volt tisztában e változások horderejével, vagy ha igen, aligha volt pénze, hogy jó iskolát és hosszú iskoláztatást biztosítson gyermekei számára. Persze az iskolarendszer sem volt felkészülve e gyors változásokra, hiszen még a kilencvenes évek közepén is tömegesen kerültek ki fiatalok olyan szakterületekről és szakmákból, melyekkel nem lehetett elhelyezkedni. Ez egyben azt is jelenti, hogy a piac képes iskolai kínálat szűk keresztmetszete hosszú ideig nemhogy korrigálta volna a deprivált rétegek és csoportok rossz anyagi helyzetéből adódó felkészülési hátrányait, ellenkezőleg, növelte és elmélyítette azokat.

Összegezve: arra kívántuk felhívni a figyelmet, hogy a vázolt új trend kihívásaira a társadalmi polarizálódás és a szegmentálódás körülményei között az elszegényedő és

marginalizálódó rétegek és csoportok nem voltak képesek adekvát választ adni. Ily módon folyamatosan újratermelődik egy alacsony iskolázottságú csoport, mely a kötelezően meghosszabbított iskolázási idő ellenére sem nagyon jut túl az alapiskolán. Miután ilyen végzettségűek iránt a hivatalos munkaerőpiacon aktuálisan nincs számottevő kereslet, és távlatosan sem várható ennek élénkítése, az érintettek zöme már önálló élete megkezdésének időpontjában behozhatatlan hátrányokkal indul. Elhelyezkedési esélyei csekélyek, döntően a legrosszabb munkafeltételeket és jövedelmeket kínáló munkaerő-piaci szegmens – nemritkán a szürke- és feketegazdaság – felé orientálódhat, ahonnan szinte nincs is kilépés, hiszen ennek feltétele a képzési rendszerbe való visszatérés, lenne, ami viszont elképzelhetetlen a sikeres tanuláshoz szükséges pozitív beállítódás és készségek (pl. olvasás, írás, számolás) nélkül. Mindez azt jelenti, hogy az ifjúkori iskolázás az új társadalmi-gazdasági viszonyok között gyorsan és visszavonhatatlanul felértékelődött, hiszen az a fiatal, aki ennek egy adott szintjével nem rendelkezik az iskolarendszertől való kilépéskor, az szinte végérvényesen – mert korrigálhatatlanul – lemarad a társadalom fő mozgásirányairól.

Nos, az „Ifjúság 2000©” kutatás terve egy ilyen időszakban fogalmazódott meg, de akkor, amikor véleményünk szerint már elégséges idő telt el a politikai rendszerváltás óta ahhoz, hogy a világgazdasági paradigmaváltás és a globalizáció hazánkban érvényesülő karakterisztikus irányzatai megszilárdulván az eddigieknél pontosabban legyenek tanulmányozhatók. Ez egyben azt is jelenti, hogy e kutatás sok tekintetben épít a kilencvenes évek más vizsgálatainak tapasztalataira és eredményeire, vagyis ezeket sem „kiváltani”, sem „helyettesíteni” nem akarja, viszont bizonyos értelemben „megszilárdítani” és „összegezni” kívánja. „Összegezni” az ifjúságkutatásra eddig jellemző esetlegesség és rendszertelenség és a társadalmi, életkori, vagy tematikai fragmentáltság meghaladása értelmében. És „összegezni az általánosíthatóság és a felhasználhatóság értelmében, amennyiben a 8000 fős országos minta alapot ad arra, hogy a generációs újratermelődés polarizáló és szegmentáló irányzatai regionális stb. jellemzőiről is pontos képet kapjunk, megingatva a „magyar ifjúságról” közkénen forgó túláltalánosítható (homogenizáló) képeket. Ugy gondoljuk, hogy a vázoltakhoz komoly társadalmi érdekek fűződnek egy olyan időszakban, amikor a helyi, kistérségi és regionális érdek megjelenítés és politizálás felértékelődik.

Ehhez azonban azonnal hozzátennénk, hogy ez a tény nem kisebbíti az állam és az azt megjelenítő mindenkori kormányok felelősségét. Annál is kevésbé, mivel a generációs újratermelődés bizonyos alapfolyamatai diszfunkcionális következményeinek kezelése elsősorban állami szintű beavatkozást igényel. És ezen a ponton egy komoly, a rendszerváltás óta állandósult ellentmondásra hívnánk fel a figyelmet. Nevezetesen arra, amely a reprodukciós trendek közép- és hosszú távú hatásmechanizmusai és kifutási ideje, és az ezekre reagálni akaró és kényszerülő, és egymást választási ciklusonként váltó kormányok rövidtávú kezelési kísérletei közt feszülnek. Könnyen belátható, hogy fontos társadalmi érdekek sérülnek emiatt, hiszen az egymást négy éveként váltó politikai erők egymáshoz képest megszakítotttságot, olykor alapvető másságot megjelenítő programjai nem vagy alig hatásosak a hosszabb beavatkozást és gyógymódot és jelentős befektetéseket igénylő tíz-húsz éves irányzatok esetében. Hangsúlyoznánk, hogy a problémát nem a négyévenkénti kormányváltásokban vagy a pártprogramok akár jelentősen eltérő ígéreteiben látjuk – ez a demokráciában a lehető legtermészetesebb dolog –, hanem egy konszenzusos „nemzeti (minimál) program” hiányában, amely a társadalmat és gazdaságot alakító alapvető trendek ismeretére és kezelésére épít, és nem elsősorban vagy kizárólag szűk pártérdekekre.

Bár a vázoltakkal a kutatásban résztvevő szakemberek között alapvető kérdésekben nem

volt jelentős nézeteltérés vagy vita, a tanulmányok írói szabad kezet kaptak az adatok feldolgozásában és értelmezésében. E tanulmánykötetben megjelent írások így sokféle megközelítésmódot és beállítódást jelenítenek meg, szerzők érték-, felfogás- és értelmezésbeli eltéréseit magukon viselve. Úgy gondoljuk, hogy ez sokkal inkább előnye, mint hibája a kötetnek. Azzal együtt is, hogy nem volt mód a kérdőívben szereplő valamennyi témakör feldolgozására.

Miután azonban az adatbázis rendelkezésére fog állni a kutatóiknak és a téma iránt érdeklődőknek, a kötet eme hiányossága is remélhetően rövid időn belül korrigálódik.

A szerkesztők

Nemeskéri István:
Módszertani keretek

Az Ifjúság2000[©] kutatást a 15–29 éves korosztályt reprezentáló, 8000 fős országos minta megkérdezésével bonyolítottuk le. A minta elkészítésénél a Központi Statisztikai Hivatal statisztikái, illetve a Központi Adatfeldolgozó Nyilvántartó és Választási Irodánál rendelkezésre álló adatok felhasználásával törekedtünk a reprezentativitás biztosítására. *A mintának területileg, nemek és korcsoportok szerint kellett tükröznie a vizsgált népességet.*

Magyarországon 150 statisztikai kistérség található. Ebből egyik Budapest, amelynek minden egyes kerületét mintavételi alapegységnek tekintettük. A többi 149 kistérség különálló mintavételi egységet képezett. Azaz összesen $149+23=172$ mintavételi alapegységgel dolgoztunk.

A követendő eloszláshoz a következő forrásokat használtuk fel:

KSH adatok 149 kistérségről és Budapest 23 kerületéről

1. településtípus (megyeszékhely, illetve megyei jogú város; egyéb város; község) és életkor (1971-ben, 1972-ben, ..., 1985-ben születettek) szerint, valamint
2. nem (nők, férfiak) és életkor (1971-ben, 1972-ben, ..., 1985-ben születettek) együttes eloszlásai.

A fenti eloszlásokból elkészítettük a településtípus-életkor-nem együttes eloszlást úgy, hogy a KSH településtípus- és életkoreloszlását nők és férfiak rétegére bontottuk, az adott kistérségben levő nemek közötti arány szerint. Ennek alapján készítettük el a vizsgálat alapmintáját a következőképpen:

- minden alapegységet 47 fő képvisel az alapmintában;
- ők a 47 fő melletti kerekítés szerint legjobban követik a településtípus-életkor-nem együttes eloszlást;
- így kialakultak olyan kistérségek, ahol egy településtípust 10 főnél kevesebben képviseltek – bár a kistérségben megtalálható a településtípus –, ekkor a legnépesebb típusból egészítettük ki 10 főre az adott településtípust.

A kis létszámú településtípusok támogatása természetesen tovább rontotta a 47 főre kerekített eloszlás hasonlóságát az eredetihez, ezért készült a 771 fős kiegészítő minta. A kiegészítő minta célja, hogy az egy-egy megyéhez tartozó kistérségek közös eloszlását, vagyis a megyei településtípus-életkor-nem együttes eloszlásokat a megyénként összegzett minták a lehető legjobban követhessék. Ez főként az alapminta kialakítása során alkalmazott 10 fős küszöb miatt csorbát szenvedett településtípusok kiegészítését jelentette.

Az alapminta és a kiegészítő minta összegeként állt elő az országosan 7240 fős, Budapesten 1085 fős, összesen 8325 fős minta; amely tartalmazta, hogy melyik kistérség (illetve kerület) milyen típusú településén, milyen életkorú és nemű fiatal közül hány főt kell megkérdezni.

A mintában szereplő településeket a következő szempontok szerint választottuk ki:

- a KSH kérdező-biztosai csak adott településeken tudnak kérdezni;
- az erről kapott felsorolásból 397 települést választottunk ki úgy,
- hogy egy településen se kelljen 6 főnél kevesebbet megkérdezni;
- és ha lehet – azaz az adott kistérség adott településtípusából több település is szerepel a KSH-felsorolásban –, akkor ne kelljen 12 főnél többet sem kérdezni;
- ezen korlátok mellett a kiválasztás véletlenszerűen történt.

Így alakult ki egy olyan a táblázat, amelynek soraiban egy-egy mintába került település szerepel, felsorolva, hogy onnan hány 1971-ben született férfit, 1971-ben született nőt, 1972-ben született férfit, ..., 1985-ben született nőt kell megkérdezni.

Egy ilyen típusú vizsgálatnál természetesen számítani kell arra, hogy egy-egy, a címlistában szereplő személlyel a kérdőívet nem sikerül kitölteni, mert

- hibás a cím;
- lebontották a házat;
- a megadott személy időközben elköltözött;
- a kérdés ideje alatt egyszer sem tartózkodott otthon;
- a kérdezett részben vagy teljes egészében megtagadta a választ;
- stb.

Az ilyen esetekre felkészülve a kérdezőbiztosoknak az eredeti címek mellé – szigorú szabályok szerint használandó – pótcímlistát biztosítottunk.

- Budapesten az eredeti mellett 2–2 pótcím szerepelt;
- a többi településen minden címhez egy pótcím tartozott.

Az adatfelvétel során végeredményként kapott minta a mintavétel szabályaiból eredően tartalmaz szisztematikus torzulásokat az eredeti eloszláshoz képest, és esetlegesen tartalmazhat az adatfelvétel hibájából származó (pl. sem a főcím, sem a pótcím nem volt elérhető) véletlen torzulásokat. Ezeket az eltéréseket a statisztikai adatfelvételeknél szokásosan alkalmazott súlyozással korrigáltuk.

A súlyozás a Központi Adatfeldolgozó Nyilvántartó és Választási Iroda adatainak 2000. január 1-i állapotot tükröző, megyei szintű, településtípus, nem és életkor szerinti arányait állítja helyre. Két különböző súlyt hoztunk létre, amelyek arányaiban egymással azonosak, csupán a statisztikai számításoknál jelent hol az egyik, hol a másik könnyebbé a kutató számára. Az első súly az eredetileg megkérdezni tervezett 8000 fős mintán belüli valós arányokat állítja elő, a másik pedig a minta által képviselt 2 millió 272 ezer fős alapsokaságot képezi le.

A KHS az adatfelvétel során 7996 személlyel készített sikeres interjút.

A minta súlyozását több lépcsőben végeztük el. Első lépésként a 7996 válaszadót kellett besorolni, aszerint, hogy melyik megyében milyen típusú településen élnek, hány évesek és milyen neműek. Ez a $19 \times 3 \times 15 \times 2$ -es méretű táblázat tartalmazta a kiválasztott demográfiai adatok mintabeli eloszlását. A táblázatban Budapest, mint Pest megye megyeszékhelye szerepelt.

Ugyanezt a besorolást kellett elvégezni a Központi Adatfeldolgozó Nyilvántartó és Választási Iroda adatain is. Ennek a műveletnek az eredménye maga az elérendő eloszlás. A mintabeli eloszlásban volt néhány üres cella, mert például azokban a megyékben, ahol hat kistérség van $6 \times 47 = 282$ fiatalot kérdeztek meg, és őket $3 \times 15 \times 2 = 90$ kategóriába sorolva könnyen kaphatunk üres cellát.

Egy ilyen hiányos eloszlásból nem lehet a cellánkénti arányokat felhasználva visszaadni a teljes sokaság eloszlását, mivel az üres cellák súlyozhatatlanok, ezért – bár a mintavételi alapegységek a kistérségek voltak –, a minta reprezentativitását nem kistérségi, hanem megyei szinten lehetett biztosítani. Tekintettel arra, hogy ekkora elemszám esetén az elemzéseket is csak regionális, illetve megyei szinten terveztük elvégezni, ez a megoldás megfelel elvárásainknak. Az üres cellák szórt elhelyezkedése lehetővé teszi, hogy megyén belül mind a településtípus szerinti három kategória, mind a kor szerinti tizenöt kategória, valamint a nem szerinti két kategória aránya a minta súlyozása után a kívánt legyen. Ehhez a táblázat minden egyes celláját a hozzá tartozó egy-egy szempont szerinti marginális eloszlások hányadosával kell megszorozni; mindaddig, amíg a kívánt arányok elő nem állnak. Az így előálló súlyokkal korrigált megfigyelt értékek megegyeznek a megyéken belüli tényleges értékekkel.

Ezek után már csak azt a torzító hatást kell kiküszöbölni, amely a megyék ifjúságának népessége és a megyékben található kistérségek számossága közötti eltérésekből adódik. Ez az eltérés a félkész táblázaton belül tapasztalható megyei arányok és a tényleges arányok hányadosával korrigálható. Hasonló jelenséggel találkozhatunk Budapesten belül is, mivel – tekintet nélkül az eltérő kerületi népességre – minden kerületben 47–47 fiatalot kérdeztünk meg.

E végső korrekció után olyan súlyokat kaptunk, amelyekre az alábbi állítások igazak:

- két kérdezett személynek azonos a súlya, ha mindketten ugyanabban a megyében, ugyanolyan típusú településen élnek, és életkoruk, nemük is azonos;
- Budapesten településtípus helyett kerület értendő;
- ha két kérdezett legalább egy szempontból eltér egymástól, más súlya van.

A súlyozott mintára az alábbiak igazak:

- a megye-településtípus, megye-életkor, megye-nem együttes eloszlások megegyeznek a ténylegessel,
- a minta összelemszáma 8000.

Az így előállított súlyozott minta megfelel a vizsgálat reprezentativitással szemben támasztott követelményeinek. A nem mintavételi szempontként szereplő, de ismert eloszlású változók ellenőrzése is alátámasztja a mintavétel, az adatfelvétel és a súlyozás helyességét; ezért statisztikailag elfogadhatjuk, hogy az összes többi kérdésre adott válaszok is tükrözik azt a képet, amelyet a teljes korosztály megkérdezésével kaptunk volna.

3. táblázat A súlyozott minta nemek szerinti megoszlása*

	Férfi		Nő		Mindösszesen	
	elemszám	százalék	elemszám	százalék	elemszám	százalék
Megoszlás	4074	51	3927	49	8000	100

*A gyorsjelentésben közlésre kerülő minden egyes ábra és tábla kerekített százalékos adatokat tartalmaz!

4. táblázat A súlyozott minta korcsoportok szerinti megoszlása

	15-19 évesek		20-24 évesek		25-29 évesek		Mindösszesen	
	elemszám	százalék	elemszám	százalék	elemszám	százalék	elemszám	százalék
Megoszlás	2274	28	2869	36	2857	36	8000	100

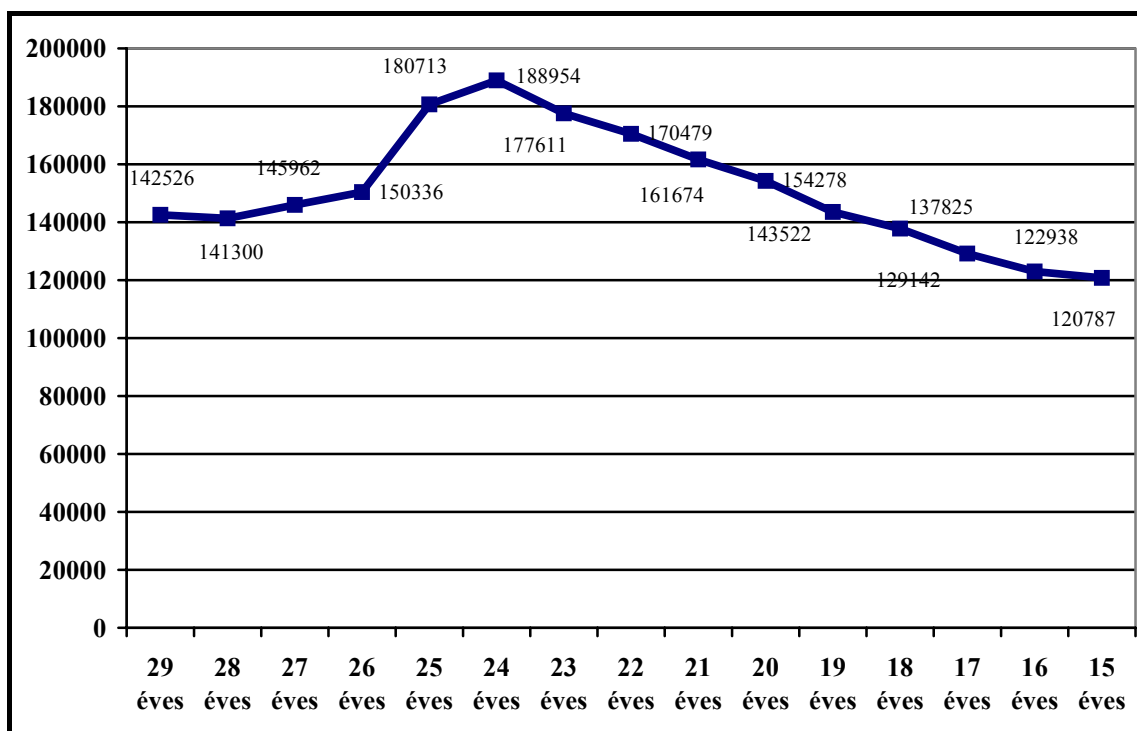
OKTATÁS, KÉPZÉS

Gábor Kálmán:

A magyar fiatalok és az iskolai ifjúsági korszak. Túl renden és osztályon?

Az ifjúságkutatásban már a kilencvenes évek elején, majd kilencvenes évek közepén fogalmazódott meg (Gábor 1992; Gábor 1996), hogy a magyar fiatalok vizsgálatakor figyelembe kell venni a nyugat-európai fiatalok körében a nyolcvanas évek második felére egyre inkább kialakult ifjúsági korszakváltás legfontosabb tendenciáit. Az ifjúsági korszakváltást a nyugat- és kelet-európai összehasonlításban értelmezhetjük. Abból a feltételezésből indultunk ki, hogy magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépülésével a nyugat-európai ifjúság körében megfigyelt legfontosabb tendenciák a magyar fiatalok körében egyre inkább érvényre jutnak. Ez összefügg azzal, hogy az új ifjúsági korszaknak, az iskolai ifjúsági korszaknak a feltételei a kilencvenes években Magyarországon is kialakulnak: iskolában eltöltött idő megnövekedik, kilencvenes években megvalósul a közoktatás, majd a felsőoktatás expanziója, a társadalom középosztályosodik (Kolosi 2000). A középosztályosodással jár a fogyasztási javak elterjedése, a fogyasztói és szolgáltatói ipar hihetetlen mértékű kiterjedése (Gábor 2000).

1. ábra A 15-19 évesek számának alakulása 2000-ben

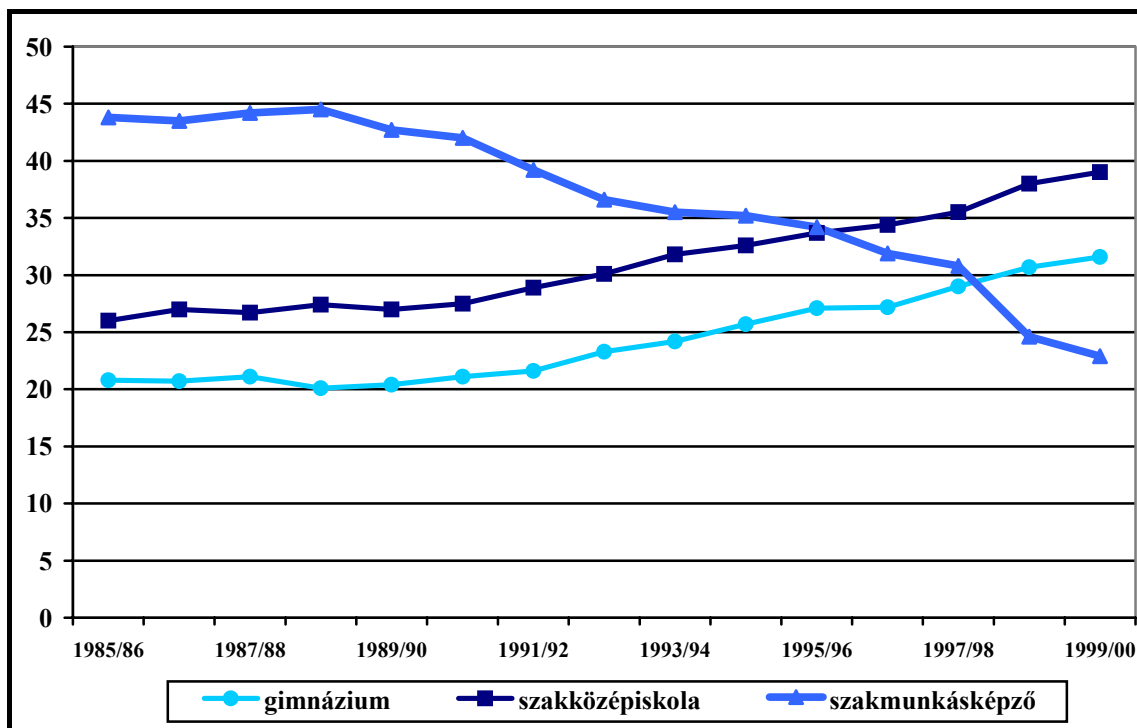

A fenti ábráról leolvasható, hogy a 15-29 éves korosztály eltérő létszámú évfázatokból tevődik ki. A legidősebb a 27-29 évesek követő 23-26 évesek a demográfia hullámhegy csúcsán helyezkednek el. Őket követik a 20-22 évesek, akik a hullámhegy leszálló ágán találhatók, de még többen vannak, mint a legidősebbek (27-29 évesek), majd a 18-19 évesek után a 17 évesekkel kezdődően 15-16 éves igen alacsony létszámú korcsoportok következnek.

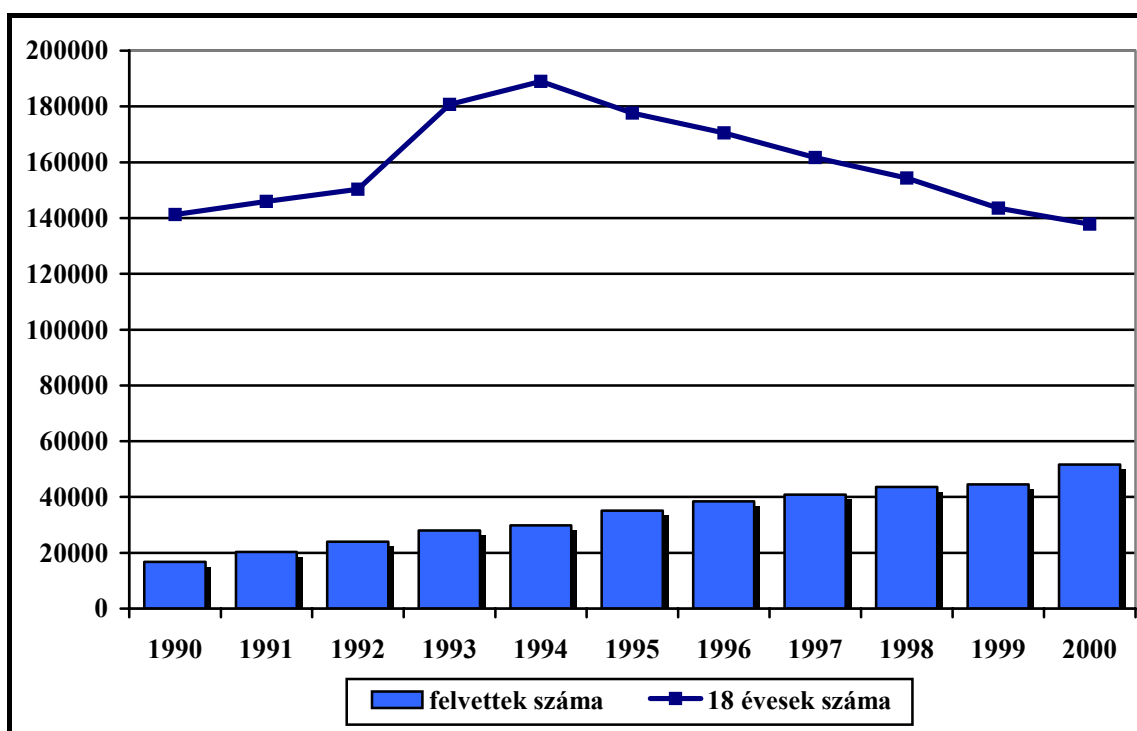
A 15-29 éves fiatalok demográfiai görbéjét összevetve a korosztály középiskolai továbbtanulásának trendjével (lásd alábbi ábra), azt látjuk, hogy a demográfiai hullám leszálló ágba kerülése összekapcsolódik a középiskolában továbbtanulók növekedésével,

és szakmunkásképzőben továbbtanulók csökkenésével. A 2000-ben 22 éveseknél a szakmunkásképzőben továbbtanulók aránya 40% alá esik. A 2000-ben 18 évesek azok, akik közül 15 éves korban többen tanultak tovább szakközépiskolában, mint szakmunkásképzőben, és a szakközépiskolában továbbtanulókkal párhuzamosan emelkedik a gimnáziumban továbbtanulók aránya, akiknek aránya a 2000-ben 15 évesek esetében már meghaladja a 30%-ot (Jelentés 2000 418.o.)

2. ábra A nyolc általános után továbbtanulók középiskolai típusonként

3. ábra A felsőoktatásba felvettek száma és a felvétel évében 18 évesek száma

A 3. ábrán pedig jól látható, hogy a kilencvenes második felében, nemcsak a felsőoktatásba felvettek emelkedése, de az egyes évfázatok csökkenése következtében is növekszik felsőoktatásba felvett fiatalok aránya. "Az aktuális társadalmi igényeknek megfelelően a középfokú oktatás intézményrendszerén belül jelentősen megváltoztak az arányok. A 90-es években fokozatosan növekedett a középfokon és ezen belül az érettségit nyújtó iskolatípusokban továbbtanulók aránya. Míg korábban egy-egy korosztály fele szakmunkásképzőbe, másik fele érettségit adó középiskolákba járt, az elmúlt években határozottan csökkent a hagyományos 3 éves szakmunkásképzés, és növekedett az érettségit is nyújtó középiskolai képzés jelentősége. A szakmai iskolák többsége vegyes profilúvá vált, és az iskolákon belül fokozatosan emelkedett a szakközépiskolai osztályok és az odajáró gyerekek aránya. 1995-ben a 8. osztályt 122 ezren fejezték be eredményesen. A végzetek csaknem valamennyien (99,3%) továbbtanultak középfokú iskolában. A továbbtanulók nagyobb hányada (61%) folytatta tanulmányait középiskolában (100 főből 27 gimnáziumba, 34 szakközépiskolába iratkozott be). Az érettségit nem adó szakmunkásképző iskolákba és szakiskolákba a továbbtanulók 34%-a iratkozott be az 1990. évi 45%-kal szemben." (Liskó 2000)

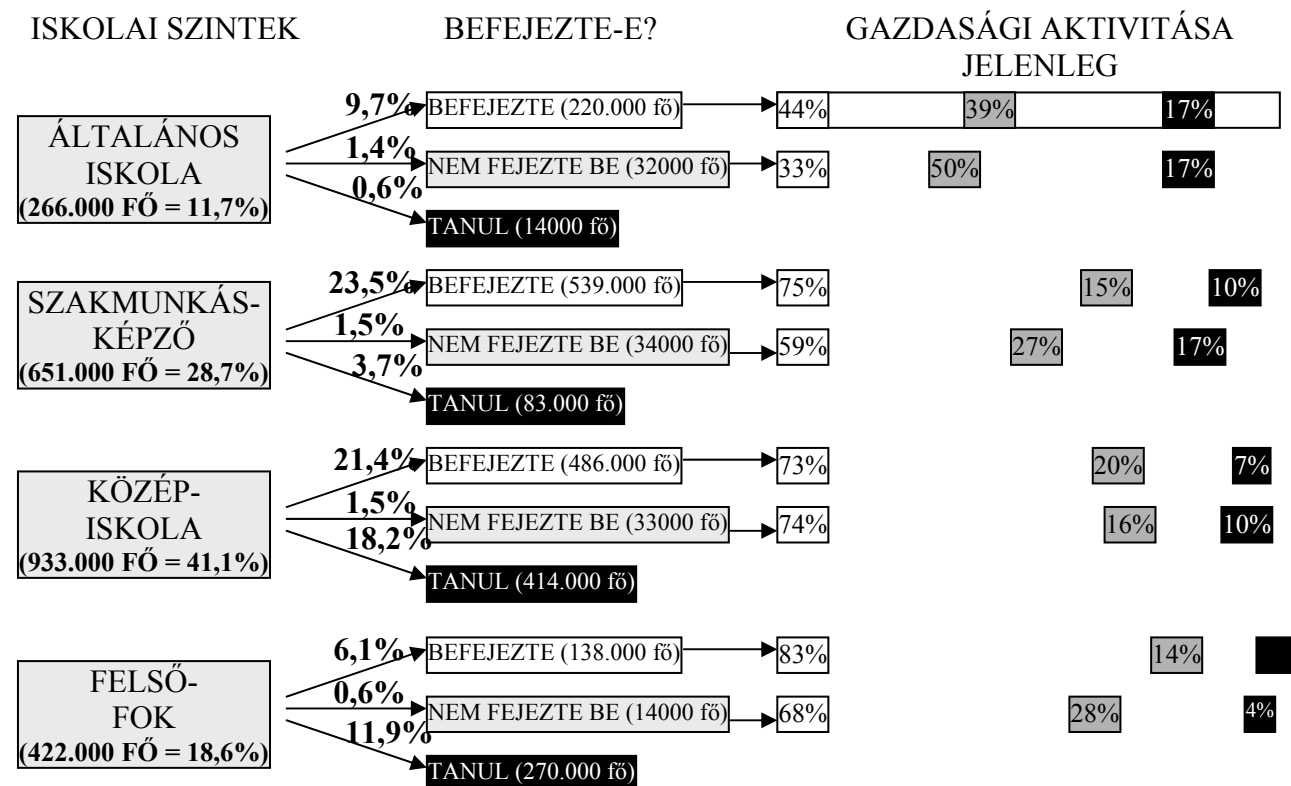
A kilencvenes években a közoktatás és a felsőoktatásban expanziójának, a piacgazdaság kihívásainak következményeként a 15-29 éves fiatalok körében a tanuló és egyre tovább tanuló fiatalok csoportjának növekedése, különösen a kilencvenes évek második felétől, a kedvező demográfia háttérben válik trenddé.

A 15-29 éves korosztályban a legnagyobb a szakmunkásképzőt végzetek csoportja (23%). A második a szakközépiskolát és gimnáziumot végzetek csoportja (11%, illetve 7%; összesen 18%). A harmadik legnagyobb csoport viszont még az általános iskolát befejeztek csoportja (10%).

A tanuló fiatalok körében viszont a legnagyobb a szakközépiskolában és gimnáziumban tanulók csoportja (8%, illetve 9%; 17%). A főiskolát és egyetemet elvégzők aránya – 4%, illetve 5% összesen: 10% – ennél magasabb a tanulók aránya 6%, illetve 5% összesen: 12%. A tanuló fiatalok közül a szakmunkás tanulók már a harmadik helyre estek vissza 4%. Figyelemre méltó még a különböző iskola szinteken lemorzsolódók aránya: az általános iskolát nem fejezte be 1%, a szakmunkásképzőt 2%, gimnáziumot és szakközépiskolát 1%, főiskolát és egyetemet pedig 0,7% (Lásd: 4. sz. ábra).

4. ábra Átmenet a tanulásból a munkába iskolai szint szerint

(IFJÚSÁG 2000, N=8.000 FŐ, AZ ALAPPOPULÁCIÓ = 2.272.000 FŐ*)

*: A számításokat a KSH adatai alapján végeztük: a 15-29 éves alappopuláció elemszáma 2.272.000 fő. A vizsgálati minta elemszáma: 8.000 fő, azaz egy fő a valóságban 284 fő (hibahatár: +/- 1,1 százalékpont)

Jelmagyarázat:

Aktív

Inaktív

Munkanélküli

A magyar fiatalok iskolai ifjúsági korszakba lépése – a piacgazdaság kiépülése következtében – azt is jelenti, hogy a magyar fiatalok a globalizáció kihívásaival kerülnek szembe.

Globalizáció és a magyar fiatalok

A kilencvenes évek közepére Magyarországon kiépült a piacgazdaság, amely azt is eredményezte, hogy a magyar fiatalokat ugyanazok a kihívások érik, mint a fejlett világ ifjúságát.

„1989-ben megkezdődött kelet-európai átalakulási folyamat – Magyarországon legalábbis a kilencvenes évek közepére – befejeződött. Létrejött a gazdasági, a politikai és a jogi alapintézmények, s ezeknek további jelentős mértékű megváltozása nem várható. Ilyen alapintézmény a tulajdoni rendszer, amely lényegében Magyarországon többé-kevésbé kiépült. Létrejött a magántulajdon átfogó rendszere, ezen túlmenően pedig a nagy tulajdonokban kialakult a nyugati magántőke nagy rendszere, amely megváltoztathatatlanul jelen van. A magyar modell igazi magántulajdonosi modell, a magántulajdonosok világosan láthatók, csak nem Budapesten vannak, hanem Amszterdamban, Londonban, vagy San Franciscóban, és a legkönyörtelenebb,

leghatékonyabb módon, naponta meghatározzák tulajdonuk sorsát. A tulajdonosok felosztják az egymás közötti munkamegosztásban és stratégiai szövetségben a tőkét, a munkaerőt, a jövedelmeket. Ez azt is jelenti, hogy a tulajdonosi rendszer alapján lényegében a piaczgazdaságnak az alapintézményei: a pénzügyi-szolgáltatási rendszer, a kereskedelem-szolgáltatási rendszer, az ipar és az agrárgazdaság nagy rendszerei döntő többségükben a mai formában fognak az elkövetkezendő évtizedekben élni. A Magyarországon jelenlévő multinacionális vállalkozások meghatározzák az ország sorsát.” (Lengyel 2000) Azaz a magyar fiatalokat a kilencvenes években ért kihívásokat a globalizált világ kihívásainak is tekinthetjük, melynek eredményeképpen az ifjúsági korszakváltás Magyarországon hihetetlen gyorsasággal ment végbe, és köszöntött be az iskolai ifjúsági korszak.

Az iskolai ifjúsági korszak kísérő jelensége éppen az, hogy „a világgazdaságba való bekapcsolódásunk óriási versenyt indított el, globális versenyhelyzetbe kerültünk, ami azt jelenti, hogy ma a munkaerőnek nem az országon belül kell a piacon versenyben maradnia, hanem versenyeznie kell a malajziai munkaerővel is. Ma a vásárosnaményi munkás többek között azért nem jut munkához, vagy azért nyomják le a bérét, mert Kínában 14 éves kislányok negyed annyiért csinálják azt, amit ő. A napi verseny – hadd tegyem hozzá – természetesen Németországgal is folytatott verseny, ahol tízszeres bérért hajlandók csak ugyanazt a munkát elvégezni, és ahonnan menekül a tőke. Ez a versenyhelyzet megkövetelné, hogy belső mobilizáció jöjjön létre. Rugalmas munkaerőpiac, rugalmas státuszpiac, rugalmas és horizontális kapcsolati és hálórendszer... Ennek az átalakulási folyamatnak a végeredménye az, hogy Magyarországon igenis hallatlan emelkedés van lokálisan, egyes régiókban, városokban, városrészekben, soha nem látott mértékű szabadság. A jólétek hálózata jön létre. Én azt gondolom egyébként, hogy ez nem egy szűk kisebbség. Nem értek egyet a politikusokkal, amikor azt állítják, hogy ez csupán néhány százezer ember jóléte és tízmillió ember nyomorog. Nem, milliókról van szó, akik bejutottak Pannóniába. A három-három és félmillió Pannóniában átlagosan 5-8 százalék a munkanélküliség, az egy főre jutó GDP kétszerese a szegényebb Hunniának, ide vándorol évi 1-1,2 milliárd dollárnyi külföldi tőke. A létező Pannónia nem kíván Hunniával közösködni, ahol 14-17 százalék a munkanélküli, ahová 500-600 millió dollár vándorol csak évente, ahol létminimum alatt, vagy akörül él az ott lakók negyede. Elég volt Hunniából, hagyjuk a hunokat, legyenek szívesek egyesülni a románokkal, a szlovákokkal, vagy akikkel akarnak! Mi pannónok nem akarunk közösködni velük, ahogy a szlovének nem kívántak egyesülni a horvátokkal vagy a szerbekkel. Tessék Sopront visszakapcsolni, vagy odakapcsolni ahhoz a jó Ausztriához, hiszen a gyerekeink már úgylis odajárnak iskolába. Most mit szórakoztok itt velünk... Magyarországon egyfelől nagyon nagy a felemelkedés és – a fehér kockákon – nagyon virulens élet van, miközben pangó, holt világok is kialakultak a fekete kockákon.” (Lengyel 2000)

A magyar fiatalok iskolai ifjúsági korszakban és a két féle forgatókönyv

Az Ifjúság2000© adatai is azt mutatják, hogy az iskolai szint meghatározó szerepet játszik abban, hogy a fiatalok fehér vagy fekete kockára kerülnek (lásd: 4. ábra).

Azok, akik nem fejezték be az általános iskolát nem fejezték be csak egyharmada lépett be a munkaerőpiacra, csaknem egyötöde munkanélkülivé vált, és a munkanélkülieknek egyötöde soha nem dolgozott. Ezeknek a fiataloknak fele inaktív, akiknek mintegy háromnegyede soha nem dolgozott.

Azoknak, akiknek legmagasabb iskolai végzettsége befejezett általános iskola alig több mint kétötöde aktív kereső, csaknem egyharmada inaktív, akiknek mintegy fele nem

dolgozott soha. A munkanélküliek aránya 17%, akiknek alig több mint egynegyede soha nem dolgozott.

A szakmunkásképzőt végzetteknek háromnegyede aktív kereső. 15%-a inaktív, és egyötödük nem dolgozott soha. Munkanélküli 10%, akiknek egyötöde soha nem dolgozott.

A középiskolát végzetteknek közel háromnegyede aktív kereső. Közülük 15% inaktív, és mintegy egyötödük nem dolgozott soha. A munkanélküli ebben a csoportban 6,8%, akiknek fele soha nem dolgozott.

A főiskolát egyetemet végzetteknek 82%-a aktív kereső, alig több mint egytizede inaktív, és 15%-a nem dolgozott soha. A diplomások 3%-a munkanélküli, és a diplomás munkanélkülieknek több mint a fele nem dolgozott soha.

A magyar fiatalok iskoláztatási esélyeinek eltérései, az egyes iskolázottsági szintekhez kapcsolódó eltérő munkaerőpiaci esélyek mögött két forgatókönyvet fedezhetünk fel. Az egyik a munkanélküliségi forgatókönyv azzal jár, hogy potenciálisan már nagyon korán kialakul azon fiatalok csoportja, akik nagyon kis eséllyel integrálódhatnak a társadalomba, létrejön a társadalom alatti osztály reprodukciója (Chisholm 1993).

Az Ifjúság2000© vizsgálatból az tűnik ki, hogy az általános iskola szintjén megrekedt a magyar 15-29 éves fiatalok közel tíz százaléka, és azok pedig már az általános iskolából lemorzsolódtak a magyar ifjúság alsó, reménytelenül leszakadt rétegét képezik. Ezen fiatalok körében a származási hátrányok a területi hátrányokkal halmozódnak, illetve regionálisan is egyre inkább koncentrálnak. Azok, akik csak általános iskolát végeznek, illetve kimaradnak az általános iskolából, szakmunkásképzőből, és szakközépből, valamint gimnáziumból nagyobb eséllyel válnak munkanélkülivé. Az Ifjúság 2000 adatai szerint kb. 78 ezer fiatal esetében mondható el, hogy fenyegetheti őket a munkanélküliség veszélye. A megkérdezettek közül ugyanis 32 ezren nem fejezték be az általános iskolát, 33 ezren a középiskolát, 13 ezren pedig kihullottak a felsőoktatásból. A 32 ezer általános iskolát nem végzett fiatal közül ötezren munkanélküliek voltak, 16 ezren pedig inaktívak, és mindössze 11 ezren találtak maguknak munkát. Minden második fiatalnak – aki nem fejezte be az általános iskolát – édesapja sem fejezte be alapfokú tanulmányait. A 32 ezer fiatal regionális megoszlása egyértelműen kimutatta, hogy az észak-magyarországi régió van a legveszélyeztetettebb helyzetben: 23 százalékuk az Észak – Alföldről, 25 százalékuk Észak-Magyarországról kerül ki – összehasonlításképpen: Budapesten 1,8 százalék ez az arány.

A kétféle forgatókönyvet magában hordozza az oktatási rendszer változása, amely két irányban mozdult el, egyfelől kialakultak azok az intézmények, amelyek egyre korábban szelektálnak, ugyanakkor egyre előnyösebb versenyhelyzetbe hozzák a fiatalokat. „A 90-es évek elejétől fokozatosan terjedni kezdett a 6, illetve 8 évfolyamos gimnáziumi oktatási forma, és ezzel a hagyományos 8+4-es iskolaszervezet határozott bomlásnak indult. A szerkezetváltó osztályokban 1995/96-ban összesen 32 400-an tanultak.” (Liskó 2000) A kedvező családi háttérrel rendelkező fiatalok verseny helyzete, a munkaerő-piaci kihívások növekedésével az oktatási rendszer átalakulásával, tehát lényegesen javult.

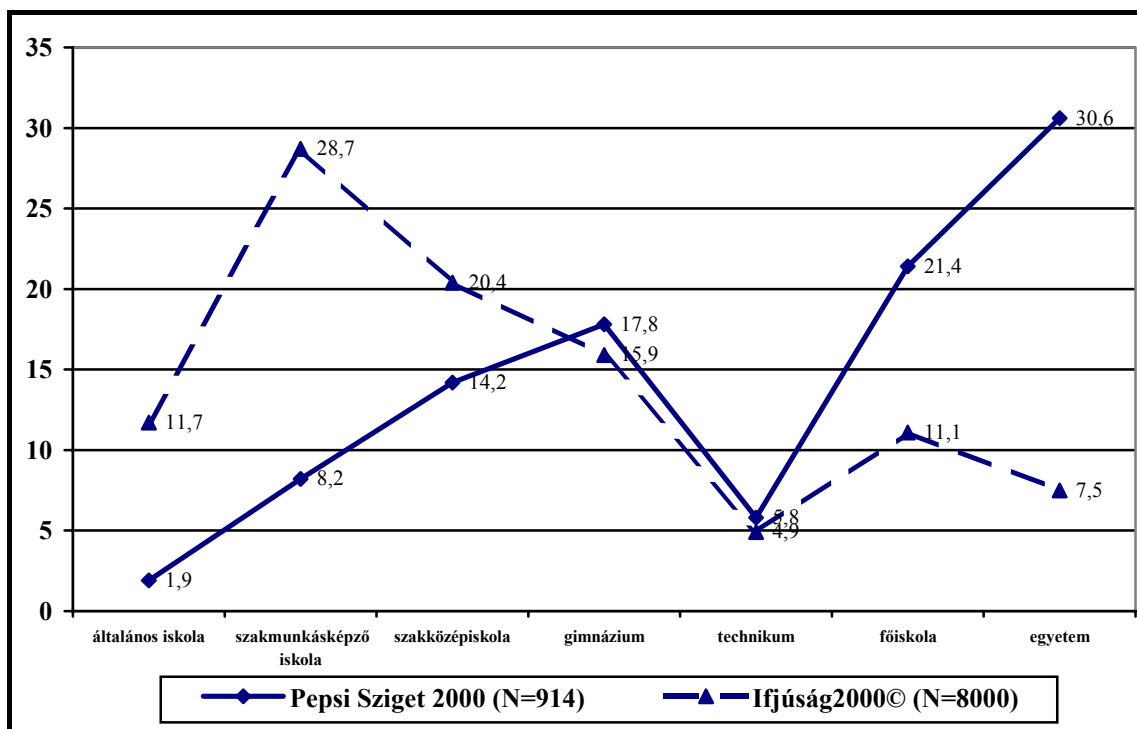
Az oktatási rendszer átalakulásának másik tendenciája viszont, hogy „a 90-es évek közepén a szakmunkásképző iskolák és szakiskolák már egyre kevésbé népszerűk, illetve egyre inkább kényszerűségből választott iskolatípusnak számítottak, és ennek következtében ezekben az iskolákban fokozatosan növekedett a máshonnan elutasított, illetve máshova bejutni esélytelen szociálisan hátrányos helyzetű gyerekek aránya.” (Liskó 2000)

Az oktatási rendszernek kettészakadása a fiatalok egyes csoportjainak leszakadását, másik csoportjainak pedig esély növekedését jelenti. A fiatalok iskolai korszakba lépése a leszakadók munkanélküliségi forgatókönyvet, a nagyobb eséllyel rendelkezőknek

viszont egy másik, a szabadidős forgatókönyvet kínál. „A szabadidő” scenáriója letörli a stigmákat a nem-foglalkoztatottokról, akik egy új “dologtalan” szabadidős osztály alapját képezik. Elmozdulása ennek a *munka* – scenárió felé a tanulás felértékelődéséhez és a professzionális ifjúsági státusz kialakulásához vezet. A fiatalok különleges kulturális kreativitása pedig egyre megbecsültebbé válik.” (Chisholm, L. 1992 63. o.).

A szabadidő scenárió a társadalom középosztályosodásával jár együtt: kialakul a fiatalok fogyasztói státusza, egyre inkább növekszik a fiataloknak fogyasztói és szórakoztatói eszközökkel való ellátottsága, és egyre korábban válnak a piac szereplőivé. Az Ifjúság 2000 vizsgálat adatai is azt mutatják, hogy az iskolai szint növekedésével a fiatalok fogyasztó javakkal való ellátottsága is nő, azt látjuk, hogy a jelenleg tanuló fiatalok egyre szélesebb rétege rendelkezik mobiltelefonnal, számítógéppel, internethozzáféréssel. A középosztályosodó fiatalok egyre fontosabbá válik a szabadidő, amelyet a szabadidő ipar kiépülése kísér. „A bekövetkező változások alapja az, hogy a szórakoztató ipar képviselői hisznek abban, hogy felhasználóik természete változik, úgy látják őket, mint akik rendelkeznek olyan tulajdonságokkal, amelyek korábban egyértelműen a középosztály tagjait jellemezték, mint például a tehetőség, a mobilitás, és a képesség arra, hogy a számukra felkínált szórakozási lehetőségek között „racionális” alapon tudnak választani. Ez a változás jelenik meg abban, hogy a hangsúly a „szórakoztatóiparban” tapasztalható „versenyen” van, de megragadható abban is, hogy a vásárlót már nem a „tagnak”, hanem a „fogyasztónak” tekintik” (J. Clarke - T. Jefferson 2000).

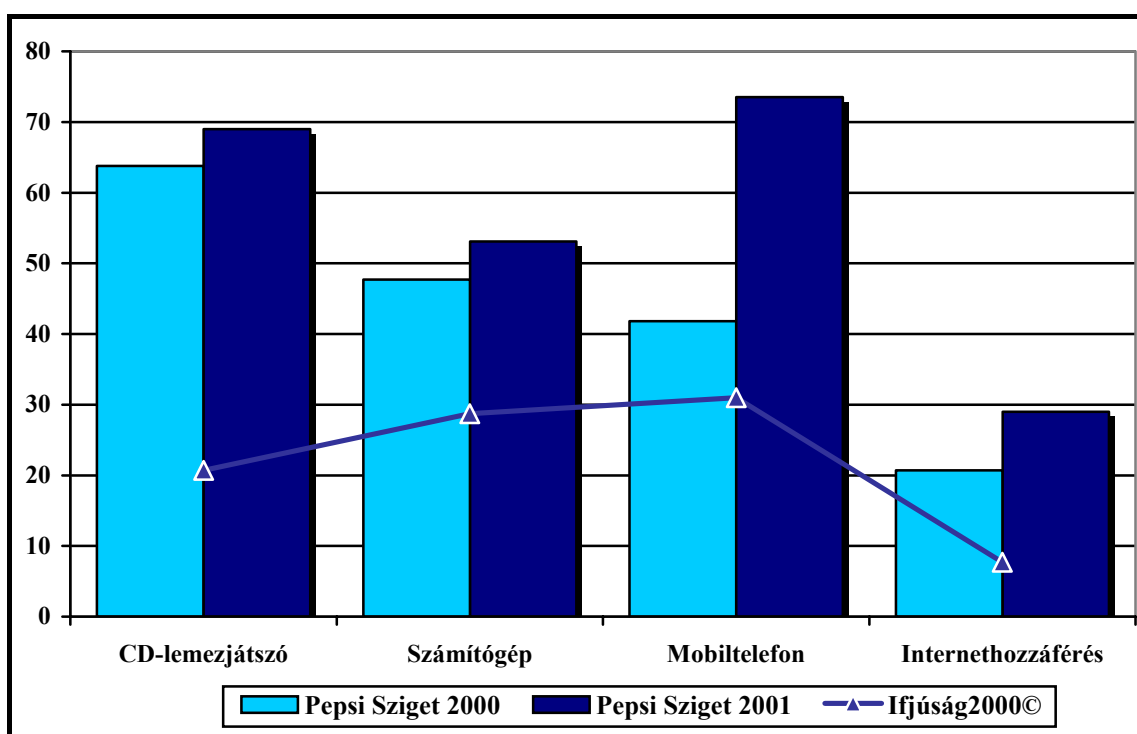
5. ábra A 15-29 éves fiatalok iskolai szintje százalékban a Pepsi Sziget és az Ifjúság2000© összehasonlítása

A fenti ábrán látható, hogy a fiataloknak az egyik legnagyobb szabadidős magyarországi rendezvényén a Pepsi Szigeten a leszakadó fiatalok csoportja alig van képviselve. A Pepsi Sziget 2000 és az Ifjúság2000© adatait összehasonlítva kitűnik, hogy a Szigeten a szakmunkásképzőbe járók alul, a gimnáziumtól a főiskolai szinten át az egyetemig pedig felül reprezentáltak a „szigetlakók” a magyar 15-29 éves fiatalokhoz képest. Az adatokból az is látható, hogy a fejlett régiókból Szigetre érkezők felül, a fejletlenebb

térségből jövők alul reprezentáltak a „szigetlakók” között. Ráadásul a fejlett térségeknek (Budapestnek) iskolai szint szerint csaknem teljes ifjúsági társadalma képviselve van a Szigeten, addig a kevésbé fejlett régiókat csaknem teljes mértékben a főiskolai és egyetemi szinten elhelyezkedő fiatalok képviselik. Az Ifjúság2000© és a Pepsi Sziget 2000 és Pepsi Sziget 2001 adatait összehasonlítva a szabadidő forгатókönyv és a fiatalok középosztályosodásának összefüggése különösen szembeűnő: a „szigetlakók” közel kétharmada rendelkezik CD lemezjátszóval a magyar 15-29 éves fiatalok mintegy egyötödéhez képest, számítógéppel és az Internet hozzáféréssel pedig csaknem kétszer annyian rendelkeznek.

**6. ábra A fiatalok fogyasztási eszközökkel való ellátottsága
Az Ifjúság2000© és a Pepsi Sziget 2000, 2001 összehasonlítása**

A származási és területi különbségek

Azt, hogy a fiatalok milyen iskolázottsági szintre jutnak el alapvetően meghatározza az apa és anya iskolázottsága. Különösen érvényes ez az állítás a legalacsonyabb és a legmagasabb iskolai szinten. Azoknál, akik nem fejezték be az általános iskolát az apák 51% nem végezte el az általános iskolát, 34%-a pedig nyolc általánost végzett – az országos arány 4%, illetve 17%. Az anyák esetében pedig 61%, illetve 28% a fenti arány – az országosan pedig 5,0 illetve 28%. A másik szélső pólus az egyetemet végzettek, akiknél 41% a felsőfokú végzettségű apák aránya és 4%-a rendelkezik tudományos fokozattal, az anyák esetében pedig 41%, illetve 2% a fenti arány. Az országos arány 14% illetve 11%! ¹ (Lásd az alábbi táblázatok).

¹ A országos adatoknál összevontuk a felsőfokú végzettséggel és tudományos fokozattal rendelkezőket.

5. táblázat Jelenlegi iskolai szint az apa legmagasabb iskolai végzettsége szerint (N=7917)

	nyolc osztályt sem	nyolc általános	Szak- munkás- képző ¹	gimnázium	szak- közép- iskola	technikum	főiskola	egyetem	Tudományszint-fokozat ¹	
Általános iskolai tanuló	15	24	42	12	0	2	5	0	0	100
Általános iskolát nem fejezte be	51	34	13	0	1	0	1	0	0	100
Általános iskolát befejezte	17	44	30	1	2	3	2	1	0	100
Szaktanuló	3	30	56	1	4	3	2	1	0	100
Szaktanulót nem fejezte be	13	32	43	5	4	1	2	0	0	100
Szaktanulót befejezte	3	25	59	3	3	4	2	1	0	100
Szakközépiskolában tanul	1	8	53	8	11	9	6	4	0	100
Szakközépiskolát nem fejezte be	0	28	58	2	5	7	0	0	0	100
Szakközépiskolát befejezte	2	12	58	5	10	7	4	2	0	100
Gimnáziumban tanul	1	7	36	8	13	9	12	11	3	100
Gimnáziumot nem fejezte be	0	30	37	7	4	11	11	0	0	100
Gimnáziumot befejezte	1	9	44	11	8	9	9	8	1	100
Technikumban tanul	0	13	44	13	11	4	7	7	1	100
Technikumot nem fejezte be	0	0	17	17	17	0	49	0	0	100
Technikumot befejezte	1	12	46	6	9	10	8	6	2	100
Főiskolán tanul	1	5	38	9	10	12	13	10	2	100
Főiskolát nem fejezte be	0	3	40	24	10	3	3	14	3	100
Főiskolát befejezte	1	9	31	8	13	14	9	12	3	100
Egyetemen tanul	0	2	24	8	9	10	13	30	4	100
Egyetemet nem fejezte be	9	0	0	9	0	0	27	46	9	100
Egyetemet befejezte	1	2	15	6	11	20	14	27	4	100
PhD-n tanul	0	0	47	0	0	12	12	29	0	100

6. táblázat Jelenlegi iskolai szint és anya legmagasabb iskolai végzettsége szerint (N=7917)

	nyolc osztályt sem	nyolc általános	szak- munkás- képző ¹	gimnázium	szakközép- iskola	Technikum	főiskola	egyetem	Tudományszint-fokozat ¹	
Általános iskolai tanuló	29	30	18	11	7	0	5	0	0	100
Általános iskolát nem fejezte be	61	28	10	0	0	0	0	1	0	100
Általános iskolát befejezte	21	55	12	6	3	1	2	0	0	100
Szaktanuló	6	42	29	10	9	0	4	0	0	100
Szaktanulót nem fejezte be	12	47	28	6	5	0	2	0	0	100
Szaktanulót befejezte	5	47	30	8	7	1	2	0	0	100
Szakközépiskolában tanul	1	18	28	19	21	2	8	2	1	100
Szakközépiskolát nem fejezte be	5	42	28	11	9	0	5	0	0	100
Szakközépiskolát befejezte	2	22	33	18	18	2	4	1	0	100
Gimnáziumban tanul	1	12	20	18	17	4	17	9	2	100
Gimnáziumot nem fejezte be	0	45	32	10	3	7	3	0	0	100
Gimnáziumot befejezte	1	20	24	21	16	1	12	5	0	100
Technikumban tanul	0	16	32	18	16	1	12	4	1	100
Technikumot nem fejezte be	0	20	20	40	20	0	0	0	0	100
Technikumot befejezte	1	21	30	13	19	5	9	1	1	100
Főiskolán tanul	1	10	18	21	19	6	18	5	2	100
Főiskolát nem fejezte be	3	14	34	14	14	9	9	3	0	100
Főiskolát befejezte	0	12	18	22	19	7	14	7	1	100
Egyetemen tanul	1	4	10	23	16	7	19	16	4	100

Egyetemet nem fejezte be	8	0	0	39	15	15	15	8	0	100
Egyetemet befejezte	0	4	10	21	16	7	18	22	2	100
PhD-n tanul	0	0	0	43	19	0	25	13	0	100

Az egyes régiók között Budapesten az országos átlagnak mintegy fele a szakmunkásképzőt végzettek, illetve azoknál alacsonyabb iskolai szinten található fiatalok aránya, az egyetemet végzettek aránya pedig mintegy kétszerese, mint az országos átlag. A kevésbé fejlett régiókban mint például Észak - Alföld magas ugyan az alacsony iskolai végzettségűek aránya, de az országos átlaghoz közel hasonló a magas iskolai szinten találhatóak aránya (Lásd az alábbi táblázatokat).

7. táblázat Jelenlegi iskolai szint régiók szerint (N=7917)

	Budapest	Közép-Magyar-ország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyar-ország	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Total
Általános iskolai tanuló	13	13	13	6	8	15	6	26	100
Általános iskolát nem fejezte be	2	8	8	9	14	26	23	10	100
Általános iskolát befejezte	7	12	10	11	10	13	23	14	100
Szaktanuló	9	8	16	12	12	11	16	16	100
Szaktanulót nem fejezte be	9	8	10	18	7	21	9	18	100
Szaktanulót befejezte	9	12	13	11	11	13	17	14	100
Szakközépiskolában tanul	14	11	12	11	9	14	14	15	100
Szakközépiskolát nem fejezte be	28	1	7	15	9	16	15	9	100
Szakközépiskolát befejezte	20	14	12	8	9	13	11	13	100
Gimnáziumban tanul	22	8	10	11	9	12	18	10	100
Gimnáziumot nem fejezte be	29	8	5	10	5	15	15	13	100
Gimnáziumot befejezte	19	11	11	10	9	13	16	11	100
Technikumban tanul	14	15	7	18	9	10	19	8	100
Technikumot nem fejezte be	22	0	34	0	11	33	0	0	100
Technikumot befejezte	19	12	9	11	6	12	15	16	100
Főiskolán tanul	20	7	12	10	9	12	17	13	100
Főiskolát nem fejezte be	14	8	8	14	11	14	20	11	100
Főiskolát befejezte	25	9	10	7	8	12	16	13	100
Egyetemen tanul	31	5	7	8	10	11	15	13	100
Egyetemet nem fejezte be	15	0	0	8	23	0	15	39	100
Egyetemet befejezte	37	8	11	6	11	5	13	9	100
PhD-en tanul	64	0	12	6	12	0	0	6	100

8. táblázat Jelenlegi iskolai szint régióként (N=7917)

	Budapest	Közép-Magyar-ország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyar-ország	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Magyar-ország
Általános iskolai tanuló	1	1	1	0	1	1	0	1	1
Általános iskolát nem fejezte be	0	1	1	1	2	3	2	1	1
Általános iskolát befejezte	4	11	8	10	10	10	14	10	10
Szaktanuló	2	3	5	4	4	3	4	5	4
Szaktanulót nem fejezte be	1	1	1	3	1	3	1	2	2
Szaktanulót befejezte	13	27	29	26	28	22	22	25	22
Szakközépiskolai tanuló	7	8	8	9	7	9	7	9	8
Szakközépiskolát nem fejezte be	2	0	1	1	1	1	1	1	1
Szakközépiskolát befejezte	14	16	12	9	11	11	8	11	11
Gimnáziumi tanuló	13	7	7	9	8	8	10	6	9

Gimnáziumot nem fejezte be	1	0	0	1	0	1	1	1	1
Gimnáziumot befejezte	8	7	7	7	6	7	7	6	7
Technikumi tanuló	1	2	1	3	1	1	2	1	2
Technikumot nem fejezte be	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Technikumot befejezte	4	4	3	3	2	3	3	4	3
Főiskolai hallgató	8	4	7	6	6	6	7	6	6
Főiskolát nem fejezte be	0	0	0	0	1	1	1	0	1
Főiskolát befejezte	6	4	4	3	4	4	4	4	4
Egyetemi hallgató	10	3	3	4	5	5	5	5	5
Egyetemet nem fejezte be	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Egyetemet befejezte	4	1	2	1	2	1	1	1	2
PhD-en tanul	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Total	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Az Ifjúság2000© vizsgálatban iskolai szint szerint feltáruló regionális különbségek is megerősítik, azt, hogy „rendkívül jelentős a szóródás, amely e kis területű ország egyes körzetei között a munkanélküliség, és azon belül főleg az ifjúsági munkanélküliségi arány tekintetében észlelhető. Az ifjúsági munkanélküliség a hátrányos helyzetű vidékeken ugyanis háromszor, három és félszer akkora lehet, mint a kedvező adottságú térségekben.” (Fóti 2000) A regionális különbségek több szempontból jelentenek hátrány a fiatalok számára: „A munkaerőpiac egyenlőtlen fejlődése és a területi mobilitás alacsony szintje napjainkra ahhoz vezetett, hogy az ország egyes területeit (megyéit, de még inkább mikro körzeteit) igen nagy arányú (általános) munkanélküliség jellemzi, míg máshol (főleg Budapesten és az agglomerációban) a munkanélküliség szintje relatíve alacsony, és az is inkább strukturális, semmint általános. A regionális különbségek a fiatalok esetében fokozottan jelentkeznek. A depressziós területek kisszámú munkahelyeit a munkáltatók ugyanis elsősorban az ott hosszabb ideje dolgozó, nagyobb gyakorlattal rendelkező dolgozóik számára próbálják megőrizni. Jóllehet a fiatalok többsége még nem családfenntartó, így elvileg nyitottabb akár a lakóhelytől távoli munkavállalás irányába is, a munkásszállók megszűnése és az albérlet magas ára miatt ez csak kevesek számára járható út. Az ifjúsági munkanélküliség tekintetében így a különbségek már a több megyét magába foglaló régiók szintjén is igen nagyok, s minél kisebb földrajzi egységeket vizsgálunk, annál markánsabban jelentkezik a területi differenciálódás. Az ország legrosszabb helyzetben lévő északi, északi-keleti megyéit ma több mint kétszer akkora ifjúsági munkanélküliségi ráta jellemzi, mint a legelőnyösebb helyzetben lévő Budapestet és a hozzá tartozó agglomerációs övezetet.” (Lakatos 2000)

Azaz a stagnáló, vagy hanyatló területeken a fiatalok a munkaerőpiacon, a kevés állás hely miatt, eleve diszkriminált helyzetbe kerülnek. Egyfelől azért, mert a kevés állás következtében a felnőtteket részesítik előnybe, szemben a prosperáló területekkel, ahol a képzett fiataloknak a munkaerő piaci esélyei – például a multinacionális vállalatoknál – esetenként jobbak a felnőttekéénél. Másfelől a munkaerő túlkínálat következtében munkaadók a munkabérek hihetetlenül alacsonyan tartják.

A prosperáló területek emelkedő, a stagnáló, vagy hanyatló területek csökkenő telek és lakás árai a területi mobilitást korábbi alacsony szintjét tovább konzerválják, ezáltal a stagnáló, vagy hanyatló területeken a fiatalok szinte kilátástalan munkaerő piaci helyzete – még megfelelő képzettség esetében is – állandósul, sőt tovább romlik.

A munkanélküliségi scénárióban rejlő etnikai konfliktusok veszélyére, mint a társadalmi átalakulás egyik legkomolyabb problémájára, hívja fel a figyelmet a roma fiatalok helyzete. A roma fiatalok viszont mint az oktatásban, mint a munkaerőpiacon különösen hátrányos helyzetbe kerültek: „A majdnem 78 százalék inaktív nem roma személynek

döntő többsége (a korcsoport 70 százaléka) tanuló volt. A ténylegesen inaktív személyek aránya 8 százalék. A roma fiataloknak viszont csak 25 százaléka volt tanuló. A nem roma tanulók 5 százaléka főiskolára vagy egyetemre járt, 56 százaléka szakközépiskolába vagy gimnáziumba és csak 6 százaléka általános iskolába. A 15-19 éves roma tanulók 45 százaléka általános iskolába járt, 10 százaléka szakiskolába, 31 százaléka szakmunkásképzőbe, 14 százaléka szakközépiskolába vagy gimnáziumba és 0,2 százaléka folytatott felsőfokú tanulmányokat. 1993 végén kerekén 19 ezer 15-19 éves roma férfi élt az országban. Tizenhárman dolgozott, tizenkét százaléka regisztrált munkanélküli volt, negyedrésze tanuló. Negyvenöt százaléka nem tanult, de nem is dolgozott, mert nem jutott munkához, és mivel ellátásra nem volt jogosult nem is regisztráltatta magát. Ez a 8-9 ezer fiatal éppen úgy munkanélküli volt, mint azok, akiket regisztrált a munkaerő szolgálat. Ennek a 8-9 ezer fiatal férfinak vagy legalább háromnegyed részének természetesen nem dolgoznia, hanem tanulnia kellett volna. Ugyanebben az időpontban a 15-19 éves roma nők száma 20500 volt. Tizenhárom százaléka dolgozott, tíz százaléka regisztrált munkanélküli volt, negyedrésze tanuló, a többiek nem dolgoztak és nem is tanultak, a hivatalos besorolásban inaktívak voltak. A 20-24 éves korcsoportban a foglalkoztatottak aránya a nem romáknál 56 százalék volt, a romáknál 24 százalék. A munkanélküliek aránya a nem romáknál 12 százalék volt, a romáknál 24 százalék. Az inaktívak aránya a nem romáknál 32 százalék volt, a romáknál 53 százalék.” (Kemény 2000)

Az élethelyzetek, életutak individualizálódása

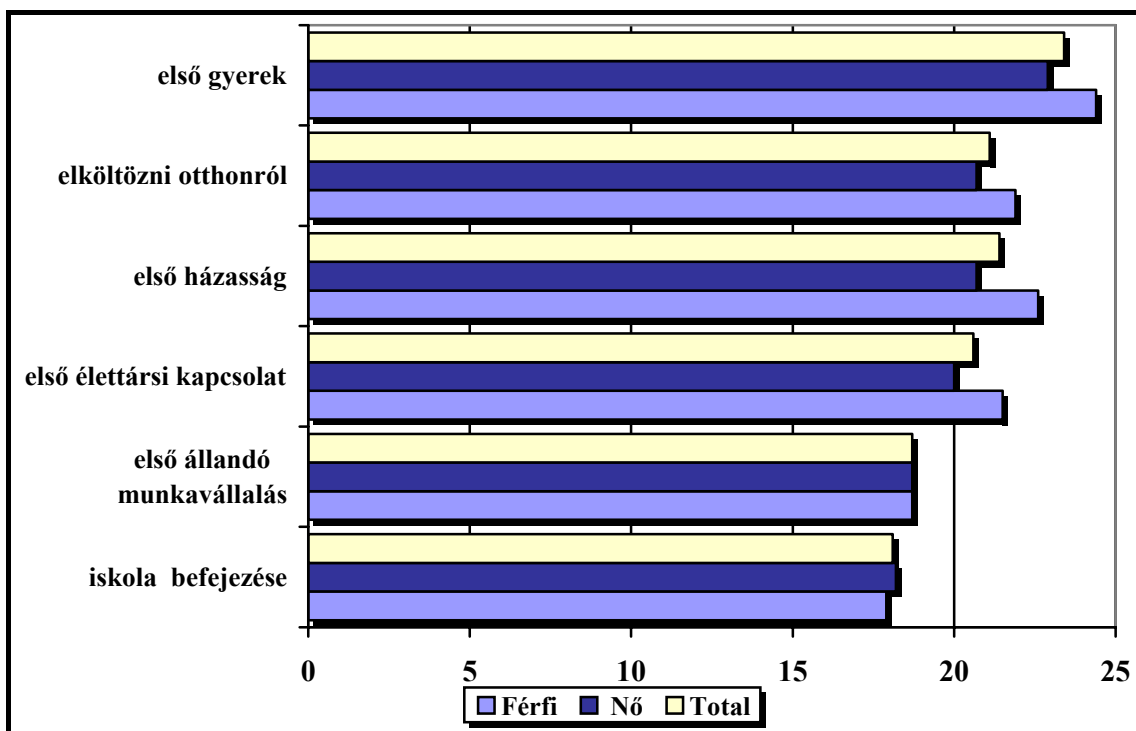
Ulrich Beck írja, hogy „a gazdasági szintek eltolódásával (gazdasági fellendülés, oktatási expanzió stb.) a szubkulturális osztályidentitások fokozódó mértékben elenyésznek, a 'rendi' színezetű osztályhelyzet hagyománya elvész, és megindul az élethelyzetek és életutak diverzifikálódása és individualizálódása, amely a társadalmi osztályok és rétegek hierarchia modelljét aláássa, valóságtartalmát pedig mindinkább kérdésessé teszi.” (Beck 1999)

A korszakváltás eredményeképpen megváltoznak az ifjúsági felnőtt társadalomba integrálódásának státusz útvonalai. A munka státusz útvonal nyitottabbá válik, de ugyanakkor bizonytalanabbá és kockázatosabbá. A képzési idő nemcsak meghosszabbodik, de összekapcsolódik a próbálkozásokkal. Családi státusz útvonal is ellentmondásos, a fiatalok egyre korábban távolodnak el a szülői családtól, de egyre később alapítanak saját családot, és egyre később függetlenednek a szülői háztól.

9. táblázat Az élet események alakulása nemek szerint (átlag)

A kérdezett neme	iskola befejezése	első állandó munkavállalás	első élettársi kapcsolat	első házasság	elköltözni otthonról	első gyerek
Férfi	18	19	22	23	22	24
Nő	18	19	2	21	21	23
Total	18	19	21	21	21	23

7. ábra Az életesemények alakulása nemek szerint

Az elemzés során, azonban figyelembe kell venni az életesemények tényleges bekövetkeztét is. Az iskolai évek befejezése a megkérdezettek 66%-nál következett be, az első állandó munkába állás esetében 61% a fenti arány, élettársi kapcsolata a megkérdezettek 14%-ának van/volt. A szülői házból elköltözők aránya 26%. A 15-29 éves fiataloknak 23%-a kötött házasságot, és a 15-29 éves fiataloknak 20%-a mondta, hogy megszületett az első gyereke.

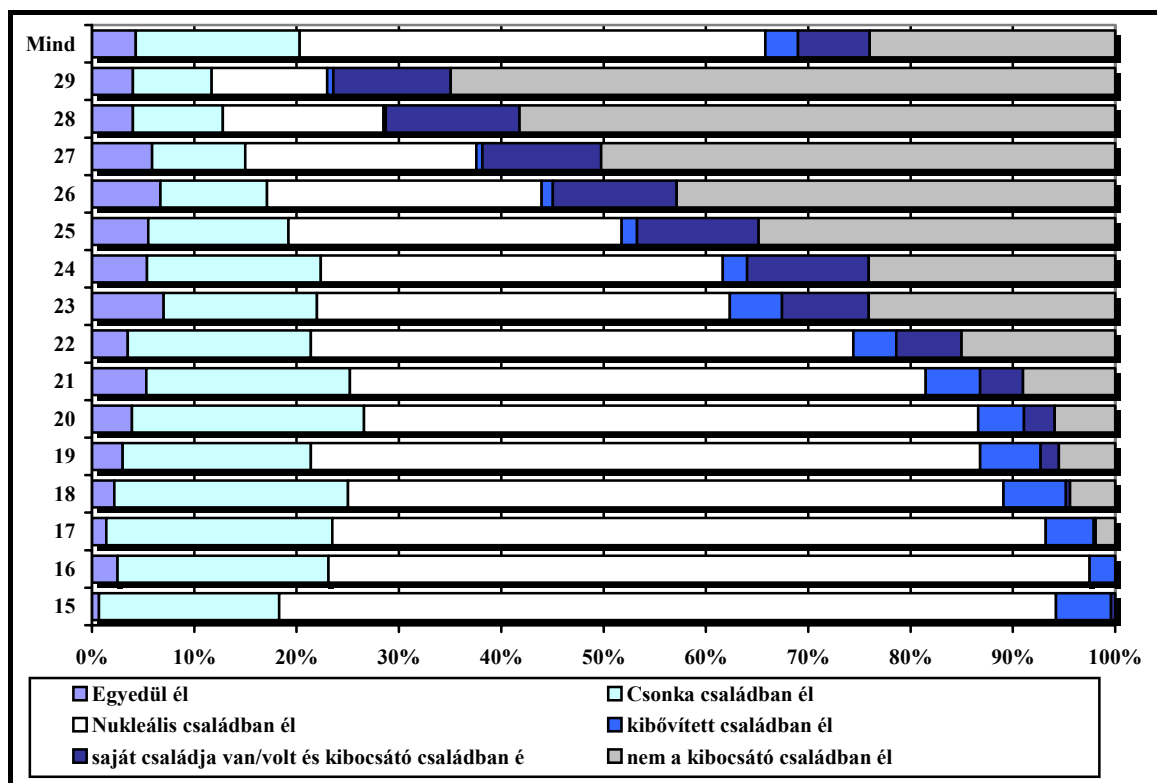
A fentiekből következik, hogy a 15-29 éves fiatalok több mint egynegyedénél (26%) egyetlen bekövetkezett életeseményt nem tudunk megragadni. A csoport tagjainak 51%-a férfi és 49%-a nő. A 15-17 éves több mint fele ennek csoportnak, háromnegyede 19 éves és 20-22 évesek aránya 18%. A csoport többsége tanul 12% szakmunkástanuló, 41%-a középiskolában 26%-a felsőfokú intézményben tanul. A budapestiek és megyeszékhelyen élők tartoznak ebbe a csoportba.

A 15-29 éves fiataloknak csaknem egynegyedét (23%) teszik ki azok, akiknél csak az iskolából a munkába való átmenet következett be. Az életkoruk amikor befejezik az iskoláikat 18,1 év és 18,7 éves korban kezdenek dolgozni. Ennek a csoportnak kétharmada férfi és mintegy egyharmada nő. Életkor szerint a 20-22 éveseknek 40%-a, a 23-26 éveseknek, pedig 38%-a tartozik ebbe a csoportba. Iskolai végzettség szerint 9% azoknak aránya, akiknek a legmagasabb iskolai végzettsége nyolc általános, 40%-a szakmunkás végzettségű, 34%-a pedig középiskolai végzettséggel rendelkezik. Gazdaságilag aktív 91%, inaktív 3%, munkanélküli pedig 7%.

A 15-29 éves fiataloknak nem egészen egytizede (9%-a) aki befejezte iskoláit (17,9 az átlagéletkor), majd munkába állt (18,2 az átlagéletkor). A házasságot kötött (21 év az átlagéletkor) és gyereke született (az átlagéletkor 23,8 év). Az első gyermek születése előtt 22 éves korában pedig elköltözött hazulról. Ebben a csoportban a férfiak aránya 35% a nőké pedig 65%. Iskolai végzettség alapján 13% azoknak az aránya, akiknek a legmagasabb iskolai végzettsége nyolc általános, 42% szakmunkásképzőt végzett és 35%, aki középiskolát végzett. Életkor szerint a csoportba tartozó fiatalok az összes 23-

26 évesnek 5%-t, a 27-29 éveseknek pedig 21%-t teszi ki, azaz 23-29 éves korú a csoport 100%-a! Gazdaságilag aktív 56%, inaktív 38%, munkanélküli 7%. Az ebbe a csoportba kerültek 91%-a saját családban él, de egytizede jelenleg is a szülői házban él, illetve költözött vissza. Fontos jellemzője még ennek a csoportnak, hogy felül vannak reprezentálva különösen a 1000 fő alatti és a 3000-1001 fős településeken élők 16%, illetve 18%, másképpen fogalmazva a falusi településeken élők 40%-a került ebbe a csoportba.

8. ábra Kibocsátó családban élés életkor szerint, százalékban

A fenti ábra jól mutatja, hogy 23 éves korban a fiataloknak még nem egészen egyenyeade költözik el hazulról és alapít saját családot. A normál (hagyományos) ifjúsági biográfia tehát a fiataloknak kis hányadára, azon belül is a középiskolai végzettségű falusi nőkre jellemző. *Az oktatás expanziója, különösen a felsőoktatás expanziója, nemcsak a munkavállalás, de a házasodás és a gyerekvállalás kitolódásával is jár, illetve azzal, hogy sokkal tovább kötődnek ezek a fiatalok a szülői házhoz. Azaz, ha az oktatás expanziója, nem jár együtt megfelelő lakás körülményekkel, a házasodás és a gyerekvállalás további kitolódásával kell számolni, ezt igazolják azok az adatok is, amelyek a jelenleg középiskolában és felsőoktatásban tanuló fiatalok életterveit tartalmazzák.*

10. táblázat Az életesemények alakulása iskolai szint (összevont) szerint (N=8000)

Iskolázottság szerinti részletes szint	iskola befejezése	első állandó munkavállalás	első élettársi kapcsolat	első házasság	elköltözni otthonról	első gyerek
Általánost .nem fejezte be	14,5242	17,1776	17,0074	19,7550	18,7397	21,7694
Általánost .befejezte	14,7945	17,2962	19,0278	19,6734	20,8554	22,3955
Szaktanulmányos tanuló		16,8243	17,0000	17,0000	13,9866	19,1456
Szaktanulmányos .nem fejezte be	14,5935	17,6125	20,0037	19,8001	19,7595	22,4316
Szaktanulmányos .befejezte	17,5410	17,8716	20,9675	21,4181	21,6426	23,5550

Középiskolai .tanuló		17,9994	19,5375	21,9426	14,6858	21,3363
Középiskolát .nem fejezte be	17,1173	18,4826	19,6415	21,2099	22,5923	23,3146
Középiskolát befejezte	19,1351	19,1265	21,2078	21,7350	21,7186	23,8074
főiskolai, egyetemi .hallgató		19,7096	21,9507	22,9160	16,5808	22,3392
Főiskolát, egyetemet nem fejezte be	19,7302	21,0629	21,9126	23,0444	23,5097	24,1128
Főiskolát, egyetemet befejezte	23,3486	21,8774	23,1227	23,5437	23,0278	25,5095

Az oktatás expanziójának azonban ez, csak az egyik következménye. A másik igen fontos következmény a Beck által hangsúlyozott tendencia a magyar 15-29 éves fiataloknál is megfigyelhető: a fiatalok élethelyzetének, életútjának diverzifikálódása, és individualizálódása. Az ifjúságkutatásokban a kilencvenes években a fiatalok életpályájának alakulását vizsgálva két markáns vonulatot említenek. A „normalizált életrajzot” és az életesemények komplexitását és felcserélhetőségét inkább megengedő „választásos életrajzot”. A vizsgálatok azt mutatták, hogy „egyértelmű kapcsolat mutatkozott a meghosszabbodott ifjúkor és a felső társadalmi rétegek között, valamint a „normalizált életrajz” és a közép és (főleg) alsó társadalmi rétegek között. Ezt az eredményt a szakmai ambíciókkal és lehetőségekkel lehet magyarázni: ahogy már jeleztük, a fiatalok számára meghosszabbodott a szakképzésre fordított idő, de ez különösen a felsőbb társadalmi rétegekben markáns jelenség. A meghosszabbodott ifjúkor tehát egy egyre inkább általánossá váló ifjúsági létforma, de ez nem jelenti azt, hogy a „normalizált” életrajz eltűnt volna.” (du Bois-Reymond 1998) Azt is láttuk viszont, hogy a régi keretek között – tehát a nem meghosszabbított ifjúsági életszakasz, a 15-29 éves fiataloknak 9%-ára vonatkozik. Az életesemények alakulását vizsgálva a 15-29 éves fiataloknak több mint fele “elkötelezetlen” az iskolai, munka és családi státusz utak vonatkozásában, illetve az egyéni életrajzoknak sokfélesége, sokszínűsége alakult ki. A magyar fiatalokra is érvényes az a megállapítás, amelyet a német ifjúságkutatók a nyolcvanas évek elején tettek:

„Ahogy az életrajzi gondolkodás és az egyén életének megélése – a felelősséggel felruházott egyén cselekvése, a személyes életút kialakítása – az elmúlt kétszáz évben felülről lefelé haladva érvényre jutott a társadalom rétegeiben, miközben a dolgozók széles rétegeit is elérte, úgy hatja át most az ifjúkort az életvezetés individualizálódó folyamata és az ezt kísérő eszmék (hasonlóan, ahogy kezdi számos nő életvezetését és életútját meghatározni).” (Werner Fuchs 1981)

A legfontosabb élet eseményeket tekintve 64 féle kombinációt kaptunk. Az egyenlőtlenségek és a fiatalok egyéni életrajzáinak összefüggése jól érzékelhető, a magyar 15-29 éves fiatalok 5%-t kitevő azon csoportjánál, akiknek legfontosabb jellemzője, hogy korán 17 éves korban befejezték az iskolát. Következésképpen a csoportnak legfőbb jellemzője: hogy felül reprezentáltak azok, akik nem fejezték be az általános iskolát (4%), és különösen felülreprezentáltak azok 31%, akik legmagasabb iskolai végzettsége nyolc általános. Felülreprezentáltak aránya is, akik a szakk munkásképzőt nem fejezték be 3% és alul reprezentáltak viszont azok a fiatalok, akik a szakk munkásképzőt befejezték – 15%. A csoportnak mintegy kétharmada férfi (61%) és több mint egyharmad lány. A megkérdezéskor többségében 22-év alatti fiatalnak 97%-a soha nem dolgozott. 28%-a inaktív, 30%-a munkanélküli, ugyanakkor mintegy kétötöde tanul az iskolarendszeren kívül. Azaz az alacsony iskolai végzettségű fiatalok, akik rossz helyzetét nagy mértékben determinálja a származási és a települési háttér, biográfia eseményeik szerint is jelentős mértékben differenciálódhatnak. Például kiemelkedhetnek az iskolán kívüli képzés révén, de a korai házasság, a korai gyerekvállalás következtében - mint egy másik iskolázottságában ugyan olyan, de több kétharmadában nőkből álló csoportnál láttuk-, a hátrányos helyzetüket az egyéni választás révén még súlyosabbá tehetik.

A magyar 15-29 éves fiatalokra is érvényes azonban, hogy „a kockázat valójában már nem csak a kevésbé képzettek körében jelenik meg, hanem a kulturálisan privilegizált csoportoknál is megtalálható, habár ők más cselekvési stratégiákat dolgoznak ki (Giddens, 1992)”.

A magyar 15-29 éves fiatalok közül kiválasztottuk azokat a klaszter csoportokat, amelyeknél a drog kipróbálása meghaladta az átlagot: a 7%-ot. A drog kipróbálása ezekben az életesemények alapján képzett klaszter csoportokban az egytizedtől akár a csoport tagjainak felére is kiterjedt. Az egyik domináns csoportot ezekben a klaszterekben a főiskolás és egyetemi hallgató nők képezték, akiknek biográfiájára a normál életrajttól való eltérés volt a jellemző: a korai kiszakadás a szülői házból, a késői élettársi kapcsolat, az egyetem melletti munkavállalás és huszonéves kor második felében egyre markánsabban kirajzolódó magányosság. Azaz a felsőoktatás expanziója és a fiatalok továbbtanulási esélyeinek növekedésével egy időben növekszik a fiatalok, ezen belül a nők sebezhetősége.

11. táblázat Az átlagnál nagyobb arányban drogot kipróbáló csoportok

Csoport	A csoport életesemény jellemzői	Csoport nagysága	Csoport nagysága %-ban	drog kipróbálása	domináns nem	domináns életkor	domináns iskolai szint
22,00	a szülői házból korai elköltözés	7	0,1	57,1	nő	-	-
8,00	késői élettársi kapcsolat	14	0,2	28,6	nő	27-29 év	felsőfokon hallgató
24,00	késői élettársi kapcsolat	18	0,2	26,3	nő	23-26 év	felsőfokon hallgató
57,00	későbbi élettársi kapcsolat	8	0,1	25,0	fiú	23-26 év	felsőfokon hallgató
14,00	késői élettársi kapcsolat	202	2,5	21,7	-	23-26 év	középiskolát végzett
11,00	munkába állás felsőfokú tanulmányok mellett	12	0,2	16,7	nő	23-26 év	felsőfokon hallgató
62,00	munkába állás, és a felsőfokú tanulmányok mellett	240	3,0	13,9	-	20-21 év	felsőfokon hallgató
39,00	hagyományos életvezetés	14	0,2	13,3	fiú	23-26 év	felsőfokon hallgató
37,00	korai élettársi kapcsolat	16	0,2	12,5	nő	23-29 év	középiskolát végzett
20,00	korai elköltözés otthonról, magányosság	163	2,0	10,7	fiú	23-26 év	felsőfokot befejezte
18,00	korai munkába állás, gyerek vállalása élettársi kapcsolattal	96	1,2	10,1	nő	27-29 év	ált. befejezte

Következtetések

- 1) A továbbtanulásért folyó verseny egyszerre jelent egyre komolyabb anyagi és gazdasági beruházást a szülők számára, ugyanis minél tovább akarnak tanulni a fiatalok, annál inkább növekszik a gazdasági beruházás mértéke. Másfelől a fiatalok maguknak is egyre többet kell tenni azért, hogy ebben a versenyben fennmaradjanak (növekszik a tanulók munkavállalása már a középiskolás korban is, és igen nagy mértékben növekszik a felsőfokú intézményekbe járók körében). Beruházást jelent az iskolán kívüli tanulás is (még az elit középiskolák tanulói is a nyelvtudást, a számítógépes ismereteket, az egyetemi felvételig való felkészülést iskolán kívüli tanulással szerzik meg). A továbbtanulásért folyó verseny és az élettervezésnek ez a megváltozása osztály hovatartozástól függően eltérően alakul. Már az iskolai versenyben megfigyelhető bizonyos társadalmi csoportok gyerekeinek a leszakadása az alacsony státuszú, falusi, stb. fiatalok esetében, potenciálisan már nagyon korán kialakul azon fiatalok csoportja, akik nagyon kis eséllyel integrálódhatnak a társadalomba, létrejön a társadalom alatti osztály reprodukciója.
- 2) Az iskolai korszakba lépés a közoktatás és a felsőoktatás expanziója a származási és területi (regionális) egyenlőtlenségek körülményei között ment végbe. Az előrelépés az iskolai hierarchián mind a jelenleg tanulók, mind a már iskolai éveket befejezők körében szoros összefüggést mutat mind az apa, mind az anya iskolázottsággal, és

markánssá váltak a területi, regionális különbségek. A magyar fiataloknak közel, tíz százaléka akik az általános iskola szintjén megrekedtek, közel tíz százalék, és azok az iskolából lemorzsolódtak a magyar fiatalok alsó és reménytelenül leszakadt rétegét képezik. Ezen fiatalok esetében a származási hátrányok a területi hátrányokkal összekapcsolódnak, illetve ezek a fiatalok területileg is egyre inkább koncentrálnak. Azok, akik, általános iskolát végeznek, illetve kimaradnak az általános iskolából, szakmunkásképzőből, szakközépiskolából, illetve gimnáziumból nagyobb eséllyel válnak munkanélkülivé. A piaci rendszer kialakulása, az osztály rendszer átalakulása, amely a szociális és oktatási intézmények „piacosításával” is járt, valamint az állami intézményrendszer romlása ezen rétegnek újratermelődését még tovább erősíti.

- 3) A fiatalok munkába állása időben kitolódik, ami két ok miatt történhet. Az egyik a munkanélküliség következtében, másfelől pedig növekszik azoknak a fiataloknak a száma, akik megszakítva főiskolai és egyetemi tanulmányaikat állnak munkába, illetve a tanulás mellett vállalnak munkát. A kilencvenes években növekedtek ugyan különösen az iskolázott fiatalok karrier lehetőségei, de megszűnt a munkába állásnak a korábbi időszakra jellemző biztonságos útja. A szakmunkásképzőt vagy szakközépiskolát végzettek körében is felvetődik a munka elvesztésének lehetősége, melyet kétféleképpen próbálnak kompenzálni: továbbtanulással, különböző tanfolyamok elvégzésével, illetve a szürke vagy fekete gazdaságba való bekapcsolódással. Ezek a folyamatok azt eredményezték, hogy a munkába állás a próbálkozások számának növekedésével jár együtt, a megfelelő munkahely megtalálása különösen a vidéki városokban, falvakban igen nehéz, részint a munkahelyek szűk választéka következtében, részint pedig az alacsony bérek miatt, vagy pedig a munka jellege miatt kénytelenek sokszor gyakori változtatásokra. Mindez fokozott kockázattal, rizikóval is jár. Új tendencia, hogy a munkahelyi elvárások növekedése erőteljesen behatol a fiatalok magánszférájába, ez alatt azt értjük, hogy nő a családalapítás vagy a gyerekvállalás során a munkahely elvesztésének kockázata, különösen a nők esetében, és a jól fizető és nagy karriert kínáló magáncégeknél, multinacionális vállalatoknál. Az állandó munka megtalálását nehezíti, hogy növekedett a fiatal munkaerő kiszolgáltatottsága. Ez nemcsak a magán, de szinte permanensen érvényes az állami, költségvetési szférában is. A munkaerőpiacon különösen kiszolgáltatottak az alacsonyan iskolázott, hátrányos helyzetű fiatalok, fokozza a kiszolgáltatottságot és az ebből adódó veszélyeket, hogy ez igen gyakran kapcsolódik össze etnikai hovatartozással, etnikai diszkriminációval (roma fiatalok). Ráadásul a hátrányos helyzetű fiatalok integrációját nehezíti, hogy más alternatívát nem látva alkalmi jelleggel vagy véglegesen a szürke illetve fekete gazdaságba kapcsolódnak be.
- 4) A szocializációs feltételek megváltozása, a piaci rendszer kiépülése, az új oktatási rendszer kialakulása, az iskolai idő megnövekedése, csökken a család, az iskola szerepe a fiatalok szocializációjában és növekszik a média és a fogyasztói ipar befolyása. Ez összefügg azzal, hogy az ifjúsági életszakaszban az iskolai idő meghosszabbodásával átalakul a fiatalok szabadidő-tevékenysége, amelyben egyre nagyobb szerepet játszik a piaci alapokon kiépülő szabadidőipar. A szabadidő-tevékenységeknek az olyan formáira fontos utalni, mint az önálló szórakozás, önálló utazás, szexuális tapasztalat egyre korábbra helyeződése, amit egyes szakirodalmak a gyermekkor elvesztésének is hívnak. (Vannak tevékenységek, amelyek 15, sőt 14-13 éves korra kerülnek.) Ezek a változások felértékeltek a kortárs csoportok szerepét, de a fiatalok körében a magas kultúrához inkább kapcsolódó alternatív kulturális minták háttérbe szorultak. Ugyanakkor a fiatalok körében egyre inkább előtérbe kerültek a

fogyasztói kultúra mintái. Az átalakulás során felvetődő problémák, amelyek igen gyakran felerősítették az etnikai előítéleteket, növelték a fiatalok körében az agresszív kulturális minták szerepét (például a skinheadek megjelenése).

- 5) Másfelől a fiatalokat érintő kihívások és a növekvő kockázatok, a fokozódó verseny és a korai önállósodás jelentősen megnöveli a fiatalok veszélyeztetettségét (alkohol, dohányzás, drogfogyasztás, stb.). Ez összefügg azzal, hogy a normál (hagyományos) ifjúsági biográfia a fiataloknak kis hányadára, azon belül is a középiskolai végzettségű falusi nőkre jellemző. A magyar 15-29 éves fiatalokra is érvényes az a nemzetközi tendencia, hogy „a kockázat valójában már nem csak a kevésbé képzettek körében jelenik meg, hanem a kulturálisan privilegizált csoportoknál is megtalálható, habár ők más cselekvési stratégiákat dolgoznak ki.” Ezt jól mutatták, azok az életesemények alapján képzett klasztercsoportok, amelyekben a drog kipróbálása az egytizedtől akár a csoport tagjainak felére is kiterjedt. Az egyik domináns csoportot ezekben a klaszterekben a főiskolás és egyetemi hallgató nők képezték, akiknek biográfiájára a normál életrajttól való eltérés volt a jellemző: a korai kiszakadás a szülői házból, a késői élettársi kapcsolat, az egyetem melletti munkavállalás és huszonéves kor második felében egyre markánsabban kirajzolódó magányosság. Megállapíthatjuk, hogy a felsőoktatás expanziója és a fiatalok továbbtanulási esélyeinek növekedésével egy időben növekszik a fiatalok, ezen belül a nők sebezhetősége.

Irodalom

1. Chisholm, L. (1997) *Initial Transitions between education, training and employment in learning society. International Bulletin of Youth Research*, 15, 6-16. o.
2. Chisholm, Lynne (1993) *Élesebb lencse vagy új kamera?* In: Civilizációs korszakváltás és ifjúság. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely
3. du Bois-Reymond, M. (1998) *I don't want to commit myself yet: young people's life concepts. Journal of Youth Studies*, 1(1), 63-79. o.
4. du Bois-Reymond, M., van Rooijen, e. & Guit, H. (1991) *Life perspectives of adolescents: a study from The Netherlands* (A fiatalok élet-perspektívái, tanulmány Hollandiából), in: W. HEINZ (szerk.) *Life Course and Social Change: Comparative Studies in Labour Market and Social Policy, Volume II* (Életút és társadalmi változás: összehasonlító tanulmányok a munkaerőpiac és a szociálpolitika témaköréből, II. kötet) (Weinheim, Deutscher Studien Verlag).
5. Fóti János: *Az ifjúság elhelyezkedésének kérdései, a fiatalok munkanélkülisége, különös tekintettel az iskolázottság és szakképzettség kérdésére.* In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság, mint esély? Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Belvedere Kiadó, 123-128. o.
6. Fóti János: *Néhány szempont az ifjúsági munkanélküliség kérdésének vizsgálatához.* In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság, mint esély? Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Belvedere Kiadó, 68-74. o.
7. Fuchs, Werner (1981) *Einführung. Jugend ' 81 Lebenswürfe Alltagskulturen Zukunftsbilder.* (alapvető tanulmányok: Arthur Fischer, Dr Ruth Ch. Fisher, Prof. Dr Werner Fuchs, Dr. Jürgen Zinnecker. Szerkesztette: dr. Jürgen Zinnecker). Hamburg, Jugendwerk Deutsche Schell, 2. kötet
8. Gábor Kálmán (1992) (szerk. és tanulmányok) *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság.* A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szeged, 224. o.
9. Gábor Kálmán (1996) *Ifjúságkutatási tézisek. Educatio Füzetek*, Vol. 2. 5-13. o.
10. Gábor Kálmán (1996) *Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás.* Educatio

- Füzetek, Vol. 2. 13-34. o.
11. Gábor Kálmán (2000) *A középosztály szigete*. Szeged, Belvedere Kiadó '
 12. Gábor, Kálmán-Balog, Iván (1995) *The Impact of Consumer Culture on Eastern European Youth*. Educatio, Vol. 2. 311-327. o.
 13. Giddens, A. (1992) *Modernity and Self-identity (Modernitás és identitás)* (Cambridge, Polity Press).
 14. *Jelentés a magyar közoktatásról 2000*. Szerkesztette: Halász Gábor és Lannert Judit. Budapest, Országos Közoktatási Intézet
 15. Kemény István: *Roma (cigány) fiatalok a munkaerőpiacon*. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság, mint esély? Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Belvedere Kiadó, 68-74. o.
 16. Kolosi Tamás: (2000) *A terhes babapiskóta*. A rendszerváltás társadalomszerkezete. Budapest, Oziris
 17. Lakatos Judit: *Ifjúsági munkanélküliség*. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság, mint esély? Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Belvedere Kiadó, 58-63. o.
 18. Lannert Judit: *Az ifjúsági munkanélküliség és az arra adott válaszok az oktatás területén (Nyugat-Európa és Magyarország)*. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság, mint esély? Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Belvedere Kiadó, 98-100. o.;
 19. Lengyel László: (2000) *Társadalmi átalakulás és ifjúság*. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Belvedere Kiadó, 39-47. o.
 20. Liskó Ilona: *Az iskolarendszer átalakulási tendenciái*. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Belvedere Kiadó, 113-123. o.;
 21. Szegő Szilvia: (2000) *Ifjúság és a munka világa*. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Belvedere Kiadó 54-58. o.
 22. Ulrich Beck: (1999) *Túl renden és osztályon?* In.: A társadalmi rétegződés komponensei. Szerkesztette: Angelusz Róbert. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 418-468. o.
 23. Ulrich Beck: (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity* (London, Sage)
 24. Wallace, Claire - Jones, Gill: (1992) *Youth, Family and citizenship*. Buckingham-Philadelphia, Open university Press
 25. Wallace, Claire: (1998) *ifjúság, munka és oktatás a posztkommunista Európában: út az individualizáció felé?* Korunk, 6. szám, 5-12. o.
 26. Zinnecker, Jürgen: (1991) *Untersuchungen zum Wandel von Jugend in Europa-Das Beispiel westdeutscher und ungarischer Jugend*, in Melzer, W.-Heitmeyer, W.-Liege, L.-Zinnecker, J.(Hrsg.) *Osteuropäische Jugend im Wandel*, Weinheim/München, Juventa Verlag, pp. 121-137.
 27. Zinnecker, Jürgen: (1993) *A fiatalok a társadalmi osztályok terében (Új gondolatok egy régi témához)*. In: Civilizációs korszakváltás és ifjúság, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely
 28. Zinnecker, Jürgen: (1993) *Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Németországi Szövetségi Köztársaságban*. In: Civilizációs korszakváltás és ifjúság, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely

Nemeskéri István: Informatikai eszközök fogyasztása

Bevezetés

A 90-es években vált a fejlett országokban a számítógép személyi használatú, mindennapi munkaeszközzé illetve használati tárggyá. Mint minden minőségileg új használati illetve munkaeszköz, ez is megváltoztatta az emberek egymáshoz való viszonyát, munka- és személyes kapcsolatait. A számítógépek gyors terjedésével párhuzamosan fejlődött az Internet, és lett egy egyszerű zárt közösség igényeit kielégítő, néhány számítógépet magába foglaló kommunikációs rendszerből egy az egész világra kiterjedő öntörvényű hálózattá. Ez a világháló meghatározó szerepet vívott ki magának néhány éven belül a fejlett országok gazdasági életében. Ezzel egyidejűleg a magánéletben is egyre többen használják a hagyományos kommunikációs eszközök helyett. Ezzel egyidejűleg a technika adta lehetőséget kihasználva eddig ismeretlen kommunikációs formák alakultak, alakulnak ki.

A vezetékes távközlési infrastruktúra fejlődése Magyarországon

Magyarországon a számítógép elterjedésével teljesen párhuzamosan történt a távközlési infrastruktúra teljes átalakulása. A műszaki fejlesztések igazából már a 80-as évek második felében megkezdődtek, és a 90-es évek elejére határozott javulás volt tapasztalható a telefonhoz való hozzájutási lehetőségben. Ez azt jelentette, hogy egy átlagos halandó a korábbi kategorikus elutasítás, vagy egy végeláthatatlan, hosszú évekig mozdulatlan várólistára kerülés helyett olyan ígéretet kapott, hogy jó esetben akár 5-6 éven belül is előfordulhat, hogy telefonhoz jusson. Az igazi változás a 90-es években a Matáv privatizációjával kezdődött. A folyamat részeként létrejöttek új koncessziós társaságok, amelyek helyi szolgáltatóként a beszéd célú távközlésben megörökölték a Matáv monopol jogait. A Matáv továbbra is a legnagyobb helyi szolgáltató maradt, de a vállalat részvénytársasággá alakult, új tulajdonosok kezébe került. A részvények többségét a német Deutsche Telekom, illetve az amerikai Ameritech cég szerezte meg (később az Ameritech eladta részvényeit a Deutsche Telekomnak, aki ezáltal egyértelmű meghatározó tulajdonossá lépett elő). A részvények egy kisebb részét lakossági részvényként lehetett megvásárolni. A Matáv részvényeket a budapesti és a new-yorki tőzsdén egyaránt jegyzik. A magyar állam 1 darab aranyrészvény tulajdonosaként továbbra is kiváltságos jogokat élvez a vállalat néhány meghatározó döntésében. A privatizáció következményeként és az ezzel egyidejűleg formálódó új magyarországi gazdasági szerkezet hatására a vállalat radikális változtatásokat hajtott végre a szervezeten belül, és óriási beruházások árán 1997-re megszüntette a várólistákat. Ezáltal a telefon egy az előző időszakban a valamilyen szempontból kiváltságosok privilégiumából normális piaci értékkel rendelkező egyszerű használati tárggyá vált. A többi koncessziós területen is hasonló beruházásokkal igyekeztek az új tulajdonosok ugyanezeket a feltételeket megteremteni. 2000-re gyakorlatilag az ország teljes területén elmondható, hogy csak annak nincs vezetékes telefonja, aki vagy nem akar telefont, vagy nem tudja megfizetni a telefon belépési és fenntartási költségeit. A helyi szolgáltatók mellett megjelent számos kisebb-nagyobb távközlési szolgáltató is a piacon, akik részben

a távközlés világméretű sikerágazatként deklarált helyzetéből fakadó gyors meggazdagodás lehetőségét látva, részben a valós helyzet felmérésén alapuló tisztes üzlet reményében telepedtek le a magyar piacon. Ezek közül már több tönkre is ment és szinte mindegyiknél tulajdonosváltásra, szervezeti formaváltásra került sor. A 2001 decemberében megvalósult távközlési liberalizációtól várható néhány apróbb, látványos eredmény, de igazi hatását két-három év alatt, a piacok részbeni átrendezésével fogja kifejteni.

Mobil telefonok és telefontársaságok

A mobil telefonok Nyugat-Európában is ebben az időszakban kezdtek elterjedni. Erre a technikai lehetőségre a különböző országok különbözőképpen reagáltak. Az egyik igen fontos tényező az ország gazdasági fejlettségi szintje volt, hiszen egy új és költséges technológia bevezetését a legszegényebb országok nem engedhetik meg maguknak. A mobil telefonoknak igazából 3 olyan előnye van, amelyek a különböző országokban különbözőképpen hatottak az elterjedésre.

A nevéből is adódó mobilitást (vagyis hogy ezentúl bárhol elérhető leszek és én is bárhol fogok tudni telefonálni), csak akkor lehet igazán kihasználni, ha a teljes infrastruktúra kiépült, vagyis az ország (vagy akár Európa, illetve az egész Föld) teljes területén tudom használni a mobil telefonomat. Ez a lehetőség nem okozott robbanásszerű áttörést a mobil telefonok elterjedésében. Ennek egyik oka, hogy kell hozzá az infrastruktúra kiépítése, amely hosszú időt vesz igénybe, másrészt ezt az új lehetőséget eleinte nem is tartották elég vonzónak az emberek.

A másik előnye a mobil telefonnak, hogy helyettesíteni tudja a vezetékes telefont, és a ritkán lakott területeken a kiépítése is olcsóbb lehet, mint a vezetékes telefoné. Ez az előnye igen jól érvényesült a skandináv országokban.

A harmadik, az elterjedését elősegítő előnye szintén abból adódik, hogy helyettesíteni tudja a vezetékes telefont az olyan országokban, ahol a vezetékes telefonhoz valamilyen oknál fogva nehezen, vagy egyáltalán nem lehet hozzájutni. Magyarországon a mobil telefonok megjelenésének időszakában éppen ez volt a helyzet, és akinek nagyon kellett telefon és sok pénze is volt, az könnyebben és gyorsabban tudott mobil telefonhoz jutni, mint vezetékeshez. A Westel 450 után megjelent a két 900 MHz-es szolgáltató, a Westel900 és a Pannon GSM, majd 1999-ben a Vodafone 1800MHz-es technológiával, ezáltal egyre jobb minőségben tudták kielégíteni ügyfelek igényét. A kezdetben csak a leggazdagabbak által kifizethető árak miatt lassan terjedt a mobil telefon. Részben a technológia fejlődésének és olcsóvá válásának, részben az előfizetők számának növekedése és persze a versenyhelyzetből fakadó árversenynek a következtében a 90-es évek végére a mobil telefon széles rétegek számára elérhetővé és vonzóvá vált. A szolgáltatóknak az anyagi korlátokon kívül le kellett küzdeni egy kulturális gátat is, nevezetesen azt a széles körben elterjedt nézetet, hogy a mobil telefon használata kifejezetten nem tartozik hozzá a kulturált magatartáshoz. Ez a vélemény, amely a mobil telefonok hétköznapi nevében (bunkofon, tahofon) is megjelent, onnan eredt, hogy éppen a 90-es évek elején, a rendszerváltás után jelent meg olyan kis létszámú réteg, amely hirtelen gazdagodott meg, és gazdagságát, fontosságát a lehető leglátványosabb módon igyekezett a környezete tudomására hozni. Ennek egyik eszköze volt a sokak számára anyagi okokból nem elérhető mobil telefon megvásárlása és minden udvariassági normát nélkülöző látványos használata. Ez a magatartásforma jelenleg is megtalálható, de a mobil telefonok széles körű elterjedése következtében szerencsére nem vált a mobilhasználók általános jellemzőjévé. Hasonló magatartás volt megfigyelhető néhány dél-amerikai országban is, ahol a gyártók ki is használva ezt a jelenséget, olyan

készülékeket hoztak forgalomba alacsony áron, amellyel teljes mértékben lehetett imitálni a „mobiltulajdonosságot”, csak éppen telefonálni nem lehetett vele.

Magyarországon ugyanebben az időszakban, a 90-es években kezdődött a rendszerváltás folyamata, amely egyébként is igen sok szempontból átrendezte a társadalmi viszonyokat. Az embereknek új fogalmakat kellett megtanulni, régi értékek helyébe újak kerültek, így az informatikát egy egyébként is dinamikusan változó környezetben kellett elfogadni, elutasítani, tudomásul venni. A rendszerváltás egyébként is növelte a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket, így az új típusú javakhoz (számítógép, Internet) való hozzájutás lehetősége is nagyon különböző volt a különböző társadalmi csoportok esetében.

A telefon, mint társadalmi jelenség

A vizsgálatunkba bevont korosztály, tehát akik 2000-ben voltak 15-29 évesek, 90-ben 5-19 évesek voltak. Ennek azért van különös jelentősége, mert ezt a korosztályt gyakorlatilag éppen a szocializációjuk meghatározó időszakában érte az a hatás, amelyet ez a távközlési és informatikai robbanásszerű fejlődés jellemzett (és jellemez ma is) Magyarországon. A telefon, ugyanúgy, mint a könyvnyomtatás, nem egyszerűen egy új technikai lehetőség. A könyvnyomtatás által széles rétegek számára vált elérhetővé az írott szöveg, és ezzel nagyságrendekkel megnövekedett az információhoz jutás lehetősége. A telefon ugyanígy sokkal több annál, mint egy egyszerű berendezés, amely képes messzire továbbítani a hangot. A telefon alapvetően megváltoztatta, megváltoztatja az emberek életét, kapcsolatok új formái alakulnak ki. Az életünk, hétköznapijaink megszervezésében, a munkánkban nélkülözhetetlen helyet igyekszik kiharcolni magának. Ezért is nagyon fontos az, hogy valaki életének mely szakaszában kerül kapcsolatba a telefontal, hogy a telefon használata milyen mértékben épül be az életébe. A telefonhasználatra hasonló jelenségek érvényesek (ha nem is olyan mértékben) mint az olvasás tanulására. Ha valaki egy bizonyos életkorban nem tanul meg olvasni, akkor, annak ellenére, hogy később is meg tud tanulni, az olvasástudása soha nem fogja elérni azokét, akik ezt a készséget 5-10 éves koruk között szerezték meg. Ugyanígy, ha valaki életének első 20 évében nem szereti meg az olvasást, nem válik számára szükségletté, később már sokkal kisebb ennek az esélye.

Azok az emberek, akik úgy nőnek fel, hogy nincs otthon telefonjuk, felnőtt korukban más módon használják a telefont - másképp épül be az életükbe a telefonhasználat -, mint azok, akik kiskoruktól kezdve megszokták, hogy a barátait telefonon (is) elérhetik, az ügyes-bajos dolgaikat telefonon keresztül (is) elintézhetik. Ez a jelenség nem csak, pontosabban nem elsősorban egyéni szinten, hanem társadalmi szinten jelentkezik. Hiába van valakinek telefonja, ha a környezetében élő embereknek nincs, nem tudja, és nem fogja beépíteni az életébe a telefonhasználatot, mint természetes és nélkülözhetetlen kommunikációs eszközt.

A számítógép és az Internet

Ezek a megfontolások sokkal élesebben jelentkeznek a számítógép - illetve az Internet-használattal kapcsolatban. A számítógép kezelése, használata a telefonhasználatnál sokkal több speciális tudást igényel, amelyek elsajátítása első pillanatban sokak számára nehéznek tűnhet. Az informatika aktív mindennapi használata a telefontal sokkal jobban megváltoztatja, megváltoztathatja az emberek életét, egymáshoz való viszonyát.

Az informatika által kínált technikai lehetőségek hatására a társadalmi és személyes kapcsolatoknak eddig elképzelhetetlen formái alakulnak ki. Egyfelől közelebb hozza egymáshoz az embereket, hiszen akár az „ímélek”, akár a „cset” oldalak segítségével olyanokkal kerülhetünk és kerülünk kapcsolatba, akikkel egyébként soha nem találkoznánk, mert nem is tudnánk róluk, illetve a távolsági korlátok miatt maradna el a kapcsolatfelvétel. Az elektronikus levelezés nem csupán a klasszikus levelezés új formájának tekinthető, mivel egyrészt sokkal gyorsabb, másrészt olyan plusz lehetőségeket tartalmaz (csatolt adatállományok, internetes hivatkozások), amelyeket a hagyományos levelezésnél el sem lehet képzelni. Természetesen megvannak ennek a levelezési módszernek az árnyoldalai is. Nem látjuk a levélíró kézírását, sok rövidítés, nyelvi egyszerűsítés, torzítás jelenik meg ezekben a levelekben. Az elektronikus levelezés nem kedvez a nyelvi kultúra fejlődésének.

Ugyanígy az Interneten történő keresés, bolyongás is az információszerzésnek egy vadonatúj formáját teremtette meg. Az információkhoz anélkül tudunk hozzájutni, hogy ki kellene mozdulni a szobából, az információkat mások közvetlen segítsége nélkül tudjuk megkeresni egy mindezidáig elképzelhetetlenül nagy elektronikus "könyvtárból", amelyet Internetnek hívnak. Ugyanakkor bármilyen információt tudunk keresni az Interneten, de arra semmilyen garancia nincs, hogy meg is találjuk a keresett információt még akkor sem, ha az egyébként bárki számára elérhető módon ott van egy szerveren. A megtalált információkkal pedig a legnagyobb probléma az, hogy az információ megbízhatóságára vonatkozóan semmilyen garanciát nem ad a világháló, ezek valóságtartalmáról egyéb módon kell meggyőződünk. Vagy úgy, hogy az információ helyességét magát megpróbáljuk igazolni, más forrásokból származó információkkal megerősíteni, vagy úgy, hogy bizonyos információforrásokat hitelesnek tekintünk korábbi tapasztalataink vagy mások véleménye alapján. Régen elmúlt az az idő, amikor az írott szöveg valóságtartalmában nem nagyon kételkedtek az emberek, elfogadták, hogy ha valamit leírtak, megírta az újság, bement a rádió, látták a TV-ben, akkor az biztosan úgy is van. Az Internet által biztosított felmérhetetlen információtengerben való eligazodáshoz tehát három igen fontos tudásra van szükségünk:

- a számítógép, illetve az Internet használatához szükséges technikai tudásra
- az Interneten megtalálható információk közötti hatékony keresési módszer ismeretére
- a megtalált információk közül a valóságnak megfelelő információk kiválogatására.

Mindhárom elemet készség szinten kell ismerni ahhoz, hogy érdemben ki tudjuk használni az Internetben rejlő lehetőségeket. Ezt a tudást mindenkinek meg kell tanulni, a korábban a nem Internetes világban ezeket az ismereteket nem lehetett elsajátítani, illetve ilyen mértékben nem is volt rájuk szükség. A különböző információk közül a helyes információ kiválasztására természetesen mindig is szüksége volt az embernek, csak nem ilyen mennyiségben és nem ilyen formában találkozott ezzel a problémával. Az informatika használata tehát csak azok számára jelenthet és jelent előnyöket, akik ezeket az ismereteket és technikákat el tudják sajátítani, és készség szinten tudják beépíteni a mindennapi életükbe. Ennek a tudásnak a megszerzése megfelelő, nagy értékű eszközöket igényel.

Az informatikában rejlő társadalmi konfliktushelyzetek

Ezek az eszközök jelenleg Magyarországon erősen korlátozott mértékben állnak rendelkezésre, az emberek nagy része objektív okokból ki van zárva ennek a tudásnak a

megszerzéséből. A legfontosabb ilyen szűk keresztmetszet maga a számítógép, amelynek megvásárlása ma még nagyon sok család számára anyagilag elérhetetlen. Az otthoni számítógépet ebből a szempontból részben helyettesítheti a munkahelyi saját használatú számítógép, bár ennek használatát, illetve a használatához szükséges ismeretek megszerzését sok munkahelyen korlátozzák, illetve nem támogatják. Az iskolai számítógépek részben alkalmasak arra, hogy alapszintű ismeretek megszerzéséhez segítséget nyújtsanak, de arra csak néhány kivételes, messze az átlag fölött felszerelt iskolai számítógéppark alkalmas, hogy azokon a tanulók többsége ezeket az ismereteket készség szinten el tudja sajátítani, és lehetősége is legyen arra, hogy rendszeresen használja a megszerzett ismereteket. Ezek az elsősorban pénzhiányra visszavezethető különbségek egyre nagyobb szakadékot teremtenek a társadalom különböző rétegei között, pontosabban újratermelik és elmélyítik a már egyébként is meglévő különbségeket.

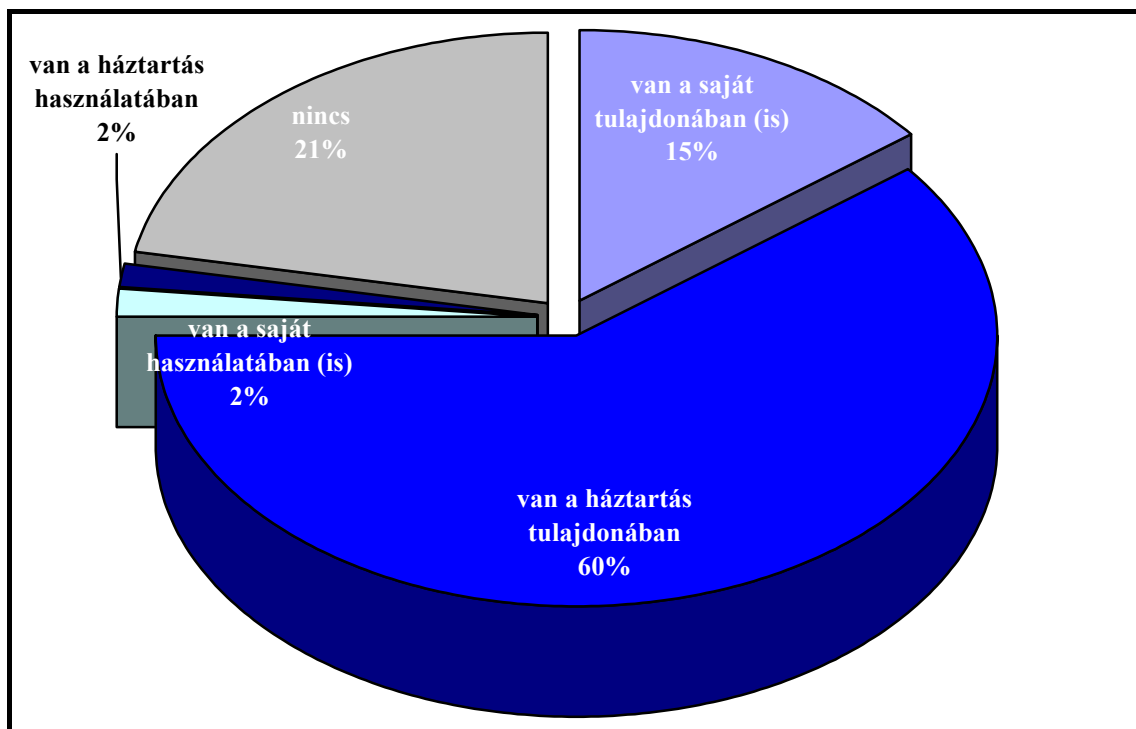
Ezek a különbségek két egymással összefüggő, de azért mégis alapvetően eltérő konfliktust eredményeznek már ma is, és fognak eredményezni a következő évtizedben. Az egyik igen jelentős konfliktushelyzet alapvetően generációs problémaként írható le. A ma 35 évesnél idősebbek iskolai tanulmányaik során nem, vagy csak nagyon messziről találkozhattak számítógépekkel, így ez az eszköz nem is vált életük részévé, még ha később meg is tanulták használni. Még akik el is sajátították a használat összes fortélyát, nagyon sokszor csak akkor nyúlnak ehhez az eszközhöz, ha a hagyományos megoldások végképp nem alkalmazhatók, vagy azokkal sokkal bonyolultabb megoldani egy feladatot. Ezzel szemben a most középiskolába járók között egy jelentős réteg alapvető használati tárgynak tekinti a számítógépet, az Internetet, egyáltalán az informatikát, ezek használata ugyanúgy beépült a mindennapjaikba, mint mondjuk az olvasás. Ők egy feladatot csak akkor nem a számítógép segítségével oldanak meg, ha azzal tényleg sokkal bonyolultabb, több időt vesz igénybe, mint a hagyományos eszközökkel, vagy ha a számítógép, Internet adta lehetőségek ezt egyáltalán nem teszik lehetővé. Az ifjabb nemzedék sokkal nagyobb része ért, és fog érteni ezekhez az eszközökhöz, mint az idősebb korosztály képviselői. Önmagában az a tény, hogy egy iskoláját most végző fiatal kezében lehet egy olyan eszköz, illetve az eszköz készségszintű használatából eredően olyan előnnyel rendelkezik, amellyel egy ugyanazon a szakterületen már 20 éve dolgozó nem, vagy sokkal szerényebb formában rendelkezik, olyan helyzetet teremthet, amilyen az eddigi történelem során még nem fordult elő. Ekkora tudásbeli különbség a fiatalok javára tömegesen még soha nem fordult elő. Megítélésem szerint ez nagyobb különbséget és egyben nagyobb konfliktusforrást is jelent, mint a tömeges írástudatlanság felszámolásának korszakában megfigyelt hasonló generációs kulturális különbségek, már csak azért is, mert az a folyamat 50-100 évet vett igénybe, a mostani egy évtizedes váltással szemben. A konfliktus abból fakad, hogy annak ellenére, hogy az idősebbek gyakorlata, tapasztalata sok tekintetben messze felülmúlja a fiatalokét, a fiatalok nehezen fogják elfogadni (hiszen ezt mindig is nehezen fogadták el), hogy olyanok kezében van a gazdasági, politikai hatalom, akik náluk valamilyen területen sokkal kevesebbet tudnak.

Informatikai eszközökkel való ellátottság a fiatalok különböző csoportjai esetén

Az Ifjúság2000 vizsgálatból a legalapvetőbb informatikai eszközök a telefon, mobil telefon, számítógép, Internet használatát illetve otthoni meglétét vizsgálva szignifikáns és általában ugyanabba az irányba mutató különbségeket találhatunk. Legszembetűnőbbek a különbségek a régiók illetve településtípusok, a fiatalok anyagi helyzete, a szülők iskolai végzettsége illetve a fiatalok életkora szerint.

A vizsgált korosztály telefonnal való ellátottsága magasabb, mint a teljes lakosságé. Ez a vezetékes telefonok esetében azt jelenti, hogy a fiatalok közel négyötöde él olyan háztartásban, ahol van vezetékes telefon, ami általában azt jelenti, hogy ők használni is tudják ezt a telefont.

9. ábra Van-e vezetékes telefonja?

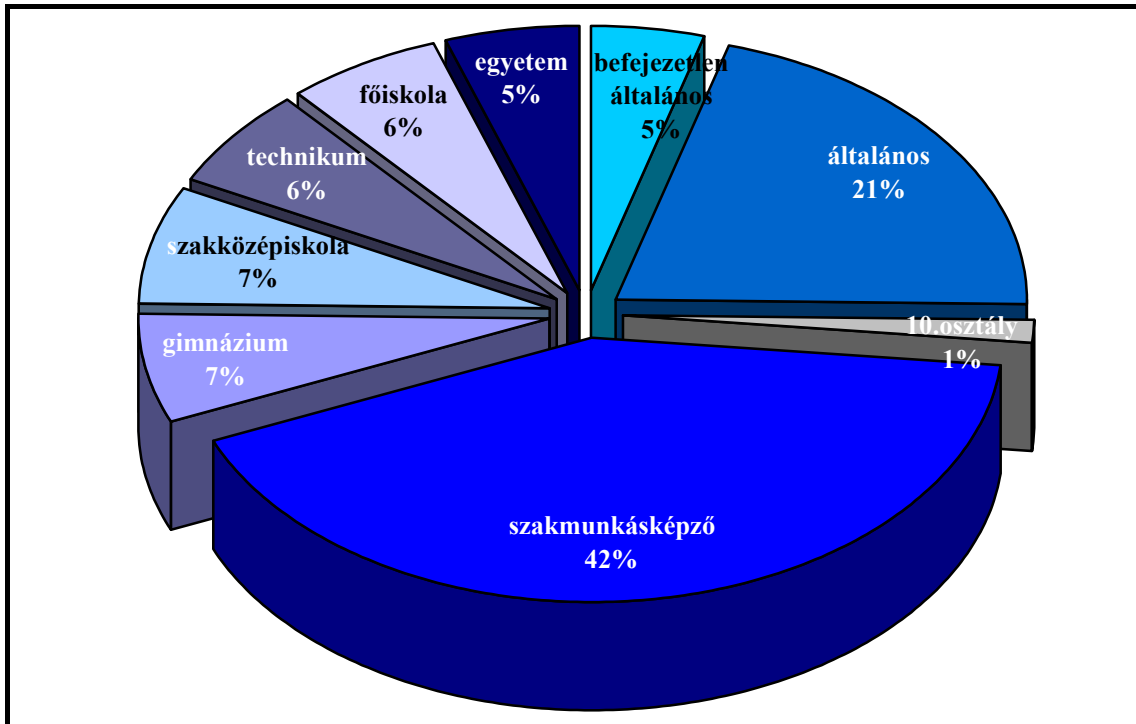

Ez az arány az aprófalvas dél-dunántúli és észak-magyarországi régiókban alacsonyabb számottevően, illetve Budapesten sokkal magasabb, mint a községekben, amelyet a távközlési szolgáltatók beruházási költségeikkel, és megtérülési mutatóikkal magyaráznak.

A szülők iskolai végzettségével is szoros összefüggést mutat nem csak a számítógéppel való ellátottság, hanem a vezetékes, illetve a mobil telefon használata is. A szülők iskolázottságának növekedésével növekszik a széles értelemben vett informatikai eszközökkel való ellátottság mértéke. A szülők iskolai végzettségének az apa, ha nincs apa, akkor az anya iskolai végzettségét tekintettük.

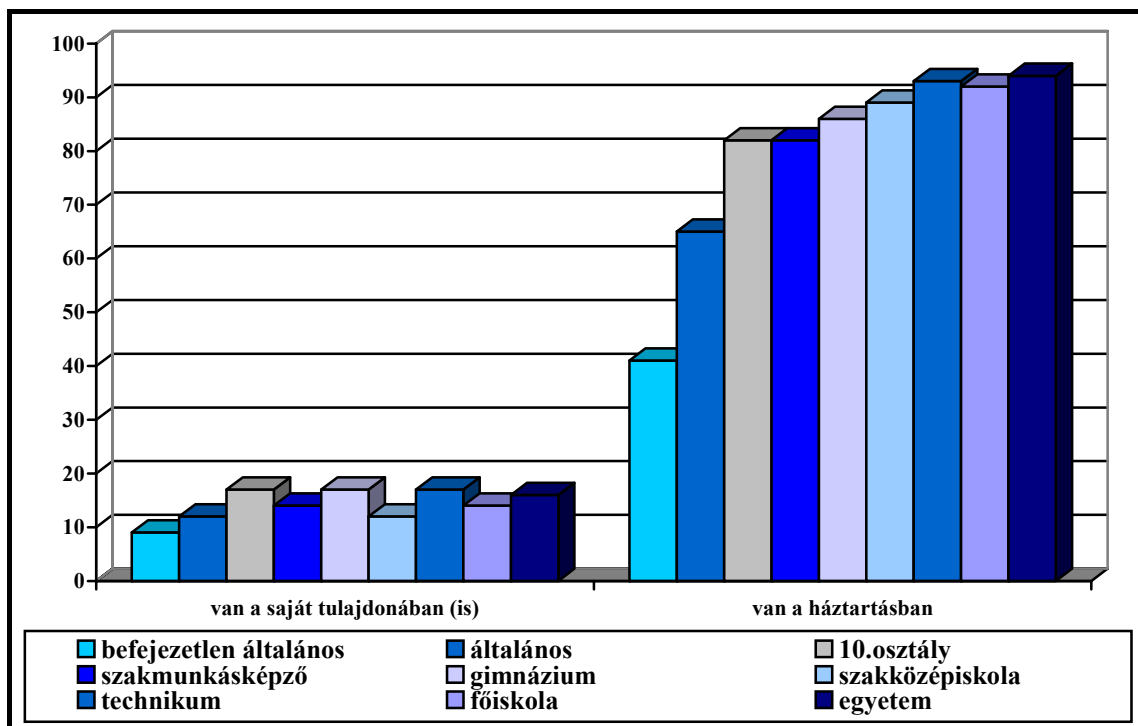
A maximum 8 általános iskolai végzettségű szülők a fiatalok egynegyedénél fordulnak elő, és mindössze a vizsgált korosztály egyharmada él olyan háztartásban, ahol a háztartásfő (ha van apa, akkor ő, ha nincs, akkor az anya) rendelkezik érettségivel.

10. ábra Apa (ha nincs akkor anya) iskolai végzettsége

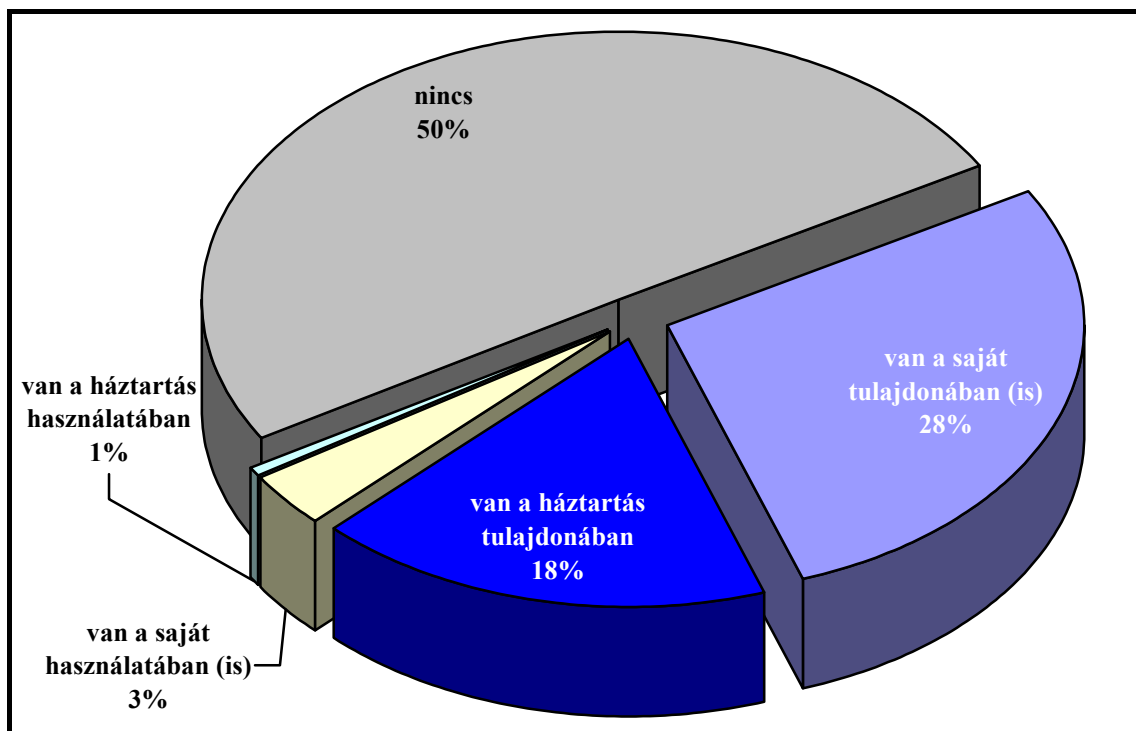
A vezetékes telefon meglétének aránya nagyobb azon fiatalok körében, akiknek a szülei magasabb iskolai végzettségűek. A vezetékes telefon hiánya elsősorban az alacsony iskolai végzettségű szülők esetén fordul elő, és jelent igen komoly hátrányt a gyerekek számára. Legalább középfokú végzettségű szülők esetén már nincsenek olyan nagy különbségek.

11. ábra Van-e vezetékes telefonja az apa (ha nincs akkor anya) iskolai végzettsége szerint?

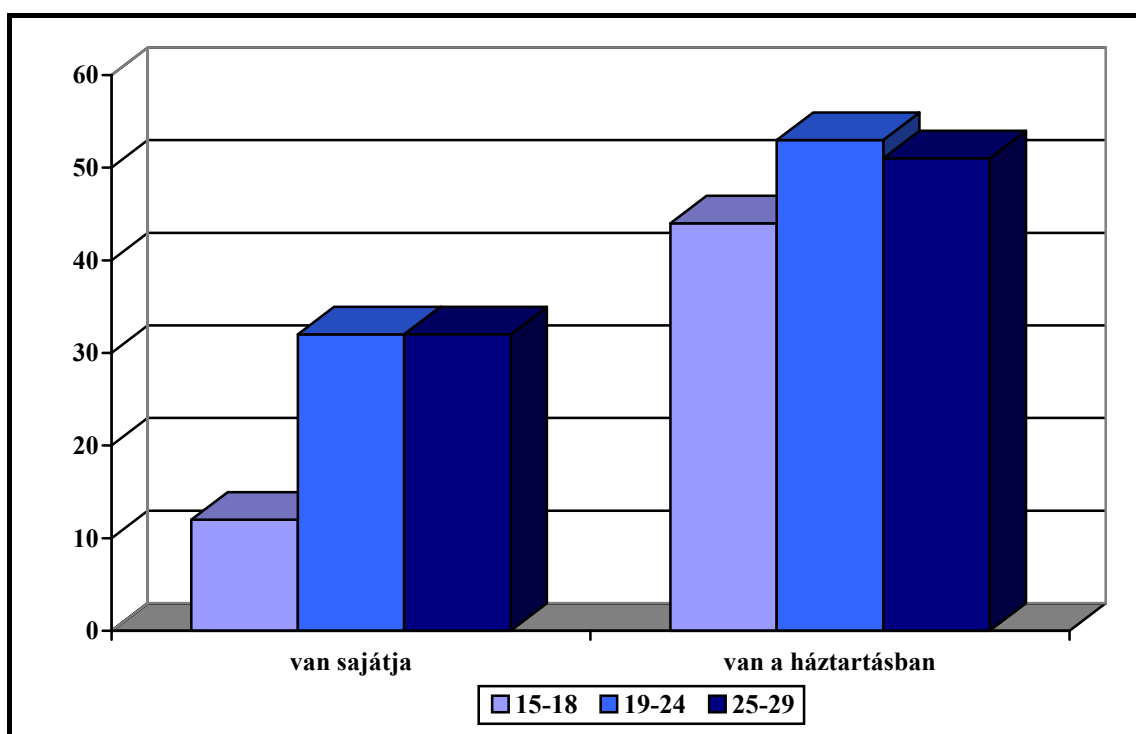
A mobil telefon esetében – amely sokkal inkább személyhez kötött távközlési eszköz, mint a családi, háztartási használatú vezetékes telefon – ez a kép úgy alakul, hogy közel egyharmadának van saját tulajdonú vagy saját használatú mobil telefonja, és további egyötödük él olyan háztartásban, ahol van mobil telefon.

12. ábra Van-e mobiltelefonja?

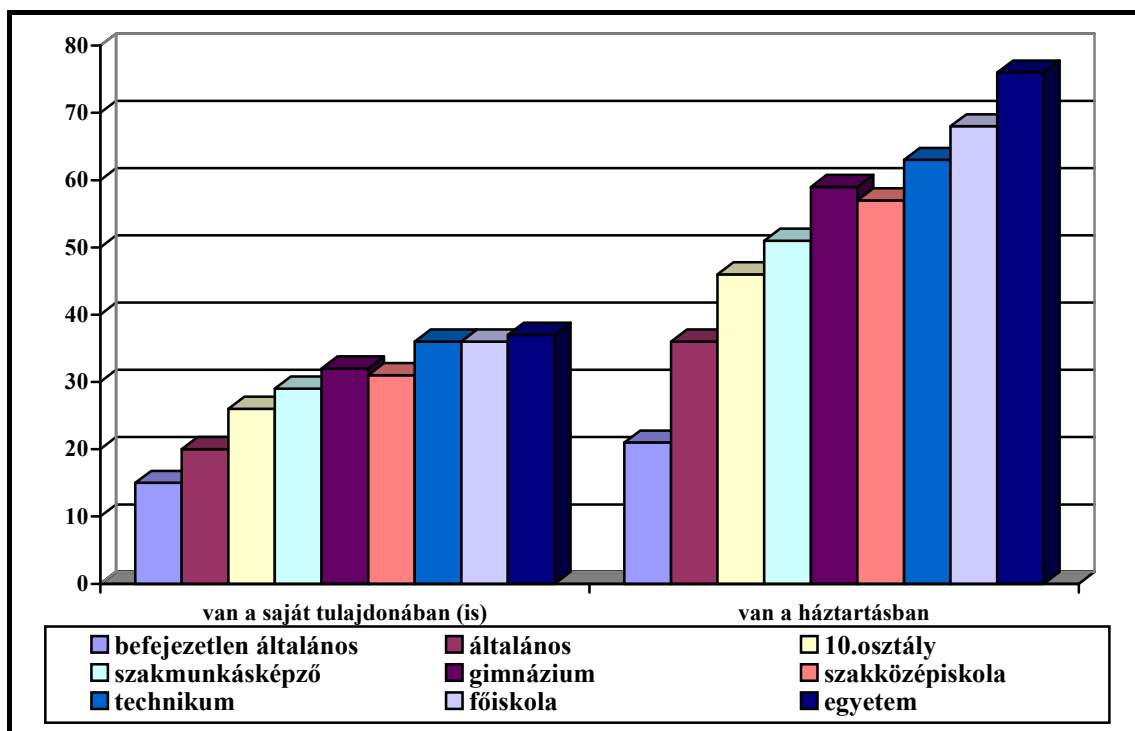
A korcsoport szerint vizsgálva a mobil telefon használata egy kicsit másképp alakul, mint a számítógép vagy Internet otthoni használata, hiszen az idősebb, önálló jövedelemmel rendelkező korosztály jobban meg tudja fizetni, illetve szívesebben vállalja fel ennek költségeit, mint a fiatalabb gyerekek szülei, akik a mobil telefont nem tekintik olyan típusú befektetésnek, mint a számítógépet. A saját tulajdonú mobiltelefon tekintetében 18-19 éves korban van a nagy változás, az ennél idősebbek mintegy egy harmadának, de a 15 éves korosztályban is már minden tizedik gyereknek van mobil telefonja.

13. ábra Van-e mobiltelefonja? – korcsoportok szerint

A mobil telefonhoz való hozzájutás esélye annál nagyobb, minél magasabb a szülők iskolai végzettsége. Ez a kapcsolat elsősorban azon keresztül hat, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségű szülők jövedelme többnyire kisebb, mint a magasabb iskolai végzettségűeké, így a „költéséges” mobil telefonokat a magasabb iskolai végzettségűek a magasabb jövedelmükből könnyebben tudják finanszírozni. Természetesen a különböző iskolai végzettségekkel szorosan összefüggő különböző életmód is hozzájárul ezekhez a mobil telefonok használatában, illetve tulajdonlásában megnyilvánuló különbségekhez.

14. ábra Van-e mobiltelefonja az apa (ha nincs az anya) iskolai végzettsége szerint?

A saját háztartással rendelkező fiatalok, tehát akik már nem a szüleikkel élnek együtt, nagyobb arányban használnak mobil telefont. 2001 az első olyan év, amikor a lakossági mobil telefonok száma meg fogja haladni a vezetékes telefonok számát. A vizsgálat eredményei szerint ezt a tendenciát a fiatalok sokkal inkább követik, illetve gyorsabban követik, mint az idősebb korosztályok. Mindkét fajta telefonnal való ellátottság a különböző anyagi körülmények között élő fiatalok csoportjain belül jelentős különbségeket mutat. Igen erős az összefüggés az iskolai végzettséggel is.. A területi különbségek, tehát, hogy a gazdaságilag fejlettebb régiókban és településtípusokon nagyobb a mobil telefonnal rendelkezők aránya, egyértelműen visszavezethető arra, hogy ezeken a területeken gazdagabb és magasabb iskolai végzettségű emberek élnek. A 90-es évek elején még jól kirajzolódó kép, miszerint azokon a helyeken, ahol gyakorlatilag nem lehetett vezetékes telefonhoz jutni, ott a mobil telefonok aránya magasabb volt, az Ifjúság2000 kutatásból már nem kimutatható.

Számítógép használat

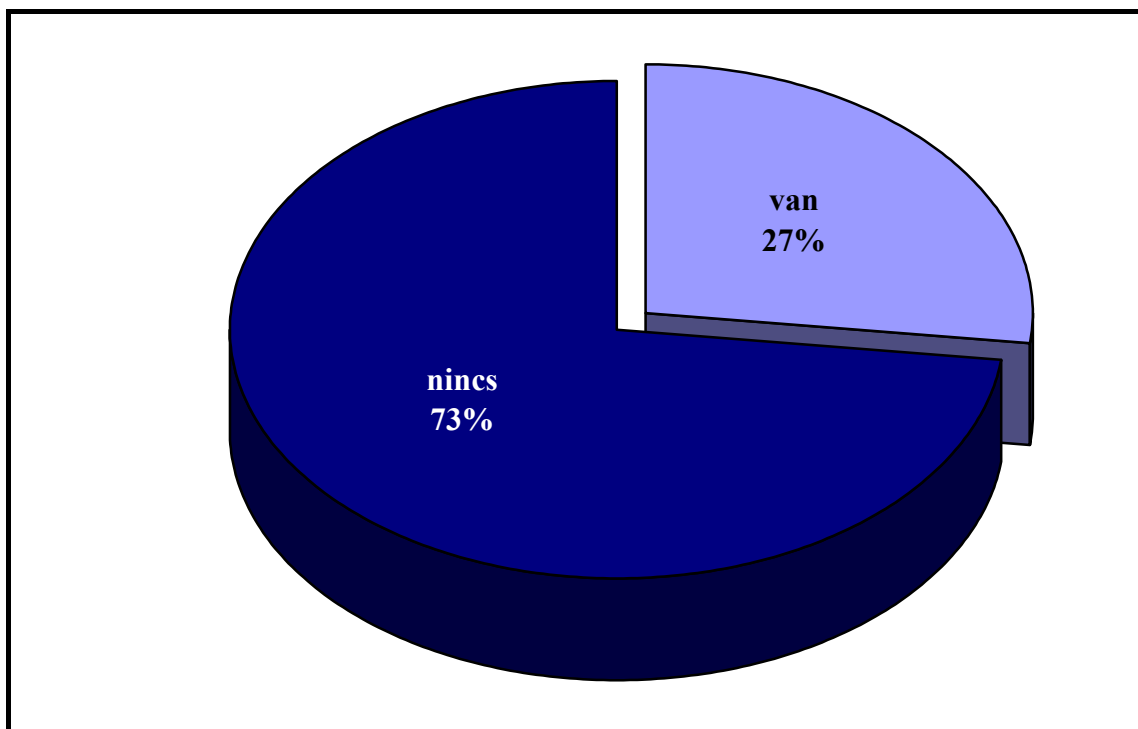
A fiataloknak kevesebb, mint a fele használ számítógépet, háromtizedüknek van az otthonában személyi számítógép, és akinél van, az szinte mindenki használja is. Kicsit többen (36 százalék) használnak számítógépet a munkahelyükön, illetve az iskolában. 20 százalék, tehát a számítógépet használóknak körülbelül a fele használ otthon is számítógépet. A számítógépet elsősorban tanulásra, információszerzésre kétötöd használja, munkavégzésre egyötöd, játékokra 14 százalék. Ez természetesen azokra vonatkozik, akik egyáltalán használnak számítógépet. Nem jellemző a nyilvános helyen történő számítógép használat, annak ellenére, hogy erre elvileg van lehetőség teleházakban, Internet-kávézókban stb.

A számítógéphez való hozzáférés nagyban függ a család anyagi helyzetétől, és kulturális háttérétől. Ha csak az iskolásokat nézzük, akkor a különböző iskolatípusok szerint óriási

különbség tapasztalható az otthoni számítógép létét illetően. A szakmunkásképzőbe járók egynegyede, a szakközépiskolások közel fel, a 4 osztályos gimnáziumba járók 56 százaléka, a 6 illetve 8 osztályos gimnáziumba járóknak pedig több mint négyötöde használ otthon számítógépet.

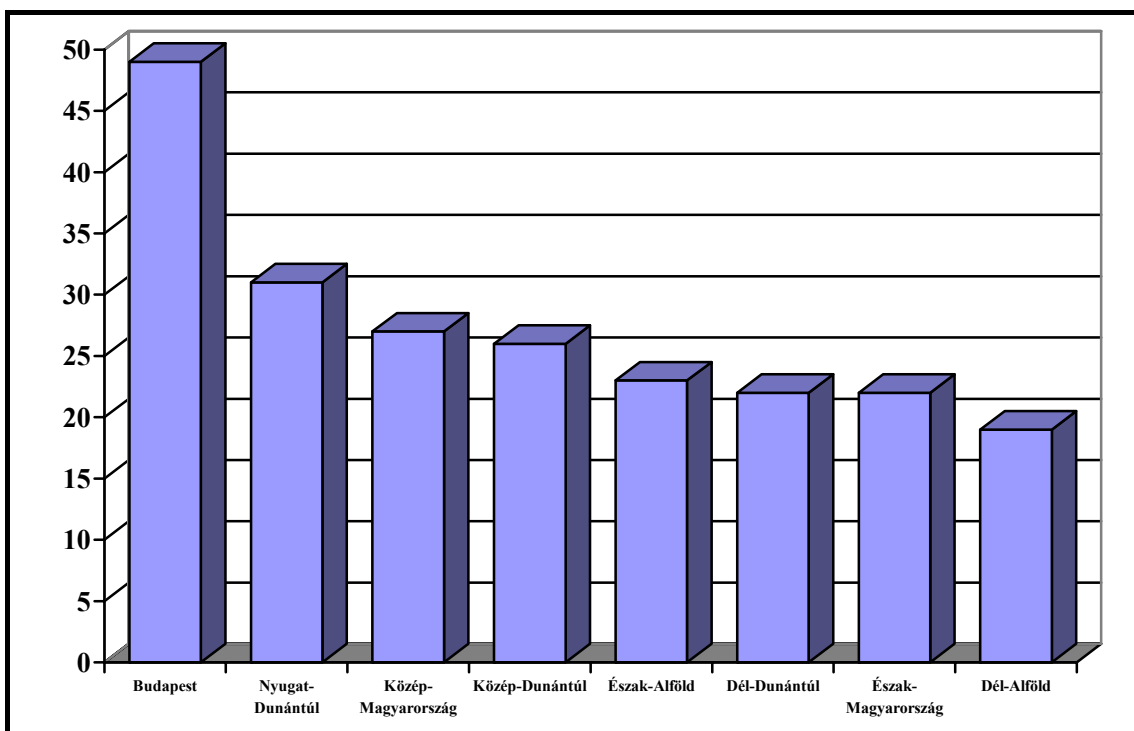
A vizsgált korosztály több mint egynegyede él olyan háztartásban, ahol van személyi számítógép.

15. ábra Van-e otthon számítógépe?

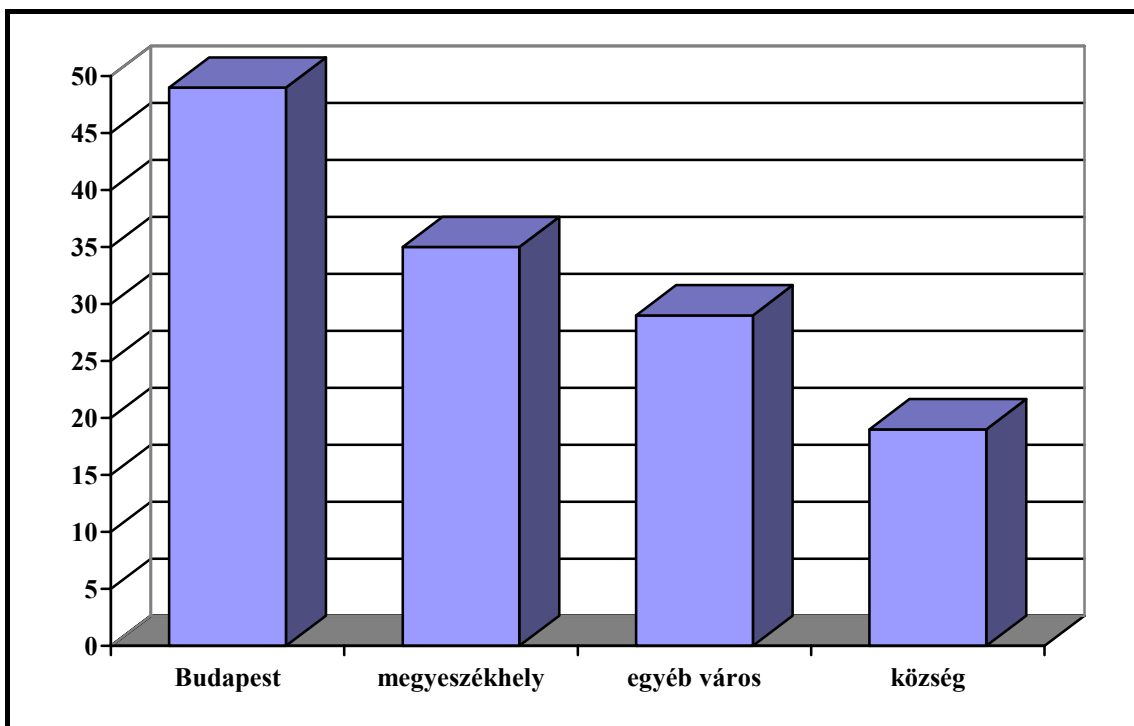
Régiók szerint megvizsgálva a kérdést lényeges eltérések tapasztalhatók. Budapesten majdnem minden második fiatal hozzáfér otthon a számítógéphez. A dunántúli illetve a közép-magyarországi régióban 27-30% körüli értékeket mértünk, az alföldi régiókban pedig a fiataloknak mindössze 20-25% tud otthon számítógépet használni. A legalacsonyabb ellátottság a dél-alföldi régióban tapasztalható.

16. ábra Van-e személyi számítógép a háztartásban? – régiók szerint százalékban

Ugyanilyen különbségek mutathatók ki településtípus szerint is. Míg Budapesten minden második, a megyeszékhelyeken minden harmadik, a többi városban kicsit több mint minden negyedik, a falvakban pedig kevesebb, mint minden ötödik fiatal háztartásában van számítógép. Így már az is érthető, hogy a dél-dunántúli régió is inkább az alföldi régiókhoz hasonlít ebből a szempontból, hiszen itt a lakosság egy jelentős része él kis falvakban, amelyek szegényebbek, mint a nyugat-dunántúli települések.

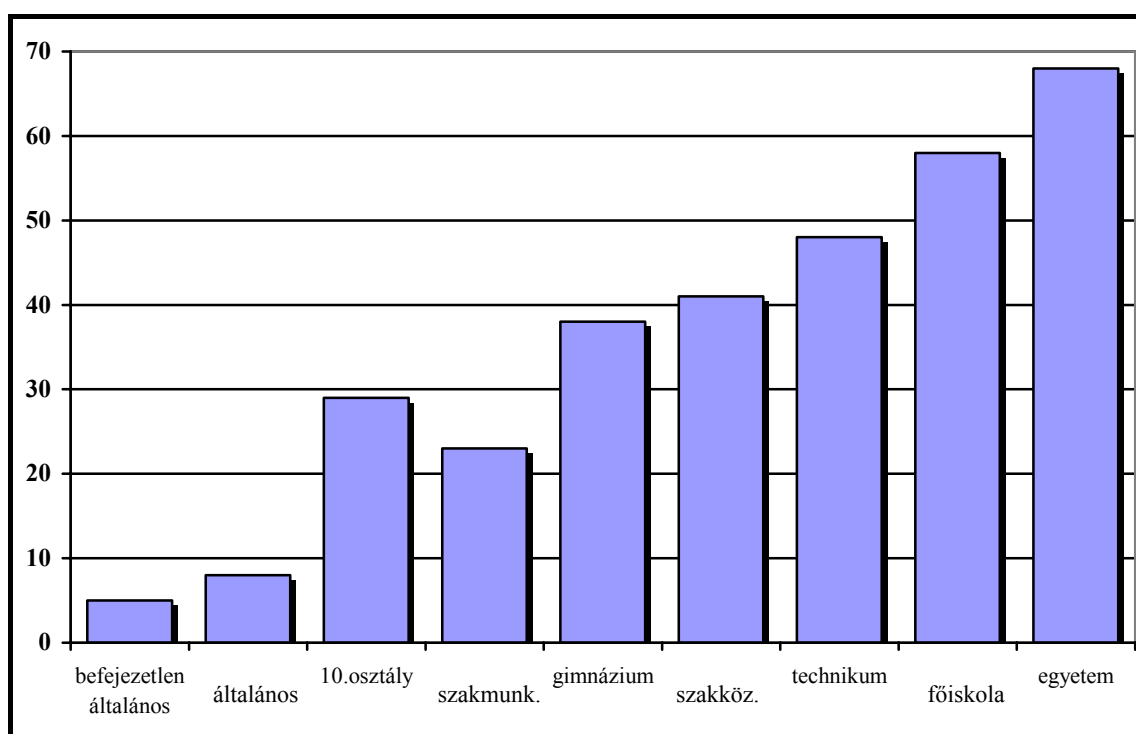
17. ábra Van-e személyi számítógép a háztartásban? – településtípus szerint, százalékban

Mindkét jelenség egyértelműen visszavezethető egy a településtípussal és a régióval szoros kapcsolatban álló tényezőre, a családok anyagi helyzetére. Egy személyi számítógép ára még mindig messze meghaladja a (bárhogyan is számított) havi átlagkeresetet. A jövedelmek egyenlőtlen eloszlásából még az is következik, hogy a jövedelmek mediánja az átlagkereset alatt van, vagyis a keresőknek sokkal több, mint a fele kevesebbet keres az átlagbérnél. Ebből következik, hogy a számítógép megvásárlása igen sok család számára jelenleg nem reális lehetőség.

Az otthoni számítógép megléte tekintetében is óriási különbségek tapasztalhatók a szülő iskolai végzettsége szerint.

18. ábra Van-e személyi számítógép a háztartásban? – az apa (ha nincs akkor az anya) iskolai végzettsége szerint

A felsőfokú végzettségű szülőkkel rendelkező fiataloknak 5-6-szor akkora esélye van arra, hogy legyen otthon számítógépe, mint a 8 általános iskolai végzettségű szülők gyermekeinek. Ez különösen a már említett ténnyel együtt igazán figyelemreméltó, hogy a vizsgált korosztály szüleinek iskolai végzettsége többségében érettségi alatti. Az ilyen családokban a számítógép előfordulásának a gyakorisága 5-9-23%, amely messze elmarad a felsőfokú végzettségű szülőknél tapasztalható 58-68%-tól.

Ezek a különbségek két különböző, de egymással szorosan összefüggő okra vezethetők vissza. Az alacsonyabb iskolai végzettségű szülők kevésbé tartják fontosnak, hogy a gyerekek vegyenek számítógépet, nem érzik saját munkájukban, magánéletükben ennek szükségét, „csupán” látják maguk körül ennek fontosságát. Egy ennél sokkal fontosabb indok azonban az, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségű szülők alacsonyabb jövedelmi viszonyi nem teszik lehetővé a mai minimálbér négy-ötszörösébe kerülő számítógép megvásárlását, illetve a magas havi és forgalmi díjat igénylő (mobil) telefon, illetve Internet üzemeltetését.

Az otthoni számítógépek megléte szoros összefüggést mutat azzal is, hogy magának a fiatalnak milyen az iskolai végzettsége, illetve, hogy milyen iskolába jár. Tudjuk, hogy a különböző iskolatípusokba járó fiatalok számítógéppel való ellátottsága jelentősen

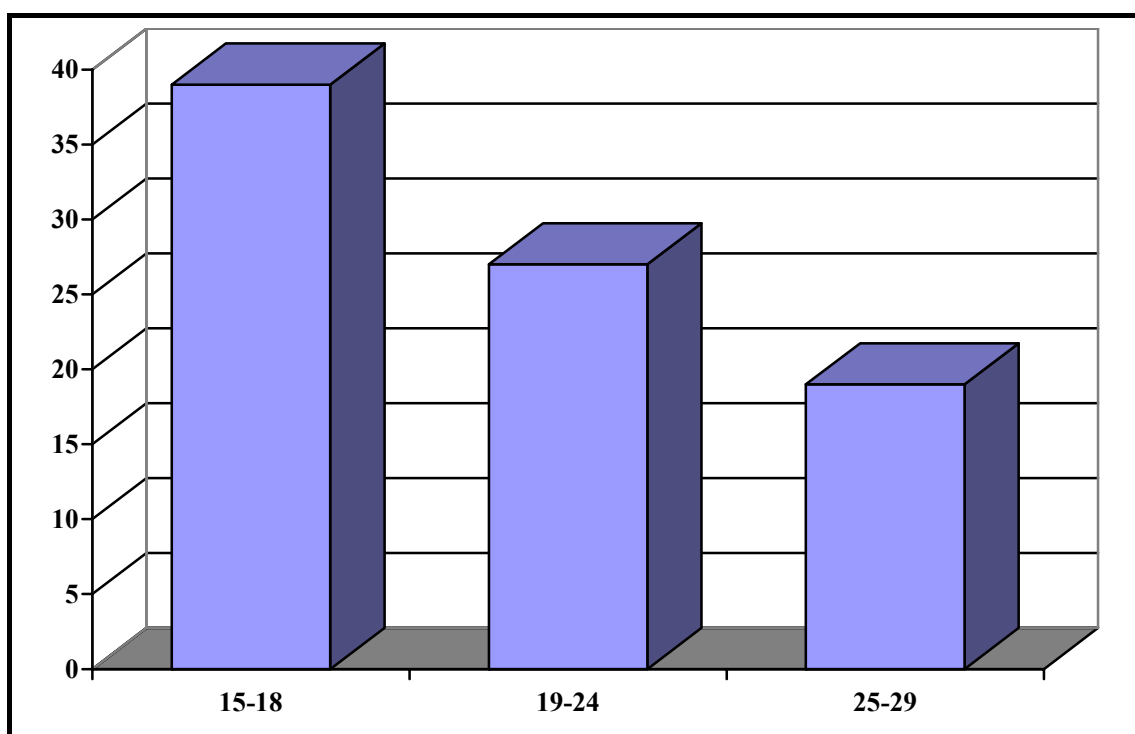
különbözik, a hat és nyolcosztályos gimnáziumba járóknál sokkal több számítógép van, mint a velük egykorú más iskolatípusba járó fiataloknál. Az ilyen "elit" iskolák nagyobb részt Budapesten, a nagyvárosokban, illetve regionálisan vizsgálva inkább a középső és a nyugati régiókban vannak, ennek hatása is érződik a regionális különbségekben. A regionális különbségekre egy másik magyarázó elem lehetne az, hogy a nagyobb városokban nagyobb választékban lehet (illetve egyáltalán lehet) számítógépet kapni, de vizsgálatunk szerint ennek a számítógépek darabszámára nincs hatása.

Összességében megállapítható, hogy a számítógéppel való ellátottság regionális különbségei elsősorban anyagi, másodsorban infrastrukturális (ami szintén anyagi) különbségekre vezethető vissza. Ezek természetesen szoros összefüggésben vannak az adott régió lakosságának (jelen vizsgálatban a szülők) iskolai végzettségével is. A számítógép használata, illetve szélesebb értelemben az informatika ismerete és készség szintű használata a munkaerőpiacon komoly előnyt jelent. Mivel a fiatalok az egyébként is előnyösebb helyzetben lévő, gazdagabb területeken rendelkeznek nagyobb számban otthon számítógéppel (ami a készség szintű használat elsajátításában meghatározó lehet), az ebből fakadó előnyök ismét ezekben a régiókban, településtípusokon fognak megjelenni, amely a meglévő különbségeket újratermeli, és még tovább növeli.

Számítógép és családszerkezet

A legnagyobb arányban olyan háztartásokban élő fiataloknak van otthoni számítógépe, akik két szülő (teljes), többgyermekes családban élnek. A legtöbb számítógép a kétgyermekes családban élőkénél található, majd a gyermekek számának emelkedésével ez az arány fokozatosan csökken. Ez a csökkenés elsősorban azzal magyarázható, hogy a gyermekek számának növekedésével a család anyagi tehervállaló képessége (számítógép megvásárlási képessége) érthető módon csökken. A számítógép megvásárlása igen sok esetben a gyerekek igényeit elégíti ki, és bár az egy gyermekes családok jobb anyagi körülmények között élnek, egy gyermek kisebb nyomást tud gyakorolni a szülőkre, mint kettő vagy három, illetve a számítógép kihasználtságát a két illetve többgyermekes szülők hatékonyabbnak érzik, mint az egy gyermekesek. Ezek a megállapítások a különböző típusú háztartásokban élő fiatalokra vonatkoznak, és nem a háztartásokra. Egy kétgyermekes háztartásban két gyermek, egy háromgyermekesben három stb. él, így ezek a háztartások egy ilyen személyi mintában a háztartások megoszlásához képest kétszeresen, háromszorosan felülreprezentáltak. Ha a háztartásokat nézzük, és elvégezzük ezeket a súlyozásokat, akkor az egy gyermekes háztartásokban van a legnagyobb arányban számítógép, és ez az arány a gyermekek számának növekedésével folyamatosan csökken. A fiatalabb korosztályoknál határozottan több számítógépet találunk a háztartásokban, mint az idősebbeknél. Ez is az előbbi állítást támasztja alá, hogy a számítógép vásárlásban a gyerekeknek igen nagy szerepük van, pontosabban fogalmazva ez az egész társadalomra igaz, hogy minél fiatalabb valaki, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy szeretne számítógépet használni. Ennek egyik oka a gyorsan változó világ által gerjesztett igényekből fakadó különbségek, amelyek ennél a terméktípusnál (informatika) már ilyen egymáshoz közel álló korosztályok között is jelentős különbségeket mutatnak.

19. ábra Van-e személyi számítógép a háztartásban? – korcsoportok szerint

A számítógépet a többgyerekes kétszülős családokban használják a fiatalok legnagyobb arányban tanulásra, információszerezésre. Munkavégzésre értelemszerűen az önálló háztartásban élő fiatalok használják, ezek közül is azok, akik házasságban és (még) nincs gyermekük. Bár számszerűen kevesen tették első helyre a levelezést, Internet használatát, ezért az ebből származó adatok megbízhatósága kisebb, mégis jól értelmezhető, hogy a számítógépnek ez a funkciója azok számára a legfontosabb, akik nem teljes családban élnek, ezért a családon kívüli világgal való kapcsolattartás számukra nagyobb jelentőséggel bír.

A már önállósodott fiatalok esetében a számítógép megléte sokkal alacsonyabb, mint a még szüleiknél lakóknál. Közülük is azoknak van a legritkábban számítógépe, akinek már gyermeke is van. Ez részben az életkorral magyarázható, hiszen inkább az idősebbeknek vannak gyermekeik. Másik magyarázó ok az iskolai végzettségbeli különbség, mivel a fiatalok között a magasabb iskolai végzettségűeknek kevesebb gyermekük van, hiszen a gyermekek születése általában az iskola befejezése utáni periódusban történik, és az alacsonyabb iskolai végzettség megszerzése korábban történik. Mivel a számítógép megvásárlásának az igénye az idősebbek illetve az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében alacsonyabb, így a saját gyermek léte önmagában nem befolyásolja a számítógép megvásárlását, inkább csak együttjárás figyelhető meg a között, hogy van gyermeke és nincs számítógépe. Ez a megállapítás természetesen a vizsgált korosztályra, tehát a 15-29 évesekre vonatkozik. A gyermekvállalás természetesen anyagilag megterheli a háztartást, így a kisgyermekes családokban kevesebb pénz is marad a tartós fogyasztási cikkek, számítógép vásárlására.

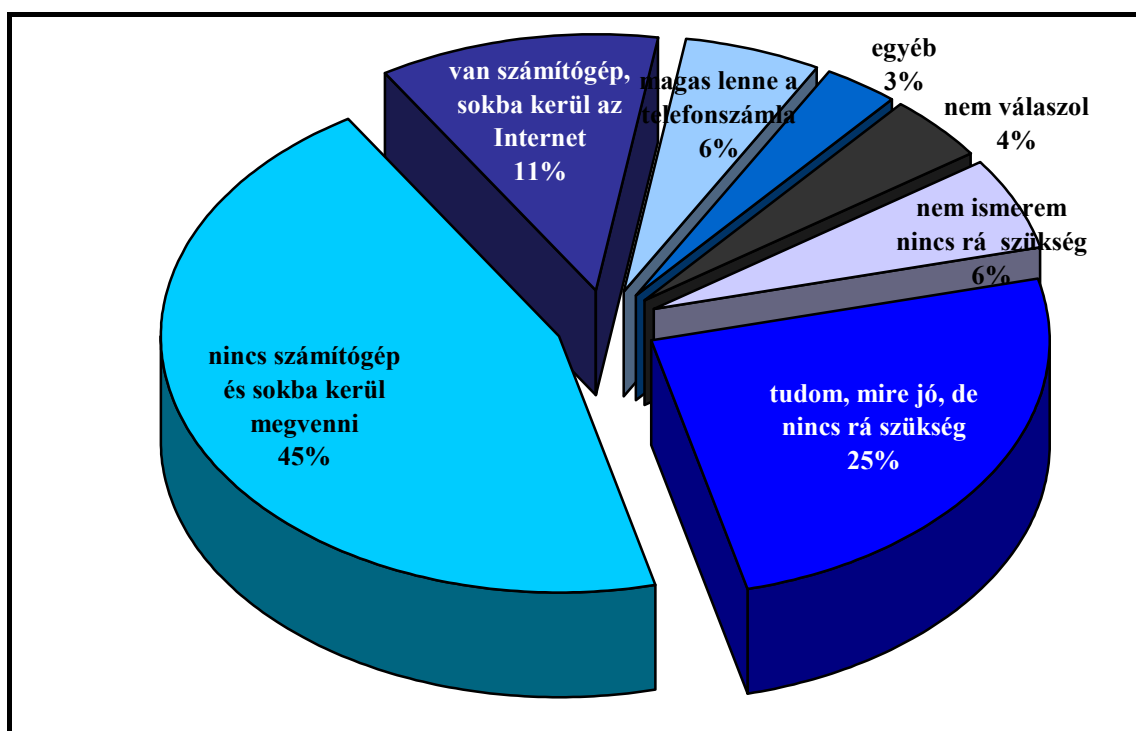
A számítógéppel való ellátottság anyagi hátterének meghatározó jellegét mutatja az egyéb vagyontárgyak és a számítógép gyakori együttes előfordulása a háztartásokban. Ha megnézzük a háztartások egyéb tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságát (amelyet tekinthetünk az anyagi helyzet egyik mérőeszközének), akkor a településtípusok illetve a régiók között a számítógéppel való ellátottsághoz nagyon hasonló helyzetet találunk a

drágább eszközök esetében, míg az olcsóbb fogyasztási cikkek kicsit kiegyenlítettebb képet mutatnak. Az üdülés, amely szintén nagyobb részben anyagi kérdés, igen szoros összefüggést mutat a számítógéppel való ellátottsággal, a településtípus szerinti megoszlása szinte ugyanolyan. Egy másik, a “gazdagságot” mérő mutató lehet a mosogatógép. Ha egy háztartásban van mosogatógép, akkor abban a háztartásban kétszer akkora valószínűséggel van számítógép, mint azokban a háztartásokban, ahol nincs mosogatógép.

Otthoni Internet hozzáférés

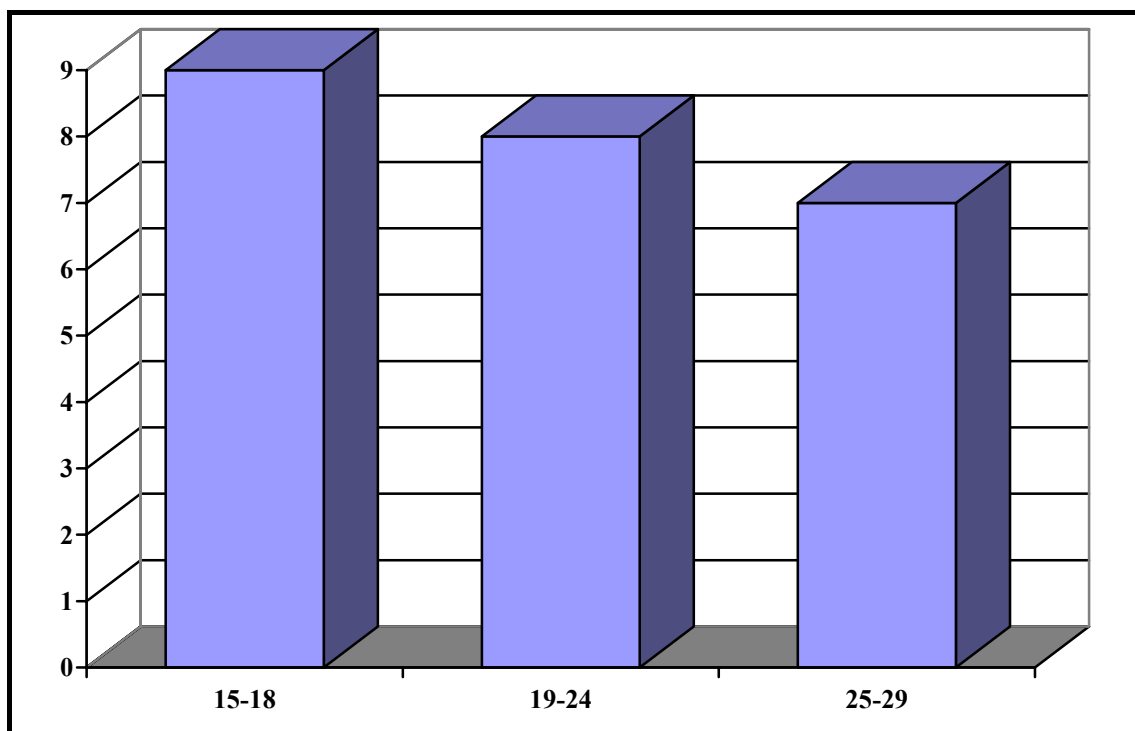
A fiatalok mintegy 8 százalékanak van otthoni Internet hozzáférése. Akinek nincs otthoni Internet hozzáférése, azok okként elsősorban a számítógép hiányát -közel 50 százalék-, másodsorban szükségtelenséget – 25 százalék –, harmadsorban a magas előfizetési díjakat említik. Legkisebb az említése a magas távközlési díjnak, bár egyéb kutatásokból tudjuk, hogy az Internet előfizetési díjat és az Internet használatához szükséges távközlési szolgáltatások díját még azok sem tudják pontosan megkülönböztetni, akiknek van Internet hozzáférésük. Akiknek nincs, azok ezt a két költséget egyben kezelik, tehát itt az előfizetési díjakon a két költség együttesét kell érteni, mint gátló tényezőt. Aki szeretne Internetet, és már számítógépe is van, azoknál természetesen a fő akadályt a magas előfizetési és távközlési díjak jelentik.

20. ábra Miért nincs otthon Internet elérése?

Az Internettel való ellátottság területén korcsoportok szerint vizsgálva számszerűen kis különbségek vannak, de a tendencia itt is egyértelmű, a fiatalabbak nagyobb arányban rendelkeznek Internet hozzáféréssel, mint az idősebbek.

21. ábra Van-e Internet a háztartásban? – korcsoportok szerint, százalékban

Az Internetet otthonról több fiú tudja elérni, mint lány. Ez a különbség folyamatosan csökken, mivel az Internet és egyáltalán a számítógép használata egyre kevesebb technikai ismeretet igényel. A fiúk technika iránti nagyobb érdeklődése miatt még 15 évvel ezelőtt is lényeges különbség volt a számítógép használatban a fiúk és lányok között. Az Egyesült Államokban ez a különbség mára már teljesen megszűnt. Az otthoni Internet hozzáférés meglétének valószínűsége egyenesen arányos a szülők, elsősorban az apa iskolai végzettségével. Az Internet elérés messze a legmagasabb Budapesten, kevesebb, mint fele olyan gyakori a közép-magyarországi és a nyugat-dunántúli régióban, és még ennél is alacsonyabb a többi területen. A legalacsonyabb érték Észak-Magyarországot jellemzi, kb. egyötöde a budapesti értéknek. Míg Budapesten a fiatalok 21%-ának, a falvakban mindössze 3 százalékának van otthon Internet hozzáférése.

Jelenleg a világháló otthoni használata csak a fiatalok egy szűk, egyébként is előnyös helyzetben lévő rétege számára elérhető. Ez a helyzet, amely újratermeli és megerősíti a fiatalok közötti esélyegyenlőtlenségeket, önmagától rövid időn belül nem tud megváltozni. Ugyanígy a telefonhoz való hozzáférésből adódó előnyöket is elsősorban az előnyösebb helyzetben lévő rétegek tudják kihasználni, pontosabban itt a nagyobb elterjedtségből adódóan inkább azt lehet elmondani, hogy akik még mindig nem rendelkeznek sem vezetékes, sem mobil telefontal, azok számára ez egy újabb olyan eszköz, illetve lehetőség hiánya, amely a lemaradásukat tovább fokozza.

Akármelyik oldalról is nézzük ezeknek az eszközöknek az elterjedtségét a fiatalok körében, egy értékrend illetve életmódbeli különbséget tapasztalunk. Mindig azzal a ténnyel találjuk magunkat szemben, hogy az informatika pénzbe, egy jelentős réteg számára megfizethetetlenül sok pénzbe kerül. Ez folyamatosan és nagyon gyorsan újratermeli, illetve elmélyíti a meglévő és jelenleg is sokszor áthidalhatatlan társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket.

Összességében megállapítható, hogy a szélesen értelmezett informatikai eszközökhöz, és az abból fakadó előnyökhöz való hozzáférés ma Magyarországon a különböző társadalmi csoportok számára nem egyformán elérhető. Ez a korosztályok esetében óriási különbségeket jelent, amely a köztük létrejövő új esélyegyenlőtlenségek egyik fő forrása lehet, és egyben súlyos generációs problémát is rejt magában. Ennek igazi veszélye abban rejlik, hogy az ilyen eszközök és technikák birtokosai olyan gazdasági, társadalmi pozíciókhoz tudnák elsősorban ennek segítségével jutni, amelyekből a társadalom ilyen eszközökkel nem rendelkező tagjai gyakorlatilag ki vannak zárva.

Az információs társadalom és a fiatalok

Egyre több szó esik arról, hogy a társadalom meghatározó elemévé válik az informatika, sőt az információs társadalom képe is kezd kirajzolódni. Az információs társadalom kifejezés jelentése körül még igen sok vita folyik, Budapesten is szinte minden héten van egy tudományos konferencia arról, hogy mi is az az információs társadalom. Ebben a tanulmányban nem vállalkozom ennek a kérdésnek a megválaszolására, illetve az e körül folyó viták eldöntésére.

Az információs társadalomról vitatkoznak abban mindenképpen egyetértenek, hogy ez az új fajta szervezőerő, amit informatikának nevezünk, minőségileg fogja átalakítani életünket. Ez az átalakulás feltételezi azoknak az eszközöknek a meglétét és működését, amelyeket most telefonnak, televíziónak, számítógépnek, Internetnek, bankkártyának nevezünk. A szakemberek szerint ezeket az eszközöket néhány év múlva nem nagyon lehet majd egymástól különválasztva szemlélni, hanem ezek továbbfejlesztett, funkcionálisan egybeépített változatai fogják alkotni mindennapi kommunikációs eszközeinket. Ez a technika mai fejlődését tekintve valószínűleg valóban be fog következni néhány éven, évtizeden belül.

A valódi információs társadalom nem ebben rejlik, annak ez csupán szükséges technikai háttérét alkotja. Az igazi változást az fogja jelenteni, és ennek jeleivel már ma is találkozhatunk, amikor a mindennapi tevékenységeinket, munkánkat, emberi kapcsolatainkat alakítjuk át, új alapokra helyezve azokat. Ez automatikusan egy értékrend-váltást is jelent. Eddig fontos, vagy fontosnak vélt értékekről, dolgokról kiderülhet, hogy azokat gyakorlatilag semmire nem tudjuk használni, azokat a környezetünk, a társadalom először kisebb, majd egyre nagyobb része nem fogadja el, a fontosságát, esetleg létjogosultságát megkérdőjelezi. Ezek először apró, olykor nehézkes technikai különbségeknek tűnnek, ám később kiderülhet, hogy alapvetően meg tudják változtatni életünket. Ugyanúgy, ahogy a gőzmozdony, illetve az autó feltalálásakor sem a lótenyésztők, sem a patkolókovácsok nem gondolták, hogy amit több ezer éven keresztül gyakoroltak elődeik, arra száz éven belül csak elvétve és igen korlátozott mértékben lesz szükség. Ezeknél az eszközöknél azonban volt egy-két-három emberöltő arra, hogy elterjedjenek, azok használatát fokozatosan, generációváltások folyamán kellett elsajátítani.

Az informatikai forradalom nem adja meg ugyanezt a lehetőséget. Maga a technika oly gyorsan fejlődik, hogy az eszközök beszerzésével nem is lehet vele lépést tartani. Az eszközök használatának elsajátítása komoly kihívást jelent még azok számára is, akik minden nap használják, kénytelenek használni ezeket az eszközöket. Az információs társadalom kialakulása, a gondolkodásmód megváltozása sokakat állít megoldhatatlan feladatok elé. Azok, akik egész más gondolkodási rendszert tanultak meg, nagyon nehezen tudják elfogadni, megtanulni, és különösen magukénak érezni ezeket az új, eddig még csak nyomokban meglévő szemléletbeli különbségeket. Azt ma már mindenki elfogadja és tudja, hogy ma egy háború kimenetelét katonai értelemben az informatika

fejlettsége dönti el. Az is mindenki számára világos, hogy igazán jó autót hatékonyan csak informatikával vezérelt gyárban lehet készíteni. Azt már nehezebben fogadják el, hogy a munkahelyen mindent számítógéppel kell csinálni, hogy a menetrendet csak az Interneten lehet megnézni, hogy a telefonos ügyfélszolgálatokon egy gép utasításai szerint kell nyomkodni a gombokat ahelyett, hogy egy élő embernek elmondhatnák a problémájukat, vagy felvilágosítást kérhetnének élőszóban. Ugyanígy sok munkahelyen egy vezető nem fogadja el, ha az informatikában nála jártasabb beosztottja papírra írt jelentés helyett ímélen, vagy a papírlapnál sokkal strukturáltabb megjelenítésre képes belső honlapon keresztül tájékoztatja őt a munkák aktuális állásáról.

Abban nem szeretnék állást foglalni, hogy ezen hétköznapi alkalmazások közül melyik jó és melyik nem, melyik lesz néhány év múlva magától értetődő, és melyik fog magától kihalni. Arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy nem évek múlva, hanem már ma szembe kell néznünk az ezekből adódó problémákkal és konfliktusokkal. Az információs társadalom teljes jogú állampolgára csak az lehet, aki egyfelől birtokolja majd ezeket az eszközöket, másrészt pedig készségszinten, sőt mint egyetlen lehetséges és használható eszközt tudja majd kezelni ezeket. Itt nem elsősorban a technikai tudásról, hanem a szemléletmódról van szó. Sokszor a technikai tudást is nehéz elsajátítani, de a szemléletmód megváltoztatására sok esetben még remény sincs. Ebből fakadnak a már jelzett társadalmi konfliktushelyzetek. Az Ifjúság2000 vizsgálat pontosan rávilágít azokra a jelekre, amelyek előrevetítik ennek az időzített bombának az elkerülhetetlenségét. Jól látszik, hogy a fiatalabb korcsoportok sokkal jobban el vannak látva ezekkel az eszközökkel, mint az idősebbek, sokkal jobban ismerik és használják ezeket az eszközöket, és sokkal jobban magukénak érzik ezeknek az eszközöknek a használatát. Ez a most felnövő nemzedék, pontosabban ennek a nemzedéknek egy része valami olyasmit kap a szocializáció folyamán, amely egy vadonatúj szemléletmóddal, a világ másképp látásának képességével ruházza fel őket.

A munkahelyeken már ma is jól láthatók annak a jelei, hogy az informatikai világ és a régi világ képviselői és zászlóvivői között kisebb nagyobb nézeteltérések és érdekkülönbségek alakulnak ki. Ezek a konfliktusok sokszor jól és kulturált módon kezelhetők. Vannak, és egyre gyakrabban lesznek olyan helyzetek, hogy az informatikai világot, az információval való gazdálkodás szabadságát kihasználni képes, de a hatalom gyakorlásától elsősorban életkoruknál fogva távol álló fiatalok és a hatalom tényleges birtokosai, akik ezzel az újfajta szemléletmóddal felnőtt korukban találkoztak, azt csak részben sajátították el, és használatát nem érzik sajátjuknak, szembekerülnek egymással, érdekeik ütköznek. Ebben a helyzetben két olyan fél találkozik, akiknek különböző minőségű fegyvereik vannak, és mindkét fél tudja, hogy az ő eszközei a jobbak és hatékonyabbak. Ebben a versenyben azok fogják a legtöbbet veszíteni, akik a fiatalok közül nem jutnak hozzá ezekhez az eszközökhöz, és ezáltal elveszítik annak a lehetőségét, hogy az információs társadalom aktív tagjai lehessenek. Az információs társadalom potenciális lehetőségeit kihasználni kész és képes, arra szocializált, annak értékrendjét elfogadó (elsősorban) fiatalok és az ezt el nem fogadó, hatalmi pozícióban lévő (elsősorban) idősebbek között komoly versenyfutás indult, indul el. Ennek a versenynek a győztesei a fiatalok lesznek, csak az a kérdés, hogy mikor és milyen áron. Több vizsgálatból is az derül ki, hogy jelenleg a személyzeti osztályok és annak vezetői az átlagosnál kisebb intenzitással használják az informatika által kínált lehetőségeket, és egyáltalán nem biztos, hogy az ilyen típusú technikai megoldásokat bemutató és azokat használni képes és kész munkavállalókat részesítik előnyben a munkaerő felvételénél.

Az Ifjúság2000 vizsgálat egy pillanatfelvételt tudott adni arról a helyzetről ami 2000 év végén jellemezte a 15-29 éves korosztályt. Az információs társadalom szempontjából ez a pillanatfelvétel a lehető legjobbkor, a problémák jelentkezésének pillanatában történt.

Ezen problémák kezelésére illetve a lehetséges konfliktusok békés megoldása érdekében igen sok tennivaló van.

Az informatikai eszközök birtoklása és azok készségszintű használata önmagában kevés ahhoz, hogy jobbat, szebbet, hasznosabbat alkosson valaki. Ezek az eszközök és készségek azonban néhány éven belül feltétlenül szükségesek lesznek ahhoz, hogy valaki sikeres lehessen a gazdasági, tudományos, politikai – és meg merem kockáztatni, a magán – éltben. A kormányzat az információs társadalom támogatása érdekében előirányozta az informatikai eszközök széles körű elterjesztését, az informatikai képzések támogatását, a gazdasági élet és a közigazgatás informatikai alapokra helyezését és még sok más informatikai fejlesztést. Mindezen politikai szándék és pénzügyi támogatás önmagában nem elég az információs társadalom kialakulásához. Óriási szerepet kell vállalni ebben a folyamatban az iskoláknak, a munkahelyeknek, a helyi közösségeknek, a családoknak, hiszen az információs társadalom létrejötte –bár nagyon sokba kerül- nem csak anyagi kérdés. A gondolkodásmód, a szemléletmód és a hétköznapi szokásaink megváltoztatása egy olyan nagy és hosszantartó folyamat, amelyet a társadalom egészének kell támogatni. Központi intézkedésekkel lehet és kell is segíteni, gyorsítani ezt a folyamatot. Mindent meg kell tenni azért, hogy Magyarország minél előbb az információs világtársadalom élvonalába kerüljön, de közben különös hangsúlyt kell fektetni arra is, hogy ennek az átalakulásnak minél kevesebb vesztese legyen, és olyan információs társadalom alakulhasson ki, amely mindenki számára biztosítja az esélyt a beilleszkedésre.

Laki László:
Munkaerő-piaci helyzet, gazdasági aktivitás, foglalkoztatottak, földbirtoklás és vállalkozás

A rendszerváltást követő évtizedben gyökeresen megváltozott a magyar munkaerőpiac szerkezete, követelményrendszere és működése.

Az okok közt mindenekelőtt a gazdaság mély és hosszú válságára utalnánk. E mögött hatékonysági problémák csakúgy megtalálhatók, mint szerkezetiek, a tőkehiányból vagy a technológiai lemaradásból adódók csakúgy, mint a versenyképtelenséggel vagy a piaci viszonyok kialakulatlanságával összefüggők, és a piacvesztéssel kapcsolatosak hasonlóképpen, mint a külső eladósodottságból következők. És persze arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a magyar gazdaság az egyik pillanatról a másikra ismét kikerült a világpiacra, ahol ez irányú felkészültség és „védelem” nélkül kellett nálánál jóval tőkeerősebb, fejlettebb, évszázados piaci kapcsolatokkal és tapasztalatokkal bíró versenytársakkal megmérkőznie.

A következmények drasztikusnak bizonyultak, hiszen a kilencvenes évek elején néhány év alatt egyötödével esett vissza a GDP, ugyanekkor másfél millió munkahely szűnt meg.¹

Ez utóbbi tömeges munkanélküliséget idézett elő, ami nem csupán ennél fogva érte váratlanul a társadalmat, hanem azért is, mert a nyílt munkanélküliség az előző, az államszocialista rendszerben ismeretlen jelenség volt. Másként fogalmazva, sem a lakosság, sem az állam, sem a társadalom más szférái nem voltak felkészülve ezen új tömegjelenség fogadására. A felkészületlenség csakúgy kiterjedt a probléma mentális összefüggéseire, mint a gazdaságiakra vagy az intézményiekre. Az emberek nem értették, hogy miért bocsátják el őket vállalatuktól, ahol évtizedek óta dolgoztak és munkájukkal elégedettek voltak, vagy ezt követően miért nem tudnak ismét elhelyezkedni. Nem értették, hogy az évtizedeken át használt képzettségük és szakértelmük miért lett egyik napról a másikra „használatatlan” és „értéktelen”, és ő maguk is miért lettek „hasznavehetetlen” (leértékelt) emberek, akik „nem kellenek senkinek”. Kérdés volt számukra, hogy ki tehet erről, de legalább ilyen fontos volt a jövőbe tekintők előtt az is, hogy egyáltalán kihez fordulhatnak, és mit kell tenniük ahhoz, hogy szorult helyzetükön változtathassanak.

Gazdasági gondjaik az állásvesztésből adódó keresetkieséssel voltak kapcsolatosak, amelyek csakúgy érinthették az életszínvonal csökkenését, mint a kevésbé szerencséseknél a megélhetést, vagy a munkanélküliek családon belüli „parkíroztatásának” költségeit, netán a munkaerő-piaci alkupozíció javítását célzó oktatási-képzési kiadások fedezését.

Tekintettel arra, hogy a nyílt és tömeges munkanélküliség egyfelől a társadalmi újratermelődés egész menetét közvetlenül érinti (a családon, az oktatáson, a munkaerőpiacon stb. keresztül), másfelől a rendszerváltás folyamatában politikailag az egyik legérzékenyebb elemmé nőtte ki magát (legitimációs probléma) továbbá, hogy a különféle politikai erők a fejlett országokhoz történő csatlakozás programjában egyetértettek (bekerülés az Európai Unióba), megkerülhetlenné vált a munkanélküliséget e követelményeknek megfelelően kezelni képes intézményrendszer kialakítása is. Ugyanis ilyen intézmények addig nem voltak. Mint a fentiekből is következik a feladatok sokrétűnek bizonyultak: aktuálisan biztosítani kellett a társadalmi újratermelődés lehető legzavartalanabb lefolyását, tompítani a munkahelyek elvesztéséből adódó egyéni-családi gondokat, a politikai szférát lehetőség szerint tehermentesíteni az itt keletkező konfliktusoktól, távlatosan pedig úgy segíteni a piaci

¹ Timár János: „A foglalkoztatás és a munkanélküliség sajátosságai a posztszocialista országokban” *Közgazdasági Szemle*, 1994/7-8.

viszonyok kialakulását, hogy az, lehetőség szerint harmonizáljon az Unió írott és íratlan szabályaival. Vagyis, történetileg rövid idő alatt egy piacconform, a fejlett országokéhoz hasonló, azokéval kompatibilis intézményrendszer kiépítése vált aktuálissá. Ez nem ment könnyen, hiszen a munkanélküliség kezelését hivatott intézményrendszert magának a problémának a tömeges megjelenésével egy időben kellett kialakítani, ami eleve azt jelentette, hogy a rendszer szerencsés esetben is csupán követni tudta az eseményeket, és még jó, ha nem túl nagy késéssel. A gondokat fokozta, hogy – sok más mellett – hiányoztak a létesítmények, a munkanélküliség kezelésében jártas, használható ismeretekkel és tapasztalatokkal rendelkező szakemberek, hiányoztak a kipróbált és hatékony eszközök, hiányoztak az erőforrások, és – nem utolsósorban – késtek a beruházások.

A tömeges munkanélküliség így az ország számos vidékén tartós munkanélkülisséggé alakult át, ami hazánk esetében nem fél- vagy egy éves állapotokat jelent, hanem sokaknál éveket, akár fél évtizednél is hosszabb időt. Mindenesetre a kialakult helyzetet jól jellemzi az, hogy Magyarországon még 1997-ben is csupán annyi új munkahely létesült, mint amennyi megszűnt.² Továbbá, hogy a foglalkoztatottság szintje európai mércével mérve rendkívül alacsony szinten stabilizálódott, hiszen, amíg 1998-ban Németországban 61,5, Ausztriában 70,1, Finnországban 65,1 százalék volt a foglalkoztatottak aránya a 15-64 éves népességben – vagy az Európai Unió átlaga 61,1 százalék volt – addig nálunk mindössze 53,9 százalék.³ Ez utóbbi egyben azt is jelenti, hogy a hazai munkanélküliségi adatokat óvatosan illik kezelni, ugyanis az utóbbi években „kedvező” irányba mozogni látszó munkanélküliségi ráta nem magas foglalkoztatottsággal, hanem magas inaktivitással párosul. És még egy adat a fentiek értelmezéséhez: mélypontot jelentő 3 millió 600 ezres foglalkoztatotti létszám az ezredfordulóra 3 millió 800 ezerre emelkedett csupán.⁴

A munkaerő-piaci feszültségeket tetézte, hogy a hetvenes években született nagy létszámú korosztályok éppen a legnagyobb elbocsátások idején lépetek ki az iskolarendszerből és próbáltak elhelyezkedni. A gondok persze itt is összetettebbek, mint az első pillantásra tűnik. Ugyanis egyfelől azt regisztrálhatjuk, hogy a nagy létszámú korosztályok sikeres iskolarendszeri átvezetésére maga az oktatási-képzési rendszer sem volt felkészülve-felkészítve, hiszen e területekre nemhogy erőforrásokat csoportosítottak volna át emiatt, ellenkezőleg, különféle okok miatt szűkültek az erőforrások. A munkaerő-piaci felkészítés hatékonyságát másfelől az is rontotta, hogy e korosztályokat még az államszocializmusban bevett és megszokott módon és követelmények szerint indították útjára, vagyis mindenki úgy tett, mintha sem a gazdaságban, sem a társadalomban, sem a munkaerőpiacon nem történt volna semmi. Tekintettel az oktatási-képzési rendszer lassú alkalmazkodóképességére innen még évekig változatlan vagy alig változó képzettséggel, felkészültséggel és szerkezetben kerültek ki a pályakezdők. Pedig a gondok és feszültségek szinte azonnal jelentkeztek, elsősorban is egyes iskolatípusok, szakterületek és szakmák leértékelődésében (pl. hagyományos szakmunkásképző, kohászat, bányászat, könnyűipari szakmák), amit a munkaerőpiac sokak számára úgy jelzett vissza, hogy vagy frissen megszerzett bizonyítványával nem tudott elhelyezkedni, vagy elbocsátását követően kellett rádöbbennie, hogy az adott szakmában nincs kereslet, jóllehet ő sok éves gyakorlattal rendelkezik és jó szakembernek is számít.

A vázolt gazdasági és munkaerő-piaci mozgások – kiegészülve a privatizáció és a magas infláció erőforrás-átcsoportosító hatásaival – súlyos következményekkel járó folyamatokat (pl. polarizálódás, elszegényedés) indítottak el a társadalomban. A munkahely elvesztésének lehetősége napi gondná vált, sokan létbizonytalanságban éltek, a munkaerőpiacról tartósan

² Laky Teréz: *Munkaerő-piaci helyzetjelentés*, Budapest, Struktúra-Munkaügyi Kiadó, 1995. április

³ Laky Teréz: *Munkaerő-piaci helyzetjelentés* Budapest, Struktúra-Munkaügyi Kiadó, 2000. április 4. o.

⁴ im. 7. o.

kiszorultak pedig elszegényedésként, státuszvesztésként, nem ritkán leértékelődésként élték meg ezeket az éveket. Tekintettel arra, hogy a magas infláció okán a még állásban lévők bérei és keresetei is jelentősen vesztek értékükből, továbbá sokaknál az addig kiegészítő bevételi forrásként működő „második” gazdaság lehetőségei is beszűkültek, a fogyasztás és az életszínvonal-visszaesés, a státuszvesztés, az elszegényedés és a lecsúszás folyamatai a társadalom jóval szélesebb körét érintették, mint az állásukból elbocsátottakat vagy a tartósan munkanélkülieket. Mindenesetre a magyar társadalomban a polarizálódás irányzata vált meghatározóvá, melyet a kutatók hol fordított „kétharmados” társadalomként írnak le, hol olyan kétpólusúként, ahol a kevés „nyertes” sokszorosa került a „ronctársadalomba” szorult „vesztesek” közé.

A „kétharmados” társadalom mintáját döntően a „szociális piacgazdaság” német modellje szolgáltatta, amelyben a nagyon gazdagok és a nagyon szegények aránya kicsi, és köztük egy széles és jómódú középosztály helyezkedik el. Ebben a modellben a többség – a felső „kétharmad” – helyzete javuló, mivel részesedik a gazdasági növekedés hasznából, míg az alsó harmadé kevésbé javuló vagy stagnáló, ami relatív lemaradás jelent. Mindenesetre ez a modell széles társadalmi bázison nyugszik, integráltságot és dinamizmust mutat, tekintettel arra, hogy a döntő többségnek a társadalom fejlődésével való együttmozgását biztosítani látszik. A kutatások szerint az elmúlt évtized hazai fejlődése ennek éppen az ellentettjét produkálta. A fordított „kétharmados” társadalom tehát azt jelenti, hogy itt csak a népesség egyharmada képes a társadalom fő mozgásirányaival lépést tartani, míg kétharmada leszakadóban van, vagy már le is szakadt arról.⁵ Egy másik modell⁶ azzal számol, hogy a rendszerváltást követően a magyar népességnek mindössze 5-7 százaléka volt képes sikeresen integrálódni a „globalomodernizációs” folyamatokba, hiszen az összes hazai erőforrás 25-30 százaléka az ő birtokukban van. Mellettük van egy 10-15 százaléknyi „középosztálybeli” élethelyzetben lévő népesség, és együttesen ők jelenítik meg a „nyerteseket”. A másik póluson van egy 25-30 százaléknyi biztos, már a „ronctársadalomba” süllyedt „vesztes”, és van e két pólus között elhelyezkedő nagyszámú (40-50%) potenciális „vesztes”, amely szintén ebbe az irányba mozog. Végül is mindkét modell úgy írja le a rendszerváltás utáni hazai társadalmat, mint amelyben a polarizálódás irányzatai domináltak, kevés „nyertessel” és sok-sok „vesztessel”. Egy harmadik modell⁷ a fentiekhez hasonló szerkezettel számolva a társadalom középosztályosodásáról beszél, nem annyira a jelentre, inkább a jövőre vonatkoztatva ezt a tendenciát.

A vesztesek kapcsán egy további súlyos társadalmi problémára kell felhívni a figyelmet, nevezetesen a marginalizálódás jelenségére. Arra, hogy a munkaerőpiacról tartósan – akár öt-nyolc éve – kiszorult, oda visszakerülni, vagy ott megkapaszkodni képtelen, alacsony iskolázottságú és munkakultúrájú rétegek és csoportok egyben a gazdaság és a társadalom fő mozgásirányaiból és integrációs folyamataiból is kiszorultak, és a társadalom „aljárá” vagy „peremére” kerültek. Miután e jelenségre a politika az elmúlt évtizedben – a szavakon kívül – alig fordított gondot, hazánkban megjelent a marginalizálódottak ifjú nemzedéke is, ami azt jelenti, hogy a probléma szinte azonnal nemzedéki dinamikát kapott.

A vázolt folyamatokkal egy időben megjelentek a külföldi beruházók az országban. Ez nem csupán új munkahelyek létesítésével járt, de új technológiák és termelés-szervezési módok meghonosításával is. Az utóbbiak új munkaerő- és tudás-felhasználási, foglalkoztatási modelleket is jelentenek, vagyis a magyar munkaerővel, még a multinacionális cégek által döntően betanított munkakörökben foglalkoztatottakkal szemben is új igények és

⁵ Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovics György: *Társadalmi riport 2000.*, Budapest, Társi, 2000. 10. o.

⁶ Bogár László: „Szép számok szakadékkal” *Üzleti* 7., 2000. III. 13.

⁷ Kolosi Tamás: *A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalomszerkezete* Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

követelmények fogalmazódtak meg. Ez nem is lehetett másként, hiszen e cégek piacain a minőség alapkövetelmény, így az ezt biztosítani képes termelés-szervezési modellekben a termelésben részvevő legalacsonyabb rangú munkástól is megkövetelnek olyan készségeket, mint a kezdeményező- és kommunikációs készség, problémamegoldó-képesség, hajlandóság a vállalatvezetéssel való együttműködésre, azonosulás a vállalati törekvésekkel, vagy a folyamatos képzésre-tanulásra való hajlandóság.⁸

Az alkalmaztatási követelmények növekedése és igényesedése természetesen a hazai gazdaságot is áthatotta, gondoljunk a számítógépes ismeretek, a nyelvtudás vagy a minőségbiztosítás térhódítására. Véleményünk szerint az irányzat további „keményedésére” lehet számítani az uniós csatlakozás közeledtével, tekintettel a hazai munkaerőpiac integrációs kényszerére, hiszen e kibővült munkaerőpiacon csak az ő követelményeik szerint felkészített fiatalok lesznek versenyképesek. Azt, hogy már ma is van ilyen ösztönzés vagy kihívás, mutatja, hogy néhány multinacionális cég a fejlesztések egy részét hazánkba telepítette vagy kifejezte ebbeli hajlandóságát. Más oldalról ebbe az irányba mozog az a több tízezer magyar munkavállaló is, aki már napjainkban is a fejlett országok piacain nyer alkalmaztatást, vagy kapott erre „biztatást” (pl. számítógépesek). Mindent egybevéve a jelzett irányzatok kétirányú folyamatot jelenítenek meg: a külföldi cégek magyar beruházásai által itthon, és az uniós országok nyíló munkaerőpiacai által odakint alkalmazandó munkaerő iránti igényeket. Mindkét esetben szelektív igényekről van szó, hiszen nem véletlen, hogy e cégek csak adott termelési kapacitásokat telepítenek ki a „fejlődő” országnak számító Magyarországra, és az sem véletlen, hogy csak meghatározott területekre és szakmákban engednek be magyar munkavállalókat piacaikra. Ez egyben egyfajta munkamegosztás kezdetét is jelenti hazánk és az Unió között, amely ma – felkészületlenségünk okán, sajnos – nagyon esetleges módon zajlik.⁹

A jelzett folyamatoknak persze – a hazai munkakultúrára gyakorolt ösztönző és jótékony hatásai mellett – voltak és a vannak kemény szelekciós következményei is. Például az, hogy a követelmények (és természetesen a bérek) növekedése okán a betanított munkakörökben foglalkoztatottak köre a multinacionális cégeknél számottevően eltolódott a középfokú végzettségűek irányába, kiszorítván innen az eddig e foglalkozásokat uraló alacsony iskolázottságú, döntően szakképzetlen munkaerőt. Ez egyben azt is jelenti, hogy a hasonló igényeket támasztó munkák ide telepítésének kemény munkaerő-piaci korlátai lehetnek – mi több már kimutathatóan vannak – hiszen a munkaerőpiacról tartósan kiszorult-kiszorított volt betanított és szakmunkások egy jelentős része nem feltétlenül és automatikusan vihető be e területre – pedig csak betanított munkáról van szó – ugyanis az érintettek felkészültsége és munkakultúrája messze elmarad a megnövekedett követelményektől.¹⁰ Következésképpen egyáltalán nem lehet azzal számolni, hogy az ilyen típusú új munkahelyek teremtésével a munkaerőpiacról kényszerből vagy önként kivonultak és a tartós munkanélküliek aránya számottevően csökkenni fog. Ez pedig már a rendszerváltás utáni globális munkanélküliséggel szemben a strukturális munkanélküliség megjelenésére utaló jel.

Tény az is, hogy a multinacionális cégek beruházásai főként a fővárosban, annak környékén, valamint Nyugat- és Közép-Dunántúlon történtek, így az addig sem jelentéktelen területi (fejlettségi) különbségek az országban néhány év alatt léptékekkel nőttek.¹¹

Nem utolsó sorban ennek is köszönhetően a munkaerőpiac szegmentálódása jól látható formákat öltött. Mi ennek a megjelenéseként tartjuk számon a „szürke” és a „fekete gazdaság”

⁸ Makó Csaba: *Globalizáció hatása a szervezeti innovációra és a munkaerővel szembeni követelményekre* Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézete, 2001.

⁹ Laki László: *Vállalatok és vállalkozások igényeinek változásai a munkaerő képzésével-képzettségével kapcsolatban* Budapest, MTA PTI., 2001.

¹⁰ Laki László – Bíró A. Zoltán: *A globalizáció peremén* Budapest, MTA PTI., 2001.

¹¹ „Erős regionális különbségek” *Világ gazdaság*, 1999. XI. 23.

térnyerését, vagy azt, hogy a magas munkanélküliséget mutató térségekben a hivatalos („szervezett”, „legális”) munkaerőpiacon megszerezhető bérek és fizetések is a minimálbér körül szerveződtek, ami hosszú időn keresztül egyáltalán nem hatott ösztönzően a hivatalos munkaerőpiacra történő visszakérésre. Sokszor nem volt érdemes munkát vállalni a hivatalos gazdaságban – vagy nem volt érdemes vállalni a képzéssel, átképzéssel járó befektetést – hiszen itt szinte kizárólag olyan alacsony keresetű (és presztizst) biztosító munkalehetőségeket kínáltak a munkanélkülieknek, amelyek nem jelentettek alternatívát a lecsúszás elkerülésére és a szegénységből való kitörésre. Másutt még ilyen munkákat sem tudtak kínálni nekik, így kialakult a „kényszerfoglalkoztatás” intézménye – elsősorban is a „közmunkák” és a „közhasznú munkák” formájában – biztosítandó az „önhibájukon” kívül munkát vállalni nem tudók számára az új segélyek megállapításához szükséges munkavállalási időt. Tekintettel arra, hogy ezek az állapotok nagy létszámú csoportokat viszonylag hosszú időre a munkaerőpiac bizonyos szegmenseihez kapcsoltak, oly mértékben „állandósult” helyzetük, hogy többnyire már a kereslet élénkülése esetén sem tudtak a piac más – igényesebb – szegmenseiben munkát vállalni, illetve ott megkapaszkodni. Másként fogalmazva: a munkaerőpiacon végbement egy szelekció, amely a különböző felkészültségű, igényességet és törekvéseket megjelenítő, munkakultúrájú, stb. munkavállalói csoportokat meglehetősen egyértelműséggel osztotta szét a munkaerőpiac egyes szegmensei között, hangsúlyossá téve elkülönülésüket, és számottevően behatárolva az egyes szegmensek közti mozgáslehetőségeiket.¹²

Tekintettel arra, hogy a beruházások és a munkanélküliség területi különbségei a munkaerőpiac szegmentálódásának regionális összefüggéseit is felerősítették, így előállt az a helyzet, hogy amíg az ország gazdaságilag dinamikusan fejlődő régióiban már évek óta munkaerőhiány mutatkozott, addig a beruházások által el nem ért térségeiben még mindig magas munkanélküliséget regisztráltak-regisztrálnak.¹³ Ez a jelenség azonban messze túlmutat a szorosan vett munkaerőpiacon, mivel a beruházások által korábban elért régiókban nem csupán a bérek, de az árak is olykor messze meghaladják a tartósan magas munkanélküliséget mutató térségeket, ami komoly akadálya a munkaerő földrajzi mozgásának. Ugyanis az utóbbi területek munkavállalóinak kiáramlását akadályozhatja az, hogy az előbbi térségekben megszerezhető akár jelentős bérelőnyt elviszik a magasabb megélhetési költségek (pl. albérlet, ételmezés, ruházkodás, utazás), illetve, hogy a költözködést megghiúsíthatja a lakások közötti léptékbeli eltérés.¹⁴

A vázoltak kapcsán jelezniük szükséges azt is, hogy magyar gazdaság szegmentáltsága a piacosodás viszonyai közt sem szűnt meg. A külföldi beruházások révén ennek piaci része is duális gazdaság szerkezetet mutat, ahol egymás mellett él egy kizárólag külföldi kézben lévő, dinamikusan teljesítő és nemzetközileg versenyképes, és egy hazai és külföldi kézben lévő, ettől azonban mind technológiai fejlettségben, mind gazdasági teljesítményben, mind versenyképességben olykor messze elmaradó szféra, melyek közt ráadásul alig vagy egyáltalán nincs kapcsolat.¹⁵ Ezeken túl ott van egy árutermelő, de a piacon legálisan meg nem jelenő „szürke” vagy „fekete” szféra, és persze a lakosság tömegeinek megélhetésében még napjainkban is oly fontos szerepet játszó „natúrális önellátás”, amely esetenként reziduális elvű árutermeléssel is kiegészül. Ez utóbbi – az államszocializmusbeli állapotokat idézve – különféle töredékföldekhez (pl. telek, nyaraló, zártkert, szőlő, kárpótlási föld) kapcsolódó mezőgazdasági kistermelés, amely azokhoz hasonló funkciókat (pénzbeli jövedelmek hiányának pótlása, kiváltása, vagy a maradék eladásával annak növelése stb.) lát

¹² Laki László: *A munkaerőpiacról tartósan kiszorult falusi munkanélküliek helyzete* Budapest, Struktúra-Munkaügyi Kiadó, 1997.

¹³ „Nyugaton munkaerőhiány, keleten munkanélküliség” *Világ gazdaság*, 2000. V. 10.

¹⁴ i.m.

¹⁵ Lóránt Károly: „Tíz év túlzott áldozataiból tanulunk végre?” *Üzleti* 7, 2000. VII. 3.

el.¹⁶ Témánk vonatkozásában mindezek azt jelzik, hogy hazánkban napjainkig egymástól gyökeresen eltérő fejlettségű és működési logikájú gazdaság- és társadalomszerveződési formák egyidejűleg vannak jelen, melyek jelentősen különböző jövedelemszerzési és megélhetési módokat közvetítenek és kínálnak az általuk érintett rétegeknek és csoportoknak, ide értve e formák közti mozgás esélyeinek (nyitódás-záródás) alakulását is.¹⁷

A rendszerváltást követően a foglalkoztatottak szektoronkénti aránya is számottevően átrendeződött, és máig egy, a gazdaságilag fejlett országokéhoz hasonló szerkezet alakult ki. Ennek egyik lényeges vonása a mezőgazdaságban foglalkoztatottak súlyának léptékbeli csökkenése volt: ugyanis amíg 1990-ben a foglalkoztatottak 17,5 százaléka dolgozott ebben a szektorban, addig 2000-ben már csak 6,5 százaléka.¹⁸ Történt ez mindannak ellenére, hogy a rendszerváltó politikai erők egy olyan új földreformmal „ajándékozták” meg a lakosságot, amely – a nemzetközi irányzatokkal ellentétesen – tömegeket juttatott különféle címenek földterületekhez, (igaz zömében csak néhány hektárhoz), azt is remélve ettől, hogy a mezőgazdaság jelentős szerepet játszik majd a tömeges és tartós falusi munkanélküliség felszívásában. (A reálfolyamatok láthatóan ettől eltérő fejlődési irányt jelöltek ki az ország számára).

A másik fontos vonása az volt ennek az átalakulásnak, hogy miután az iparban-építőiparban foglalkoztatottak aránya is csökkent – igaz, hogy csak kevéssé – ezen időszak alatt (36,1 százalékról 34,8-ra), a szolgáltatásokban dolgozók súlya nőtt meg számottevően (46,4 százalékról 59,7-re), a fejlett országbeli állapotokhoz hasonló arányokat mutatva. Azonban, a félreértéseket elkerülendő, jeleznénk, hogy a foglalkoztatottság szerkezetének ez a fejlett országok irányába mutató gyors változása nem egy folyamatos gazdasági növekedés, hanem a hivatkozott válság eredményeként ment végbe. Nem arról van szó tehát, hogy a gazdasági fellendülés, a jövedelmek emelkedése és az életminőség javulása következtében a lakosság szolgáltatások iránti igényei ugrásszerűen nőttek volna, csupán arról, hogy ez a szféra épült le a legkevésbé az elmúlt évtizedben.

A vázolt munkaerő-piaci folyamatoknak van egy „puhább”, de a népegészségügyi kutatások által mára jól körvonalazódó vonatkozása is. Nevezetesen – a kutatások tanúsága szerint – a rendszerváltást követően jelentősen megnőtt a 16 éven felüli népességben a depressziós tünetekről panaszkodók aránya. Ugyanis amíg 1988-ban a kérdezettek 24,3 százaléka számolt be ilyen tünetekről, addig 1995-ben már 30,5 százaléka.¹⁹

A jelenség több szempontból is érdekes számunkra. Egyfelől azért, mert a depresszió itt a saját helyzet átélésének olyan negatív érzelmi állapotát jelöli, amelyet a tehetetlenség érzése, az önvád, a döntésképtelenség, a reménytelenség és jövőnélküliség érzete, a kilátástalan lelkiállapot stb. jellemeznek. (Ebben az értelemben kiüttalan lelkiállapotot, ún. tanult tehetetlenséget jelent.) Az ilyen állapotban lévő emberek fogékonyabbak a különféle megbetegedésekre, hajlamosabbak önkárosító magatartásformák (pl. alkoholfogyasztás, dohányzás, drog) vitelére, ugyanakkor kevéssé képesek szociális helyzetük javítására. Másfelől azért, mert a fejlett gazdaságú országokban folyó kutatások a hagyományos kockázati tényezők (pl. dohányzás, elhízás) mellett a legfontosabb egészségügyi veszélyeztető tényezőként a társadalmon belüli viszonylagos szociális-gazdasági helyzetet tartják számon: Megfigyelték, hogy „...minél nagyobbak az országon belüli jövedelmi, illetve szociális különbségek, annál magasabbak a halálozási arányok.”²⁰

Nos – mint szó volt róla – hazánkban a rendszerváltást követően a társadalmon belüli

¹⁶ Laki László – Bíró A. Zoltán: *A globalizáció peremén* Budapest, MTA PTI., 2001.

¹⁷ Szalay Erzsébet:

¹⁸ Laky Teréz: *Az atipikus foglalkozások* Budapest, Struktúra-Munkaügyi Kiadó, 2001. 75. o.

¹⁹ Kopp Mária – Skrabski Árpád – Lőke János – Szedmák Sándor: „Magyar lelkiállapot az átalakuló társadalomban” *Századvég*, 1996 ősz.

²⁰ Im. 98.

egyenlőtlenségek ugrásszerűen növekedtek, sokan átmenetileg, nem kevesen azonban tartósan munkanélkülivé váltak, az elszegényedés és a lecsúszás szintén tömegeket érintett. „A gyors szociális-gazdasági változások közepette a lemaradók folyamatosan önmagukat vagy a környezetet hibáztathatják, jövőjüket reménytelennek láthatják, állandó kontrollvesztést, tehetetlenséget élhetnek át, amiért nem képesek megszerezni a gépkocsit, a jobb lakáskörülményeket, a magasabb jövedelmet, míg környezetükben számos ember mindezt keresztülviszi. A saját helyzet negatív érzelmi minősítése, a tehetetlenség, kontrollvesztés érzése a depressziós állapot kialakulásának legfőbb háttértényezője. Ez az életérzés a társadalom gyors polarizálódásának időszakában, különösképpen, amikor a társadalom többsége csupán az egyéni boldogulást tekinti célnak, igen gyakorivá válik.”²¹ Végül is a kutatók azt találták, hogy a viszonylag rosszabb szociális-gazdasági helyzet nem önmagában, hanem a depressziós tünet-együttes közvetítésével okoz magasabb megbetegedési arányokat. E kutatás eredményeiből itt öt összefüggést hangsúlyoznánk. Részben azt, hogy a kutatók szerint a depressziós tünet-együttes gyakoriságának és súlyosságának meghatározó tényezőjévé az iskola vált. (1995-ben a nyolc általánost vagy azt sem végzeteknek durván fele számolt be depressziós tünetekről, és a súlyosan depressziósok aránya is köztük volt a legmagasabb.) Részben azt, hogy munkanélküliség esetén a magasabban iskolázottak közt is gyakoribb a depressziós tünet-együttes előfordulása. Részben azt, hogy a jelenség regionálisan számottevő különbségeket mutat, hiszen amíg az erről beszámolók aránya a Dunántúlon nem változott 1988 és 1995 között, sőt Győr-Sopron és Vas megyékben még javult is, addig a Dunától keletre – Csongrád és Bács-Kiskun megyék kivételével – jelentősen romlott. Továbbá azt, hogy az apa foglalkozását (a családi hátteret) a későbbi depressziós és rosszabb egészségi állapot szempontjából meghatározó tényezőként tartják számon a kutatók. Végül, de nem utolsó sorban azt, hogy az iskolába nem kerülő, munkanélküli fiatalok szinte törvényszerűen sodródnak a deviáns magatartásformák és csoportok irányába.

A magyar gazdaság – elsősorban a már jelezett külföldi beruházásoknak köszönhetően – a kilencvenes évek utolsó harmadában növekedési pályára került és teljesítménye ismét elérte a rendszerváltás előtti szintet. A nemzetközi mércével mérve is magas növekedés azonban a profittranszfer okán csalóka illúziókat kelt. „A GDP esetében tavaly (1998) öt százalék feletti volt a gazdasági növekedés Magyarországon, ami igen jónak tűnik. De a GNP (bruttó nemzeti termék) – a profit kiutalásokat levonva – már csak két és fél-három százalék körül emelkedett.”²² Másként fogalmazva: a jelentős GDP növekedés az országba betelepült nemzetközi nagyvállalatok tevékenységéhez kapcsolódik, melynek profitját részben ki is viszik, így a ténylegesen elosztható jövedelem (GNP) növekedése az előbbinek csak alig több mint a fele. Az utóbbi évek gazdasági növekedésének tehát csak egy része használható fel az országon belül, ami ugyan nem kevés, ahhoz azonban láthatóan nem elegendő, hogy a fentiekben jelezett, nagy tömegeket érintő negatív társadalmi folyamatokat hatékonyan tudta volna kezelni.

Nos a vázolt folyamatok eltérő módon és mértékben érintették a munkaerőpiacon lévő egyes generációkat. A legidősebbnek számító ötven év körüli munkavállalók nemzedéke például kevésbé keresettnek, ha nem éppen feleslegesnek minősült a munkaerőpiac új viszonyai között, így sokan idő előtt kiszorultak onnan, jelentősen növelve a nyugdíjasok vagy a leszázalékoltak körét. Ez ugyan csökkentette a kínálatot a hivatalos munkaerőpiacon, növelte azonban a család intézményére gyakorolt nyomást, hiszen az érintettek a problémáikkal visszaszorultak a családi keretek közé.

A munkaerőpiacon már bent lévő vagy oda belépni kívánó legfiatalabb munkaképes korú generációk helyzete és kilátásai sem voltak azonban sokkal kedvezőbbek a legidősebbeknél.

²¹ Im. 99.

²² Matolcsy György: „Számháborúban kallódó jövőstratégia” *Üzleti 7.*, 1999. VII. 5.

Bár fiatal koruknál fogva elvileg keresettebbek voltak, ennek realizálását több tényező is akadályozta. Elsősorban is a munkaerő-piaci ismeretek és készségek, továbbá a szakmai gyakorlat részbeni vagy teljes hiánya, ugyanis a munkaadók nem kívántak időt és pénzt pazarolni a pályakezdőkre, amikor a magas munkanélküliség okán volt elégséges számú gyakorlattal rendelkező jelentkező. Ebből a szempontból a fiatalok egymásnak is versenytársai voltak, amennyiben a pár éves szakmai gyakorlattal rendelkező 20-23 évesek elbocsátás utáni elhelyezkedési esélyei számottevően jobbak voltak, mint az iskolapadból éppen kilépő pályakezdőké. A fiatalok egymásközi versengést növelte a demográfiai hullám, mivel elégséges kereslet hiányában az egymást követő nagy létszámú korosztályok mintegy egymásra torlódtak a munkaerőpiac peremén. Aztán azt sem feledhetjük, hogy az elbocsátásoknál kialakult íratlan szabályok a legfiatalabb munkavállalókat a legkevésbé védettek közé sorolták – hiszen, úgymond „nincs családja” vagy „nincs gyereke, akit el kéne tartania” – következésképpen az elbocsátási lista elejére kerültek. És miután a munkaerőpiacon már bent lévők hatékonyan tudták védeni megszerzett pozícióikat az oda belépni szándékozókkal szemben, a munkanélküliség elsősorban is a pályakezdőket érintette. A vázoltak ismeretében nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a munkanélküliség legnagyobb mértékben a fiatal korosztályokat sújtotta – lásd az alábbi táblázat – elsősorban is a 15-19 éveseket, amennyiben körükben az átlagot többszörösen is meghaladó (25-33 százalékos) munkanélküliségi arányokat regisztráltak a szakemberek.

12. táblázat A munkanélküliségi ráta a 15-19 és a 20-24 éves korcsoportokban 1992 és 1999 között

Korcsoport	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
15-19 éves	27	33	30	31	30	29	25	23
20-24 éves	14	17	16	15	15	13	11	11
együttesen	18	21	19	18	18	16	13	12

Forrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999. KSH 2000.

Az adatokból csupán két összefüggést hangsúlyoznák. Egyrészt azt, hogy a regisztrált munkanélküliség általános csökkenésével párhuzamosan javultak a fiatalok munkavállalási esélyei is, azonban e csökkenés ellenére – és ez másrészt – még mindig feltűnően magasak a munkanélküliségi ráták az ifjúság, kiváltképpen a 15-19 évesek körében. Másként fogalmazva a fiatalokra, elsősorban is a pályakezdőkre nehezedő munkaerő-piaci nyomás napjainkig változatlanul fennáll.

Hasonlóképpen, a munkanélküliség fő okai ma is ugyanazok, mint amelyek a korszak egészét jellemezték: „az iskola befejezése után nem tudott elhelyezkedni”, „elbocsátották munkahelyéről”, „kilépett” és a „leszerelés vagy gyes után nem kapott munkát”. Megjegyeznénk, hogy a fiatalok munkahelyről történő önkéntes „kilépését” a vázolt viszonyok között sem tartjuk természetellenes viselkedésnek, hiszen ez változatlanul fontos eleme a munkaerő-piaci és a szakmai tapasztalatszerzésnek és szocializációnak, az érdekérvényesítésnek, vagy a karrierépítésnek. És ez még akkor is így van, ha ezzel sokan nem mertek-mernek élni, mivel jelentősen megnöveli a munkanélkülivé válás esélyét.

Ez utóbbi összefüggések arra az általánosabb problémára irányítják a figyelmet, amely miatt a szakemberek a fiatalok, ezen belül a pályakezdők munkanélküliségét tartják a munkanélküliség egyik legsúlyosabb megjelenési formájának. A tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy az iskoláik befejezését követően tartósan – a szakemberek általában a hat hónapos időt már annak tekintik – elhelyezkedni nem tudó fiatalok veszélyeztetettsége mind az iskolázás értelmét, mind az ott tanult használhatóságát, mind az addig megszerzett kevéske szakmai tapasztalat érvényességét, mind az egyéni célok és törekvések tovább vitelét

és realizálását, mind az önértékelést, mind a társadalmi integráció sikerességét stb. illetően számottevően megnő. E fiatalok körében nő a kiábrándultak, a céltalanok (depressziósok) stb. aránya, akik törvényszerűen sodródnak a deviáns csoportok és magatartásformák irányába. Nyilvánvaló, hogy a modern társadalmak nem engedhetik meg maguknak, hogy fiataljaik tömegesen kerüljenek ilyen helyzetbe, következésképpen a gazdaságilag fejlett országok erőfeszítései évtizedek óta a mindenkori fiatal nemzedékek iskolarendszeri parkíroztatásának megoldására²³ és a pályakezdők munkaerő-piaci beilleszkedésének segítésére irányulnak. Miután hazánkban a fiatalok munkaerőpiacra való kilépés tömeges korlátozottságának és munkanélküliségének a jelenségei a rendszerváltást követően jelentkeztek, az ezzel járó kényszerek kezelési módjainak a kimunkálása is ekkortól vált megkerülhetetlenné. Vagyis intézményesen is gondoskodni kellett az iskola és a munkaerőpiac határán billegő korosztályok gazdaság- és társadalomkonform, és hatékony „parkíroztatásáról”, melyhez a gazdaságilag fejlett országok intézményei kínáltak mintákat. Jóllehet ez a törekvés mind az oktatási-képzési rendszer, mind az ekkor kialakított hazai munkaügyi intézményrendszer működését kezdetektől áthatotta – gondoljunk például a pályakezdők számára rendszeresített pénzbeli segélyre a kilencvenes évek első felében, a munkaerő-piaci képzés rendszerének kialakítására, vagy a pályakezdők elhelyezkedését segítő különféle programokra – ezek – elsősorban is az utóbbiak – erőforrások, tapasztalatok és beruházások hiányában hosszú ideig inkább kísérleteknek, semmint hosszabb távra szóló, átgondolt és hatékony programoknak minősíthetők csupán.²⁴

Befejezve – de nem kimerítve – a rendszerváltást kísérő munkaerő-piaci folyamatok felvázolását, elsősorban is azok sokfélesége, időbeli sűrűsödése és egymásra torlódása, földrajzi és társadalmi térbeli szegmentáltsága és aszinkronitása érdemel figyelmet. Az, hogy a jelentős válságfolyamatok csakúgy eltérő időben, mélységben és intenzitással érték az egyes településtípusokat, nagyobb és kisebb térségeket, és persze az ott lakókat, mint ahogy az új beruházások nyomán meginduló gazdasági növekedés is. A válság és az azt kísérő munkanélküliség a fővárost, annak környékét és az ország nyugati részeit kevésbé érintették, mint a keleti, északi és déli vidékeit, és időben is korlátozottabban, hiszen ott az új beruházások már az évtized közepén elkezdődtek. Más régiókban a beruházások csak évekkel később indultak meg – de megindultak – megint más térségekben azonban alig vagy egyáltalán nem került sor erre, így ezekben a tömeges munkanélküliség tartósan fennmaradt. Az aszinkronitásnak megfelelően, amíg a beruházások által elért területek lakossága dinamikusan tudott válaszolni a kihívásokra, hiszen a munkaerő-piaci kényszerek és az ezek a megoldását kínáló lehetőségek (pl. munkaalkalmak, növekvő bérek, előrejutást biztosító képzések) egyidejűleg voltak jelen e földrajzi és társadalmi terekben, addig a továbbra is stagnáló és leépülő térségekben a kitörési alternatívák hiánya a társadalmi szelekció, az elszegényedés, a lecsúszás, a marginalizálódás stb. folyamatait erősítették. Az előbbi régiókat, és persze lakosságukat e beruházások bekapcsolták a globalizációs folyamatokba, új követelményeket, ösztönzéseket és lehetőségeket kínálva számukra, az utóbbiakat csak gyengén kapcsolva vagy kizárva onnan, ami nem ritkán a nemzeti integrációs folyamatokból való részleges vagy teljes kizártsággal is együtt jár.

Nos, nem kívánjuk tovább részletezni a vázolt problémákat, hiszen csak az volt a célunk, hogy ráirányítsuk a figyelmet arra a rendkívül ellentmondásos, differenciált és polarizált társadalmi és földrajzi térre, amelyben a fiatal generációk szocializációja, munkaerő-piaci felkészítése, gazdasági és társadalmi integrációja végbement és végbemegy hazánkban,

²³ Csegény Péter – Kákai László – Kern Tamás – Kucsera Tamás Gergely – Szabó Andrea: Sikerágazat?! Az állami felsőoktatás Magyarországon Budapest, Pécs, HÖÖK, 2001

²⁴ Laky Teréz: Munkaerőpiaci helyzetjelentés Budapest, Struktúra- Munkaügyi Kiadó 2000. április, 95-96.o.

remélve, hogy ezek elégséges kapaszkodókkal szolgálnak e folyamatok leírásához, értelmezéséhez és értékeléséhez.

A munkanélküliség

Talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy a rendszerváltás idején fiatal generáció számára az egyik alapvető közös nemzedéki élmény a munkanélküliség: az elbocsátás, az iskola utáni elhelyezkedés rövidebb-hosszabb megghiúsulása, vagy ezen állapotok bekövetkezésétől való szorongás. Hangsúlyoznánk, hogy nem beszélhetünk múlt időben, hiszen a probléma ma is létezik. Mindenesetre ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy a 15-29 éves fiatalok egyharmada (34%) jelezte, hogy eddigi nem túl hosszú élete, és még rövidebb munkaerő-piaci életútja ellenére volt már munkanélküli. Ha valaki kevesellné közös nemzedéki élmény alapjaként azt, hogy „csak” minden harmadik 15 és 29 év közti fiatal volt munkanélküli, akkor jelezzük, hogy a munkaerőpiacon már legalább három hónapot eltöltött fiatalok, illetve a jelenleg is dolgozók körében jelentősen magasabb ez az arány. Az előbbieket közt csaknem minden második (47%) fiatal beszámolt arról, hogy rövidebb-hosszabb ideig volt munkanélküli, míg a vizsgálat idején állásban lévők körében az ilyen állapotot említők aránya ennél ugyan némileg alacsonyabb, de meghaladja a kétötödöt (43%). (Megjegyeznénk, hogy a „volt-e eddigi élete során munkanélküli” kérdésre adott bármely „igenlő” választ elfogadtuk a kérdeztől, vagyis nem volt semmiféle idő-, regisztráció- vagy munkavállalási hajlandóságbeli kritériumunk a munkanélküliségre nézve. Azt azonban firtattuk, hogy hányszor volt munkanélküli, mennyi ideig tartott a leghosszabb ilyen állapot, jelentkezett-e a munkaügyi hivatalnál, továbbá, hogy kitől kapott segítséget az elhelyezkedéséhez.)

Tekintettel arra, hogy az egyes korosztályok már csak életkoruknál fogva is eltérő időt tölthettek el a munkaerőpiacon, a korcsoportok közti különbségek léptékeliek. Így a 15-19 éveseknek alig több mint az egytizede töltött el eddig három hónapnál hosszabb időt a munkaerőpiacon – és bár még jó néhányan kísérletet tettek a kilépésre – körükben nem éri el az egytizedet (9%) az eddig munkanélkülivé váltak, vagy jelenleg is munkanélküliek aránya. Ettől eltérően a 20-24 éveseknek már 40 százaléka jelzett ilyen állapotot, a 25-29 éves korcsoportba tartozók közül pedig durván minden második (48%).

A korosztályi különbségek természetesen nem kizárólag a fenti összefüggésben értelmezhetők, ugyanis a nyílt munkanélküliség társadalmi megjelenésének és elterjedésének van egy időbeli dimenziója is. Ez durván azt jelenti, hogy amíg a legidősebb, a 25-29 éves korosztályok, még a „hagyományos” felkészítéssel felvértezve az elbocsátási csúcs előtt és idején, és – részben – az előző, valamint a következő, korcsoportokhoz képest megnövekedett létszámmal léptek ki a munkaerőpiacra, addig a 20-24 évesek fiatalabb korosztályai elvileg már az időközben kialakult helyzethez jobban alkalmazkodva készülhettek fel a munkavállalásra. A jelenlegi 15-19 évesek számára pedig ehhez már akár egy évtizednyi idő, tapasztalat és némileg átrendeződött iskolázási szokások és átalakult lehetőségek álltak-állnak a rendelkezésre.

Adataink szerint a munkanélküliség a férfiakat (38%) jobban érintette, mint a nőket (31%), és a falvakban élőket (39%) léptékekkel magasabb arányban, mint a fővárosi fiatalokat (24%). (A más városias településeken lakók e két településtípus közt helyezkednek el, de a megyeszékhelyek (33%) és a kisebb városok (34%) közt nem mutatkozik jelentősebb különbség.)

A regionális különbségek – lásd az alábbi táblázatot – hasonlóképpen számottevőek. Ebből a szempontból Budapest elkülönül a többi térségtől a maga „alacsony” (24%) munkanélküliségi arányával. Ehhez képest külön csoportot képvisel Közép-Magyarország és Közép-Dunántúl, ahol a fiataloknak mintegy 30 százaléka állította magáról, hogy volt munkanélküli. E fővárosit meghaladó, de még az átlag alatti arány Közép-Magyarország esetében a budapesti

munkaerő-kereslet viszonylagos élénkségével és a kilencvenes évek eleji-közepi főváros környéki beruházásokkal magyarázható, mint ahogy a Közép-Dunántúli régió viszonylag kedvező helyzete is a visszaesés utáni gyors külföldi beruházások keresletélénkítő hatásaira vezethető vissza. Nyugat-Dunántúl helyzete e tekintetben megint elkülöníthető a többiekétől – itt a magukat munkanélkülieknek mondók aránya 34 százalék – jelezvén, hogy a beruházások ebben a régióban később kezdődtek el. Legkedvezőtlenebb állapotokat a dél-dunántúli, az észak-alföldi és az észak-magyarországi térségek mutatják a durván 40 százaléknyi munkanélküliségükkel, kétséget sem hagyva aziránt, hogy a gazdasági visszaesés és a beruházások elmaradása az ország e területein élő fiatalokat érintette leginkább és legtartósabban. Dél-Alföld a maga 37 százalékos arányával közelíti a legrosszabb munkanélküliségi arányokat mutató térségekhez.

13. táblázat A munkanélküliek aránya az egyes régiókban élő fiatalok különféle korcsoportjaiban, százalékban

Régiók	15-19 évesek	20-24 évesek	25-29 évesek	Átlagosan
Budapest	6	31	31	24
Közép-Magyarország	7	36	43	30
Közép-Dunántúl	7	35	42	29
Nyugat-Dunántúl	8	38	52	34
Dél-Dunántúl	9	46	61	40
Észak-Magyarország	11	49	58	41
Észak-Alföld	11	46	57	39
Dél-Alföld	9	43	52	37
Átlagosan	9	40	48	34

A vázoltak arra utalnak, hogy bizonyos tényezők – a lakóhely regionális elhelyezkedése, településtípusa, a kérdezett életkora stb. – szerencsés vagy szerencsétlen együtt-járása esetén jelentősen csökkenhetett, vagy éppen növekedhetett a munkanélkülivé válás esélye. Az alábbi táblában például jól nyomon követhető a különböző korcsoportokba tartozó fiatalok munkanélkülivé válásának esélye aszerint, hogy lakóhelyük az ország mely régiójában helyezkedik el.

Az adatok tanúsága szerint ugyan a 25-29 éves korcsoport volt leginkább kitéve a munkanélküliségnek, hiszen a nyolc régió közül – a fővárost külön területi egységnek véve – ötben meghaladta az ötven százalékot a munkanélkülivé váltak aránya, a helyzet mégis a dél-dunántúli, az észak-alföldi és az észak-magyarországi régiókban kritikusnak – ha nem katasztrofálisnak – mondható. E kijelentésünket arra a tényre alapozzuk, hogy az itt élő fiatalok mintegy háromötöde (57-61 %) számolt be munkanélkülivé válásáról. A korcsoporton belüli különbségeket jelzi, hogy ezekben a térségekben közel kétszer annyian lettek munkanélküliek, mint a fővárosban, bár ott sem volt alacsony (31%) az arány. Jóllehet a következő korcsoportban, eltérő mértékben ugyan, de többnyire – a főváros kivételével – jelentősen csökkent a munkanélküliség, a regionális különbségek azonban karakterisztikusak maradtak. Így az előbbieken kritikus mértékűnek minősített térségekben továbbra is ötven százalék körüli (46-49 %) munkanélküliséget mutatnak az adatok jelezvén, hogy az időközben megindult beruházások ezeket a régiókat nem, vagy csak kevésbé érték el. És végül a regionális eltérések hosszabb távú – ez esetben évtizedes – fennmaradása a vizsgált legfiatalabb, a 15-19 éves korcsoportban is kimutatható.

Nézzünk a jelzett tényezők együtt járásának egy másik csoportosítását: mit is jelent az a munkanélküliség szempontjából, ha valaki egy adott régióban megyeszékhelyen, más városias településen vagy éppen községben élt vagy él.

14. táblázat A munkanélküliek aránya az egyes régiókban elhelyezkedő különféle településtípusokon, százalékban

Régió	Budapest	Megyeszékhely	Egyéb város	Község	Átlagosan
Budapest	24	–	–	–	24
Közép-Magyarország	–	–	29	32	30
Közép-Dunántúl	–	30	25	32	29
Nyugat-Dunántúl	–	23	37	38	34
Dél-Dunántúl	–	38	41	43	40
Észak-Magyarország	–	41	38	42	41
Észak-Alföld	–	33	39	44	39
Dél-Alföld	–	31	33	46	37
Átlagosan	24	33	34	39	34

Nos, az adatok – a munkanélküliség szempontjából – a régiók fentiekől eltérő csoportosítását teszik lehetővé. Például jól látható, hogy vannak olyan régiók, ahol a fiatalok munkanélkülivé válásának esélyei nagyjából hasonlóak voltak, függetlenül attól, hogy ott milyen településtípuson éltek. Közép-Magyarország és Közép-Dunántúl az „alacsony” munkanélküliséget mutató térséget jelenítik meg, hiszen itt a megyeszékhelyek „alacsony” (30 %) értékeibe szinte belesimulnak az egyéb városok (25-29 %) és a községek (32 %) munkanélküliségi arányai. Ennek éppen az ellenkezője igaz Dél-Dunántúlra és Észak-Magyarországra, amennyiben itt a fiatalok munkanélkülivé válásának esélyei a megyeszékhelyen hasonlóképpen olyan „magasak” (38-41 %), mint a községekben (42-43 %). A fentiekhez képest más típust jelenít meg Nyugat-Dunántúl, ahol a megyeszékhely munkanélkülisége nagyon „alacsony” (23 %) értékéhez viszonyítva az egyéb városok és falvak meglehetősen „magas” (37-38 %) arányt mutatnak. És végül arra is van példa, hogy a megyeszékhely nem mutat az átlagosnál magasabb munkanélküliséget (31-33 %), ugyanakkor a községekben rendkívüli arányokat (44-46 %) regisztrálhatunk. Erre Észak- és Dél-Alföld a példa.

A vázoltak mindenesetre ráirányítják a figyelmet arra, hogy a lakóhely településtípusának a befolyása a munkanélküliség „tompítására” vagy éppen „felerősítésére” olyan regionális jellegzetességeket mutat, amely nem vezethető vissza kizárólag a helyi gazdaság leépülésére avagy az új beruházások megjelenésére, hanem abban a határon túli bevásárló turizmusban betöltött szereptől kezdve, a lokális munkaerőpiacra gyakorolt szívóhatáson át, egészen a térség településszerkezetéig, a lakónépesség megélhetési hagyományaiig és iskolázottságáig sok minden szerepet játszhat.

Adataink szerint a munkanélkülivé vált fiatalok többsége (71 %) csupán egyszer került ilyen helyzetbe, egyötöde (19 %) kétszer, és egy kisebbsége (8 %) háromszor vagy többször. A leghosszabb idő, amit az érintettek munkanélküliként eltöltöttek, hatoduknál (17 %) három, további harmaduknál (31 %) pedig legfeljebb hat hónapig állt fenn. Vagyis e fiatalok mintegy fele viszonylag rövid ideig volt munkanélküli. A hat hónapnál hosszabban tartó munkanélküliséget – mint jeleztük – a szakemberek már kritikusnak tartják az önálló élet- és pályakezdés időszakában, elsősorban is az iskolában megszerzett ismeretek és készségek

gyakorlásának és fejlesztésének a megghiúsulása, a munkaerő-piaci, a munkahelyi és a szakmai szocializáció hiánya, vagy a személyiség veszélyeztetése (a feleslegesség és tehetetlenség érzete, céltalanság, az önértékelési zavarok stb.) okán. Innen közelítve a kérdéshez, meglehetősen nyugtalanító képet kapunk a fiatal munkanélküliekről, ugyanis háromtizedük számára hat és tizenkét hónap között, további egyötödük számára pedig egy évnél is hosszabb ideig tartott ez az állapot. És ami még nyugtalanítóbb az az, hogy a munkaerőpiacról tartósan – ez esetben egy évnél hosszabban – kiszorultak aránya életkori csoportonként, nem mutat jelentős eltérést, vagyis a 15-19 éves munkanélküliek közt is hasonló arányban fordulnak elő ilyen fiatalok, mint a 24-29 évesek között. Ez pedig a munkaerőpiacról tartósan kiszorultak makacs újratermelődésére, a probléma viszonylag korai életkorban történő megjelenésére, és az e csoportokat megcélzó iskolai és munkaerő-piaci programok hiányára és/vagy alacsony hatékonyságára látszik utalni.

A nyílt munkanélküliség időbeli lefolyásából is következően a 25-29 évesek között nem csupán többen voltak munkanélküliek, mint a fiatalabb korcsoportokban, de többször is kerültek ilyen helyzetbe. Ugyanis amíg a 20-24 éves munkanélkülieknek nem egészen egynegyede (23 %) került kettőnél többször ilyen állapotba, addig ezek aránya a 25-29 éves korcsoportban már megközelíti az egyharmadot (32 %). Bár a munkanélküliség gyakorisága és annak tartóssága között kimutatható kapcsolat – a háromszor vagy többször munkanélkülivé váltak között az átlagot meghaladó az egy évnél hosszabb munkanélküli állapotot jelzők aránya – mégis figyelmet érdemel, hogy az egyszeri vagy a kétszeri munkanélkülivé válás sokaknál hasonlóképpen a munkaerőpiacról történő tartós kiszorulással járt együtt. (A magas munkanélküliséget mutató régiókban a munkanélküli állapot előfordulása is gyakoribb, és a tartós munkanélküliek aránya is magasabb.)

A vázoltak kapcsán egy sokat mondó ellentmondásra is felhívnánk a figyelmet. Nevezetesen, hogy egyrészt a fiatalok döntő része regisztráltatta magát a frissen alakult munkaügyi szervezetnél, tudva vagy remélve tőle bizonyos szolgáltatásokat. Másrészt az is megállapítható, hogy a munkanélkülivé vált fiatalok döntő része elhelyezkedésében ennek az intézménynek nagyon korlátozott szerep jutott, ugyanis mindössze egytizedük állította azt, hogy a „munkahelykereséshez” innen kapta a legnagyobb támogatást. Vagyis a többség a természet-adta módon rendelkezésre álló „hagyományos” intézményekhez fordult-fordulhatott segítségért szorult helyzetében: a családhoz (27 %) és a rokonsághoz (5 %), a barátokhoz és az ismerősökhöz (24 %), és persze nem kevesen (22 %) önállóan tettek kísérletet a problémájuk megoldására. Tény persze az is, hogy a munkaügyi szervezeteken túl más hivatalos és/vagy formális intézmények – például az iskolák, az újságok, a munkaközvetítők – szerepe is elhanyagolható volt a fiatalok elhelyezkedésének segítésében. Jóllehet sok minden magyarázza, hogy az éppen alakulófélben lévő munkaügyi szervezetrendszernek hosszú ideig miért nem tartozott az erősségei közé a munkaközvetítés – vagy, hogy az iskolák miért nem segítettek többen végzett tanulóiknak az elhelyezkedésben – mégis elgondolkodtató, hogy a fiatalok szocializálásában és beilleszkedésében oly fontos, és oly sok pénzt felemésztő intézmények, mint az iskolák vagy a munkaügyi szervezetek, egy ilyen mély és hosszantartó társadalmi krízishelyzetben milyen alacsony hatékonysággal teljesítettek. Ezt azért is hangsúlyoznánk, mert egy modern társadalomban, ahol elvileg az intézmények sokaságának kéne a társadalmi felkészítés és beilleszkedés feladatait biztosítania, a vázolt állapot súlyos intézményi zavarokra, a család intézményének túlterhelésére és az egyén magára hagyatottságára utal.

Kérdés az is, hogy kiket, milyen iskolázottságú és foglalkozású rétegeket és csoportokat érintett a munkanélküliség, jóllehet olyan tömeges előfordulás esetén, ahol jószerivel minden második-harmadik fiatal munkanélkülivé válhatott, nem mindig és mindenhol szükséges különleges szelekciót feltételezni. Adataink az iskolázottság szempontjából alátámasztják az eddigi kutatások tapasztalatait, vagyis azt, hogy az alacsony iskolázottságúak közül többen

lesznek munkanélküliek, ráadásul ez az állapot körükben gyakrabban fordul elő és tartósabbnak is bizonyul. Például a 25-29 éves korosztályban – ahol az ifjúkori iskoláztatás befejezése szinte teljesnek mondható – a munkanélküli állapotot jelzők aránya általában sem alacsony (48 %), az alapiskolát (62 %), illetve a szakmunkásképzőt végzetek (54 %) munkanélkülisége mégis jelentősen meghaladja ezt. A 20-24 éveseknél, ahol az alacsony iskolázottságúak szintén befejezték ifjúkori tanulmányaikat, az átlagos 40 százalékos munkanélküliséggel szemben a csak általános iskolát végzetteknél ez az arány 56, a szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők körében pedig 53 százalék.

Mint jeleztük az alacsony iskolázottságúak gyakrabban is válnak munkanélkülivé, mint az érettségizettek vagy felsőfokú diplomával rendelkezők. Ha a vázolt viszonyok között az egyszeri munkanélküliséget „normális” gyakoriságnak tekintjük – lásd az alábbi táblázat – akkor azt látjuk, hogy az alapiskolát vagy azt sem végzetek, de még a szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők közt is számottevően magasabb a kétszer vagy többször munkanélkülivé váltak aránya – sorrendben 32, 52 és 29 százalék – mint az érettségizettek (17-22 %) és a diplomások (16 %) soraiban.

15. táblázat különböző iskolázottságú munkanélküli fiatalok megoszlása annak gyakorisága szerint (százalékban)

Legmagasabb iskolai végzettsége	Egyszer volt munkanélküli	Kétszer volt munkanélküli	Háromszor vagy többször volt munkanélküli	Ismeretlen	Összesen
Befejezetlen általános	43	27	25	5	100
Befejezett általános	63	18	13	5	100
Szakmunkás-képző	70	21	8	1	100
Gimnázium	77	18	4	2	100
Szakközép-iskola	80	17	3	1	100
Technikum	82	14	4	1	100
Főiskola, egyetem	81	15	1	3	100
Összesen	72	19	8	2	100

N=2650

A különbségek karakterét – talán a nyolc általánost sem végzetek kivételével – nem elsősorban a kétszeri, hanem a háromszori vagy többszöri munkanélküliség előfordulásának a gyakorisága adja. Ha a „gyakran” – ez esetben háromszor vagy többször – munkanélkülivé váltakat tekintjük alapsokaságnak, akkor azt látjuk, hogy köztük az alacsony iskolázottságúak (alapiskolát vagy azt sem végzetek) felülreprezentáltak, hiszen arányuk eléri a kétötödöt (41%), miközben az összes munkanélküli közti súlyuk ennek csupán a fele. (Amennyiben a szakmunkás végzettségűeket is az alacsony iskolázottságúakhoz soroljuk, úgy a „gyakran” munkanélkülivé váltak több mint nyolctizedét (83%) e három iskolázottsági kategória teszi ki.)

A munkaerőpiacról „tartósan” – egy évnél hosszabban – kiszorultak közt szintén magas az alacsony iskolázottságúak aránya, tekintettel arra, hogy az erről beszámolt fiatalok közel negytedede (38 %) általános iskolát vagy azt sem végzett. Másfelől, amíg a középiskolát végzetek 14, vagy a felsőfokú diplomával rendelkezők 5 százaléka jelezte, hogy volt egy évnél hosszabb ideig tartó munkanélkülisége, addig az alapiskolát vagy azt sem végzetek

több mint egyharmada számolt be erről. Mindent egybevéve az adatok a munkaerő-piaci betagolódás szempontjából két törésvonalat mutatnak: az alapiskolát vagy azt sem végzettkét, és a szakmunkás képzettségüket, jelezvén, hogy ezen csoportok alkupozíciói egymáshoz, illetve a náluk magasabban iskolázottakhoz képest számottevően rosszabbak.

A munkanélküliség láthatóan nagyon is eltérő életpályabeli következményekkel járt a különböző iskolázottságú és társadalmi helyzetű fiatalokat körében. Például az egyetemisták és főiskolások némileg több mint egytizede is beszámolt a munkanélküli állapotról, kétséget sem hagyva az iránt, hogy a felvételi megíúsulása ebben az évtizedben ilyen a kockázattal is járhatott. Az ő számukra azonban a munkanélküliség átmeneti és rövid ideit tartó állapotot jelentett, melyet továbbtanulási törekvéseik függvényében ők maguk is így éltek-élhettek meg.

Másféle problémákra irányítja a figyelmet az, hogy a „háztartásbeliek és eltartottak” 45, a „leszázálekoltak és egyéb státuszúak” 46, a „katonák” 35, a „gyesen lévők” 37, illetve az „alkalmi munkások” 73 százalék szintén jelzete, hogy volt munkanélküli. Mindenekelőtt arra, hogy bizonyos csoportok további életútját a munkanélküliség alapvetően és hosszabb távon instabillá, kiszámíthatatlanná és tervezhetetlenné tette, amennyiben őket a gazdasági inaktivitás irányába nyomta vagy kényszerítette. Más forrásokból tudjuk például, hogy a fiatalok katonai behívásakor többnyire figyelembe vették a munkanélküliséget, vagyis körükből nagyobb volt a sorozáskori merítés, így próbálván segítséget nyújtani nekik – többkevesebb sikerrel – helyzetük átmeneti stabilizálására.

A „háztartásbeliek és eltartottak” magas munkanélkülisége szintén arra utal, hogy egy részük nem feltétlenül önként választotta a megélhetésnek és inaktívvá válásnak ezt formáját, továbbá arra is, hogy a munkaerőpiacon való tartós megkapaszkodásukhoz – egyéni erőfeszítéseik ellenére – ők nem kaptak-kaphattak hathatós támogatást. Hasonló a helyzet a „leszázálekoltakkal és egyéb státuszúakkal”, ugyanis adataink szerint az érintettek is csak egy-két elbocsátás vagy sikertelen elhelyezkedési kísérlet után törődtek bele a munkaerőpiacról történt kiszorulásukba. Ezen feltételezés a „gyesen lévők” esetében sem tűnik erőltetettnek, hiszen a gyerekvállalással a szülők – elsősorban is a nők – számára felkínált státuszok valamelyikének („gyes”, „gyed” és a „gyet”) az elfogadása a munkanélküli állapothoz képest időlegesen foglalkoztatási-megélhetési alternatívát is biztosít. E megoldás főként azoknak lehetett reális alternatíva, akiknek a munkaerő-piaci alkupozíciói egyébként is rosszak, gondoljunk az alacsony iskolázottságú nőkre. Zömében azonban itt is átmeneti kezelésről van szó, hiszen az érintettek jelentős része vissza kíván, illetve kényszerül térni a munkaerőpiacra, ha családja jobb megélhetését vagy gyerekei versenyképes felkészítését fontos és követendő szempontnak tartja.

A vázolt csoportoktól jól elkülöníthető az „alkalmi munkásoké”, akik közül nem csupán munkanélkülivé válásukról számoltak be sokan, de annak „gyakori” – a három vagy többszöri – előfordulásáról is. Ugyanakkor a munkaerőpiacról való tartós kiszorulás, kirmadás is jellemző rájuk, ami többféle munkaerő-piaci beállítódás – netán stratégia – jelenlétére utalhat. Egyeseknél arra, hogy többszöri próbálkozás után feladták a munkaerőpiacon való megkapaszkodás lehetőségét és belenyugodtak az alkalmi munkás létbe. Másoknál arra, hogy folyamatosan erőfeszítéseket tesznek munkaerő-piaci helyzetük stabilizálására és az elbocsátásokat követő „átmeneti” időszakot alkalmi munka vállalásával töltik ki. És vannak köztük olyanok is, akik felmervén a piacot, önmagukat és lehetőségeiket eleve erre az életvitelre álltak rá, vagyis nem is kívántak és kívánnak belépni a hivatalos munkaerőpiacra.

E csoporttal sok tekintetben rokon a „jövedelem pótlóként”, illetve „regisztrálatlan munkanélküliként” bejegyzetteké, mivel fontos jellemzőiket – a munkanélkülivé válás gyakoriságát és tartósságát – tekintve nagy hasonlóságot mutatnak velük.

Összegezve azt látjuk tehát, hogy a vizsgálat idején gazdaságilag inaktív státuszban lévő

fiatalok egy számottevő része nem eleve egy ilyen életpályára készült, és nem eleve „vállalta” ezt a helyzetet, hanem erőfeszítéseket tett a munkaerőpiacra történő belépésre, illetve a tartós bennmaradásra, és csak ezek sikertelenségét követően „vonult” vagy szorult ki onnan. A munkaerő-piaci kudarcok persze az inaktívakon belül is bizonyos csoportokban – a „jövedelempótlósok”, a „regisztrálatlan munkanélküliek”, a „háztartásbeliek és eltartottak” stb. – látszanak sűrűsödni. Azt, hogy nem átmeneti problémáról, hanem a munkaerő-piaci alkupozícióikat hosszabb távon meghatározó irányzatról van szó, jól mutatja az a tény, hogy körükben feltűnően magas azok aránya, akik jelenlegi iskolai végzettségükkel és szakképzettségükkel „nagyon kedvezőtlennek” ítélik meg az elhelyezkedési esélyeiket lakóhelyükön. Például a „jövedelempótlósok” 53, a „regisztrálatlan munkanélküliek” 39, a „háztartásbeliek és eltartottak” 52, vagy a „munkanélküli járadékosok” 43 százaléka gondolja így. E megítélések realitására utal, hogy a „nagyon kedvezőtlen” elhelyezkedési lehetőségekről nyilatkozók közel háromötöde (55 %) alapiskolát végzett vagy azt sem, és mintegy kétharmada (65 %) az észak-magyarországi, az észak- és a dél-alföldi régiókban él. Talán nem tűnik túlzásnak, ha e fiatalok esetében nem csupán a társadalmi marginalizálódás majdani (elvi) lehetőségének kérdését vetjük fel, hanem ennek jelen idejű létét, függetlenül attól, hogy ezt az érintettek mennyire tudatosították magukban.

Aligha véletlen, hogy a vázolt munkaerő-piaci körülmények között, az onnan származó közvetlen vagy közvetett tapasztalatok, hivatalos megállapítások és közkézen forgó vélekedések hatására a még tanuló fiatalok körében is szorongás és félelem érzékelhető az iskola befejezését követő elhelyezkedés lehetőségeit és sikerességét illetően. Mint az alábbi táblázat is mutatja az ettől szorongó fiatalok aránya nem lebecsülendő, és ebbeli beállítódásuk-vélekedésük alkalmasint nem is alaptalan.

16. táblázat A különböző iskolatípusokban tanulók megoszlása aszerint, hogy tartanak-e attól, hogy tanulmányai befejezését követően nem tud elhelyezkedni (százalékban)

Tart-e attól, hogy nem tud elhelyezkedni	Alap- iskola	Szakmun- kasképző	Szakközép- iskola	Techni- kum	Négy osztályos gimnázium	Főiskola	Egyetem, doktori
Ismeretlen	6	4	4	2	4	4	4
Igen	63	38	38	45	40	32	25
Nem	31	58	58	53	56	64	71
Összesen	100	100	100	100	100	100	100
N=	86	313	645	135	509	427	396

Ez utóbbi megállapítás kapcsán elsősorban a még mindig alapiskolai tanulmányaikat végzőkre gondolunk, akiknek közel kétharmada (64 %) jelezte félelmét elhelyezkedésének várható sikertelenségét illetően. E fiatalok láthatóan tisztában vannak rossz munkaerő-piaci alkupozíciójukkal, ami egyfelől realitásérzékre vall, másfelől azonban arra is utal, hogy közülük sokan nem tudnak vagy kívánnak esélyeiken további tanulással javítani. Vagyis ifjúkori tanulásukat befejezettnek tekintik, jóllehet – eddigi iskolai kudarcakon kívül – szinte minden ez ellen szól.

Bár az iskolázottabb fiatalok hozzájuk képest kevésbé tartanak attól, hogy a végzés után nem találnak munkát, az ettől szorongók aránya a középfokú iskolákba járók körében is magasnak mondható, hiszen megközelíti, vagy némileg meghaladja a kétötödöt (38-45 %). Az ebbeli félelmek csak a felsőfokú tanintézetek hallgatói irányába enyhülnek némiképp tekintettel arra, hogy a főiskolások egyharmada és az egyetemisták egynegyede is beszámolt erről. (Nyilván nem okoz meglepetést az elhelyezkedés kudarcától tartók regionális megoszlása, amennyiben ez legkevésbé a Budapesten, a Közép- és a Nyugat-Dunántúlon élő (24-27 %) diákokra

jellemző, és leginkább a dél-dunántúli, az észak-magyarországi, a dél- és az észak-alföldi (42-43 %) régiókban lakókra.)

A munkavállalási hajlandóság

Ahhoz, hogy mind a fiatalokat sújtó magas munkanélküliséget, mind a tanulóknak az elhelyezkedés kudarcától való számottevő szorongását megértsük figyelembe, kell vennünk azt is, hogy egy ilyen szituáció létrejötte – a fentiekén túl – más fontos előfeltételei vannak. Nevezetesen, ez egy viszonylag modern gazdaságot és társadalmat tételez fel, amelyben a fiatal generációk teljessége számára az a természetes és magától értetődő, ha felnőttkori életét, megélhetését, karrierjét stb., a „szervezett munkaerőpiacon” képzele el, és gyermek- és fiatalkorát az erre való felkészülés jegyében szervezi, illetve szervezik meg.

Kérdés tehát, hogy a jelzett „modern” gazdaság és társadalom, ennek „szervezett munkaerőpiaca”, és az ezekkel adekvát generációs újratermelődéssel biztosításához szükséges előfeltételek, mennyire voltak meg hazánkban a rendszerváltás idején.

Egyfelől tény, hogy létezett egy nagy kiterjedésű „szervezett munkaerőpiac”, amely ugyan az államszocializmus jegyeit viselte magán, de a társadalom egészének integrálására törekedve a korabeli fiatal generációk törekvéseinek irányt, értelmet és célt adott, azok realizálásához pedig oktatási-képzési intézményeket igyekezett biztosítani.

Másfelől hangsúlyoznunk kell, hogy eme képződmény „kifejlett” és domináns szocialista formája csak a hetvenes-nyolcvanas évtizedekben alakult ki. Ennek az egyik sajátossága az volt, hogy bár a hatalom szóban a gazdaság – ami alatt az „államosított” gazdaságot értették – és a munkaerőpiac teljességének kizárólagos ellenőrzésére törekedett, ténylegesen azonban csak úgy tudta biztosítani lakosság adott időszakban elért életszínvonalát, és így támogatását is, ha az „első” gazdaság mellett a „második” gazdaságot is engedte működni. A „második” gazdaság létevel együtt sem vitatható azonban el az „első” gazdaság dominanciája a gazdaság és társadalom erőforrásainak összegyűjtésében, működtetésében, modernizációjában és integrálásában.

Aztán nem feledhetjük azt sem, hogy erre a „szervezett munkaerőpiacra” a foglalkoztatottság rendkívül magas szintje volt jellemző, amihez – a teljes foglalkoztatottság ideológiája mellett – két fontos érdek is hozzájárult. A munkavállalási korúaknak elemi érdeke fűződött a munkaviszony létesítéséhez, hiszen a megélhetés biztosításán túl így jutottak szociális ellátáshoz – ami addigi életükhöz képest jelentős előrelépésnek számított – és persze elkerülhették a „munkakerülőket” sújtó adminisztratív megtorlásokat is. A munkáltatók pedig a túlfoglalkoztatásban voltak érdekeltek, hiszen a keresetszabályozás, a tökehiány vagy az élőmunka alulértékeltsége okán érzéketlennek bizonyultak a termelés és gazdálkodás költségei iránt. Mindezeknek aztán az lett az egyik következménye, hogy a munkaerő-szükségletek szinte korlátlanra váltak, így olyan társadalmi csoportok is besodródtak a foglalkoztatottak közé, akik a fejlett gazdaságú országokban meg sem jelennek a munkaerőpiacon, vagy ha igen, alacsony iskolázottságuk, munkakultúrájuk és képzetlenségük miatt nem, illetve csak nehezen találnak munkát.

Nos, az adatok arra utalnak, hogy rendszerváltás időszaka fiatalságnak szinte a teljessége a fentiekben jellemzett „szervezett munkaerőpiacra” készült, aminek természetesen társadalmi rétegenként megvoltak a korabeli iskolai felkészülésbeli hagyományai, működtek a területi, tanulmányi és egyéb iskolai szelekciós mechanizmusai, és persze kalkulálhatók voltak az adott képzettség megszerzése után várható elhelyezkedési, jövedelmi, mobilitási és karrierbeli hozadéka is. (Ennek bemutatására az 1971 és 1975 között született fiatalok munkavállalási adatait használjuk fel, részben azért, mert ők még döntően az államszocializmus által működtetett „szervezett munkaerőpiacra” készültek-készülhettek fel, részben pedig azért, mert nekik máig – már csak koruknál fogva is – meg kellett jelenniük a munkaerőpiacon.)

17. táblázat A különböző iskolázottságú 25-29 évesek megoszlása aszerint, hogy az eddigiekben volt-e három hónapnál hosszabb ideig tartó kereső foglalkozásuk (százalékban)

Volt-e három hónapnál hosszabb ideig tartó kereső foglalkozása	Általános iskola	Szaktanulmányok	Gimnázium	Szakközépiskola	Technikum	Főiskola	Egyetem	Összesen
Igen	86	98	91	97	98	97	88	94
Nem	14	2	9	3	2	3	12	6
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

N=2855

A vizsgált korosztályok rendkívül magas munkavállalási hajlandóságát olvassuk ki abból, hogy az érintettek több mint kilenczede (94%) az eddigiekben ténylegesen megjelent a munkaerőpiacon, és ott minimálisan három hónapot el is töltött. Hangsúlyoznánk, hogy nem tervezett vagy kudarccal végződő szándékokról van szó, hanem realizált munkaerő-piaci jelenlétről. Ez a magas arány nyilván csak úgy volt elérhető, ha a fiatalok különféle csoportjai között a munkavállalási hajlandóság tekintetében nem álltak és állnak fenn lényeges eltérések. Az iskolázottsági adatok mindenesetre erre utalnak: a szaktanulmányokat végzettek 98 százaléka csakúgy munkába állt, mint a szakközépiskolában érettségizettek, a technikusok vagy a főiskolai diplomával rendelkezők döntő többsége (97%). Az érettségizettek és az egyetemet végzettek sem jelentenek kivételt ez alól, amennyiben 88-91 százalék közötti alacsonyabb arányaik elsősorban a jelenlegi tanulásukkal kapcsolatosak. Az alacsonyan iskolázottak 86 százalékos munkavállalási aránya ugyan jelentősen elmarad a fenti értékektől, mi azonban tőlük sem vonnánk meg a „magas munkavállalási hajlandóságú” minősítést, tekintettel arra a már jelzett összefüggésre, hogy legtöbbjük – iskolázatlansága, alacsony munkakultúrája stb. okán – egy kissé racionálisabban, igényesebben és szelektívebben működő munkaerőpiacra be sem kerülhetett volna. Miután az államszocializmus „szervezett munkaerőpiaca” nem volt ilyen, sőt krónikus munkaerőhiánnyal küszködött, az alapiskolát vagy az sem végzettek csoportjai is nagy biztonsággal készülhettek az ide történő belépésre. Számításaik realitását a közel kilenczede elhelyezkedési arány alátámasztja. Hasonlóan magas, és ugyanakkor kiegyenlített arányokat mutatnak más csoportosítások is. Például a nők 93 százaléka csakúgy megjelent a munkaerőpiacon, mint a férfiak 95 százaléka, és a községekben élők sem vállaltak (93%) semmivel kisebb arányban eddig munkát, mint a budapestiek (93%).

Az elmondottak – legalábbis a munkavállalási hajlandóság „szervezett munkaerőpiacra” való irányultságát, társadalmi méretű elterjedtségét és elfogadottságát tekintve – vitathatatlanul egy emancipált és modern társadalom képét villantják elénk. Emancipált és modern, hiszen például a nők vagy a falusiak, a férfiakkal és a fővárosban élőkkel azonos nagyságrendben, a társadalmilag szervezett felkészítési intézményeket használva törekedtek bekerülni erre a munkaerőpiacra, ami a néhány évtizeddel előbbi hazai állapotokhoz képest jelentős előrelépésnek számított. Ez a „szervezett munkaerőpiac” azonban méretezettségét, érdekeltiségi, ösztönzési, rekrutációs és szelekciós rendszerét, dinamikáját, követelményeit, a felkészítést végző oktatási-képzési rendszer szerkezetét, a képzési tartalmakat stb. illetően azonban közel sem volt ilyen modern, elsősorban is a fejlett gazdaságú országok hasonló intézményeihez viszonyítva.

A rendszerváltás, amely a „szervezett munkaerőpiacot” más alapokra helyezte, megváltoztatta a követelményeket, és a felkészítési intézményekkel szemben is új igényeket fogalmazott meg, nem csupán felszínre hozta a jelzett – és természetesen ismert – problémákat, és persze

újakat is produkált, hanem elodázhatatlaná tette az ezek kezelésére alkalmas intézményi mező kialakítását is. Témánk szempontjából itt most arra az ellentmondásra utalnánk, amely a fiatal generációk magas munkavállalási hajlandósága és a régi romjain újjá alakuló „szervezett munkaerőpiac” jelentősen korlátozott felvevő-kapacitása között feszült. Emiatt ugyanis óriási munkaerő-piaci nyomás nehezedett a fiatalokra, akiket ez részben kiszorított onnan, részben pedig nem engedett be oda.

Másként fogalmazva: gondoskodni kellett az iskolarendszerbe bekerült, de a munkaerőpiacra kilépni nem tudó fiatalok elfoglalásáról – durvábban parkíroztatásáról – mindaddig az ideig, amíg a belépés végül is meg nem történik. Bár a rendszerváltás több, e probléma kezelésére is alkalmasnak tűnő „fejlődési” víziót a felszínre dobott – a kisvállalkozók országa, új és széles földtulajdonosi osztály, az önfoglalkoztatás tömegessé tétele stb. – az áru- és pénzviszonyok elért szintje vagy a nemzetközi gazdasági folyamatokba való bekapcsolódás elvileg is lehetetlenné tették a társadalmi méretű visszalépést a „nem-szervezett munkaerőpiac”, az önellátás és a naturálgazdálkodás jelentős kiterjesztése, netán dominanciája irányába. Világosan látszott, hogy nincs visszaút erre. Annál is kevésbé, hiszen a piacgazdaság modelljének az elfogadásával e modell „természetes” velejáróját, a munkanélküliséget, és az ennek kezelésére alkalmas – a fejlett gazdaságú országok által kipróbált – intézményeket és eljárásokat is át kell venni, főként, ha az ehhez a világhoz való csatlakozást komolyan gondoljuk. Ilyen körülmények között az érintett fiatal generációk iskolarendszeri parkíroztatása tűnt piac- és eurokonform kezelési módnak.

A munkavállalás idejének kitolódása

A vázolt folyamatok következtében a rendszerváltást követő évtizedben látványosan kitolódott az első munkába állás ideje az iskolából munkaerőpiacra kilépni akaró és tudó fiatalok körében. Az államszocialista időszakhoz képest ez nem csupán gyökeres, de rendkívül gyors változás is, hiszen a nyolcvanas évek végén még változatlan módon és szerkezetben folyt a fiatal generációk munkaerő-piaci felkészítése és elhelyezése-elhelyezkedése. Sőt, a felszínen, a kilencvenes évek eleji tömeges elbocsátásokig csupán néhány, addig is elhelyezési gondokkal küszködő térségben mutatkoztak egyértelmű jelei annak, hogy a munkaerő-keresletben beálló változások az iskolát elhagyó korosztályokat, pontosabban annak adott iskolázottságú és képzettségű részét – elsősorban is az alapiskolát és a szakmunkásképzőt végzeteket – meglehetősen hátrányosan érhetik.

Az alábbi tábla, mely két-két évjárat összevonásával készült adatokat mutatja be, megkísérli időben nyomon követni a munkaerőpiacon zajló eme folyamatokat.

Mint látható, a legidősebb, az 1971-ben és 1972-ben született korosztályok munkaerő-piaci felkészítésére és munkába állítására – melyek realizálására döntően még a nyolcvanas években került sor – minden tekintetben az államszocializmusban kialakított eljárások és szokások voltak a jellemzőek. Ez egyfelől azt jelenti, hogy sokan – ha nem is tömegesen (10%) – már 16 évesen vagy előbb beléptek a „szervezett munkaerőpiacra”, nyilvánvalóvá téve, hogy ezen alacsony iskolázottságú munkaerő iránt volt kereslet. Másfelől jellemző volt a 17 évesek tömeges (23%) munkába állása, köszönhetően az alapiskola utáni hároméves szakmunkásképzésnek.

18. táblázat Az 1971- és 1972-ben, az 1975- és 1976-ban, továbbá az 1979- és 1980-ban született korcsoportok megoszlása első munkavállalásuk idején betöltött életkoruk szerint (százalékban)

Évjáratok	16 év és kevesebb	17 év	18 év	19 év	20 év	21 év	22 év	23 év és több	Nem lépett munkába	Összesen
1971- és 1972-	10	23	31	14	4	3	3	7	4	100

ben születettek										N=1039
1975- és 1976-ban születettek	5	17	23	13	9	6	5	8	14	100 N=1290
1979- és 1980-ban születettek	3	10	15	13	8	2	–	–	49	100 N=1052

Az elhelyezkedési csúcs ebben az időszakban 18 éves korra esett (31%), ami – a születési év és a tanév elválása okán – átcúsíthatott a 19. életévre is, vagyis e mögött az esetek döntő részében nem feltétlenül kell hosszabb iskolázottságot feltételeznünk, mint ami az érettségi megszerzéséhez szükségeltetett. És végül az is megállapítható, hogy ezen életkor felett, 20, 21 és 22 évesen vagy később, már csak kevesen végeztek és léptek ki a munkaerőpiacra.

Az 1975-ben és 1976-ban születettek alapiskola utáni munkaerő-piaci felkészítése és elhelyezkedése már a tömeges elbocsátások időszakára esett. Miután ők a nagy létszámú korosztályok közé tartoztak, továbbtanulási és elhelyezkedési esélyeiket e korosztályok egymásra torlódása is számottevően rontotta, amennyiben az iskolarendszer szerkezetének és áteresztőképességének lassú változása okán ezen évfázatok kevésbé versenyképes tagjai átmenetileg, de akár végleg is kiszoríthatták egymást a jobb – de még a rosszabb – munkaerő-piaci alkupozíciót nyújtó iskolákból. Mindenesetre az adatok a munkaerőpiac „keményedését” mutatják, hiszen körükben már látványos csökkenés következett be a 19. életév előtti munkavállalási hajlandóság vagy kényszer realizálhatóságában. Ez a trend a fiatalabb korosztályokban – itt az 1979-ben és 1980-ban születettekre gondolunk – aztán még markánsabbá válik.

Az ifjúkori iskoláztatás utáni első munkavállalás ideje kitolódásának a folyamata ily módon egy évtizeden belül visszavonhatatlan és domináns alapirányzattá nőtte ki magát. Például a 16 éves kor előtti munkába állás – bár a legidősebb korosztályokban is szórványos volt – az őket egy évtizeddel később követő korcsoportokban minimálisra csökkent. Hasonlóképpen visszaesett a 17 éves kori, korábban tömegesnek mondható elhelyezkedés: amíg a legidősebb vizsgált korosztályokban az ekkor munkába lépők aránya még megközelítette az egynegyedet (23%), addig ezek aránya az 1979-ben és 1980-ban születetteknél már csupán egytizednyi. És a betöltött 18. életév is elvesztette a „legjellemzőbb” munkába állási életkor minősítést, tekintettel arra, hogy egy évtized alatt a felére apadt az ekkor elhelyezkedők aránya.

A vázoltak aztán együttesen azt eredményezték, hogy amíg a vizsgálatba bevont legidősebb korosztályoknak durván a kétharmada (64%) 18 éves koráig munkába állt, addig a táblázatban közölt legfiatalabb korcsoportokban ezen életkorban munkát vállalók aránya csak némileg haladja meg az egynegyedet (28%). A csökkenés léptékbeli.

A fenti irányzat iskolatípusonként is kimutatható, jóllehet ennek mértéke és dinamikája eltérő. Például a szakmunkásképzőt végzettek elhelyezkedése a 25-29 éves korcsoportban a „hagyományos” képet mutatja: legtöbbjük (44%) még 17 évesen, harmaduk (35%) már 18, hetedik (15%) pedig 19-20 évesen lépett ki a munkaerőpiacra. A 20-24 éves korcsoportban a 17 és 18 éves kori első munkavállalás már közel azonos arányt (37-34%) mutat, ugyanakkor megnő (22%) a 19-20 évesen munkába állók aránya. A gimnáziumot végzetteknél hasonló a helyzet, hiszen amíg a 25-29 éveseknél a legjellemzőbb munkába lépési életkor a 18. életév volt (31 %), és a 19., a 20. és a 21. életév felé jól érzékelhetően csökkent – sorrendben 24, 17 és 6 százalék – az elhelyezkedők aránya, addig a 20-24 éves korcsoportban nagyjából azonos (23-25 %) a 18, 19 és 20 évesen munkát vállalók aránya, de még a 21-23 évesek között is közel ennyien (20 %) léptek ki.

Nincs ez másként a szakközépiskolában érettségizetteknél sem. A 25-29 éves korcsoportban közel felük (46 %) 18, mintegy háromtizedük (28 %) 19 évesen állt munkába, míg 20-21 évesen alig több mint egytizedük (13 %). A 20-24 éveseknél viszont jelentősen csökkent (30

% a 18 évesen, maradt (28 %) a 19 évesen, ugyanakkor duplájára emelkedett (27 %) a 20-21 évesen munkát vállalók aránya.

Ismerve az elmúlt évtized kényszerű és ellentmondásos gazdasági-társadalmi mozgásait kérdés, hogy ezen, a fejlett gazdaságú országokéhoz hasonló generációs újratermelődési pályát generáló irányzatot milyen jellegű folyamatok közvetítették és kísérték.

Elégnek tűnik ezen ellentmondásos mozgások közül itt háromra utalni. Egyrészt arra, hogy a vázolt irányzat hazánkban nem egy lassú és szerves gazdasági fejlődés eredményeként, hanem egy rapid, döntően külső és sokkoló nagyhatalmi és világ gazdasági váltás következményeként alakult ki. Másrészt arra, hogy mögötte az évtized nagyobb hányadában nem gazdasági növekedés, ellenkezőleg súlyos gazdasági visszaesés és válság munkált. Továbbá, hogy a válságot kísérő tömeges és tartós munkanélküliség, a magas infláció stb. foglalkoztatás, megélhetés és jövedelem-átcsoportosító hatásai felerősítették az elszegényedést, a lecsúszást és társadalmi polarizálódás irányzatait.

Ha tehát az első munkavállalás életkori kitolódásának irányzatát összevetjük a hivatkozott folyamatokkal, akkor súlyos konfliktusokra következtethetünk, melyek az új trend gyors és látványos megjelenése, illetve annak társadalmi méretű realizálhatósága és tartalma között feszültek. Gondoljunk arra, hogy a társadalom döntő többsége hosszú ideig nem rendelkezett elégséges információkkal és használható felismerésekkel a rendszerváltás és kísérőjelenségei valóságos jelentőségét, mélységét és következményeit illetően, így adós maradt azok adekvát értelmezésével, továbbá az ezekre építhető hatékony egyéni és csoportos cselekvési törekvések kimunkálásával és megjelenítésével. Az oktatási-képzési rendszert hasonlóképpen felkészületlenül érték e gyors változások, hiszen azokat úgy szerkezetében, mint áteresztőképességében, tartalmában és szolgáltatásai színvonalában csak nagy késéssel próbálta követni, következésképpen hosszú ideig hiányzott az új követelményeknek valamennyire is megfelelő oktatási-képzési kínálat.²⁵ A gondokat növelte, hogy a rendszerváltást követően kormányra került valamennyi párt kimondva –kimondatlanul olyan évtizedek óta bejáratott piaci alapelveken és mechanizmusokon nyugvó alrendszerként kezelte az oktatási-képzési rendszert, mint aminek minden szereplője – így a lakosság is – a nyugati országokéhoz hasonló kifejlett áru- és pénzviszonyok közt élt volna. Vagyis úgy tekintett a lakosságra is, mintha annak minden rétege és csoportja „fejben”, de főképpen „anyagilag” felkészült lett volna az új kihívásokkal adekvát oktatási-képzési kínálat piacelvű igénybevitelére, jöllehet a tömeges munkanélküliség, a jövedelem és életszínvonal-csökkenés vagy az elszegényedés folyamatai ennek éppen az ellenkezőjéről árulkodtak.

Az elmondottak ismeretében nyilván nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy az első munkavállalás életkori kitolódásának irányzata hosszú ideig a társadalmi méretű felkészületlenség, a kényszer, a sodródás, nem ritkán a kiszolgáltatottság körülményei közt zajlott.²⁶

Például a legidősebb vizsgált korosztályokat döntően már az ifjúkori iskolai felkészülés közben és végén, sőt az önálló pályakezdést követően érte a munkaerőpiacról való kiszorulás ténye, így sokuk csak utólag ébredt rá, hogy tanulnia kellett volna, vagy, ha már tanult, nem az adott iskolát, szakterületet vagy szakmát kellett volna választania. Közülük tehát sokan utólagos pályakorrekcióra kényszerültek, vagy kényszerültek volna, munkaerő-piaci alkupozícióikat javítandó. Azért a feltételes mód, mert – mint láttuk – voltak olyanok, akik eredendően sem szándékoztak tanulni és az alapiskolából kilépve, azonnal elhelyezkedtek.

²⁵ Liskó Ilona: Felvételi szelekció a középfokú iskolákban Budapest, Oktatókutató Intézet, 1996.

²⁶ Halász Gábor – Lannert Judit: Jelentés a magyar közoktatásról Budapest, Országos Közoktatási Intézet, 2000
Gazsó Ferenc – Laki László: Esélyek és orientációk. A fiatalok az ezredfordulón Budapest, OKKER Kiadó 1999.

Aztán szép számmal olyanok, akik a szakmunkás-bizonyítvány megszerzésével egy életre letudni vélték a tanulást, következésképpen számukra az elbocsátás, vagy az elhelyezkedés kudarca is az iskolázás területére történt „befektetés” hiábavalóságának érzetét közvetítette. Mások jelentkeztek volna átképzésre, vagy akármilyen elhelyezkedést „garantáló” képzettség megszerzésére, azonban nem találtak ilyen kínálatot. És természetesen voltak olyanok is, akik akartak és tudtak is tanulni, a munkahely – pontosabban a megfelelő munkahely – találásának a kockázatával azonban nekik is számolniuk kellett. Akárhogy is, e korosztályokból ebben az időszakban sokaknak semmi sem sikerült, és döntően nem az ő személyes hibájukból. Hiszen, miután hosszú ideig nem fogalmazódtak meg új igények a munkaerőpiacon, az előző rendszer „szervezett munkaerőpiacára” beállt rutin – amely az egyéni-családi törekvéseket csakúgy jellemezte, mint az iskolarendszeri kínálatot – törvényszerűen rosszul teljesített.

Az őket követő korcsoportok (és szüleik) döntően már rendelkeztek több-kevesebb ismerettel és tapasztalattal az iskoláztatási körülmények változásairól, a különféle iskolatípusok és szakterületek előnyeiről és hátrányiról, a továbbtanulás célszerű irányairól, azonban ezeknek sokan nem vették semmiféle hasznát, ugyanis az oktatási-képzési rendszer továbbra is nagy számban olyan iskolákat és szakmákat kínált, amelyekkel nem vagy nehezen lehetett munkát találni. Vagyis az ifjúkori iskoláztatás keretében folyt tovább a potenciális munkanélküliek képzése, ahol már többnyire a felvételtől világos volt a végzés utáni további iskolai parkíroztatás, képzés-átképzés szükségessége. Ebben az esetben is kényszerpályákról van szó, azonban itt már nem feltétlenül a piacképes iskoláztatásra vonatkozó ismeretek hiányoztak csak, legalább ennyire az iskolai kínálat, és azok az egyéni-családi törekvések és eltökéltségek, illetve azok az erőforrások, amelyek a versenyképes iskoláztatás realizálásához szükségeltettek. Mindenesetre fontos tény, hogy az iskolai parkírozás, illetve a munkaerőpiacra való kilépés ideje sokszor nem egy hosszabb iskoláztatást célul tűző stratégia következményeként nyúlt meg, hanem többnyire egy eleve „hibás” kínálat, kényszerű döntés vagy kiszolgáltatottság eredményeként.

A legfiatalabb korosztályok irányába aztán nem csupán demográfiai vagy keresleti okokból enyhült némileg a munkaerő-piaci nyomásból adódó „kényszer” mozzanata, hanem azért is, mert az új gazdasági-társadalmi követelmények és igények megszokottá és elfogadottá váltak, és meggyorsult társadalmi méretű beépülésük az egyéni-családi célokba és törekvésekbe. Azt, amit még négy-öt évvel idősebb korosztályok nagy része is kizárólag „kényszerként” vagy „értelmetlenségként” élt meg az iskoláztatás terén, a legfiatalabbak közül sokan már természetes állapotként fognak fel, sőt kíváncsi célként, motivált törekvésként vállalnak magukra. Vagyis határozottan növekszik a meghosszabbodott iskolarendszeri felkészülést elfogadók és/vagy tervezők aránya. Az érintettek természetesen nem alkotnak homogén csoportot, hiszen közülük nem kevesen alternatívák hiányában, határozott elképzelések nélkül és „jobb híján” sodródnak például a felsőoktatásba, belenyugodva ugyan a hosszabb iskolarendszeri parkírozásba, de kevés tartalommal megtöltve és átélve azt.²⁷

Bár nem kívánunk kitérni rá, de jeleznénk, hogy az elmondottaknak – az oktatási és képzési rendszer szerkezeti, áteresztőképesség- vagy munkamegosztásbeli összefüggésén túl – van egy tartalmi mozzanata is. Nevezetesen kérdés, hogy az oktatási és képzési tartalmak mennyire felelnek meg az olykor gyökeresen megváltozott követelményeknek és igényeknek. Nyilvánvaló, hogy e területen is jelentős lemaradás mutatkozott – gondoljunk csupán arra, hogy hány új tantárgyat kellett meghonosítani oktatási előzmények, tankönyvek, felkészült tanárok nélkül – ami önmagában is oka lehetett annak, hogy a kényszerűen megnyúlt iskoláztatást miért élték-élhették meg sokan tartalmatlan és értelmetlen időpocséklásként.

²⁷ Csegény Péter –Kákai László – Kern Tamás – Kucsera Tamás Gergely – Szabó Andrea: *Sikerágazat?! (Az állami felsőoktatás Magyarországon)* Budapest, Pécs 2001.

Tekintettel arra, hogy az első munkavállalás időbeli kitolódásának irányzata kezdettől egy differenciált társadalmi térben zajlott, így e kihívásra az egyes rétegek és csoportok eltérő módon voltak felkészülve, illetve hozott és/vagy időközben szerzett vagy elvesztett erőforrásaik, érdekmegjelenítő képességeik stb. függvényében különféle módon reagáltak, pontosabban voltak képesek reagálni. Azon rétegek számára például, amelyek a rendszerváltást megelőzően is gyerekük versenyképes munkaerő-piaci felkészítésében gondolkodtak, az első munkavállalás idejének kitolódása elvileg nem okozhatott gondot, hiszen ez az államszocializmusban is hosszú iskoláztatással járt. Tudták, hogy a versenyképességet hordozó tudásokhoz – pl. idegen nyelv, számítógépes ismeretek – hol lehet hozzájutni az iskolarendszerben vagy azon kívül, és azzal is számoltak, hogy ezekért alkalmasint fizetni kell. Számukra a rendszerváltást követő romló gazdasági helyzetben legfeljebb a „piacosodott”, vagyis számottevően megnövekedett anyagiak előteremtése okozhatott gondot.

A társadalom többségét persze azok tették ki, akik gyerekeik iskoláztatását, az ekkorra már általánosan elfogadott középfokon képzelték el és támogatták, vagyis az alapiskola befejezését követően zömében három-négyéves továbbtanulásban gondolkodtak. Miután a középfokú továbbtanulási esélyek a szülők társadalmi hierarchiában elfoglalt helyzetével szoros kapcsolatot mutattak, más rétegek és csoportok uralták a gimnáziumot, a szakközépiskola különféle szakterületeit és a szakmunkásképzőt. Ez utóbbi a kevésbé iskolázott rétegek gyermekeinek iskolája volt, és mivel a gyerekek zöme (és/vagy szüleik sem), ambicionálták a tanulást, ebből az iskolatípusból tömegével kerültek ki olyan fiatalok, akik az itt eltöltött három évvel egy életre letudni vélték a tanulást. Őket valóban felkészületlenül érte mind a frissen megszerzett szakképzettségük gyors leértékelődése, mind a további tanulás, az át- vagy továbbképzés kényszere, mind az ezzel járó képzési idő meghosszabbodása. Erre „fejben” és/vagy anyagilag sem voltak felkészülve. Ne feledjük, hogy a munkanélküliség, az elszegényedés és a lecsúszás elsősorban ezeket a rétegeket érintette, és ha még „fejben” tisztában is voltak gyerekük versenyképes taníttatásának fontosságával, ennek hozzáállásuk, gyermekük gyenge iskolai teljesítménye, a számukra elérhető iskolai kínálat hiánya és/vagy anyagi okok miatt nem tudtak érvényt szerezni. Így sokak számára gyerekük első munkába állásának időbeli kitolódása az addig megszokott három évhez képest sok tekintetben megalapozatlannak, nem ritkán értéktelennek – főként, ha mindez nem járt az elhelyezkedési lehetőségek javulásával – és megterhelőnek minősült, illetve minősül ma is. Úgy tűnik, hogy e rétegek és csoportok egy része csupán saját felkészültségére és erejére hagyatkozva – ideértve az anyagiakat is – nem képes lépést tartani a tárgyalt modernizációs kihívással.

Azonban még ennél is rosszabb helyzetben voltak/vannak, azok a társadalmi rétegek és csoportok, melyeknek gazdasági-társadalmi integrációja az akkor államilag szervezett munkaerőpiacra történt betagolódása, az itt kínált munkákra és tevékenységekre való szocializálódása stb. a rendszerváltást megelőző egy-két évtizedben kezdődött el. E csoportok alacsony iskolázottságuk és munkakultúrájuk okán az államszocialista munkaerőpiac legigénytelenebb pozícióit foglalták el, így ők voltak azok, akiket a nyílt munkanélküliség megjelenésekor legelőször elbocsátottak munkahelyükről, döntően úgy, hogy a munkaerőpiacról tartósan kiszorultak. A vázoltak kapcsán két összefüggést hangsúlyoznánk. Egyrészt azt, hogy e rétegek és csoportok társadalmi-gazdasági integrációja éppen csak elkezdődött, és miután ezen évszázados trendbe csak késve tudtak bekapcsolódni, iskolai és munkaerő-piaci felkészültségük, versenyképességük a jelenlegitől „igénytelenebb” államszocialista munkaerőpiacon is csupán a legrosszabb pozíciók elérését tette lehetővé. Másrészt azt, hogy miután a rendszerváltásig eltelt egy-két évtized időben kevésnek bizonyult évszázados „lemaradásuk” behozására, és miután az azt követő társadalmi-gazdasági mozgások sem kedveztek ennek – gondoljunk egyfelől a munkaerő-piaci követelmények

ugrásszerű növekedésére és szigorodására, másfelől a polarizációs folyamatokra, melyek őket a tartós munkanélküliség, az elszegényedés stb. irányába nyomták – „megkésett felzárkózásuk” nem egyszerűen lelassult, hanem félfő, hogy – legalábbis egyelőre – megszakadt. Vagyis „lemaradásuk” nőtt, hiszen marginalizálódásuk olyan anyagi körülményeket teremtett és teremt számukra, olyan megélhetési stratégiák, életvitelek és egyéni-családi törekvések kimunkálására készítette (készíteti) őket, és olyan szocializációs teret kínál nekik, amelyek nem adekvátak az igényesedő munkaerőpiacra való felkészülés kihívásaival. Ha tehát az előbbi csoport bizonyos szegmenseiről azt mondtuk, hogy szinte megoldhatatlan gondot okoz számukra a társadalom fő mozgásirányaival való lépéstartás, akkor ez a már marginalizálódott rétegekre és csoportokra még inkább érvényes. Annál is inkább, mert számukra az első munkavállalás idejének kitolódása nem a fiatalkori iskolai és munkaerő-piaci felkészülés új stratégiájának kidolgozásával és realizálódásával jár(t) együtt, ellenkezőleg, azzal a felismert vagy fel nem ismert ténnyel való együttéléssel, hogy az ifjúkori felkészültség részleges vagy teljes hiánya egész további életükre szól. Ugyanis napjainkban már szinte semmi esélye sincs az írni-olvasni alig tudó (funkcionálisan analfabéta), bukdácsoló, tanulni nem szerető és akaró, már 17-18 évesen munkanélküli vagy gyermeket szülő fiataloknak arra, hogy munkaerő-piaci versenyképességükön a későbbiekben számottevően javítsanak. Mégpedig azért, mert a sikeres korrekció előfeltétele maga az írni és olvasni tudás, a folyamatos tanulásra történt felkészültség stb. Másként fogalmazva a megváltozott munkaerő-piaci körülmények között a lépéstartás vagy korrekció csak azoknak adatik meg, akik erre a fiatalkori iskolázás során felkészültek.

Az első munkavállalás ideje kitolódásának és a felkészülési idő meghosszabbodásának irányzatára az ország különböző régióiban, kistérségeiben és településein élő fiatalok hasonlóképpen nagyon eltérő módon reagáltak. Ahol folyamatosan alacsony volt a munkanélküliség – és ezek voltak a legfejlettebb térségek –, ott a népesség döntő többsége követni tudta a változásokat, hiszen nem csupán az ezekre vonatkozó információ áramlása újult meg állandóan, hanem az oktatási-képzési kínálaté, és az ennek való megfelelés kényszeréé is. A néhány évig jelentős munkanélküliséget mutató, majd a beruházások nyomán gyors fejlődést produkáló régiókban az új követelményekhez történő alkalmazkodás lassúbb és ellentmondásosabb volt, mint a fentebb jelzett körzetekben. Azokban a régiókban viszont, amelyeket a beruházások napjainkig elkerültek, a lakosság nagy része csak kvázi reakciókra volt képes – a tényleges reakciókra képesek elmentek – tekintettel arra, hogy a helyi munkaerőpiac mindmáig csupán korlátozottan közvetített új szükségleteket és igényeket, úgy a lakónépesség mint az oktatási-képzési rendszer irányába. Ily módon az alacsony iskolázottságúak mellett a középiskolát végzettek is elhelyezkedési gondokkal küszködtek/küszködnek, az átképzések sem feltétlenül garantáltak sikeresebb munkavállalási esélyeket, és e problémákkal a rendszerváltó 25-29 éves korosztályokon túl a jelenlegi legfiatalabb évjáratoknak is szembe kell nézniük. A tartós gazdasági pangás elkerülhetetlen következményeként e térségekben sűrűsödtek és sűrűsödnek a munkaerőpiacról tartósan kiszorult és a marginalizálódás irányába elmozdult rétegek és csoportok, mely állapotok egyben e rétegek újratermelődésének az alapját képezik. Ez utóbbit azért is hangsúlyoznánk, mivel az első munkavállalás idejének kitolódása a generációs újratermelés biológiai ciklusát is jelentősen megváltoztatta. Azok a társadalmi rétegek, amelyek erre új, jelentősen meghosszabbított felkészülési stratégiával reagáltak, egyben a házasodás és az első gyerek megszületésének idejét is kitolták. Ők a biológiai reprodukciós ciklus időbeli meghosszabbodásával válaszoltak a kihívásra. Azokban a rétegekben és csoportokban viszont, amelyek képtelenek voltak újszerű felkészülési stratégiákat kidolgozni és/vagy realizálni, a biológiai reprodukciós ciklus ideje sem változott vagy alig, így körükben már a következő generációs is a „bőren érzi” a ma még fiatal szülői generáció alkalmazkodásának hiányát. Körükben a probléma generációs újratermelődése már megkezdődött.

A jelzett kényszerpályák, kvázi és valós (tényleges) megoldási törekvések, az új- és a hagyományos munkaerő-piaci felkészülési stratégiák és lehetőségek egymás mellett élése stb. jól megfigyelhető a különböző korcsoportokban, továbbá régiókban és településtípusokon élők gazdasági aktivitás és inaktivitás szerinti megoszlásban.

19. táblázat Néhány régió és néhány településtípus fiatalságának megoszlása gazdasági aktivitás és inaktivitás (ezen belül a „tanulók”) szerint (százalékban)

	Budapest	Közép-Dunántúl	Észak-Magyarország	Egyéb város	Község
dolgozik	46	53	41	48	45
alkalmi munkás	1	1	2	1	2
munkanélküli járulékos			3	2	2
jövedelemptótlós	1	1	3	1	3
Gazdaságilag aktív összesen	48	54	48	52	51
járadéknélküli munkanélküli	2	4	4,2	3	4
ott van, htb.	1	1	2	1	2
gyes, gyet	5	8	10	8	110
katona	1	1	1	1	1
leszállékkolt, minden egyéb	1	1	2	2	2
Gazdaságilag inaktív összesen (tanulók nélkül)	10	15	19	14	20
tanuló	42	31	33	34	28
Mindösszesen	100	100	100	100	100
N=	1292	895	1023	2532	2862

A fővárosi fiatalok kedvező helyzetét, és körükben a kihívásokra adott újszerű felkészülési stratégiák elterjedtségét jelzi, hogy a gazdaságilag aktívak „átlag” körüli aránya (48%) alacsony munkanélküliséggel és inaktivitással – ideértve a gyesen lévőket is –, más régiókat és településtípusokat messze meghaladó tanulói (42%) aránnyal párosul. Az ezzel azonos gazdasági aktivitást mutató (48%) észak-magyarországi régióban ez a szerkezet az „állásban lévő” budapestinél alacsonyabb és a „munkanélküliek” magasabb arányából tevődik össze, melyekhez – a gazdasági pangás okán – jóval magasabb inaktivitás, és a tanulók alacsonyabb aránya (33%) társul. A közép-dunántúli régió köztes állapotára utal, hogy a fővárosihoz hasonló kedvező munkaerő-piaci keresletre kevésbé a tanulás (31%), sokkal inkább a gazdasági aktivitás irányába keresik és találják meg az itt élő fiatalok a kiutat. Helyzetükre jellemző, hogy munkanélküli elvétele akad köztük, és a gazdaságilag inaktívak aránya is döntően annyival magasabb a fővárosiakénál, amennyivel a gyerekvállalás- ez esetben a „gyesen lévő” – is elterjedtebb körükben.

A településtípusok közül a Budapesten és a községekben élő fiatalok gazdasági aktivitási és inaktivitási szerkezete tér el legjobban egymástól. Sokatmondó tény, hogy a községi fiatalok úgy érik el a fővárosiakéhoz hasonló gazdasági aktivitást, hogy köztük magasabb a munkanélküliek aránya, a gazdaságilag inaktívaké duplája (20%) az utóbbiakénak – ez a „gyesen lévőkre” is érvényes –, ugyanakkor a „tanulók” súlya messze 14 százalékponttal

marad el a budapestitől.

A regionális és településtípus szerinti különbségek korcsoportonként is karakterisztikusak. Például már a 15-19 évesek körében jól látható, hogy a kedvezőbb munkaerő-piaci és tanulási lehetőségeket kínáló fővárosban a fiatalok jelentősen magasabb arányban (93%) keresik-kereshetik a megoldást a meghosszabbított tanulás irányába, mint a kevésbé szerencsés észak-magyarországi régióban vagy a községekben lakó kortársaik (78-79%). Ez utóbbiakban a gazdasági aktivitás, de elsősorban és főként az inaktivitás fővárosit messze meghaladó aránya arra utal, hogy a leszakadás bizonyos társadalmi rétegek és csoportok (pl. marginalizálódtak) körében már e „korai” életkorban eldőlni látszik. Az érintettek közé sorolhatók nagy valószínűséggel a „háztartásbeliek és otthon maradók”, a „járadék nélküli munkanélküliek”, a „gyesen lévők” a tartós munkanélküliek és az „alkalmi munkások” egy része.

20. táblázat Néhány régióban és településtípuson élő 15-19, 20-24 és 25-29 éves korcsoportba tartozó fiatalok megoszlása gazdasági aktivitás és inaktivitás szerint

	15-19 éves			20-24 éves			25-29 éves		
	Bp.	Észak-Magyar-ország	Község	Bp.	Észak-Magyar-ország	Község	Bp.	Észak-Magyar-ország	Község
állásban van	2	8	10	48	48	56	74	61	62
alkalmi munkás	1	2	1	1	2	3	1	1	2
munkanélküli járulékos	1	1	1	1	5	3	2	3	4
jövedelempótlós	–			–	2	2	1	6	3
Gazdaságilag aktív összesen	4	11	126	50	57	63	78	71	72
járadéknélküli munkanélküli	1	3	3	5	5	5	1	4	4
otthon van, htb.	1	4	2	1	1	2	1	1	2
gyes, gyet	1	3	3	3	10	11	10	16	18
katona	0	0	1	0	2	2	0	1	0
leszállékolt, minden egyéb	–	1	1	0	2	2	2	4	3
Gazdaságilag inaktív összesen (tanulók nélkül)	3	11	10	9	20	23	14	25	27
tanuló	93	79	78	41	23	14	8	4	2
Mindösszesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N=	346	303	823	456	368	1031	490	352	1007

A vázolt ellentmondások és esélykülönbségek talán a 20-24 éves korcsoportban a legszembetűnőbbek. A budapesti fiatalok hosszú munkaerő-piaci felkészülésére utaló jel, hogy mindössze az érintettek fele lépett ki a munkaerőpiacra, és gazdaságilag elvileg aktív, kétötödük még tanul, míg az inaktívak aránya csupán 10 százalék. Ez utóbbiak felét is a meglehetősen heterogén összetételű „járadék nélküli munkanélküliek” teszik ki, akiknek a zöme a fővárosban sokkal inkább azon fiatalok közül való, akiket a család a jobb felkészülés és/vagy jobb munkahely reményében így „véd meg a külvilágtól, semmint, akiket a kényszerek a munkaerőpiac irányába nyomják, de akik alternatívák hiányában a család-háztartás keretei között „élődnek”.

A fentiekől gyökeres eltér az ilyen korú falusi fiatalok helyzete, hiszen egyrészt körükben kevésbé elterjedt a probléma hosszú iskoláztatással történő kezelése: a még tanuló aránya itt alig éri el az egyhatedet (14%). Másrészt jól érzékelhető a munkaerőpiacra történő kilépés „kényszere” és ugyanakkor ennek korlátozottsága is: az „állásban lévők” aránya 7, a „gazdaságilag aktívaké” 13 százalékponttal haladja meg a fővárosiakét. És ez utóbbi problémák jelenlétére utal a tanulók nélküli inaktívak számottevő különbsége is, a községekben élők „hátrányait” mutatva. Ezen „összefoglaló” kategórián belül érdemes a „gyesen lévők” is egy pillantást vetni, hiszen ez jól érzékelteti, hogy a fővárosi és falusi 20-24 éves nők mennyire másként gondolkodnak, és gondolkodhatnak a saját jövőjükéről, munkaerő-piaci felkészülésükről és karrierjükéről.

(Az észak-magyarországi régióban kialakult struktúra szintén a „kényszerek” és a „lehetőségek” ellentmondásosságát mutatja, melyek közül az előbbiek dominanciája a meghatározó, vagyis az itt élő városi és falusi fiatalok jóval inkább a munkába állás irányába keresik-kereshetik a kiutat ma is, mint az oktatási-képzési rendszerben történő „hosszú” felkészülés irányába.)

A 25-29-es korosztályokban aztán – amikor is a munkaerőpiacra való kilépés már nem nagyon tolható tovább – a fiatalabb évjáratoknál már említett előnyök és hátrányok

karakterisztikus szerkezetekben öltenek testet. A fővárosban a „gazdasági aktivitás” úgy éri el a legmagasabb szintet (78%), hogy ez az „állásba lévő” nagyon magas (74%), és a munkanélküliek nagyon alacsony arányával párosul. Emellett messze itt a legmagasabb a még mindig tanulók (8%), és messze a legalacsonyabb az ezeken kívüli inaktívak (14%) aránya. Az Észak-Magyarországon és a községekben lakó hasonló korú fiatalok gazdasági aktivitása elmarad a fővárosiakétól, még hozzá úgy, hogy az „állásba lévő” már léptékbeli (11-13%) különbséget mutat. Ehhez a tanulók elenyésző (2%) aránya és magas (25-27%) inaktivitása társul. Természetesen nem gondoljuk azt, hogy a 25-29 éves korcsoportban a budapesti fiatalok gazdasági aktivitás, inaktivitás és tanulók szerinti megoszlása lenne az ideális a társadalom szempontjából, tekintettel arra, hogy körükben a „gyesen lévő” súlya rendkívül alacsony (10%). Azt azonban biztos állíthatjuk, hogy az itt élők számára kínálja a legkedvezőbb felkészülési és elhelyezkedési lehetőségeket a lakóhelyük.

A foglalkoztatottak

A vizsgálat idején a fiatalok közel fel (46%) volt állásban. Ennél persze ténylegesen többen dolgoztak, hiszen az érintettek egy töredéke arról számolt be, hogy „alkalmi munkából” él, mások tanulás mellett dolgoztak, és a tapasztalatok szerint többen lehettek olyanok, akik a „gyes” mellett, illetve „eltartottként” vagy „regisztrálatlan munkanélküliként” igyekeztek munkát vállalni.

A jelentős munkaerő-piaci nyomás okán – mint szó volt róla – ugyan általában is nehéz kilépni a munkaerőpiacra, azonban az egyes korcsoportok között e tekintetben számottevő különbségek mutathatók ki. Tény ugyanis, hogy amíg a 15–19 éveseknek egytizede sem (8%) volt részese a szervezett munkaerőpiacnak a kérdezés időszakában, de még a 20–24 éveseknek is alig több mint a fele (54%), addig a 25–29 éves korcsoport foglalkoztatottsági szintje már nagyjából „normálisnak” minősíthető (69%). A 15–19 évesek között a fiúk és a lányok munkavállalásában nincs eltérés. A következő, a 20–24 éves korcsoportban azonban már igen, amennyiben a férfiak közel háromötödni (58%) munkavállalójával szemben a nők körében ezek aránya (49%) durván „csak” 50 százalék. Az eltérés két tényezővel is összefüggésbe hozható, ami a munkaerőpiacon kívüli önkéntes és normális, illetve kényszerű „parkírozásra” utal. Egyfelől a nőknek a felsőfokú képzésben való fokozottabb (23%) részvételével (a férfiaknál ezek aránya 18%), másfelől a „gyes” igénybe vételével (15%). Ez utóbbiaknál a normalitás az önkéntesség és a kényszer egyidejű jelenlétére utaló jel, hogy a „gyest” választó nők egyharmada rendelkezett csak hivatalosan is munkahellyel a vizsgálat időpontjában, kétharmadának bevallottan nem volt állása.

A 25–29 éves korcsoportban a férfiak és a nők munkaerő-piaci jelenléte közti eltérés már léptékbeli, ami ezzel együtt is „normálisnak” tekinthető. Ugyanis az állásban lévő férfiak több mint négyötödni (81%) aránya – kiegészítve az „alkalmi munkásokkal” (3%), a „munkanélküliekkel” (2%), a „jövedelempótlósokkal” (3%), vagy a még „tanulókét” (4%) – már magas szintű foglalkoztatottságról árulkodik. Ehhez képest az „állásban lévő” nők 57 százalékos számaránya valóban léptékekkel alacsonyabbnak tűnik – az elmaradason a „munkanélküliek” (3%), a „jövedelempótlósok” (1%) és a „tanulók” (4%) sem sokat javítanak –, ezt azonban a „gyesen lévő” több mint egynegyednyi (28%) súlya „kiegyenlíti” és „normálissá” teszi. Ez utóbbi alatt azt értjük, hogy miután a vázolt gazdasági-társadalmi körülmények az iskolában eltöltött idő meghosszabbodását, a munkavállalás, a házasodás és a gyermekvállalás idejének a kitolódását is maguk után vonják, „normálisnak” tekinthetjük a 25–29 éves nők körében a „gyesen lévő” igen magas arányát. Közülük nyilván sokan munkát vállalnának a gyerek vagy a gyerekek mellett, ha erre módjuk lenne, tekintettel az alacsony bérekre és a magas megélhetési költségekre. Mindesetre a munkaerőpiacról való

kényszerű kiszorulás mozzanatát véljük felbukkanni abban, hogy e korcsoport „gyesen lévő” tagjainak szintén a kétharmada ebbeli státuszát azzal egészítette ki, hogy „nincs munkahelye”. Az egyes korcsoportok „állásban lévő” tagjainak az iskolázottsága számottevően eltér egymástól. A legfiatalabbak, a 15–19 évesek, legfeljebb az érettségiig juthattak el, következésképpen iskolázottságuk az alapiskola (25%) , a szakmunkásképző (52%) és az érettségi (23%) közt oszlik meg, jól láthatóan az előbbi két – ma már alacsonynak számító – iskolai végzettség dominanciájával. Miután a 20–24 évesek közül sokan még tanulnak, közülük a munkaerőpiacra kilépettek körében a felsőfokú végzettségűek alul, (8%), míg az érettségizettek felül reprezentáltak (42%). Ők összesen a dolgozók felét adják, a másik fele megoszlik a szakmunkásképzőt (39%) és az alapiskolát (11%) végzettek között. A 25–29 évesek iskolázottsága, akiknek döntő többsége a kutatás idejéig már befejezte ifjúkori felkészülését, sajátos képet mutat. Döntően még a rendszerváltás előtti generációk iskolázottsági szerkezetét: a szakmunkás végzettségűek dominanciáját (40%), az érettségizettek egyharmad (33%) és diplomások egyhatod (16%) körüli arányát. Az alapiskolát vagy azt sem végzettek egytizednyi (11%) súlya ugyan alacsonynak tűnik, ez azonban annak köszönhető, hogy elsősorban ők szorultak ki a munkaerőpiacról. (Erre utal, hogy a 25–29 éves korcsoport egészében az általános iskolát végzettek aránya magasabb (17%) az „állásban lévőknél” tapasztalattal.)

Az elmondottakból következően a szervezett munkaerőpiacon munkát vállalók több mint a fele (54%) a 25–29, további kétötöde (41%) a 20–24 éves korcsoportokból rekrutálódott, és csupán egy kisebbsége (5%) tartozik a legfiatalabbak, a 15–19 évesek közé. Ez a foglalkoztatottak nemek és iskolai végzettség szerinti megoszlását is meghatározza, vagyis az idősebb korosztályok lenyomatát viseli magán. Ennek megfelelően a „dolgozók” közt a férfiak aránya (57%) meghaladja a nőké (43%), az iskolázottsági megoszlás pedig hasonló a 20–29 éves korcsoportoknál leírtakkal.

21. táblázat Az „állásban lévő” megoszlása legmagasabb iskolai végzettségük szerint nemenkénti bontásban (százalékban)

nemek	alapiskola vagy az sem	szakmun- káképző	gimná- zium	szakközép- iskola	techni- kum	főis- kola	egyetem	összesen
férfi	12,9	48,7	7,4	14,9	7,4	5,8	2,9	100
nő	9,8	28,4	15,5	25,3	4,6	12,7	3,7	100
összesen	11,6	40,0	10,8	19,4	6,3	8,7	3,2	100

(N=3520)

Témánk szempontjából azonban legalább ilyen fontos az a tény, hogy a szervezett munkaerőpiacon jelen lévő nők és férfiak iskolázottságának szerkezete alapvetően eltér egymástól. Mint a fenti tábla is mutatja, a férfiak fele (49%) szakmunkás végzettséggel rendelkezik, további egytizede (13%) pedig még azzal sem. Összességében tehát háromötödük nem jutott el az érettségiig. Ezzel szemben a „dolgozó” nők közel fele (45%) érettségizett, hatoda (17%) pedig diplomát szerzett, vagyis esetükben a legalább érettségizettek súlya éri el a háromötödöt. Mindezek az érintett nők előnyösebb munkaerőpiaci alkupozícióira világítanak rá, főként, ha figyelembe vesszük a férfiakénál magasabb részvételüket a felsőfokú diplomák megszerzésében.

Az iskolázottság szerkezete településtípusonként is karakterisztikus különbségeket mutat. Nem kívánunk itt ezzel részletesen foglalkozni, csak jelezzük, hogy az „állásban lévő” budapesti, illetve községekben élő fiatalok iskolázottsága a fenti „durva” megközelítésben szinte egymás ellentettjét mutatja. Ez alatt azt értjük, hogy amíg a budapesti fiatalok

kétharmada legalább érettségizett (felsőfokú végzettség 20%, érettségi 47%) és csak harmada ennél alacsonyabb végzettségű (szakmunkás bizonyítvány 26%, alapiskola 7%), addig a községekben élő fiataloknak csak durván a harmada érettségizett (felsőfokú végzettség 6%, érettségizett 30%), kétharmada legfeljebb a szakmunkásképzőig jutott el (47%), vagy addig sem (17%). És, ha az előbbieken utaltunk a nők férfiakénál elvileg kedvezőbb munkaerőpiaci alkupozícióira, akkor most a fővárosban élő fiatalok hasonlóan előnyösebb helyzetét is hangsúlyoznunk kell a falvakban lakókkal szemben.

Ami most már a foglalkozási szerkezetet illeti – lásd az alábbi táblázatot – mindenekelőtt megállapítható, hogy a meglehetősen elnagyolt fizikai–szellemi megközelítésben nem mutatható ki számottevőbb eltérés a rendszerváltás előtti állapotokhoz képest, amennyiben a foglalkoztatottnak durván a háromtizede (29%) végez szellemi, és héttizede fizikai munkát. Ez persze csak a felszín, hiszen a rendszerváltás foglalkozási szerkezetet alakító hatása jól nyomon követhető a részletekben, jóllehet az kevésbé a rendszerváltó elitek korabeli víziót vagy későbbi és más politikai törekvéseit mutatja, sokkal inkább a világgazdasághoz történt alkalmazkodás következményeit.

22. táblázat Az „állásban lévők” megoszlása a foglalkozási szerkezetben elfoglalt helyük szerint településtípusonként (százalékban)

munkajelleg-csoport	Budapest	Megyeszék hely	egyéb város	község	összesen
vezető	2	3	1	1	1
értelmiségi	16	15	10	6	10
egyéb szellemi	28	19	18	12	18
iparos, kereskedő	5	4	6	6	5
szakmunkás	39	42	44	46	44
betanított munkás	6	13	14	17	14
segédmunkás	4	3	4	7	5
mezőgazdasági fizikai	0		2	4	2
mezőgazdasági önálló	0	1	1	1	1
összesen	100	100	100	100	100

(N=3520)

A változásokat jelzi, hogy kibővülten megjelenik a piaci társadalmat „hordozó” réteg, az iparosoké és a kereskedőké. A fiatalok közt ezek aránya 5 százalék, s településtípusonként nagyjából azonos arányban vannak jelen. Őket válogatás nélkül a fizikaiak közé soroltuk, ami ugyan nem fedi egészen a valóságot, de lényegesen nem is torzítja, hiszen többségük saját vagy családjá vállalkozásában fizikai tevékenységet (is) végez. Itt elég arra utalnunk, hogy az ide tartozó fiatalok fele (53%) szakmunkásképzőt, ötöde (22%) szakközépiskolát, közel tizede (8%) nyolc általánost végzett, az előbbieket jelezvén a szakma fontosságát a vállalkozásban, az utóbbiak pedig az iskolázottság elhanyagolhatóságára utalnak.

Hozzájuk sorolhatjuk a „mezőgazdasági önállókat”, akiknek aránya mindössze 1 százalék.

A változásokat más oldalról a betanított- és segédmunkások arányszámának jelentős csökkenése mutatja – sorrendben 14 és 5 százalék –, egyértelművé téve a szakképzetlen munkaerő iránti kereslet radikális visszaesését. Hasonlóképpen új fejlemény a mezőgazdaságban foglalkoztatottak súlyának szintén léptékbeli visszaesése, hiszen a mezőgazdasági önállóakat is hozzájuk számítva, az együttes arányuk elenyésző, csupán 3 százalék.

(Megjegyezzük, hogy amennyiben e változásokat egybevetjük egyes rendszerváltó politikai csoportok azon elképzeléseivel és törekvéseivel, melyek egy létszámában és gazdasági–politikai súlyában jelentős önállóan gazdálkodó mezőgazdasági réteget vizionáltak, úgy ezek

megalapozatlanságát és ideologikusságát regisztrálhatjuk. Egészen pontosan azt, hogy e hazai politikai törekvések alárendelődtek a hazai és a világgazdasági irányzatok strukturáló erejének, melyek csak egy kis létszámú, ámde tőkeerős csoportnak adnak esélyt a nemzetközi versenyképesség megszerzésében. A jelenlegi helyzet ismeretében könnyen megjósolható, hogy ezek többsége sem feltétlenül a jelenleg önállóan gazdálkodók közül fog kikerülni.)

Adataink arra is rávilágítanak, hogy a különböző településtípusokon élő fiatalok foglalkozási szerkezete jelentősen eltér egymástól, ami persze az iskolázottsági adatok ismeretében közel sem meglepő. Például, amíg a budapesti fiatalok közel fele (46%) szellemi foglalkozású, addig a kisebb városokban élőknek már csupán háromtizede (29%), a községekben lakó fiataloknak pedig mindössze egyötöde (19%). Ennek megfelelően a fizikaiak súlya számottevően nő a kisebb városok és a falusi települések irányába: sorrendben a fővárosban 49, az egyébvárosokban 65, a községekben pedig 75 százalék a fizikai foglalkozásúak aránya. Izgalmas kérdés az is, hogy vajon az egyes iskolatípusokban végzettek milyen foglalkozások irányába tájékozódhatnak eséllyel, és fordítva: az egyes foglalkozási csoportok milyen iskolázottságúak közül rekrutálják az utánpótlásukat.

Nos, adataink arról tanúskodnak, hogy a szakmunkásképzőt végzettek döntően „szakmunkásként” (64%) tudnak elhelyezkedni, egy részük „betanított munkásként” (16%), továbbá önálló „ipart, kereskedést” nyitottak” (7%). A szakközépiskolai érettségit szerzett fiatalok útja is elsősorban a „szakmunkások” irányába vezet (46%), aztán az „egyéb szellemiek” (31%) felé, míg egy kisebbségük „betanított munkás” (9%), illetve „iparos” (9%) lesz. A technikusok esetében annyi a különbség, hogy ők már elsősorban az „egyéb szellemiek” irányába mozognak (48%), csak ezt követően a „szakmunkás” foglalkozások (33%) irányába, míg egy-egy kisebbségük „értelmiségi” (6%), illetve „betanított munkás” (6%) tevékenységet végez. A gimnáziumot végzettek hasonló módon tájékozódnak: főként az „egyéb szellemiek” (41%), aztán a „szakmunkások” (33%), kevésbé a „betanított munkások” (10%), illetve az önálló iparosok (6%) irányába.

A felsőfokú végzettségük eltérő munkaerő-piaci alkupozíciójára utal az, hogy amíg az egyetemet végzettek döntően (82%) „értelmiségiként” és csak kevésbé „egyéb szellemiként” (12%) vállalnak munkát, addig a főiskolai diplomával rendelkezőknek már csupán kétharmada (64%) helyezkedik el „értelmiségi” munkakörben, közel egynegyedük (23%) „egyéb szellemiként”, illetve a többiek más foglalkozásuként. Ez utóbbi, vagyis a főiskolát végzettek inkongruensnek tekinthető elhelyezkedése mögött többféle folyamat egyidejű jelenléte is feltételezhető. Elképzelhető az iskolarendszeri „parkíroztatás” e formájának a reálfolyamatból történő jelentős elszakadása, amely a képzés és a szükségletek általános vagy strukturális meg nem felelésében ölt testet. Elképzelhető a felsőoktatás ezen szegmensének szintén általános vagy strukturális – egyes szakterületekre korlátozódó – „leértékelődése”. Kézenfekvő a munkanélküliség miatti kényszerű pályaelhagyás feltételezése. Mögötte munkálhat az önkéntes pályaelhagyás, ami egyes felsőfokú végzettséghez kötött foglalkozások bérezése és karrierkínálata ismeretében nem meglepő. És persze a hagyományos értelmiségi munkakörökhöz képest bizonyos „egyéb szellemi” foglalkozások „felértékelődése” is megtörtént, melyek vonzó elhelyezkedési célpontokká válhattak és válhatnak a főiskolát végzettek számára is.

A rekrutáció oldaláról közelítve, a legnagyobb iskolázottsági homogenitást az „értelmiségiek” mutatják, amennyiben négyötödük (81%) főiskolát vagy egyetemet végzett. Ugyanakkor utánpótlási problémákat jelez a maradék egyötöd, amely az érettségizettek köréből kerül ki.

Hasonlóan magas a „szakmunkások” iskolázottsági homogenitása, ugyanis több mint négyötödük szakmunkásképzőt (58%), további egyötödük szakközépiskolát vagy technikumot végzett. Fontos tény a szakmunkásként elhelyezkedők iskolázottságának az érettségi irányába történt elmozdulása, ami nem csupán az alapiskolát végzettek e foglalkozásokból való kiszorulásában (7%) érhető tetten, hanem a hagyományos szakmunkás bizonyítvánnyal

rendelkezők aránycsökkenésében is.

Az „iparosok, kereskedők” főként a szakmunkásképzőt végzettek (53%) és az érettségizettek köréből (36%) rekrutálódnak. Érdekes – és sokat mondó –, hogy csupán néhány (3%) főiskolai diplomával rendelkezőt találunk köztük, jóval kevesebbet, mint általános iskolát végzettet (8%).

A betanított munkások iskolázottsági összetételében jelentős változás érzékelhető, amennyiben e munkakörökből láthatóan tömegesen szorultak ki a korábban e területet uraló alapiskolai végzettségűek. Adataink arról tanúskodnak, hogy a szakmunkás végzettségűek (49%) túlsúlyba kerültek e foglalkozásokban, az érettségizettekkel (23%) együtt pedig dominálnak a magasabb iskolázottságúak, hiszen így módon az általános iskolát végzettek vitathatatlanul kisebbségbe (28%) kerültek. Bár a segédmunkások többsége (58%) az alapiskolát végzettek köréből rekrutálódik, itt is érzékelhető a magasabb iskolázottságúak, ez esetben a szakmunkás bizonyítvánnyal bírók (35%) jelentős beáramlása.

A mezőgazdaságban a vázoltakhoz hasonló irányzatok mutathatók ki: e foglalkozásban is a szakképzettek – a szakmunkások (49%) és az érettségizettek (20%) – vannak túlsúlyban, míg az iskolázatlanok számottevően visszaszorultak.

Az „egyéb szellemi” foglalkozásokban változatlanul az érettségizettek dominálnak – a szakközépiskolások (34%), a gimnáziumban (25%) és a technikumban (17%) végzettek – és mint jeleztük, a döntően főiskolai diplomával rendelkező (11%) felsőfokú végzettségűek beáramlása is megtörtént.

(Bár nem kívánunk foglalkozni a kérdéssel, megjegyezzük, hogy az egyes munkajelleg-csoportok összetétele településtípusonként jelentősen eltérhet egymástól, ami a korábban jelzett iskolai végzettségbeli különbségekből adódóan ugyan nem meglepő, de mégis hangsúlyozandó. Ez ugyanis – több más mellett – arra is ráirányítja a figyelmet, hogy mondjuk a fővárosban és a falvakban élő szakmunkás réteg között mennyire nem tehető egyenlőségjel. Adataink szerint például, amíg a budapesti szakmunkások többsége érettségizett [52%] – és így a hagyományos szakmunkásképzőt végzettek már némileg kisebbségben vannak [43%] –, addig a községekben élők körében ma is a hároméves képzésben részesültek dominálnak [62%]. Itt az érettségizettek súlya 28 százalék volt, jelentősen elmarad a fővárosi mögött.)

A jelenleg „állásban lévők” munkavállalási szokásait, munkaerő-piaci megpróbáltatásait és félelmeit csupán néhány téma összefüggésében érintjük, mivel a munkaerőpiacon legalább három hónapot eltöltött fiatalok ezen jellemzőiről – melybe a most „dolgozók” is bele tartoznak – már szóltunk.

Nos, az első munkavállalás ideje esetünkben is a már bemutatott életkori megoszlást mutatja. 17 éves koruk előtt csak kevesen (6%) léptek munkába, míg a betöltött 17., 18. és 19. életév többségük életében meghatározó volt, hiszen sorrendben 21, 28 és 17 százalékuk lépett ki a munkaerőpiacra. Ezt követően csökkent a belépés: 20 évesen 10, 21-22 évesen 11, 23 éves kor felett pedig 7 százalékuk munkaerő-piaci kilépését regisztrálhatjuk.

Az érintettek kétötödének (42%) egy, közel háromtizedének (28%) kettő, hatodának (16%) három munkahelye volt a kérdezés időpontjáig, további 7 százalékuk négy, 6 százalékuk pedig öt vagy több munkahelyen fordult meg eddig. Ahhoz képest, vagy éppen azzal együtt, hogy az „állásban lévők” 43 százaléka volt munkanélküli – méghozzá egynegyedük kétszer vagy többször –, a fiatalok munkahely-változtatása rendkívül alacsonynak mondható. Ezt azért hangsúlyoznánk, mivel a munkaerő-piaci és a munkahelyi szocializáció, a karrierépítés vagy más érdekérvényesítési megfontolások alapján mi normálisnak tartjuk a pályakezdekő átlagosnál gyakoribb munkahely-változtatását. Úgy tűnik, hogy a vázolt munkaerő-piaci körülmények a többség számára nem kedveznek a nyitottabb munkaerő-piaci tapasztalatszerzés, karrierépítés vagy érdekérvényesítés szempontjainak, így a munkahely-változtatások mögött inkább a kényszer (pl.: elbocsátás) mozzanatai munkálnak, mint az

önmegvalósításé.

Mindenesetre, az eddigi tapasztalatok nem csupán az óvatosság, a kockázatok kerülése és a biztonság előtérbe állítása irányába ösztönözték a fiatalokat, de egy részükben felkeltették, illetve tartósították is az állásvesztéstől és a munkanélküliségtől való félelmet. Ugyanis az „állásban lévők” a hatoda (17%) úgy nyilatkozott: tart attól, hogy a közeljövőben elveszti állását. Ez a vélemény, két munkajelleg-csoportban – az „értelmiség” (13%) és az önálló „iparosok, kereskedők” (11%) körében – átlag alatti, és kettőben – a „segéd”-(28%) és a „betanított munkásoknál” (20%) – átlag feletti. A regionális különbségek szintén figyelmet érdemelnek. Közép-Magyarországon (11%) a Közép- (11%) és Nyugat-Dunántúlon (13%) kevésbé félnek a fiatal munkavállalók az elbocsátástól, míg Dél-Dunántúlon (21%), Észak-Alföld (23%) és Észak-Magyarország (24%) munkanélküliség sújtotta régiókban érthetően többen szoronganak ettől. Az állásvesztéstől való szorongás természetesen akkor sem problémamentes, ha az realitáson, már bejelentett, netán személyre szóló elbocsátás ismeretén nyugszik. Azonban romboló, a „tanult tehetetlenséget” felerősítő hatását főként akkor fejt ki, amikor az érintett személyek állandósult fenyegetettségben élnek, tudván, hogy iskolázottságuk és képzettségük elért szintje és a magas munkanélküliség okán alkupozícióik – az aktuális elbocsátástól függetlenül – általában és tartósan rosszak. Vagyis amikor az egyszeri elbocsátás a munkaerőpiacról történő tartós kiszorulás veszélyét is magában hordja. Ezen állapot tartós fennállására utaló jel, hogy az „állásban lévő” fiatalok ötöde (22%) megszerzett képzettség alapján „nagyon kedvezőtlennek” ítéli meg elhelyezkedési lehetőségeit lakókörnyezetében, további több mint negyede (28%) pedig „kedvezőtlennek”. Az elbocsátástól való szorongás tömeges előfordulása mögött tehát ez a fenyegetettség érzés is munkál, és az elmondottak ismeretében aligha okoz meglepetést az, hogy a probléma egyes foglalkozási csoportokban és régiókban sűrűsödik. Így a segédmunkások kettőöde, a betanított munkások egynegyede (27%) tartja „nagyon kedvezőtlennek” elhelyezkedési lehetőségeit, mint ahogy az észak-magyarországi és dél-dunántúli régiókban élő és dolgozó fiataloknak 29–31, vagy az észak-alföldiek 25 százaléka is.

Kitüntetett érdeklődésre tarthat számot a dolgozó fiatalok bérezése, tekintettel a szülői családtól való függetlenedés, az önálló egzisztencia megalapozása, a családalapítás, a gyerekvállalás és -nevelés távlatos vagy aktuális mozzanataira és követelményeire. A kérdés fontosságát más oldalról az elmúlt évtized tartós gazdasági válsága, az alacsony bérek, a magas infláció és megélhetési költségek, az oktatáshoz és a lakáshoz jutás jelentős piacosoódása, vagy a fejlett országok hasonló korú népességével való versenyképesség követelményének sokak által már közletről érzett kihívásai húzzák alá. És természetesen a bérezés által biztosított megélhetés egyéni (családi) és társadalmi közérzetet, de a rendszerváltás társadalmi-politikai legitimitását alakító hatásai sem mellékesek.

23. táblázat Az „állásban lévő” fiatalok megoszlása havi nettó bérük nagysága szerint munkajelleg-csoportonként (százalékban)

munkajelleg-csoport	ismeretlen	30.000 forintig	30.001–40.000 forint	40.001–50.000 forint	50.001–60.000 forint	60.001–90.000 forint	90.001 forint felett	összesen
vezető	9	11	22	22	20	4	11	100
értelmiségi	10	9	27	19	17	7	11	100
egyéb szellemi	9	17	20	21	20	9	5	100
önálló iparos, kereskedő	24	29	13	11	13	4	5	100
szakmunkás	8	28	26	19	14	3	2	100
betanított munkás	5	26	26	23	15	5	0	100

segédmunkás	2	46	30	15	5	1	1	100
mezőgazdasági								
fizikai	11	45	24	16	3	1	–	100
összesen	9	25	25	19	15	5	3	100

(N=3520)

A vizsgálat során a nettó bérek nagyságára kérdeztünk rá, melyre az érintett fiatalok közel egytizede (9%) nem válaszolt. A nem túl magas válaszmegtagadási arány persze árulkodó, hiszen ezzel a lehetőséggel főként a vállalkozók, az „iparosok, kereskedők” és a „mezőgazdasági önállóak” (24–26%), valamint a szellemi foglalkozásúak (9-10%) éltek, vagyis azok, akik általában nem a legrosszabb keresetűek közé tartoznak.

A bérezés szerkezetére az alacsony keresetűek túlsúlya nyomja rá a bélyegét. Kijelentésünket a KSH létminimum számításaira alapozzuk – ez olyan értékösszeget jelöl, amely biztosítja a folyamatos életvitellel kapcsolatos szerény szükségletek kielégítését –, melynek egy főre eső havi összege 2000-ben háztartástípustól függően 20 és 33 ezer forintos sávban szóródott. Ha megelégszünk a sáv adta viszonyítással és nem ragaszkodunk pontosan forintbeli összeghez – amit a bevallások pontatlanságán túl, sok más mellett az is indokol, hogy a létminimumot 10, de akár 20 ezer forinttal meghaladó összeg is legfeljebb némileg jobb étkezést és a számlák kifizetése miatti kevesebb idegeskedést képes csak biztosítani, de életminőségbeli javítást vagy a lakáshitelhez jutást nem –, akkor a havi 30 ezer forintig keresőket egyértelműen a létminimum, a 40 ezerig keresőket pedig a létminimum által közvetlenül érintettek zónájába sorolhatjuk. E szerint a „dolgozó” fiatalok durván egynegyede a létminimum körüli, további egynegyede pedig azt legfeljebb 10 ezer forinttal meghaladó összeget visz haza havonta. Ennél 5–10 ezer forinttal jobban keres a fiatalok egyötöde (19%), és további 15–20 ezerrel többet, vagyis 50 és 60 ezer forint között hetedük (15%). A „jól”, havi 60 ezer forintnál többet keresők aránya az egytized alatt marad (8%).

A bérek munkajelleg-csoportonkénti szerkezete egyfelől jelentős polarizáltságot, másfelől nagyfokú kiegyenlítettséget mutat. A polarizáltságra a „segédmunkások” és a „mezőgazdasági fizikaiak”, illetve az „értelmiségiek” a példa, amennyiben az előbbiek közel fele (45-46%) keres havi 30 ezer forint alatt, míg ez az arány az „értelmiségiek” körében nem éri el az egytizedet (9%) sem. És fordítva, az „értelmiségiként” foglalkoztatottak közel egyötöde (18%) havonta 60 ezer forintnál többet visz haza, a „segédmunkásoknak” vagy a „mezőgazdasági fizikaiaknak” ezt csupán 1-2 százaléka mondhatja el magáról, de még azt sem sokan, hogy 40 ezer forintnál többet keresnek. Vagyis a „segédmunkásként” és „mezőgazdasági fizikaiként” dolgozó fiatalok döntő részének (60–75%) a havi bérei a létminimum körüli és közeli – havi 40 ezer forint alatti – sávban sűrűsödnek.

A nagyfokú kiegyenlítődést pedig egyrészt az mutatja, hogy az előbbiekben a „jobban” keresőként idézett „értelmiségiek” negyede (27%) csakúgy a létminimum közeli (30–40 ezer ft) sávban keres, mint a „szak”- vagy a „betanított munkásoké” (26%). Másrészt szembeötlő, hogy a szellemi foglalkozásokon belül az „egyéb szellemiek” kereseti szerkezete nagyon hasonló az „értelmiségiekéhez”, mint ahogy a fizikaikon belül a „betanított munkásoké sem tér el számottevően a „szakmunkásokétól”.

A nettó bérek nemenként is jelentős szerkezeti eltérést mutatnak. Ugyanis a létminimum körül (30 ezer forint alatt) jóval több nő keres (31%), mint férfi (20%), és bár a „legjobban fizetettek” 90 ezer forint feletti sávjában nincs léptékbeli eltérés a két nem között – a nők 6, a férfiak 9 százalékaról van szó –, a „segédmunkásként” és „mezőgazdasági fizikaiként” „viszonylag jól”, az 50-60 ezer forint között keresők esetében a férfiak előnye (18%) vitathatatlan a nőkkel szemben (10%).

A területi és településtípusbeli különbségek szintén számottevőek. Ezek közül itt a regionális eltéréseket mutatjuk be, melyek a hazai munkaerőpiac nagyfokú szegmentáltságára hívják fel

a figyelmet. Arra, hogy a budapesti, a nyugat- és közép-dunántúli munkaerőpiacok munkaerő-kereslete és bérezési kínálata karakterisztikusan más mint a dél-dunántúli, az észak- és dél-alföldi és az észak-magyarországi régióké. E szempontból talán az a legszembeötlőbb – lásd az alábbi táblát –, hogy ez utóbbi régiók munkaerőpiacai

24. táblázat Az „állásban lévő” fiatalok megoszlása nettó bérük nagysága szerint regionális bontásban (százalékban)

régió	ismeretlen	30.000 forintig	30.001–40.000 forint	40.001–50.000 forint	50.001–60.000 forint	60.001–90.000 forint	90.001 forint felett	összesen
Budapest	18	15	15	19	19	9	6	100
Közép-Magyarország	10	20	22	22	19	7	1	100
Közép-Dunántúl	14	17	24	22	16	4	3	100
Nyugat-Dunántúl	9	21	20	20	21	5	5	100
Dél-Dunántúl	8	35	33	13	8	1	4	100
Észak-Magyarország	9	32	23	21	11	3	1	100
Észak-Alföld	9	32	30	16	10	3	3	100
Dél-Alföld	9	31	27	16	12	3	2	100
Összesen	11	25	24	19	15	5	3	100

(N=3672)

A fenti értelemben használt létminimum körüli és közeli bérek köré szerveződnek. Ugyanis az ezekben a régiókban élő és elhelyezkedő fiatalok durván harmada (31–35%) havi 30 ezer forint alatti, további negyede-harmada (23–33%) pedig 30–40 ezer forint közötti összeget visz haza. Összességében tehát Észak-Magyarországon a fiatalok több mint a fele (54%), Dél- és Észak-Alföldön háromötöde (58–62%), Dél-Dunántúlon pedig már kétharmada (67%) keres 40 ezer forintnál kevesebbet.

Nézzük most meg, hogy a fiatalok mennyire elégedettek a bérekkel, továbbá, hogy ezek milyen tartalékolási-felhalmozási és megélhetési lehetőségeket biztosítanak számukra.

Ami az előbbit illeti, a fiatal munkavállalók, a munkahelyi körülmények és feltételek – például a munka önállósága, érdekessége, a munkaidő beosztása, a szakmai előrelépés – közül legkevésbé a fizetésükkel elégedettek. Ez azt jelenti, hogy amíg „nagyon elégedett” alig van köztük (3%), és az „elégedettek” aránya egynegyednyi (23%), addig az „elégedetlenek” (26%) és a „nagyon elégedetlenek” (8%) összesített súlya eléri az egyharmadot. Köztük csaknem kétötödnyi (37%) fiatalhelyezkedik el, aki ugyan nem mondja azt sem, hogy elégedett a fizetésével, de ennek ellenkezőjét sem állítja határozottan.

Az előbbieken jelzett bérezési sávok vízválasztó jellegére utal, hogy a „nagyon elégedetlenek” kétötöde (42%) létminimum körül (30 ezer forint alatt), illetve háromnegyede 40 ezer forint alatt keres. Az „elégedetlenek” körében kisebb arányokkal, de hasonló a helyzet: egyharmaduk 30 ezer, illetőleg közel kétharmada (63%) 40 ezer forintnál kevesebb bért visz haza. A 40–50 ezer forint körüli havi kereset átlagos elégedettségi-elégedetlenségi megoszlást mutat, és csak 50 ezer forint feletti nettó bérnél kezd határozottan nőni az elégedettek aránya.

Figyelemre méltó, hogy a „nagyon elégedetlenek” közt az „értelmiségiek” és az „egyéb szellemiek” némileg felülreprezentáltak – az érintettek harmadát teszik ki –, jelezvén az e foglalkozásokban elérhető bérek számottevő szóródását. A másik végletet jelentő „nagyon elégedettek” közt viszont az „egyéb szellemiek” felülreprezentáltsága (33%) mutatható ki.

Az „állásban lévő” fiatalok magas tartalékolási és felhalmozási hajlandóságról adtak számot. Az érintettek hatoda (17%) azt állította, hogy „rendszeresen”, közel fele (47%) pedig azt,

hogy „esetenként” félretesz pénzt ő, illetve a családja. Ezzel szemben mintegy harmaduk (32%) arról számolt be, hogy „nem tudnak” tartalékolni, ami esetükben hihető is, hiszen háromötödük havi 40 ezer forintnál kevesebbet keres. Vagyis a havi bérek függvényében a tartalékolási–felhalmozási szokások karakterisztikusan eltérnek egymástól. A havi 40 ezer forint alatti keresetekenél az átlagnál magasabb (36–42%) a tartalékolni „nem tudók”, átlagos (44–47%) az „esetenként”, és átlag alatti (9–13%) a „rendszeresen” takarékoskodók aránya. A 40–50 ezer forintos sávban némi elmozdulás érzékelhető az „esetenként” félretenni tudók irányába (52%), de nem csökken jelentősen a takarékoskodni „nem tudók”, és nem nő a „rendszeresen” tartalékolók aránya. 50 ezer forint feletti havi béreknél érzékelhető számottevőbb csökkenés a tartalékolni „nem tudók” súlyában (23%), de még itt is részben a csak „esetenként” félretenni tudók aránya nő (54%). Fordulópontot a 60 ezer forint feletti sávban regisztrálhatunk, ahol az érintettek harmada–fele „rendszeresen” és közel kétötöde (37–38%) „esetenként” takarékoskodik. Hangsúlyoznánk, hogy itt csupán a tartalékolási és a felhalmozási hajlandóságról és annak rendszerességéről tudunk némi számot adni, a takarékoskodás nagyságrendjéről, vagy annak a távlatos egyéni–családi törekvések (pl.: lakás, gépkocsi, bútor) realizálásában betöltött tényleges szerepéről nem. Ezt azért is tartjuk említésre méltónak, mert a havi 30 vagy 40 ezret keresők takarékoskodása – bármilyen sokan is törekszenek közülük erre – merőben más léptékű, mint 60 vagy 90 ezer felett keresőké. És, hogy még bizonytalanabbak legyünk: így arról sem alkothatunk képet, hogy a 60 ezer forint felett kereső kisebbség magas tartalékolási hajlandósága például mennyire elég az önálló lakás megszerzésének időbeli rövidítésére, vagy egyáltalán hitelképessége megalapozására. Óvatosságunk még érthetőbbé válik, ha figyelembe vesszük, hogy a fiatalok kétötödének (43%) a bevallása szerint az elmúlt évben előfordult a családjukban az, hogy a hónap végére elfogyott a pénzük. Bár ez az állapot a fenti értelemben használt létminimum körül keresők körében gyakoribb az átlagosnál (54%), elgondolkodtató, hogy még az ezekhez képest „jól”, havi 50–60 ezer forintot keresők kétötödénél is előfordult. Hasonlóképpen elgondolkodtató, hogy a pénz az „értelmiségiek” harmadánál (35%), az „egyéb szellemiek” kétötödénél, vagy a „szakmunkások” 44 százalékánál csakúgy többször elfogyott a hó vége előtt, mint a „betanított munkások” felénél (49%) és a „segédmunkások” háromötödénél (62%). És persze az is, hogy a havi bevételek idő előtti elfogyása az érintett fiatalok családjai közel felénél havi–kéthavi gyakorisággal ismétlődött, ami már állandósult gazdálkodási–megélhetési zavarokra utaló jel.

A háztartások gazdálkodását–megélhetését érintő fenti adatokat más oldalról

25. táblázat Az „állásban lévők” megoszlása anyagi helyzetük megítélése szerint munkajelleg-csoportonként (százalékban)

munkajelleg-csoport	ismeretlen	gondok nélkül élünk	beosztással jól kijövünk	éppen hogy kijövünk a jövedelemből	hónapról hónapra anyagi gondjaink vannak	nélkü-lözések között élünk	összesen
vezető	–	20	51	27	–	2	100
értelmiségi	1	10	52	32	4	2	100
egyéb szellemi	2	4	50	36	7	1	100
önálló iparos, kereskedő	1	10	55	25	7	2	100
szakmunkás	2	4	40	44	9	2	100
betanított munkás	2	2	38	45	11	2	100
segédmunkás	2	4	25	41	21	7	100
mezőgazdasági							
fizikai	–	4	34	42	15	5	100
összesen	1	5	43	40	9	2	100

(N=3482)

Az anyagi helyzet megítélése vonatkozó vélemények is alátámasztják. Adataink tanúsága szerint – lásd a fenti táblázatot – durván a „dolgozó” fiatalok kétötöde (43%) látja úgy, hogy családjá anyagi helyzetét a „beosztással jól kijövünk” jelentéssel, és egy másik kétötöde, hogy az „éppen hogy kijövünk” kijelentéssel lehetne leginkább jellemezni, vagy a valósághoz legközelebb állónak tekinteni.

Az első, a „beosztással jól kijövünk vélekedés, ha nem is jómódot, de a háztartás egyes tagjainak és a háztartás egészének törekvéseihez és igényeihez képest viszonylagos egyensúlyi helyzetet, kielégítettséget és talán némi elégedettséget látszik sugallni. A viszonylagosságot azért hangsúlyoznánk, mert bár a havi 50 ezer forintnál jobban keresők körében haladja csak meg az átlagot az így vélekedők aránya (51–61%), a 30 ezer forint alatt, illetve a 30–40 ezer forint közt keresőknek több mint az egyharmada (36%) szintén ezt a kijelentést tartja családjá anyagi helyzetére jellemzőnek. Már pedig, ha a létminimum körül keresők is az átalagtól alig elmaradva tartják megélhetési körülményeikre igaznak a „beosztással jól kijövünk” kijelentést, akkor ezen nem felesleges elgondolkodni. Magyarázatul szolgálhat ehhez például egy olyan megközelítés, amelynek során az érintettek jövedelmüket és megélhetésüket a hozzájuk hasonlóan rosszul vagy még rosszabbul keresőkhez és élőkhez viszonyítják, ami alkalmasint egyesekben (egyes csoportokban) a viszonylagos jólét és/vagy megelégedettség érzetét keltheti. Aztán nem kizárható, hogy bizonyos térségekben élők, társadalmi csoportokba tartozók stb. számára a gyökeresen megváltozott körülmények új kihívásai nem jutottak el, vagy ha igen, döntően negatív következményei, így arra inadekvátan reagálnak: igényeik alacsony szintjéhez és félelmeikhez igazodva viszonyítanak, netán szükségleteik visszafogásával válaszolnak. Akárhogy is van, a gondot nem abban látjuk, hogy az érintettek olyan keresetek kapcsán is viszonylagos „jólétről” vélekednek, melyeket „objektívebb” megközelítések – például a KSH létminimum számításai – alacsonynak minősítenek, hanem abban, hogy ezek a jövedelmek valóban nem elégségesek egy európai mércével mért „átlagos”, és így némileg is versenyképes egyéni–családi újratermelődé finanszírozásához. Következésképpen, ami ebben az összefüggésben aktuál-politikailag talán nagyon is öröndetesnek, kíváncsnak tűnik – vagyis a rosszul keresők és az alacsony életművön élők egy részének kinyilvánított elégedettsége helyzetével – az hosszabb távon társadalmilag nagyon is aggályos. Ugyanis e társadalmi csoportokból láthatóan hiányzik – alacsony szintű, lefojtott stb. – az a feszűltég, amely az egyéni és a családi törekvéseket mozgatná, ösztönözné (motiválná), azoknak érzelmét és célt adhatna.

Az „állásban lévők” másik kétötöde úgy látja, hogy az ő és családjá anyagi helyzetét az „éppen hogy kijövünk a jövedelműnkéből” kijelentéssel lehet legjobban jellemzi. Ez az egyik hónapról a másikra élés finomabb megfogalmazása, mely állapottól láthatóan egyetlen foglalkozási réteg és jövedelmi csoport sem mentes. Így az „értelmiségiek” és az „egyéb szellemiek” harmada (32–36%) csakúgy ezt állítja, mint ahogy a „jól” keresőnek számító 50–60 ezer forint jövedelemmel rendelkező fiatalok 36 százaléka is.

E két domináns csoport mellett a pólusokon elhelyezkedő, vagyis ezeknél jobban, illetve rosszabbul élők aránya nem túl magas. Egyfelől a „dolgozó” fiataloknak mindössze 5 százaléka véli úgy, hogy ő és családjá „gondok nélkül él”. Másfelől ennek a dupláját teszik ki azok, akiknek „hónapról hónapra anyagi gondjaink vannak” (9%), továbbá, akik kimondottan „nélkülözések között élnek” (2%). Az előbbieket döntően a havi 50 ezer forint felett keresők és a szellemi foglalkozásúak, valamint az önálló iparosok és szakmunkások köréből kerülnek ki. Az utóbbiak zöme viszont a havi 40 ezer forint alatti keresők, valamint a fizikai foglalkozásúak közül rekrutálódnak.

Azt, hogy a saját és családjuk anyagi helyzetét eltérően minősítő csoportok közt a megélhetés tekintetében milyen valóságos különbségek lehetnek vagy vannak, megpróbáljuk egy

életminőségre utaló „mutatóval” érzékeltetni.

26. táblázat A családjuk anyagi helyzetét eltérő módon megítélő fiatalok megoszlása aszerint, hogy 2000-ben voltak-e üdülni (százalékban)

volt-e 2000-ben üdülni	gondok nélkül élünk	beosztással jól kijövünk	éppen hogy kijövünk jövedelmünkéből	hónapról hónapra anyagi gondjaink vannak	nélkülözések között élünk	összesen
volt	61	50	32	21	25	40
nem volt	39	50	68	78	75	60
összesen	100	100	100	100	100	100

N=8000

Úgy gondoljuk, hogy erre alkalmas annak a tisztázása, hogy a kérdezett az adott évben volt-e üdülni, ugyanis az éves szabadság egészének vagy egy részének ily módon történő eltöltése általánosan elfogadottá válván hazánkban, betekintést enged e szokásnak való megfelelés (presztízs-fogyasztás) jövedelmi és preferenciális viszonyaiba és lehetőségeibe.

Adataink szerint – lásd a fenti táblázatot – a magukat különféle anyagi helyzetűnek minősítő csoportok fenti értelemben vett életminőségében valóban jelentős, ha úgy tetszik, léptékbeli eltérések mutathatók ki. Léptékbeli eltérés, hogy amíg a magukat „gondtalanul élőknek” tartók háromötöde (61%) volt üdülni a vizsgálat évében, addig a „beosztással jól kijövőknek” csak a fele (50%), a jövedelmükből „éppen hogy kijövőknek” a harmada (32%), a „hónapról hónapra anyagi gondokkal” küszködőknek pedig már csupán ötöde (21%).

Az adatokból nem csupán az érdemel figyelmet, hogy a magukat „szegénynek” (a „havi anyagi gondokkal” bajlódók) és a „gazdagnak” (a „gond nélkül élők”) minősítettek között háromszoros különbség van az üdülni arányában, hanem az is, hogy már a „beosztással jól kijövő” családok fele sem engedhette meg magának az üdülés „luxusát”. Ezt a tényt az e besorolási csoport kapcsán vázolt problémákkal összefüggésben hangsúlyoznánk, amikor is felvetettük a náluk szegényebbekhez való viszonyítás, az igények önkorlátozásának, sőt az igénytelenségnek a jelenlétét is véleményük formálásában. Mindenesetre az adatok megerősíteni látszanak ezt. Ugyanis az önmaguk anyagi helyzetét a „beosztással jól kijövünk” kijelentéssel jellemzők egy része sokkal inkább a hazai alacsony bérek, életnívó, elbocsátási félelmek és a visszafogott igények szorításában vélekedett így, semmint a megnövekedett és igényesedő munkaerő-piaci követelmények, vagy az ezekre való felkészülést biztosítani képes intézmények piacosodásának és jelentős drágulásának figyelembe vételéből kiindulva.

Jeleznénk, hogy az életmódnak ez az eleme társadalmi rétegenként hasonló különbségeket mutat, mint azt az előbbiekben az anyagi helyzet önbesorolása szerinti minősítésénél láttuk. Itt az „értelmiségiek” vezetik a sort a maguk 65 százalékos arányával, őket az „egyéb szellemiek” (52%) és a „szakmunkások” (29%) követik, majd a sort a „betanított” (29% és „segédmunkások” (21%) zárják. Az egyes foglalkozási csoportok közti eltérések minden önbesorolási kategória esetében ilyen karakterisztikusnak; vagyis az „értelmiségiek” vagy az „egyéb szellemiek” kevésbé kedvező megélhetés mellett is jelentősen magasabb arányban mennek el nyaralni, mint a szak-, betanított vagy segédmunkások.

A munkavállalás kapcsán röviden foglalkoznunk kell a lakó- és munkahely egybeesésének avagy elkülönülésének, ismertebb nevén az ingázás jelenségével. Köztudott, hogy az ingázás az államszocializmus ún. extenzív iparosítása idejétől vált tömegjelenséggé hazánkban, amikor is az érintettek többsége naponta tette meg az utat lakóhelye és munkahelye között oda-vissza, nem kevesen azonban heti gyakorisággal, vagy még ritkábban találkoztak családjukkal. E társadalmi jelenség ellentmondásossága és problémái annak megjelenésével egyidőben felszínre kerültek és sok vitát váltottak ki. Előnyei közt tartották számon azt, hogy

ezek az emberek elhagyhatták az őstermelést, a mezőgazdaságot (mobillá váltak), és olyan ágazatokban és körülmények között nyertek alkalmazást, melyek nekik biztos havi pénzbeli keresetet, beteg- és nyugdíjbiztosítást, heti szabadnapokat, éves szabadságot stb. nyújtottak. Ezek az előző alkalmaztatási viszonyaikhoz képest vitathatatlan minőségi előrelépést jelentettek, hiszen sokaknak addig nem volt nyugdíjbiztosításuk, naturáliában számított „munkaegységért” dolgoztak, vagy ezt reziduális elv alapján utólag, vagyis az év végén kapták meg, ha volt mit szétosztani. Hátrányai közé sorolták azonban azt, hogy ezek a zömében falusi emberek kénytelenek voltak elhagyni lakóhelyüket a munkavállalás kedvéért, továbbá, hogy emiatt – a városokban lakó segéd-, betanított vagy szakmunkás kollégáikhoz viszonyítva – számukra két-három órával több időt vett naponta igénybe munkaviszonyuk realizálása. Annnyival többet, amennyit a napi bejárás és visszautazás időben igényelt. Tekintettel arra, hogy a többműszakos beosztás okán sokan hajnalban keltek vagy éjszaka értek haza, illetve a közlekedési eszközök nem mindig alkalmazkodtak a műszakkezdéshez vagy – záráshoz – és emiatt alkalmasint rövidebb-hosszabb „holtidők” keletkeztek, melyek hasznos és kultúrált eltöltéséhez hiányoztak a feltételek – az ingázó életforma sokak számára a zsúfolt, füstös, bűdös ingázókat szállító járatokkal, fáradt, kialvatlan, a pályaudvarokra siető vagy azok környékén éppen ódöngő, a restikben iszogató emberek képével azonosítódott. És persze azzal, hogy ezek az emberek napi nyolc órában munkások, a faluba történő visszatérés után pedig mezőgazdasági tevékenységet végző háztájiak voltak, akiknek részben „életelemük” maradt ez utóbbi tevékenység, melytől úgymond még nem tudtak elszakadni, részben pedig a rosszul fizetett ipari bér munka kiegészítésének az eszköze. „Félproletárok” maradtak, akik életüket többféle megélhetési forrás köré voltak kénytelenek szervezni, mely állapot jellemző lehetett egyes egyénekre is, de bizonyos családokra is. Egyénekre, akik szinte napi rendszerességgel reggel 6-tól 2-ig ipari munkások, a hazaérés után pedig estig mezőgazdasági termelők lettek, és családokra, ahol a heti ingázó férj jelenítette meg a bér munkást, és a faluban élő feleség (és szülők, gyerekek) a mezőgazdasági kistermelőt. Persze a heti ingázó férfiak is részt vettek a kistermelésben, de csak a hétvégeken, a szabadság alatt, illetve a mezőgazdasági csúcsmunkák idején. Ezen csoportok kapcsán olyan problémákat feszegettek az írók, szociográfusok és szociológusok, mint a családok szétszakítottasága, a válások növekedése, a munkásszállások leírhatatlan állapota, a „fekete vonatok”, a bűnözés, vagy az iszákosság terjedése.

Egyszóval az „ingázó” kapcsán egy, a munkája után mozgó sajátos státuszú (félíg munkás – félíg paraszt), megélhetését többféle erőforrás köré szervező („több lábon állás”), pénzbeli jövedelmeit alkalmasint naturális önellátással kiegészíteni képes és hajlandó, sajátos életvitelt és „önkiszákmányoló” életmódot folytató „társadalmi lény” államszocializmusbeli képe merül fel. Kérdés tehát, hogy a magyar társadalom a rendszerváltás után a gazdaság piacosodásával meghaladta-e a tömeges ingázás társadalmi előfordulását, illetve túllépett-e az ezt korábban jellemző megélhetés-szervezési formákon, életviteleken és életmódokon vagy sem?

Ami az első kérdést illeti, adataink tanúsága szerint – lásd az alábbi táblázatot – a munkavállaló fiatalok közt nagyon magas az ingázók aránya, hiszen súlyuk csaknem eléri az 50 százalékot (46%). Ezen belül többségük (38%) naponta utazik lakó- és munkahelye között, 5 százalékuk ennél ritkábban és 3 százalékuk külföldön dolgozott a kérdés idején. Az adatok a napi ingázók dominanciáját és a heti vagy ennél ritkábban ingázók alacsony arányát mutatják.

27. táblázat Az „állásban lévők” megoszlása aszerint, hogy ingáznak-e lakó- és munkahelyük között településtípusonkénti bontásban (százalékban)

ingázik-e, illetve az ingázás módja	Budapest	megyeszékhely	egyéb város	község	összesen
naponta ingázik 50 km-en belül	19	8	26	57	33

naponta ingázik 50 km-en kívül	2	3	4	7	5
hetente ingázik	1	1	2	4	2
kéthetente ingázik	–	1	2	1	1
havonta vagy ritkábban ingázik	0	1	2	1	1
külföldön dolgozik	11	2	3	1	3
nem ingázik	67	85	61	29	55
összesen	100	100	100	100	100

N=3499

Az ingázás tekintetében természetesen településtípusonként jelentős különbségek vannak. Legkevesbé a megyeszékhelyeken élők ingáznak, miután több mint négyötödük (85%) ugyanazon a településen dolgozik, mint ahol lakik. E települések az elmúlt 30–40 évben váltak ipari, kulturális, szolgáltató és lakóhelyi központokká, vagyis e tekintetben kiemelkedően környezetükből zömük számottevő védettséget nyújtott lakóinak a tömeges munkanélküliséggel szemben. Sőt, a környező településekre is kiterjeszthette a védettséget, amit jelez, hogy a megyeszékhelyek máig ingázási célpontok maradtak. Mindenesetre „kiemelt” munkaerő-piaci szigetekként működnek tágabb vonzáskörzetükben, ily módon e településeken lakók zömének ők kínálnak munkaalkalmat.

Az ingázás tekintetében a főváros az „egyéb városokhoz” nagyon hasonló helyzetűnek tűnik, amennyiben a helyben élők és dolgozók aránya mindkét településtípusban sorrendben 67, illetve 61 százalék. Az aránybeli hasonlóság mögött azonban eltérő okok húzódnak meg. Budapest, amely egy hatalmas munkaerő-piaci vonzáskörzet központja, egyben azért ingázókat kibocsátó település is, mert a rendszerváltás utáni beruházásoknak csak részben volt ő maga a célpontja, azok részben a nálánál jobb beruházási és adózási kondíciókat biztosító elővárosokban és falvakban realizálódtak.²⁸ E beruházások joggal alapoztak a fővárosban élő szakemberekre, hiszen azon túl, hogy az elővárosok jól és gyorsan elérhetők Budapestről tömegközlekedési eszközökkel is, a főként külföldiek által működtetett cégek vonzó és versenyképes béreket és fizetéseket is kínáltak a fővárosban lakóknak. Az egyharmadnyi fővárosi ingázóknak azonban csak egy része tartozik ide, egy másik, kisebb része (11%) külföldi munkavállalása okán került az ingázók közé. Láthatóan Budapest helye e vonatkozásban is kitüntetett, tekintettel más településtípusokhoz képesti domináns kibocsátó szerepére a külföldi munkaerőpiacokat illetően.

Az egyéb városok magas, mintegy kétötödnyi ingázási aránya e településtípus fővárosénál és a megyeszékhelyekénél kisebb munkaerő-piaci keresletével függ össze, ezért itt a lakosság egy része kénytelen lakóhelyétől távolabb munkát vállalni. Városonként természetesen akár léptékbeli eltérések is lehetnek az ingázók arányában, annál is inkább, mivel az elmúlt évtizedben jelentős számú olyan települést avattak várossá, melyek iparosodottságához, urbanizáltságához, vagy munkaerő-piaci súlyához (vonzásához) kétségek férnek. E városnak minősített települések egy része tehát ténylegesen hasonló súllyal munkaerő-kibocsátó lehet, mint a körzetükben elhelyezkedő falvak.

Mint az adatok is mutatják, a községekben teljesen megfordul a helyben lakók és -dolgozók, valamint az ingázók arány. Itt az előbbieket kerülnek kisebbségbe (29%), és az ingázók túlsúlyba (71%). Ez azt jelenti, hogy a fiatal falusi munkavállalók többségének ebbeli állapota

²⁸ Kovács Zoltán: „Urbanizáció és városi közösségek a harmadik évezred küszöbén” *Belügyi Szemle* 2001. 7-8. sz. 32-47. p.

Belinczay Erzsébet: „Fékezzük-e a települések terjeszkedését?” *Belügyi Szemle* 2001. 7-8. sz. 48-55. p.

nem változott meg a szülő generációhoz képest: a „szervezett” munkaerőpiacra történő bekerülésükért ők is az ingázók sajátos életvitelével és életmódjával „fizetnek”. Ez alól egyetlen foglalkozási csoport sem képez kivételt. A községekben élő „értelmiségiek” 60, vagy az „egyéb szellemiek” 75 százaléka csakúgy lakóhelyén kívül vállal munkát, mint ahogy a „szakmunkások” 75, vagy a „betanított munkások” több mint 80 százaléka. Az ingázás – mint látható – zömük esetében bejárást, elsősorban is 50 kilométeren belüli napi kétszeri utazást jelent.

Az ingázás regionálisan is jelentős eltéréseket mutat, melyek közül most két ingázó térségre hívnánk fel a figyelmet. Az első Közép-Magyarország, egy hagyományosan ingázó régió – az eljáró fiatalok aránya megközelíti a héttizedet (69%) –, ahol a főváros vonzása a mindig is sokaknak kínált (kedvező) munkaalkalmat. Időközben a főváros lakossága csökkent az innen az elővárosokba történt kiköltözés okán, ami tovább növelheti az ingázók arányát. A kedvező munkaalkalmak továbbá kibővültek az elővárosokbeli befektetésekkel. A másik Nyugat-Dunántúl, ahol az ingázók súlya eléri a hattizedet (61%). Úgy látjuk, hogy ebben a régióban a külföldi beruházások nyomán ugrott meg az ingázás, ugyanis jó néhány multinacionális cég, az addigi hazai gyakorlattól eltérően nem városban vagy kisebb vonzáskörzetben, hanem nagyobb térségben gondolkodott a leendő munkaerő toborzásának tervezésekor. A nagyobb térség 50–60 kilométeres rádiust jelent, ami például egy győri beruházás esetében akár a szomszéd megye székhelyét is elérhette (Tatabánya), a maga számára tényleges munkaerőpiacnak tekintve azt. Ez a tervezés jelentős ingázóval számolt, és a beruházásokat követően az érintett üzemek valóban 50–60 kilométeres körzetből szállítják a munkásaikat a műszakkezdésre lakóhelyükről, majd annak befejeztével haza. Ha ezt egybevetjük a fővárosi ingázásról elmondottakkal, akkor egyértelmű, hogy a hazánkban megtelepedett külföldi termelők által meghonosított üzemszervezési és munkaerő-felhasználási módok jelentős ingázással számoltak és számolnak. Következésképpen a rendszerváltást követően az ingázás a fiatal munkavállalók körében tömeges maradt, és ezen állapot tartós fennmaradása várható.

Arra a kérdésre, hogy a rendszerváltás utáni ingázás képes-e meghaladni az államszocializmusra jellemző megélhetés-szervezési formákat, életviteleket és életmódot, nem lehet egyértelmű „igennel” vagy „nemmel” válaszolni.

Részben azért, mert a lakóhelytől elváló munkavállalásnak merőben új formái alakultak ki és válnak „tömegessé”, nevezetesen a külföldi munkavállalás. Ez ugyan érinti a családtól való tartós különélés sokféle problémáját, azonban az új felhalmozási és karriertípusok megjelenése, vagy a családalapítás és gyermekvállalás idejének számottevő kitolódása, némileg oldani látszanak az ebből fakadó feszültségeket.

Részben azért, mert az elővárosi menedzser-ingázás új jelenség társadalmunkban, és más a „tartalma”, mint a munkásingázásnak.

Részben azért, mert a helyben dolgozók és a bejárók kereseteinek szerkezete eltér egymástól, mégpedig az utóbbiak előnyére. Példaként most a községekben élő fiatalokra hivatkoznánk, ugyanis, amíg a helyben munkát vállalók fele (52%) keres havonta 30 ezer forintnál kevesebbet, addig az ingázók között az ilyen rosszul fizetettek aránya „csupán” 23 százalék. Ha a havi kereset határát 10 ezer forintra emeljük, akkor ugyan némileg csökken a falvakban dolgozók (74%) hátránya az onnan ingázókhoz (52%) képest, az irányzat azonban nem változik. Ez azt jelenti, hogy sokan ugyan 5, 10 vagy 20 ezer forintra többet keresnek bejáróként, mint a helyben dolgozók, ez a bérbeli előny azonban kiegyenlíthető, sőt hátránnyá is válhat, ha az utazási, étkezési stb. költségekre, vagy a várakozásokkal és a közlekedési eszközökön eltöltött időre, netán a rendszeres hajlani kelésre, egyáltalán az ingázó életmódra gondolunk. Persze sokaknak nincs választása, vagy bejár, vagy inaktív lesz. Mások szívesebben ingáznak, mert úgy gondolják, hogy ez a „világgal” való kapcsolatot, netán a kitörést jelenti számukra. Akárhogy is van, mégiscsak tény, hogy a havi 30–40 ezer forintot kereső falusi fiatalok fogyasztásukat növelendő, távlatos egyéni-családi terveiket (pl.

lakás) kielégítendő és életminőségüket javítandó, nem képesek nélkülözni a rendelkezésükre álló kiegészítő erőforrások működtetéséből származó bevételeket. Ez lehet egy konyhakert, lehet néhány baromfi vagy sertés, lehet egy fél hektár föld és lehet egy fűtés- vagy tévészerelő szakma, amellyel a hivatalos munkaidő után még lehet különmunkát vállalni. Másként fogalmazva: sok falusi fiatal továbbra is a szülőkéhez hasonlóan kénytelen a megélhetést többféle erőforrás köré szervezni, a pénzbeli bevételeit naturáliákkal kombinálni, és az ő „önkiszákmányoló” ingázó életmódjukat folytatni.

Földbirtokás, gazdálkodás és vállalkozás

Már a rendszerváltást megelőzően is jelentős értékkel bírtak azok az egyéni-családi erőforrások, amelyek működtetésével a korabeli „szervezett munkaerőpiacon” megszerzett jövedelmeket ki lehetett egészíteni, illetve számottevően növelni, vagy, amelyek alternatívát kínáltak a munkaerőpiac elhagyására, egy önálló egzisztencia megteremtése révén. Ilyen erőforrás szerepét betölthette egy keresett szakma, amellyel délután, este vagy hétvégeken külön munkát lehetett vállalni; valamilyen földterület (pl. házhely, kert, szőlő, háztáji, gyümölcsös), ahol mezőgazdasági termelést lehetett folytatni, ideértve bizonyos mennyiségű apróbb állat (baromfi, sertés) tartását is; egy nyaraló, vagy üdülőhelyi lakás, ahol nyáron vendégeket lehetett fogadni, vagy egy „jó” munkahely, amely a hivatalos munkaidő befejezését követően jól fizető pluszmunkát ajánlott dolgozóinak. A jelzett erőforrások, de természetesen mások is, ezeken túl lehetőséget kínáltak a „szervezett munkaerőpiac” részbeni vagy teljes elhagyására a nyolcvanas évektől, hiszen ekkor már „bérelni” lehetett kocsmákat, éttermeket, büféket, boltokat, üdülőhelyeken nyaranként maszek palacsintasütők működtek, sokan földiázásra adták fejüket, és persze épültek a háztáji „csirkegyárak”, liba- és pulykatelepek, kisebb hizlaldák.

Bár a rendszerváltás elvileg az államszocialista berendezkedéstől gyökeresen eltérő tulajdonviszonyokat, makro- és mikrogazdasági működési módokat ígért, amikor a magántulajdon visszaállításáról, a vállalkozások előtti politikai és jogi akadályok leépítéséről, a versenyről és a piacgazdaság kiépítéséről beszélt, ténylegesen ezek a víziók nagyon is konkrét tartalmakat hordoztak a lakosság többsége számára. Ugyanis miután a lakosság tömegesen részt vett a „második gazdaság” vázolt formáinak államszocializmusbeli működtetésében, számukra a vállalkozás vagy a piacgazdaság döntően a nyolcvanas évek háztájizó-gmka-kisvállalkozói világának a politikai, ideológiai, jogi és tulajdoni akadályoktól megtisztított, töretlen és sikeres folytatását, és kiteljesítését jelentette elsősorban. Például azt, hogy a használt bérleményt meg lehet szerezni saját tulajdonként valamilyen módon; hogy a felhalmozott tőkével növelni lehet a piaci részesedését, vagy más, jövedelmezőbb területeket lehet meghódítani; hogy azt, amit eddig a hivatalos munka után és mellett végzett valaki, mostantól „teljes állásban”, önálló vállalkozóként; de sokan pénz és más erőforrások hiányában továbbra is a „szervezett munkaerő-piaci” állás melletti „kisvállalkozás” megtartásában vagy növelésében gondolkodtak–gondolkodhattak.

Tekintettel arra, hogy a rendszerváltásnak a szociális piacgazdaság, és az ezzel adekvát társadalom gyors és sikeres kiépítésére vonatkozó politikai víziói és a gazdasági reálfolyamatok (pl. recesszió, piacvesztés, tőkehiány, tömeges munkanélküliség) között tartós meg nem felelés alakult ki, az új makrogazdasági viszonyok között jelentősen módosultak és átalakultak a vállalkozás lehetőségei, és így a lakosságnak a vállalkozásokat, a versenyt, a piacgazdaságot stb. illető korábbi elképzelései. Ezek közül itt három összefüggést emelnénk ki. Egyrészt azt, hogy egy furcsa ellentmondás alakult ki a politikai és jogi, valamint a reálfolyamatok között. Ugyanis miközben a politika eltüntette az akadályokat a vállalkozás szabadsága elől, addig a külső piacok összeomlása, a belsők jelentős zsugorodása, a magas kamatok okán most gazdasági, pénzügyi és kockázati akadályok nehezítették vagy hiúsították

meg a tömeges vállalkozási szándékokat. Másrészt azt, hogy viszonylag gyorsan világossá vált az érintettek számára a háztájizás és a mezőgazdasági kistermelés államszocializmusbeli működtetése, változatlan folytatásának a lehetetlensége. És nem csupán azért, mert a téeszék háztájit integráló, hitelező és segítő szerepe összezsugorodott vagy megszűnt, hanem azért is, mert a mezőgazdasági termelés e szegmense szinte azonnal piacosodván olyan pénzforgalmat igényelt, amelyet már nem lehetett a hivatalos gazdaságból származó – és reálértékben egyre csökkenő – bérekből és fizetésekből finanszírozni, mint korábban. Harmadrészt arra is felhívnánk a figyelmet, hogy a politikának a vállalkozások ösztönzésére, a privatizációra, a kárpótlásra, a vagyon-újraelosztásra stb. vonatkozó szándékai kezdetektől kapcsolódtak valamilyen módon a tömeges és tartós munkanélküliség kezelésének a problémájához is. Gondoljunk az „újrakezdési kölcsön” intézményére, amellyel a kilencvenes évek elején akkora kedvezményes hitelekhez juthattak a munkanélküliek, hogy az – némi saját erővel – valóban alapját képezhette egy vállalkozás elindításának. Miután ezt csak munkanélküliek igényelhették, az összeg és a vállalkozás csábítása akkora volt, hogy sokan ezért lettek „munkanélküliek”. A pénzügyi keretek pillanatok alatt kimerültek, de az is a történethez tartozik, hogy e kölcsönök nagy részét azóta sem tudták behajtani. Érdekes, sőt, alkalmasint abszurd, hogy a munkanélküliek vállalkozóvá válását segítő intézményt mind a mai napig működtetik akkora induló összeggel, amelyet egy közepesen kereső alkalmazott havonta hazavisz, és egy olyan gazdasági közegben, amelyben e vállalkozási próbálkozások eleve kudarcra vannak ítélve.

Hasonlóképpen politikai víziók kötődtek az „új földreform” földjuttatási intézményének, a munkanélküliséget is csökkentő hatásához, feltételezve, hogy az ismét magántulajdonba került területeken családi gazdaságok alakulnak ki, ahol nem csupán a tulajdonos, de a család más munkaképes korú tagjai is munkához jutnak. A reálfolyamatok – mint jeleztük – ezt a víziót sem támasztották alá, hiszen a rendszerváltást követő évtizedben a mezőgazdaságban hivatalosan foglalkoztatottak aránya jelentősen – mintegy 10 százalékponttal – visszaesett.

A vázoltak ismeretében aligha csodálkozhatunk azon, hogy a hazai vállalkozások egy jelentős részéhez – és az ezek alapját képező egyéni-családi erőforrásokhoz – napjainkban már sokkal inkább a „kényszervállalkozó”, illetve az „önfoglalkoztató” képe társul, semmint egy modern piaci társadalmat idéző innovatív, tőkeerős és európai mércével versenyképesnek minősíthető vállalkozásoké. A „kényszervállalkozás” nevében hordja a minőségét és a várható jövőjét, de az „önfoglalkoztató” kifejezésben is megkopott, avagy abból teljesen kikopott a sikeres vállalkozásra és a dinamikus fejlődésre utaló asszociáció. Az „önfoglalkoztatók” magas száma ma már egyértelműen a gazdasági „fejletlenség” mutatója az Európai Unióban, mint azt a Görögországra, Spanyolországra, Írországra stb. vonatkoztatva mondják, és ez hazánk esetében sincs másként. E termelési-foglalkoztatási formát ugyanakkor egyértelműen megkülönböztetik a fejlett gazdaságú országok vállalkozásaitól és azokkal semmilyen tekintetben sem tekintik egyenrangúnak, továbbá azok az elképzelések is szertefoszlottak, amelyek a munkanélküliség számottevő enyhítését, országos méretekben e gazdálkodási-foglalkoztatási formáktól várták.

Mindezeket azért bocsátottuk előre, hogy legyenek szempontjaink és kapaszkodóink azon egyéni-családi erőforrások megítélését illetően, melyekkel az általunk vizsgált fiatalok és családjaik rendelkeznek földterület vagy vállalkozások formájában.

Ami a földbirtoklást illeti, a 15-29 éves fiatalok egynegyede (26%) állította azt, hogy az ő, vagy a családja birtokában van megművelhető földterület: szántó, gyümölcsös, erdő vagy rét. Tény az is, hogy az „állásban lévő” fiatalok ugyanilyen arányban birtokolnak földterületet. Az inaktívak és munkanélküliek (pl. „háztartásbeliek és eltartottak”, „gyesen lévők”, „leszállékoltak”, „jövedelempótlósok”) csoportjai alig maradnak el ettől (22-25%), és csupán az „alkalmi munkások” (18%) körében regisztrálhatunk jóval alacsonyabb birtoklási arányt. Érdekes, hogy az átlagnál magasabb földtulajdonosi arányokat csak a tanuló fiatalok

között találunk, amennyiben a „szakmunkástanulók”, a „szakközépiskolások”, a „technikusok” és a „főiskolások” 29-36 százaléka állította családjáról, hogy birtokol földet. A földbirtoklás településtípusonként és regionálisan jelentős különbségeket mutat. Amíg a fővárosi fiatalok (és családjaik) körében 6 százaléknyi a tulajdonosok aránya, addig a megyeszékhelyeken 15, az egyéb városokban 25, a községekben pedig már 41 százalék. Hasonlóképpen számottevőek a regionális eltérések. Az egyik végpontot itt is a főváros jelenti (6%). Ehhez képest Közép- és Észak-Magyarországon már jelentősebb (20-22%) a birtokosok súlya. Nyugat-Dunántúlon eléri az átlagot (26%), majd Észak- és Dél-Alföldön megközelíti (31-32%) az egyharmadot. Ennél még magasabb Dél-Dunántúlon (35%), míg a másik pólust Közép-Dunántúl jeleníti meg a maga kétötödnyi arányával.

Mielőtt ítéletet mondanánk a földtulajdonlás nagyságrendjéből kiindulva a fiatalok ezen erőforrásokhoz való hozzáférését illetően, vessünk egy pillantást a földterületek nagyságára is. Mint az alábbi táblázat tanúsítja, a földtulajdonok fele (52%) az egy hektárt sem éri el, további egyötöde (22%) ennél nagyobb, de két hektár alatti, illetve további egytizede (11%) ezen nagyság és öt hektár közötti. Vagyis az összes földtulajdon háromnegyede (74%) kettő hektár alatti birtok, és ha a felső birtokhatárt öt hektárra emeljük, úgy az összes birtok csaknem kilenc-tizedéről (86%) beszélünk. Ezzel szemben igazán jelentős földtulajdont alig találunk: ha az ötven hektár felettieket tekintjük annak, akkor a birtokok durván 2, ha a húsz hektár felettiekét, akkor durván 4 százaléka sorolható ide.

28. táblázat A földtulajdonnal rendelkezők megoszlása a földterületek nagysága szerint regionális bontásban (százalékban)

régió	egy hektár alatt	1-2 hektár	3-5 hektár	6-10 hektár	11-20 hektár	21-50 hektár	51 hektár felett	Összesen
Budapest	63	14	4	10	-	-	10	100
Közép-Magyarország	68	19	4	5	2	2	-	100
Közép-Dunántúl	55	20	13	6	3	2	2	100
Nyugat-Dunántúl	63	16	8	6	2	2	2	100
Dél-Dunántúl	53	20	10	7	3	5	2	100
Észak-Magyarország	56	22	10	6	4	1	1	100
Észak-Alföld	39	28	16	7	7	2	1	100
Dél-Alföld	45	27	14	9	3	1	0	100
Összesen	52	22	113	7	4	2	2	100

N=2036)

Amennyiben tehát e két adathalmazt egymásra vetítjük, akkor a fiatalok kapcsán is a hazai agrár-fejlődés és tulajdonlás „furcsa” sajátosságára bukkanunk. A földbirtoklás nagyságrendje, amely európai mértékkel átlagosan (26%) is magasnak minősíthető, de amely a hagyományosan mezőgazdasági régiókban eléri a 30-40 százalék közti értéket, egy, ha kissé idejétmúlt, de jelentős létszámú „földbirtokos osztályról” ad hírt. A földterületek megoszlásából azonban az derül ki, hogy ezek döntő része legfeljebb akkora, amely az érintett család-háztartások alapvető élelmiszerekkel (pl. zöldség, burgonya, káposzta, baromfi) való részleges ellátást képes biztosítani, arra azonban alkalmatlan, hogy kizárólag erre az erőforrásra egy család megélhetését alapozni lehessen. Innen tekintve a legújabb „földreform”

modern vállalkozásokat és piacgazdaságot kiépíteni szándékozó víziójáról az állapítható meg, hogy annak nyomán a mezőgazdaságban ugyan a „földbirtokosok” népes csoportja alakult ki a fiatalok és családjaik körében is, azonban a birtokok zömének nagysága alkalmatlan arra, hogy azok egy-egy család megélhetését a kor színvonalán biztosítani tudja.

E kijelentésről azonban csak akkor alkothatunk reálisabb képet, ha megnézzük a gazdálkodási viszonyokat is. Ugyanis előfordulhat, hogy a tulajdonosok egy része nem akarja vagy nem tudja megművelni földjét, és természetesen ennek ellenkezője sincs kizárva, amikor valaki saját földjei mellé továbbiakat bérel, ezzel növelve termelési potenciálját. Továbbá az sem kizárt, hogy a földdel nem rendelkezők közül többen valamilyen célból – hobbiból, rászorultságból, piaci megfontolásból stb. – gazdálkodásra adják a fejüket. A vázoltaknak megfelelően mind a tulajdonosok és a gazdálkodók száma, mind a tulajdonok és a gazdaságok nagyság szerinti szerkezete eltérhet egymástól.

Ami az első összefüggést illeti, adataink szerint kevesebben gazdálkodnak (22%), mint ahányan földet birtokolnak (26%). A különbség két tényező „eredménye”. Egyrészt a tulajdonosok egynegyede azt állítja, hogy nem gazdálkodik a földjén, másrészt a földtelenek egy kisebbsége (3%) arról számol be, hogy ő vagy családja döntően (74%) egy hektár alatti földterületet művel.

Mindezek együttes hatására a gazdaságok nagyság szerinti szerkezete – lásd az alábbi táblázatot – több ponton eltér a tulajdonosi szerkezettől. Egyfelől „megnö” az apró, az egy hektár alatti „töredék földeken” gazdálkodók aránya (60%), egyértelművé téve e gazdaságtípus dominanciáját, és azt, amit ez jelent. Jelesül, hogy e gazdaságok döntően kisegítő szerepet játszanak birtokosaik életében, ami kimerülhet a háztartások természetes önellátásában való részvételben; de esetenként jelenthet némi – elsősorban is – „maradékfelvű” árutermelést. Ebben az értelemben e gazdaságtípusnak alapvetően pénzkiváltó szerepe van – például élelmiszerekre nem kell annyit költenie a családnak –, míg a pénzbeli jövedelemnövelő szerepet csak kevés gazdaság és korlátozott mértékben tölt be. Megjegyezzük, hogy a hazai bérvizonyok, a munkanélküliségi és az inaktivitási arányok ismeretében e funkciók betöltését sem szabad lebecsülnünk.

29. táblázat A rendelkezésre álló földterületeken gazdálkodók megoszlása annak nagysága szerint regionális bontásban (százalékban)

régió	ismeretlen	egy hektár alatt	1-2 hektár	3-5 hektár	6-10 hektár	11-20 hektár	21-50 hektár	51 hektár felett	Összesen
Budapest	21	68	3	9	–	–	–	–	100
Közép-Magyarország	1	77	15	4	1	1	2	–	100
Közép-Dunántúl	3	69	13	7	3	2	2	1	100
Nyugat-Dunántúl	7	67	11	7	3	2	1	2	100
Dél-Dunántúl	4	64	14	6	5	2	2	3	100
Észak-Magyarország	2	70	15	8	3	1	1	1	100
Észak-Alföld	2	43	31	15	4	5	0	1	100
Dél-Alföld	4	46	22	13	9	4	1	1	100
Összesen	3,8	59,5	18,3	9,1	4,3	2,5	1,1	1,4	100

(N=1703)

Másfelől jól kivehető a „jelentősebb” földterülettel bíró gazdaságok csökkenése a tulajdonláshoz képest – nemcsak a 20 hektárnál nagyobb területtel bíró gazdaságok aránya csökken, hanem már az 5 hektárnál nagyobbaké is – jelezvén, hogy e tulajdonosok egy része nem kíván gazdálkodni, földjét vélhetően bérbe adja.

Figyelmet érdemelnek a regionális különbségek, kiváltképpen Észak- és Dél-Alföld többiekéntől karakterisztikusan eltérő gazdaságszerkezete. Láthatóan itt a mezőgazdasági

(kis)termelés szerepe mindmáig jelentősebb a megélhetésben, mint másutt, amit az egy hektár alatti gazdaságok más régióknál kisebb (43-46%), és az egy-öt hektár közti gazdaságok jóval nagyobb (35-45%) súlya mutat.

Mint jeleztük, „az állásban lévő” fiatalok és családjaik az átlagossal (26%) azonos arányban birtokolnak földet. Fontos tény, hogy a különböző munkajelleg-csoportokban a tulajdonosok aránya nagyjából ezen érték körül szóródik: például az „értelmiségiek” 22, vagy az „egyéb szellemiek” 26 százaléka csakúgy birtokos, mint a „szakmunkások” 25 vagy a „betanított munkások” 30 százaléka. Kivételt a „mezőgazdasági fizikaiak” képeznek, akiknek körében – már csak státuszukból adódóan is – meghaladja a négytizedet a tulajdonosok súlya.

Gazdálkodási szokásaik trendje szintén a már elmondottakat követi: a többség (63%) egy hektár alatti, egyötödük egy-két, 7 százaléuk pedig három-öt hektár közti földterületen gazdálkodik. Jelentősebb – ez esetben 20 hektárnál nagyobb – területet egy elenyésző kisebbségük (2%) művel. Tekintettel arra, hogy a gazdálkodók többsége a községekben (62%) és a kisvárosokban (28%) él, a vázoltak egyben azt is jelentik, hogy a falusi vagy falusias-városi környezetben lakók között is az egy hektár alatti „töredékföldeket” művelő családok dominálnak háromötöd körüli súlyukkal.

Adataink szerint a földterületeknek csak egy kisebbsége van a fiatalok tulajdonában (13%), azok döntően még a szülői generáció – szülők (71%), háztartás szülei (7%) – birtokában vannak. (Vegyes tulajdonról 5, a háztartás más tagjának a tulajdonáról 3 százalék számolt be.) Bár a tulajdonlás jelentőségét még a „töredékföldek” esetében sem becsüljük le, a falusi család-háztartások működésének és a szülő-gyermek generációk együttműködésének, kölcsönös segítségének ismeretében biztosan állítható, hogy e földek művelése és a gazdaságok vitele az esetek döntő részében valamilyen családi kooperáció keretében folyik. Ez nem is lehet másként, ha a gazdálkodás alapvetően a családtagok élönmunkáján alapul, ugyanis ez előfeltételezi, hogy mindenki úgy, akkor és oly módon vegyen részt a termelésben, ahogy az szükséges. (E gazdaságok és gazdálkodási formák anyagi-felszereltségi-pénzügyi hátterére, tényleges működésére és tulajdonosaik megélhetésében betöltött szerepére lehet következtetni abból, hogy a családjuk gazdálkodásáról hírt adó fiatalok kétötöde arról is beszámolt, hogy az elmúlt évben előfordult, hogy a pénzük a hónap vége előtt elfogyott. És e fiatalok mintegy fele (48%) családja helyzetéről úgy nyilatkozott, hogy jövedelmükből „éppen, hogy kijönnek”, „hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak”, illetve „nélkülözések között élnek”. E családok földművelési és gazdálkodási módjáról aligha feltételezhető a magas szintű árutermeléshez szükséges beruházások, biztosítások vagy tőkeintenzív termelési eljárások meghonosítása.)

Vállalkozás

A fiatalok közel egyötöde jelezte, hogy saját vagy családja tulajdonában van vállalkozás. Ez meglehetősen magas arány, amely azonban már az első megközelítésben is óvatosságra int, ugyanis egyetlen olyan státuszcsoporthoz sincs, amelybe ne találnánk magát vagy családja valamely tagját „vállalkozónak” minősítő fiataalt. Még a „munkanélküliek”, vagy a „jövedelempótlósok” egytizede is valamely vállalkozás létéről számolt be, hasonlóképpen a „leszázálekoltakhoz”, az állástalan „gyesen lévőkhöz” vagy a „járadék nélküli munkanélküliekhez”. Ezeknél persze magasabb arányú „vállalkozót” találunk az „állásban lévők” közt (19%), és még magasabbat a gimnáziumban tanulók (24%), a főiskolások (23%) és egyetemisták (22%) családjaiban.

Településtípusonként nincs jelentős eltérés a vállalkozók súlyában. Budapesten és a megyeszékhelyeken az 20–20, az egyéb városokban 18, és a községekben 16 százalék. A regionális különbségek ennél számottevőbbek. Egészen pontosan két régió látszik kilógni a sorból a vállalkozók alacsony arányával Közép- és Észak-Magyarország (13-14%); a többi

régióban átlag körüli értékeket – 17-21 százalék – találunk.

A vállalkozások – lásd az alábbi táblázatot – elsősorban a szolgáltatások (37%), valamint a kereskedelem és a vendéglátás (26%) területére összpontosulnak, és kevésbé érintik a mezőgazdaságságot (15%), az ipart (11%), vagy a pénzügyet (3%) és egyéb területeket (7%).

30. táblázat A vállalkozással rendelkező fiatalok megoszlása annak gazdasági profilja szerint regionális bontásban (százalékban)

régió	a vállalkozás területe						összesen
	kereskedelem vendéglátás	pénzügy	ipar	mező- gazdaság	szolgál- tás	egyéb	
Budapest	21	5	15	0	50	9	100
Közép- Magyarország	26	4	10	9	46	7	100
Közép-Dunántúl	29	2	12	18	35	4	100
Nyugat-Dunántúl	23	5	13	13	41	6	100
Dél-Dunántúl	27	4	10	16	34	10	100
Észak- Magyarország	31	3	13	6	36	12	100
Észak-Alföld	33	2	10	20	27	7	100
Dél-Alföld	18	1	8	35	33	5	100
Összesen	26	3	11	15	38	7	100

(n=1352)

A vállalkozások településtípusonként jelentősen különböznek e tekintetben. Az iparosodottság és a városiasodottság, a magas foglalkoztatottság; a magasabb keresetek stb. a szolgáltatások magas arányát vagy dominanciáját vonják maguk után, míg a falusias környezetben megnő a mezőgazdasági vállalkozások súlya. Így a fővárosi fiatalok vagy a szüleik kezében lévő vállalkozások fele a szolgáltatások területén működik. Ezek aránya a megyeszékhelyeken 42, az egyéb városokban már csak 34, a községekben pedig 30 százalék. Ez utóbbi településtípuson viszont a mezőgazdasági jellegű vállalkozások aránya (28%), csaknem eléri a szolgáltatásokat.

A regionális eltérések szintén karakterisztikusak. Itt is jól nyomon követhető az urbanizáltság, a foglalkoztatottság és a jövedelmek szerepe a kereslet alakításában, hiszen aligha véletlen, hogy az e tekintetben élenjáró régiókban – Budapest, Közép-Magyarország és Nyugat-Dunántúl – a legmagasabb a szolgáltatások területén működtetett vállalkozások aránya; sorrendben 50, 46 és 41 százalék.

Észak- és Dél-Alföld vállalkozási szerkezete más jellegzetességeket mutat. Az előbbieken – más régióktól eltérően – a legtöbb vállalkozás a kereskedelem és vendéglátás területén van (33%), de a mezőgazdasági vállalkozások súlya is magasabb (20%) azokénál. Dél-Alföldön viszont már egyértelműen a mezőgazdasági vállalkozások kerülnek az élre (35%), jelezvén a vállalkozási lehetőségeket és a hagyományokat. (Ebben az összefüggésben arra is felhívnanánk a figyelmet, hogy a mezőgazdasági vállalkozások fele (54%) ebben a két régióban koncentrálódik. És, ha ezekhez a közép-dunántúli régiót is hozzászámítjuk, akkor az összes mezőgazdasági vállalkozás héttizedét regisztrálhatjuk.)

Sokatmondó tény, hogy a vállalkozásoknak csupán egy kisebbsége, hatoda (17%) van a kérdezett fiatalok tulajdonában, a többséget a szülők vagy azok egyike, házastárs és/vagy annak szülei birtokolják avagy „vegyes” tulajdonlás van.

31. táblázat A különféle területeken vállalkozással rendelkezők megoszlása annak formája szerint (százalékban)

	betéti társaság	kft.	szövet- kezet	részvény- társaság	vállalkozói igazolv.	őstermelői igazolvány	ismeretlen	összesen
kereskedelem, vendéglátás	18	16	1	1	61	-	3	100
pénzügy	26	26	2	2	41	-	3	100
ipar	16	21	5	2	52	-	4	100
mezőgazdaság	3	5	3	2	30	55	3	100
szolgáltatás	21	12	2	-	62	-	4	100
egyéb	23	8	1	-	64	-	4	100
összesen	17	13	2	1	55	8	4	100

(N=1350)

Hasonlóképpen beszédesek a vállalkozások formáját firtató kérdésre adott válaszok. Ezekből ugyanis egyértelműen kiderül, hogy valóban nem árt az óvatosság a hazai vállalkozások megítélésének. Mint a fenti táblázat is tanúsítja, a fiatalok és/vagy szüleik tulajdonát képező vállalkozások között jelentős kisebbségben vannak azok, amelyeknél a vállalkozás a háztartástól elkülönülő és elkülöníthető, önálló tőkével rendelkezik, vagyis jogi személyiségű vállalkozásnak minősíthető. Ilyen formának tekinthető a kft., a részvénytársaság és a szövetkezet, melyek együttes aránya mindössze 16 százalék. Ugyanakkor a vállalkozások között túlsúlyban (63%) vannak azok, amelyeket „vállalkozói” (55%), vagy „őstermelői igazolvány (8%) alapján minősítenek vállalkozásnak a tulajdonosaik; mely papírokhoz szinte korlátozás és előfeltétel (pl. tőke) nélkül bárki hozzájuthat. A kettő között helyezkedik el a betéti társasági forma (17%), mely ugyan jogi (cégbíróági) procedúrával jár, de a háztartástól elkülönülő önálló tőkét nem igényel. A vázoltak ismeretében úgy látjuk, hogy e vállalkozások többsége csupán valamilyen hatósági „papír” – vállalkozói igazolvány stb. – alapján tekinthető vállalkozásnak, olyan kritériumok alapján azonban jóval kevesebben, melyek azok tőkeerejére, innovációs képességére, így hitelképességére stb. vonatkoznának.

Az elmondottak ismeretében még két összefüggésre fel hívnánk a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a mezőgazdaság területén működő vállalkozások közel kilenctizede (85) „őstermelői” és „vállalkozói igazolvány” birtokában működik, következésképpen azokban a régiókban, amelyekben a mezőgazdasági vállalkozások sűrűsödnek – Dél- és Észak-Alföld, Közép-Dunántúl – e vállalkozási formák túlsúlya (68-70%) figyelhető meg. (Egyébként a vázoltak a vállalkozási formák településtípusonkénti eltéréseire is utalnak. Például arra, hogy amíg a fővárosban a „modernnek” tekinthető vállalkozási formák vannak többségben – betéti társaság 32%, kft stb. (24%) – a „papír-vállalkozásokkal” szemben („vállalkozói igazolvány” 41%), addig a falvakban ennek éppen az ellenkezője igaz. Itt „vállalkozói” és „őstermelői igazolvánnyal” bír háromnegyedük (76%), míg a „betéti társaságok” (11%) és a „kft-k stb. 8%) együttes aránya csupán megközelíti a kétötödöt.)

Másrészt arra, hogy a fiatalok saját tulajdonában lévő vállalkozások között – melyek aránya egyébként sem jelentős (17%) – a háztartástól elkülöníthető, vagyis önálló tőkével működők (kft., szövetkezet) súlya nem éri el az egytizedet sem (9%). Ez azt jelenti, hogy a fiataloknak mindössze egy, százalékban sem kifejezhető töredéke van/volt olyan helyzetben, aki önálló tőkével bíró vállalkozásba kezdett-kezdhetett.

A vázoltakból adódóan úgy látjuk, hogy e vállalkozások sokkal inkább tulajdonosaik megélhetésében játszanak szerepet, semmint a hazai piacgazdaság kiépítésében,

megerősítésében, netán európai szintre fejlesztésében. Ez például azt jelenti, hogy amíg a fiatalok 5 százaléka vélte úgy, hogy az ő, illetve családja anyagi helyzetére a „gond nélkül élünk” és további négytizede (39%), hogy a „beosztással jól kijövünk” kijelentés igaz, addig a vállalkozással bíró fiataloknak már 13 százaléka értett egyet az előbbi („gond nélkül élünk”), és 57 százaléka az utóbbi, vagyis a „beosztásból jól kijövünk” kijelentéssel. Bár ez jelentős elmozdulás az átlagnál „jobban” élők irányába, mégsem feledhető, hogy a vállalkozásokkal bírók maradék háromtized még erről sem számolhatott be. És az is figyelemre méltó, hogy a mezőgazdaság területén vállalkozók között a magukat „gond nélkül élő”-nek minősítők aránya mindössze 6 százalék, vagyis e vállalkozói csoport semmivel sem látja megélhetését „jobbnak”, mint az átlag.)

Hasonló állapotokra utalnak a tartalékolásra és a felhalmozásra vonatkozó adatok is. Míg a fiatalok hetede (14%) jelezte, hogy „rendszeresen”, kétötöde pedig, hogy „esetenként” félre tudnak tenni pénzt a bevételeikből, addig a vállalkozásokkal bíró fiatalok között a „rendszeresen” takarékoskodók aránya megközelíti az egynegyedét (24%), az „esetenként” pénzt félretévők pedig az ötven százalékot (48%). Jóllehet ez a környezetüknél „jobb módra vall, mégis elgondolkodtató, hogy e vállalkozások közül – melyek a helyzetükből adódóan folyamatos szintentartási-fejlesztési kényszerben vannak –, csak egy kisebbség képes „rendszeres” tartalékolásra vagy felhalmozásra bevételeiből. Ugyanis kérdés, hogy milyen fejlesztési lehetőségekkel – egyáltalán milyen jelennel és jövővel – bírnak azok a vállalkozások, amelyek zöme „esetenként” vagy egyáltalán nem képes bevételeiből félretenni.

Székely Gáborné: A fiatalok lakásviszonyai

A fiatalok életében a tanulmányok befejezése és a munkába állás, valamint a szülői családból való kiválás, majd a saját család megalapítása mind az önállóvá válás egy-egy lépcsőjét jelentik. Az a kérdés, hogy ez az önállósodás mikor és hogyan nyilvánul meg a szülőktől való elköltözésben és az első önálló lakás megszerzésében, a fiatalok életkörülményeinek alakulásában meghatározó jelentőségű.

E kérdés hosszútávú elemzését megnehezíti, hogy a hagyományos társadalomstatistikai adatközlések (népszámlálások, mikrocenzusok) eredeti szerkezetükben nem alkalmasak ilyen jellegű elemzésekre. Általában ugyanis a már felnőtt, önálló keresettel rendelkező, de még a szülőkkel élő gyermekek csak az említett adatforrások másodlagos feldolgozásával különíthetők el.

A népszámlálások publikált eredményei csak kevés olyan információt tartalmaznak, melyek segítségével hosszabb időszakot átfogó képet kaphatunk a fiatalok életkörülményeiről. Először tekintsük át ezeket az adatokat.

32. táblázat A fiatalokra vonatkozó néhány alapadat (1970-1999)

Év	15-29 éves népesség	Ebből: kereső (aktív és inaktív)	Keresők aránya (%)	Csak 30 év alattiak által lakott lakásban lakó	Önállóan lakók aránya a keresők százalékában	Laksűrűség a csak fiatalok által lakott lakásokban
1970	2437	1786	73,3	578	32,4	2,9
1980	2356	1573	66,8	819	52,1	3,0
1990	2066	1421	68,8	650	50,0	2,6
1996*	2317	1482	64,0	703	47,4	2,5

(* Az 1996-os mikrocenzus adatai)

1980 után az általunk vizsgált korosztály létszáma csökkenni kezdett, majd 1996-ra ismét növekedett. A keresők aránya ezzel szemben (az 1990-es kismértékű emelkedéstől eltekintve) hosszú távon csökken, ami tükrözi azt az ismert jelenséget, hogy a tanulmányok befejezése és a pályakezdés időpontja a fiatalok életében egyre későbbre tolódik.

A másik megállapítás, amit az elmúlt évtizedek adatait áttekintve megtehetünk az, hogy a lakáskörülmények évtizedek óta tartó javulása kevésbé hatott a fiatalok lakáshozjutási esélyeire, sőt az önálló lakásban lakó fiatalok keresőkhöz viszonyított aránya, ha viszonylag kismértékben is, de folyamatosan romlott a nyolcvanas évek kezdete óta. A kilencvenes évek közepén a 15-29 éves önálló keresettel rendelkező fiataloknak már csak kevesebb, mint fele (47%) élt önálló lakásban¹. A romlás érthető is, ha számba vesszük azokat a tényezőket, melyek a lakáshoz jutás lehetőségeit az elmúlt két évtizedben alakították. Először a nyolcvanas években az elosztható tanácsi lakások száma kezdett csökkenni, majd a kilencvenes évek elejére már azok a kedvezményes lakásvásárlási és -építési hitelek is elérhetetlenné váltak, melyek addig sok család lakásszerzését lehetővé

¹ Az itt alkalmazott – egyetlen elérhető – mutató hibája, hogy pl. a 30 évet betöltött házastárssal élő fiatalokat már nem tartalmazza, emiatt az idézett adatok nem is hasonlíthatók össze az Ifjúság 2000 felvétel eredményeivel.

tették. A ma lakásra vágyó fiatalok jóformán egyáltalán nem számíthatnak önkormányzati segítségre, de eltűntek azok a lehetőségek is, melyek a munkavállalás révén tették lehetővé a lakásszerzést (szolgálati lakások, vállalati vevőkijelöléssel értékesített OTP-lakások, stb.)

A kedvezőtlen folyamatok mellett kisebb jelentősége van a fiatalok lakásaiban a laksűrűség javulásának: azt mutatja, hogy az intézményes lakásellátás háttérbe szorulásával a lakáshozjutás kevésbé kötődik az első gyermek születéséhez.

A hosszútávú folyamatok ismeretében megfogalmazódik a kérdés, hogyan hatott a lakáshozjutási lehetőségek romlása a fiatalok eltérő társadalmi helyzetű csoportjaira, hogyan próbálják megoldani lakásgondjaikat a nehezebbé váló feltételek között.

Önállóvá válás, elköltözés a szülőktől

Az „Ifjúság 2000” felvételben megkérdezett fiatalok döntő többsége, mintegy 70%-a szüleinél, 7%-uk rokonok, vagy házastársuk családjának lakásában lakik. Összességében a fiataloknak csak alig egyötöde él saját lakásában (19%). Ami a bérlakásszektorrel, az adatok jól érzékeltetik, hogy az önkormányzati bérlakások gyakorlatilag hozzáférhetetlenek e korosztály számára (mindössze egy százalékuk lakik önkormányzati lakásban), így a fiatalok egy része a magánbérleti piacon keres hosszabb-rövidebb távra megoldást (1,5%)². Természetesen a vizsgált korosztályon belül is meghatározó az életkor, ennek előrehaladtával nő az önállóak aránya, de még a 23-29 évesek fele is szülei lakásában lakik és csak egyharmaduknak van saját lakása.

Az elemzésben a továbbiakban a fiataloknak ezt a kor szerinti bontását használjuk, amit az is indokol, hogy a 23-29 évesek között már túlnyomó többségében keresőket találunk (95%), míg a 15-22 évesek között még magas az eltartottak aránya (42%).

33. táblázat A megkérdezett fiatalok jelenlegi lakóhelye

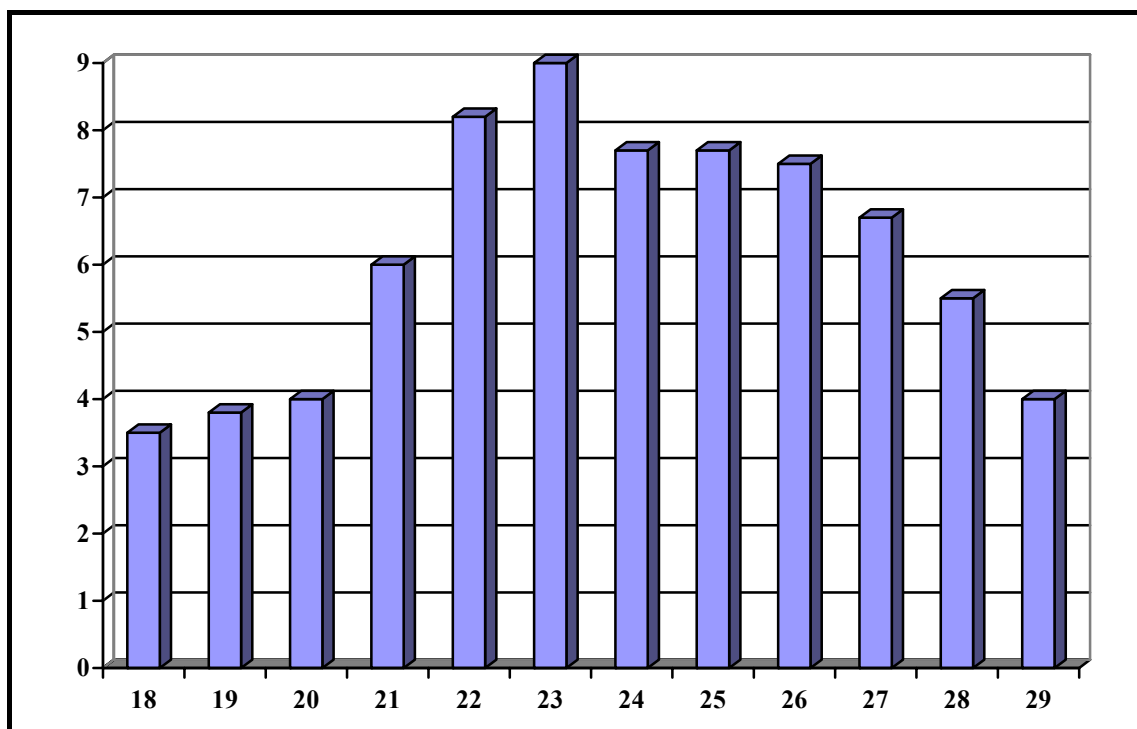
	15-22 éves	23-29 éves	Összesen
Önálló lakása van	3	34	19
Szüleinél	89	50	69
Házastárs szüleinél	1	5	3
Rokonoknál, ismerősöknél, egyéb	2	5	4
Magánlakást bérel	1	2,5	1,5
Önkormányzati bérlakás	1		1
Albérlet	1	2	1
Kollégista	2	0	1
Összesen	100	100	100
N=	3878	4074	7952

A szülőktől való elköltözés időpontjára a vizsgálatban nem kérdeztek rá. A KSH

² A kettős laccíműek kezelésének nehézségei miatt a bérelt lakásban, kollégiumban lakók aránya a felvételben valószínűleg kissé alulbecsült: a KSH 1999-es „Lakásviszonyok” vizsgálata szerint a szülőktől függetlenül magánlakást bérel a fiatalok 3%, a 23-29 éves korosztály 5%-a.

„Lakásviszonyok” felvétele szerint a kilencvenes években a szülőktől leggyakrabban 23 évesen költöztek el a megkérdezett háztartásfők. Az adatok a szülőktől való elköltözés, az önállóvá válás időpontjának kitolódását mutatták: a kilencvenes években az elköltözők átlagos életkora 27,7 év volt, a korábban, a nyolcvanas években önállóvá válók korának átlaga ennél alacsonyabb: 26,3 év.

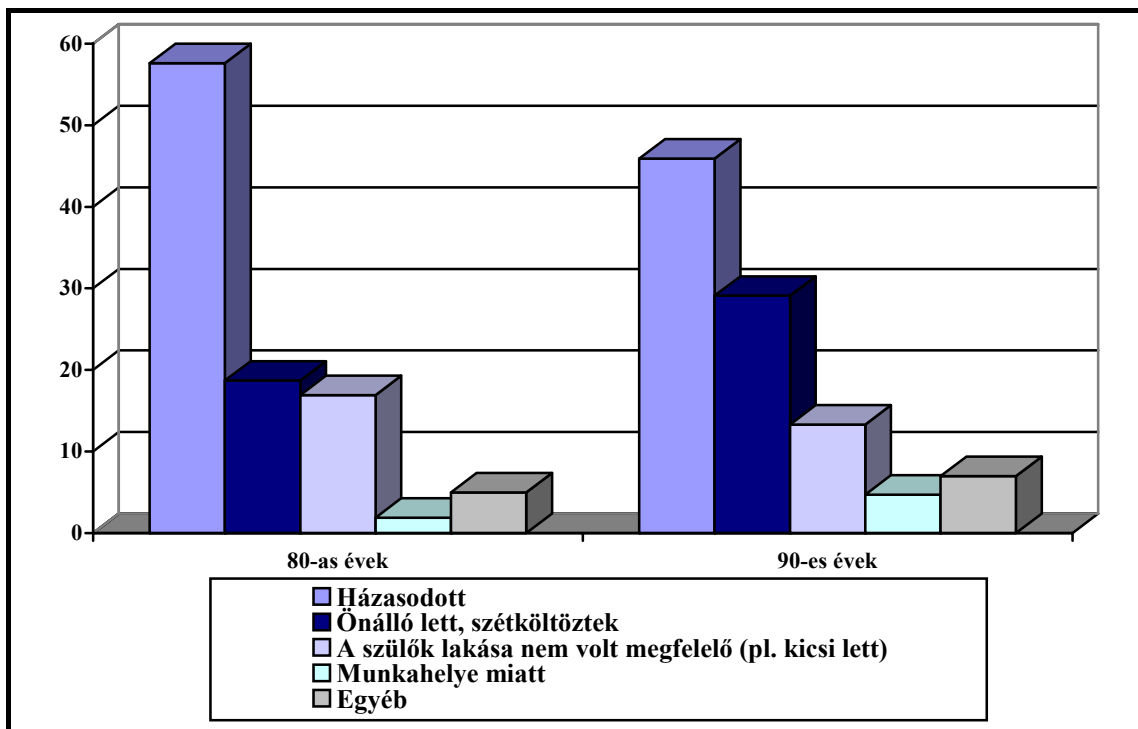
22. ábra A szülői lakásból elköltözők aránya életkor szerint

(Lakásviszonyok, 1999, KSH; N=1181)

Az önállóvá válás napjainkban is elsősorban a házasságkötéshez kapcsolódik. A nyolcvanas évekhez képest azonban érzékelhetően csökkent azok aránya, akik a szülői házat a házasságkötéskor hagyják el (58%-ról 46%-ra). Ugyanakkor a költözés okaként egyre többen az önállóvá válást nevezik meg: arányuk a nyolcvanas évek óta 19%-ról 29%-ra emelkedett. A munkába állás, munkavállalás szerepe mindkét időszakban alacsony, feltehetően leginkább akkor fordul elő, amikor más településen vállalnak munkát a fiatalok.

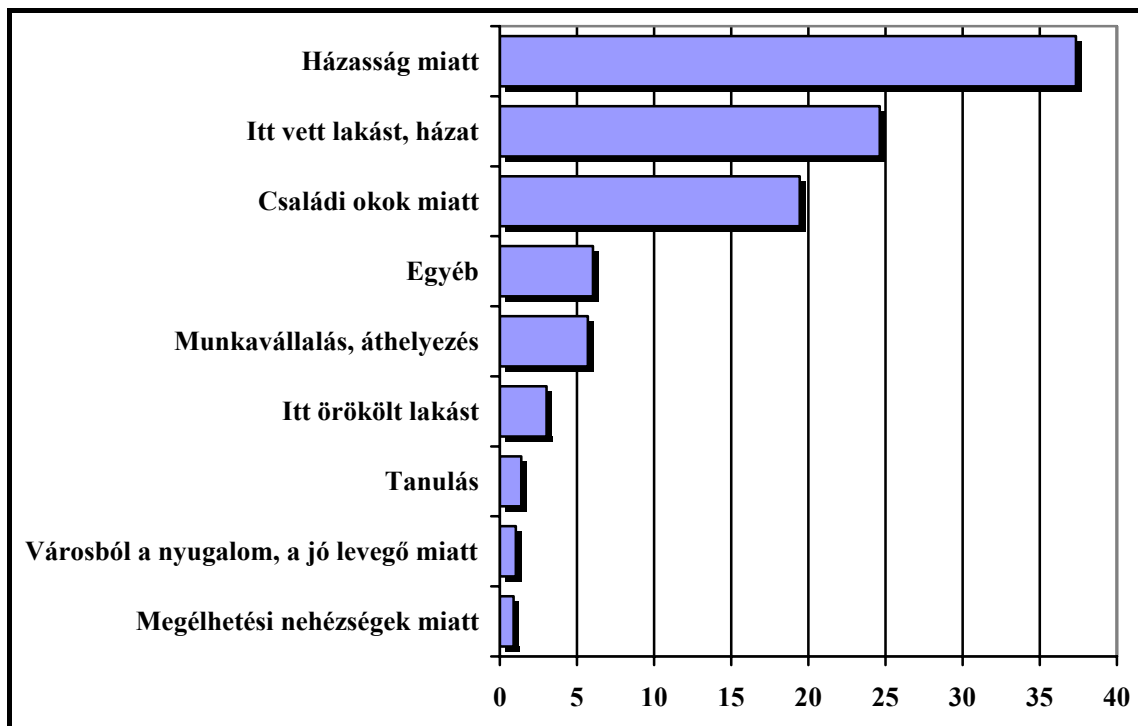
23. ábra A szülői lakásból való elköltözés oka a nyolcvanas és a kilencvenes években

(Lakásviszonyok, KSH, 1999; N=1498)

Bár az „Ifjúság2000©” c. felvételtől nem tudjuk, a jelenlegi lakás hányadik a szülőktől való elköltözés óta, azok között, akik ide már önállóan költöztek, az okok a fentiekhez hasonlóan oszlanak meg.

24. ábra Az önállóan (nem a szülőkkel) költözők lakásváltoztatásának indoka

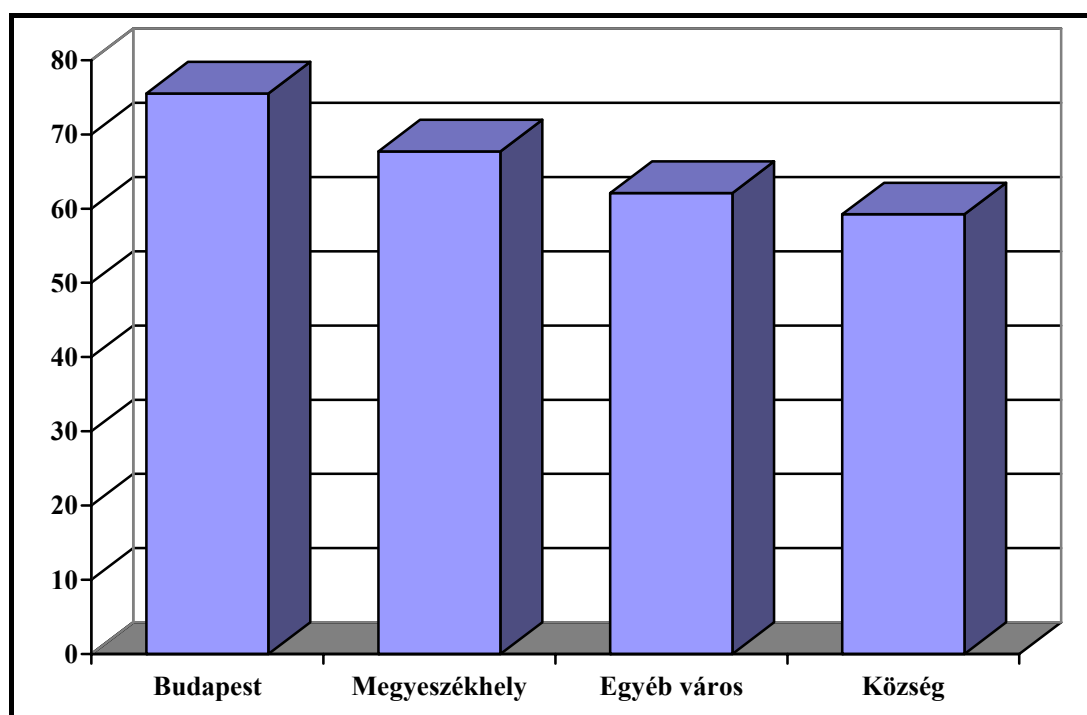
(Ifjúság2000©; N=1831)

Itt is leggyakrabban a házasságkötést említik (37%), amiből arra következtethetünk, hogy a többségnek valószínűleg ez az első lakása. A munkavállalás ebben az esetben sem szerepel a gyakoribb okok között (6%), mint ahogy láthatóan az is igen ritka, ha valaki már a tanulmányok elvégzésének idejére önálló lakásba költözhet (1%).

Amikor a nyolcvanas években először készült elemzés a fiatal háztartások lakáskörülményeiről és lakáshozjutási lehetőségeiről, az eredmények azt mutatták, hogy a kisebb településeken élő fiatalok jobb eséllyel jutottak önálló lakáshoz, mint nagyvárosi, budapesti kortársaik. Az utóbbiak főleg arra számíthattak, hogy az intézményes lakásellátás valamelyik csatornáján keresztül hosszabb-rövidebb várakozás után juthatnak lakáshoz, és kevésbé tudták kihasználni az akkor elérhető kedvezményes lakásépítési hiteleket és a családi, rokonai segítséget, kalákamunkát, amire támaszkodva a községekben, vidéki városokban élő fiatalok építkezésbe foghattak. Akkor a falvakban a fiatal háztartások nagyobb arányban laktak önálló lakásban, míg a városokban többen kényszerültek arra, hogy a szülők lakásában maradjanak vagy albérletbe költözzenek³.

Most a 23-29 éves korosztályon belül a szülőktől külön költözötték arányát tekintve alig tapasztalunk különbséget a különböző jogállású települések között: Budapesten és a megyeszékhelyeken 16, a többi városban 17, míg a községekben 18%-uk rendelkezik saját lakással. Figyelembe kell azonban venni, hogy a községekben hamarabb kötnek házasságot, ott az általunk vizsgált korosztályban is magasabb a házások aránya. Így viszont arra a következtetésre jutunk, hogy a már megalakult fiatal családok esélye az önálló lakáshoz jutásra éppen a községekben a legrosszabb.

25. ábra Saját lakásban lakó 23-29 éves házások aránya a település jogállása szerint

N=1596

Az az előny, amelyet a fiatal községi családok a hetven-nyolcvanas években élveztek, mára megszűnt. Most a községekben a legmagasabb a szülőkkel élő fiatal házások aránya (30%, míg Budapesten 17, a megyeszékhelyeken és a többi városban pedig 20 illetve

³ 1980-ban a 29 éves és fiatalabb háztartásfők között az önállóan élők aránya Budapesten 35, a városokban 50, a községekben 51% volt. (Vajda-Zelenay: Lakáshelyzet'80, KSH, 1984)

25%).

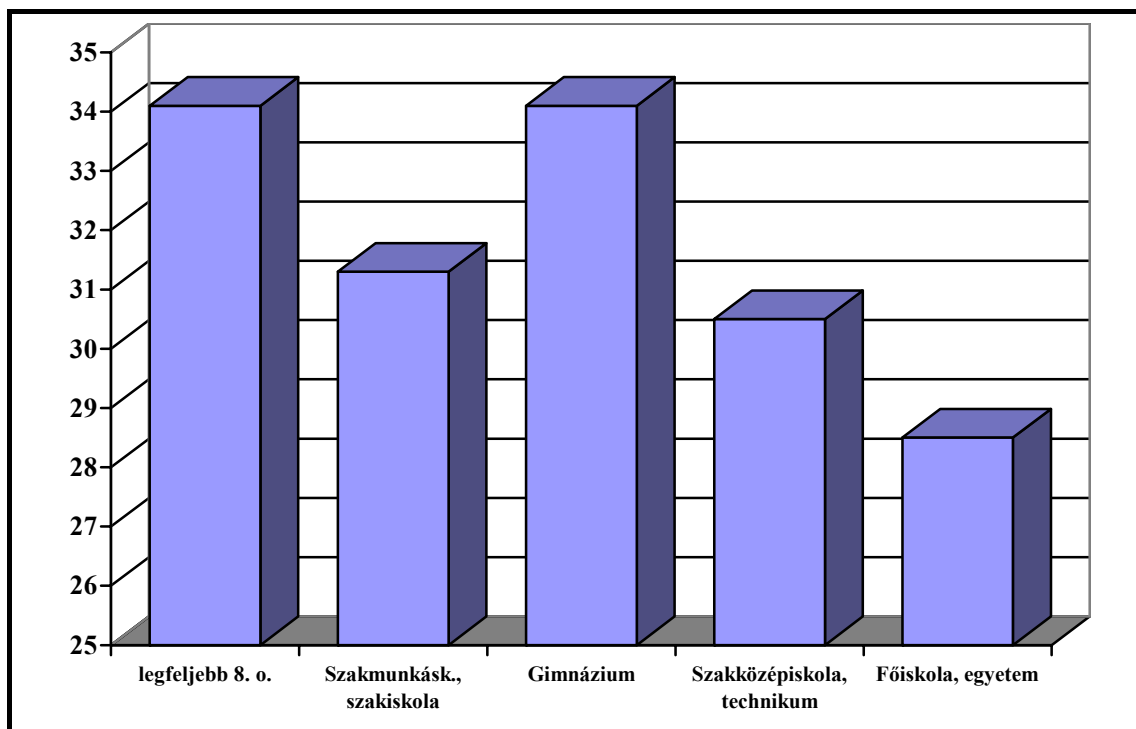
Ugyanakkor azt is látni kell, hogy éppen a hetven-nyolcvanas években és éppen elsősorban a kistelepüléseken épültek fel azok a családi házak, melyekben a fiatal házaspárok gyermekek befogadása talán a legkevesebb nehézség árán oldható meg. Az ilyen épületek viszonylag könnyen bővíthetők és átalakíthatóak, ami hosszabb távon is megoldás lehet a fiatalok lakásproblémájára. Sok családnak nincs is más lehetősége a gyermekek támogatására, mint az, hogy lehetővé teszik, a fiatalok bővítést, emeletráépítést végezzenek házukban. A KSH Lakásviszonyok vizsgálata bizonyította, hogy a kilencvenes években a lakásépítési lehetőségek romlásakor egyre többen végeztek lakásbővítést, felújítást, így elégítve ki lakásszükségletüket⁴. A felvétel eredményeiből azt is tudjuk, hogy a hatvan-hetvenes években épült családi házak 11%-ában ma két család vagy háztartás él.

A település nagysága, jellege mellett természetesen legalább annyira meghatározó a családi, szülői háttér szerepe az otthonteremtésben. Mutatja ezt az egyedülálló anyák gyermekeinek alacsony lakáshoz jutási aránya: 19%-uknak van saját lakása, szemben az átlagos 34%-kal.

A szülői, családi támogatás szerepének feltárása a legtöbb lakás-témájú elemzésben megoldhatatlan feladat. Most ebből a szempontból a vizsgáltak körének szűk behatárolása jelent nehézséget, hiszen nyilvánvaló, hogy a lakásszerzés a legtöbb esetben csak az itt általunk vizsgált korosztályból való kilépés után történik meg. Ennek ellenére ebben a körben is tetten érhető a szülői háttér hatása.

Feltehető, hogy a magasabb státusú szülők gyakrabban hozzájárulnak gyermekük lakásszerzéséhez, ennek ellenére, ha pl. az apa iskolai végzettsége szerint vizsgáljuk az önálló lakással rendelkezők arányát, első megközelítésben nem látjuk ennek jelét.

Önálló lakással rendelkező 23-29 éves fiatalok az apa iskolai végzettsége szerint, százalékban

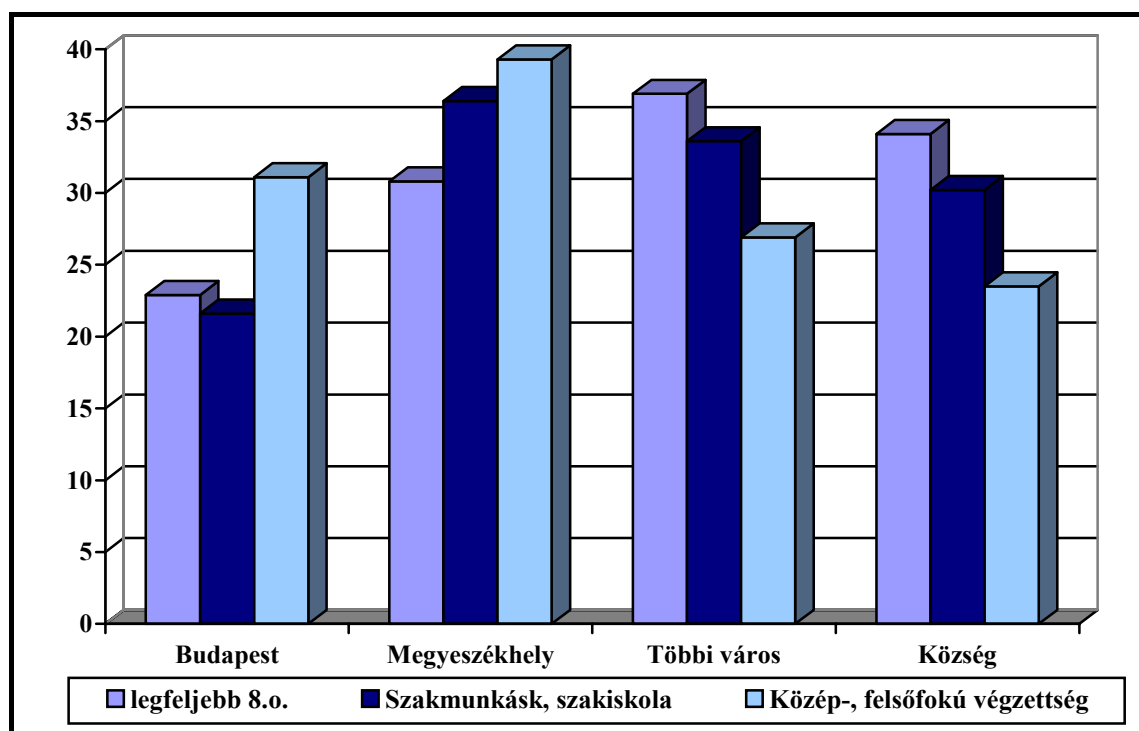
N=3087)

⁴ (Lakásviszonyok I. 1999; KSH, 2000)

A fenti adatok nem mutatnak számottevő eltérést a különböző végzettségű apák gyermekeinek helyzetében, sőt azt tapasztaljuk, hogy a főiskolát, egyetemet végzett szülők gyermekei az átlagosnál is kissé ritkábban laknak önálló lakásban.

Ismerve a lakásárak színvonalának területi különbségeit, joggal feltételezhetjük, hogy a nagyvárosokban és főleg Budapesten aránytalanul nagy áldozatot követel a fiatalok önálló lakáshoz segítése. Lássuk tehát, hogyan alakul az önálló lakással rendelkezők aránya az eltérő nagyságú településeken.

26. ábra Önálló lakással rendelkező 23-29 évesek aránya az apa iskolai végzettsége szerint, településtípusonként, százalékban

N=3087

Így már egyértelműen kirajzolódik a nagyobb településen élő, magasabb végzettségű szülők gyermekeinek előnye, mint ahogy az is világossá válik, hogy elsősorban a kistelepüléseken lakó, képzettebb szülők azok, akik gyermekük (legtöbbször városi, nagyvárosi) lakásszerzéséhez nem tudnak érdemleges segítséget nyújtani⁵. Azok a családok, melyek más, nagyobb településen szeretnének lakást venni (illetve ehhez támogatást nyújtani) gyermekeiknek, eleve hátrányos helyzetben vannak, hiszen a helyi lakáspiaci árszínvonalat jelentősen, akár sokszorosan is meghaladó nagyvárosi lakásárakkal kell szembenézniük. Ilyen körülmények között az egyébként megoldást jelentő családi tőkeátcsoportosítás sem lehet eléggé hatékony.

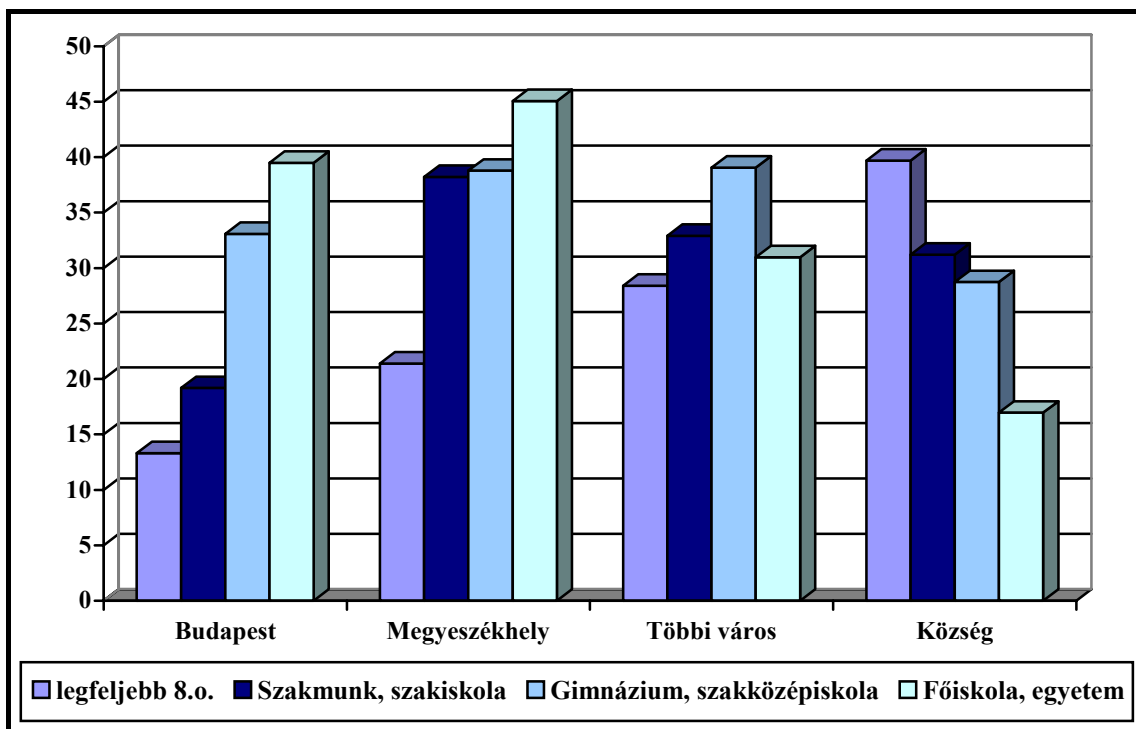
Tulajdonképpen ebből a szempontból a kistelepülések alacsonyabb státusú lakói

⁵ Sajnos a rendelkezésre álló adatok alapján nem állapítható meg, kinél, hogyan tér el a lakóhely települése a szülőkétől, ezért itt következtetésekre kell hagyatkoznunk. Az valószínű, hogy a vidéki szülők városban élő gyermekeit ha van lakásuk, a városban, ha nincs, a vidéki állandó címükön írták össze, vagyis a vidéki, magasabb státusú szülők gyermekeinek egy része már a városokban található. Hogy ez mégsem lehet általános, az kiderül az országos adatok alakulásából: ha a kistelepüléseken élő magasabb végzettségű szülők is olyan mértékben tudnák támogatni gyermekeiket, mint a városokban lakók, akkor az országos átlagok is emelkednének a végzettségi hierarchia mentén. A 3. tábla szerint azonban a helyzet ennek éppen az ellenkezője.

szerencsésebb helyzetben vannak, hiszen gyermekeik is nagyobb valószínűséggel maradnak helyben, ahol a lakásszerzés is olcsóbban megoldható.

Természetesen a szülői háttér mellett a fiatalok eddig elért munkerőpiaci pozíciója is hat a lakásszerzési esélyekre. Akik már befejezték tanulmányaikat és diplomát szereztek, valószínűleg élvezik a magasabb végzettséggel járó jobb kereseti lehetőségeket. A nagyvárosi adatok legalábbis erre utalnak: Budapesten a felsőfokú végzettségű fiatalok önálló lakáshoz jutása két-háromszor valószínűbb, mint szakmunkásképzőt, vagy csak általános iskolát végzett kortársaiké.

27. ábra Önálló lakással rendelkező 23-29 éves kereső fiatalok aránya iskolai végzettség szerint, településtípusonként

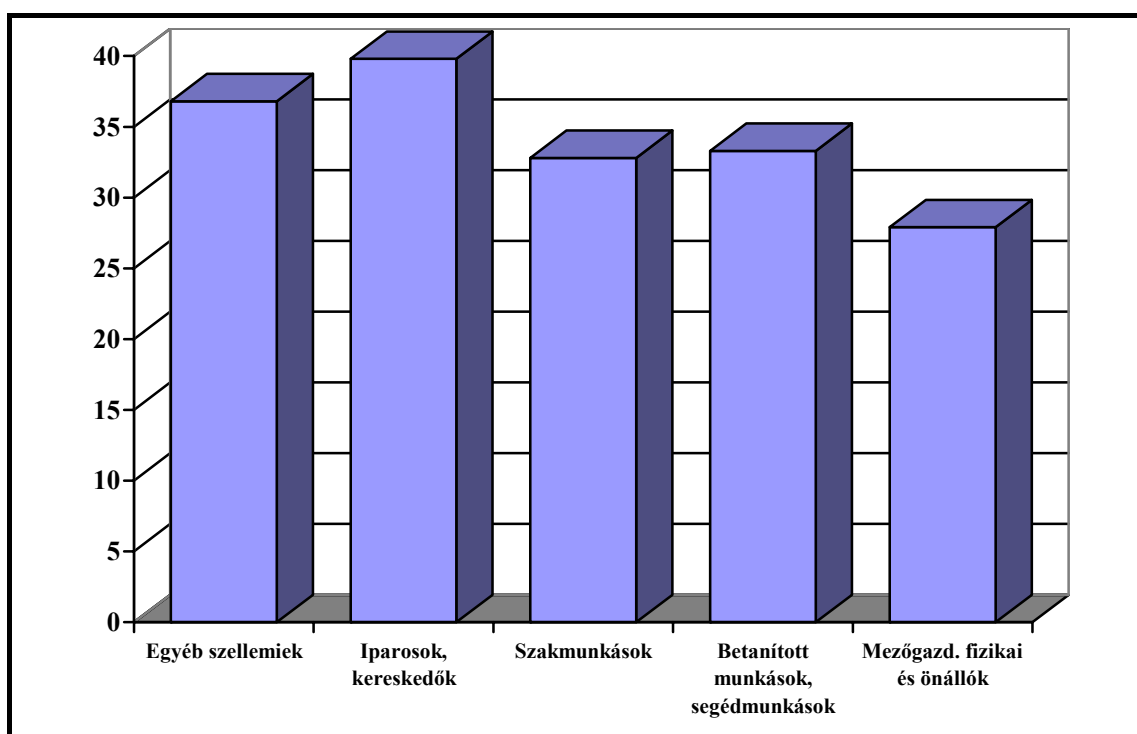

N=2911

A községi adatok alakulásában itt is ellenkező tendencia rajzolódik ki, vagyis a magasabb végzettségűek felé haladva csökken az önálló lakással rendelkezők aránya. Ez feltehetően azzal függ össze, hogy a magasabb végzettségűeknek csak kis része szerez helyben, a kistelepüléseken lakástulajdon.

Azon fiatalok között, akiknek van kereső foglalkozása, munkajelleg-csoportjuk alapján is vizsgáljuk az önálló lakástulajdon előfordulását. Az országos átlagok most is viszonylag kis eltéréseket mutatnak, annyi azonban megállapítható, hogy az önálló iparosok, kereskedők és az egyéb szellemi foglalkozásúak körében találjuk a legmagasabb értékeket.

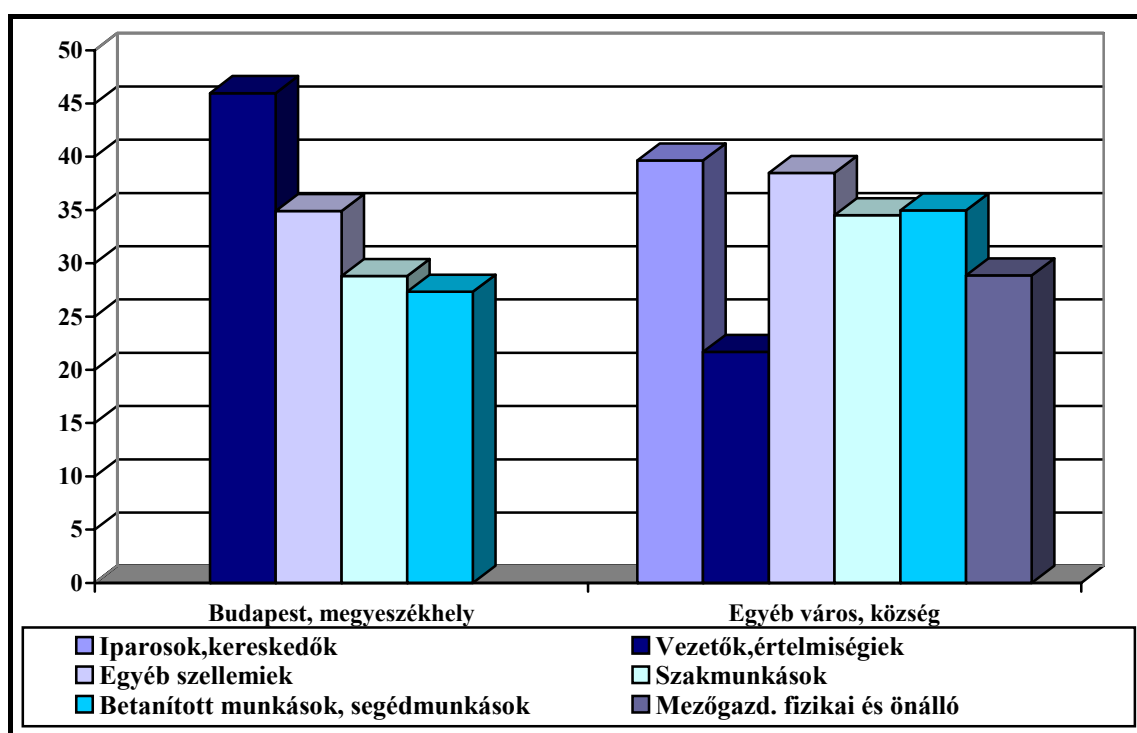
28. ábra Önálló lakással rendelkező 23-29 évesek aránya munkajelleg-csoport szerint

N=1195

A hasonló átlagok azonban most is igen jelentős eltéréseket takarnak a különböző nagyságú településeken belül. Az önálló iparos, kereskedő fiatalok döntő többsége a kisebb településeken él, ahol valóban a legmagasabb arányban van önálló lakásuk. (A nagyvárosokban mintabeli előfordulásuk el sem éri az elemezhetőség szintjét.

29. ábra Önálló lakással rendelkező 23-29 évesek aránya munkajelleg-csoport és településnagyság szerint

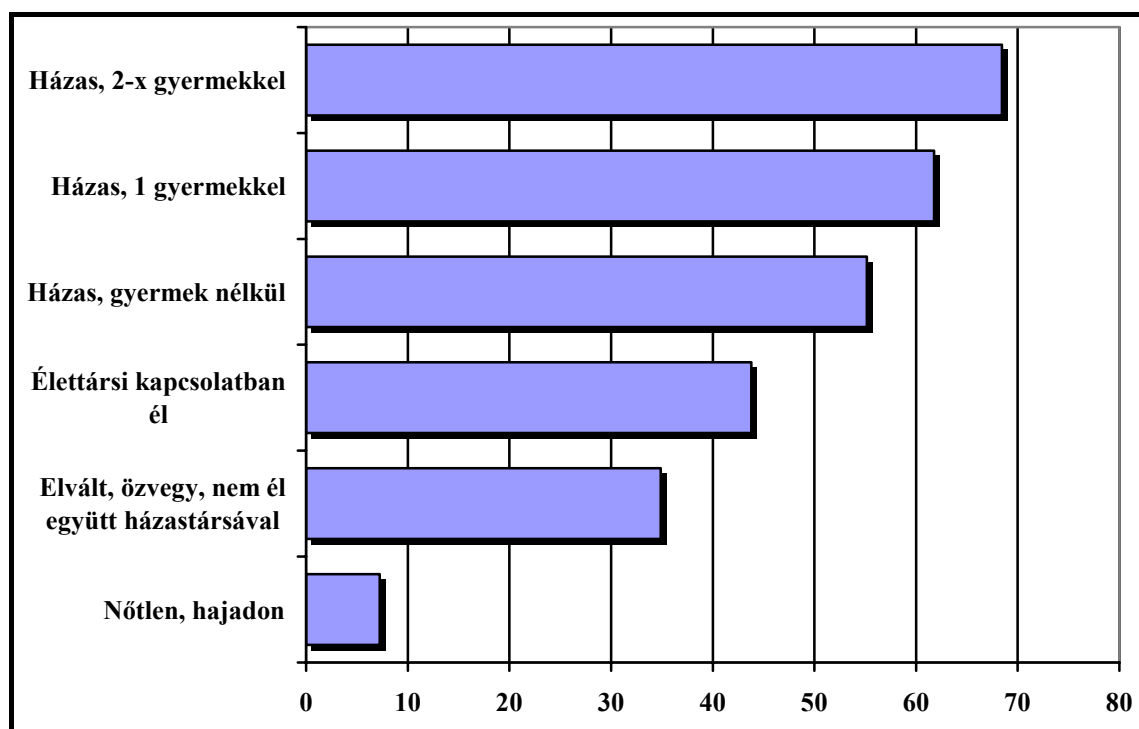
Ugyanez igaz a mezőgazdasági foglalkozásúakra is.) A kistelepüléseken emellett még az egyéb szellemi foglalkozásúak esetében is magas, viszont a vezetők, értelmiségiek között alacsony a sajátlakás-tulajdonosok aránya.

A nagyvárosokban ezzel szemben egyértelmű a vezetők, értelmiségiek és a szellemi foglalkozásúak előnye a fizikai foglalkozásúakhoz képest.

A fiatalok önálló lakástulajdonhoz jutási lehetőségeit vizsgálva mind a saját munkaerő-piaci pozíció, mind a családi háttér hatása megállapítható. Emellett a lakásárak erős területi differenciáltsága miatt meghatározó jelentőségű, milyenek a helyi ingatlanpiaci viszonyok, milyen piaci árszínvonal mellett kell a fiataloknak kielégíteniük lakásszükségletüket. E tekintetben azok kerülnek hátrányos helyzetbe, akik a kistelepülésekről kívánnak a nagyvárosokba költözni, mert mint láttuk, ők kevésbé számíthatnak a szülői támogatásra, ennek hiányában pedig kevés esélyük van önálló lakáshoz jutni.

Az eddig vizsgált tényezők és a lakáshozjutás között egyértelmű az összefüggés iránya. Korántsem ilyen egyirányú azonban a lakáskörülmények és a családalapítással, gyermekvállalással kapcsolatos döntések közötti kapcsolat: nyilvánvaló, hogy a megoldatlan lakáshelyzet a fiatalokat e döntések elhalasztására kényszerítik, ugyanakkor az is igen valószínű, hogy ha az önállóvá válás, családalapítás időpontja egyébként is kitolódik, akkor az önálló lakás megszerzése sem annyira halaszthatatlan. Sokáig a lakásszerzési támogatások eleve csak a házasságkötéssel és a gyermekvállalással váltak a fiatalok számára elérhetővé. Még ha az utóbbi időben e téren történt is némi változás, ez eddig nem befolyásolta lényegesen az egyedülállók lakásszerzési esélyeit és alapvetően most is a házasokat találjuk az önálló lakásban.

30. ábra Önálló lakással rendelkező 23-29 évesek aránya családi állapot és gyermekszám szerint

A házasok, ezen belül a gyermeket nevelők rendelkeznek a legnagyobb arányban önálló

lakással, de ez az arány még a két- és többgyermekesek esetében sem éri el a 70%-ot. A korosztály legnagyobb létszámú csoportját (47%) kitevő egyedülállóknak pedig mindössze 7%-a lakik saját lakásában.

Elégedettség, lakásszerzési tervek

Más hasonló témájú elemzések igazolták, hogy az emberek saját helyzetük megítélésekor általában tudatában vannak reális lehetőségeiknek és hajlamosak elfogadni azokat a körülményeket, melyeket nem képesek befolyásolni.

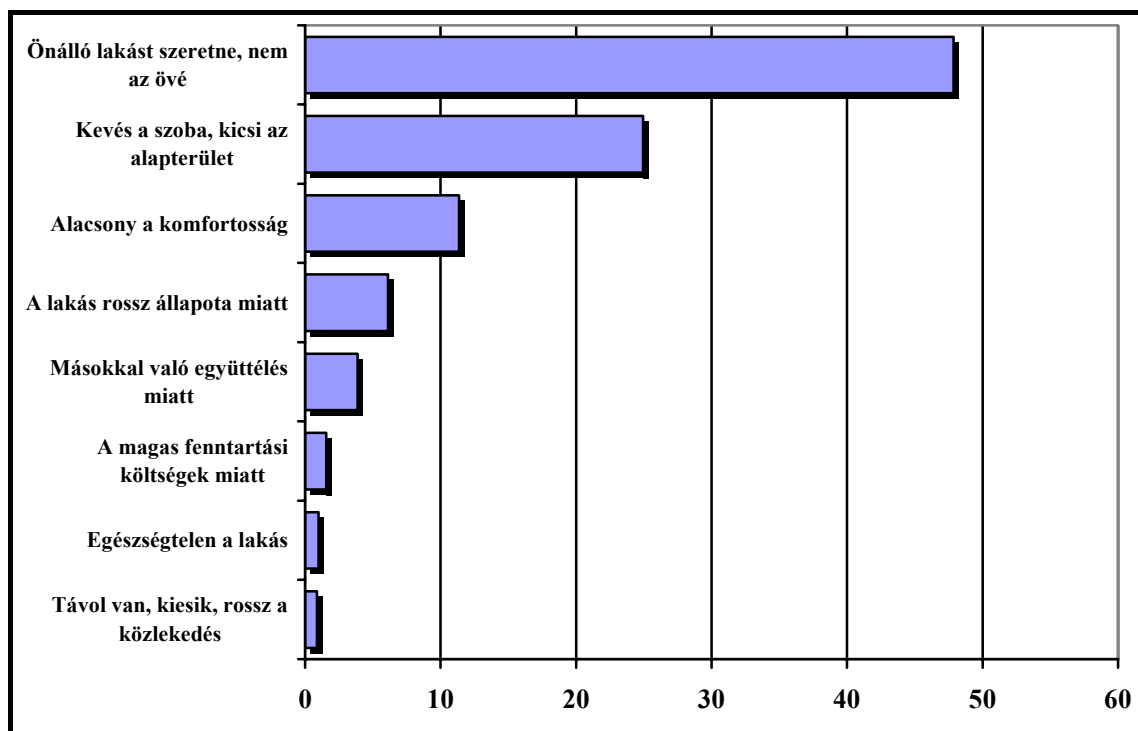
Így van ez a lakáshelyzettel is: az 1999-es „Lakásviszonyok” felvétel lakással való elégedettséget tudakoló kérdésére a teljes népesség mintegy 25%-a adott hangot elégedetlenségének. Figyelembe véve, hogy a fiatalok lakáshozjutási lehetőségei az elmúlt években érezhetően romlottak, különösnek hat, hogy még a lakással nem rendelkező 23-29 évesek körében sem fogalmazódik meg sokkal erőteljesebben a lakáshelyzettel való elégedetlenség és alig egyharmaduk tartja lakáshelyzetét nem megfelelőnek (32,5%).

34. táblázat A fiatalok elégedettsége lakáskörülményeikkel

Elégedettség	15-22 éves		23-29 éves	
	nincs önálló lakása	van saját lakása	nincs önálló lakása	van saját lakása
Elégedett	83	70	67	78
Nem elégedett	16	3	32	21
Nincs válasz	1	–	1	1
Összesen	100	100	100	100
N=	3763	123	2723	1365

A továbbiakban a 23-29 évesekre koncentrálva tekintsük át az elégedetlenségre okot adó problémákat.

31. ábra A 23-29 éves fiatalok lakással való elégedetlenségének okai

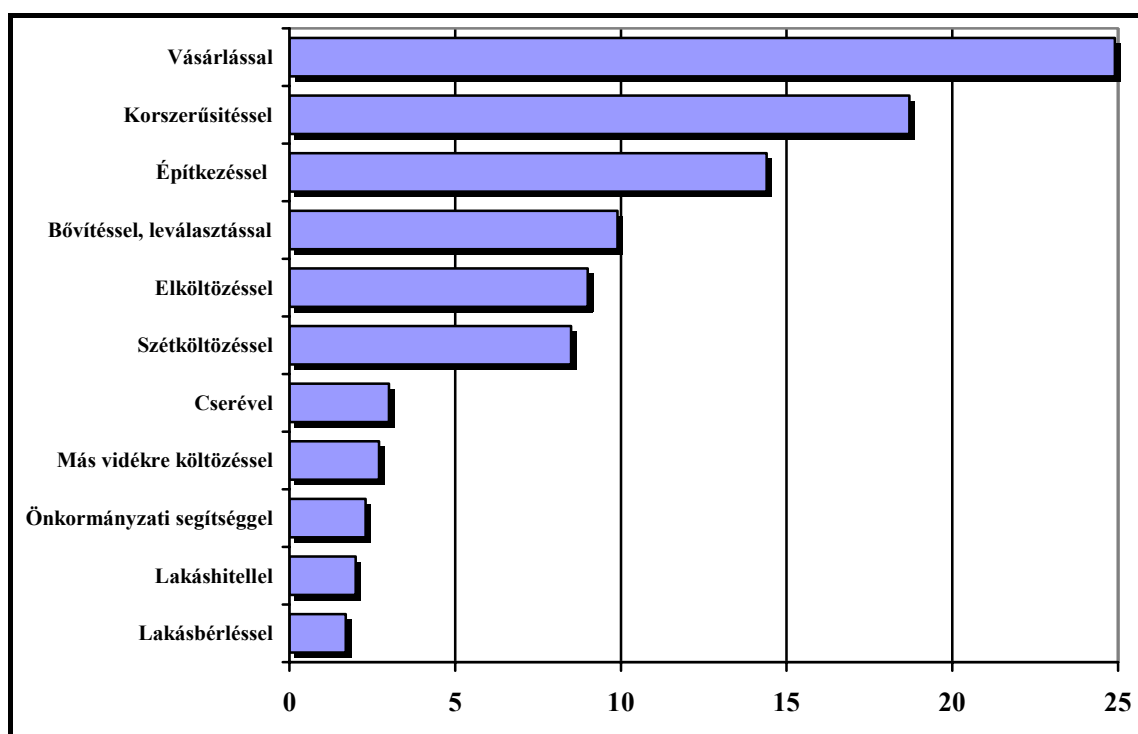

N=1130

Alapvetően az önálló lakás iránti igény fogalmazódik meg a válaszolókban (48%, az összes 23-29 éves fiatal 14%-a), de lényegében a zsúfoltságra utaló kifogás is hasonló problémára utal (25%). Természetes, hogy az önálló lakással nem rendelkezők körében a jelenlegi lakás minőségével kapcsolatos kifogások viszonylag ritkák.

Sokan nem fejezik ki elégedetlenségüket jelenlegi helyzetükkel, mégis jelzik, hogy valamilyen változtatásra készülnek lakáskörülményeikben. Az elégedetlenek 88, az elégedettek 41%-a, összességében a 23-29 évesek 55%-a megnevezett valamilyen lakásváltoztatási tervet.

32. ábra A 23-29 éves fiatalok lakásváltoztatási tervei

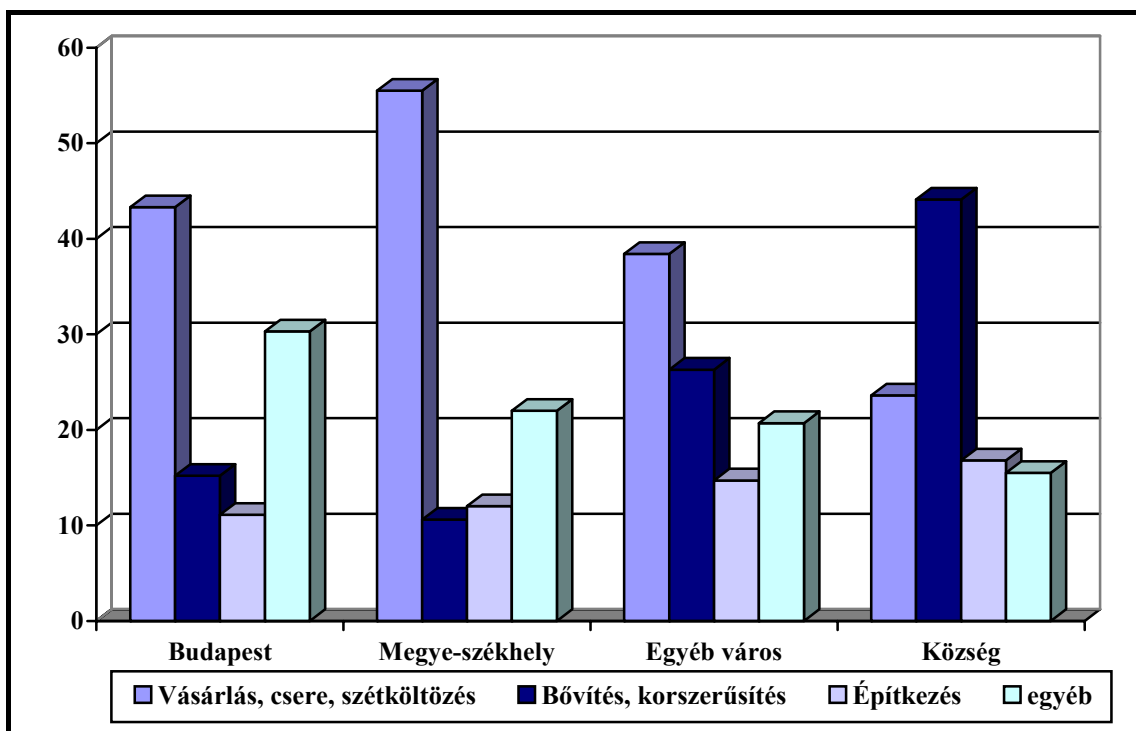
N=2230

A lakáskorszerűsítés, -bővítés iránti megnövekedett érdeklődésről már esett szó. Az ábra adatai is ezt igazolják, hiszen a válaszolók 29%-a e lehetőségek valamelyikével kíván élni. Egynegyedük tervez lakásvásárlást: az, hogy ez a kereslet a használt vagy az új lakások piacán jelenik majd meg, erősen függ a lakáshozjutási támogatások szabályozásától, a kedvezményes hitelek felhasználási körétől. Valószínűleg ugyancsak lakáspiaci tranzakciókkal jár a szétköltözés, amennyiben ez a szülők lakásának eladásával teszi lehetővé kisebb, olcsóbb lakások megvásárlását (9%). Csak a vásárlási, korszerűsítési terveket követik az építkezésre vonatkozó elgondolások (14%), megvalósíthatóságuk nehézségeit jelzi, hogy már megkezdett építkezésről csak alig 6% tudott beszámolni.

Rendkívül alacsony azoknak az aránya, akik önkormányzati segítséget remélnek és azoké is, akik magánlakást bérelnének. Ez utóbbi a magánbérleti szektor mai állapota mellett nem is lehet hosszú távon megoldás, sokkal inkább kényszerűség.

Természetesen a települések adottságai ez esetben is befolyásolják a terveket: míg a városokban alapvetően a lakáspiaci tranzakcióval járó megoldásokat keresik, addig a községi fiatalok többsége bővítést, korszerűsítést tervez.

33. ábra A 23-29 éves fiatalok leggyakoribb lakásváltoztatási tervei településtípusonként

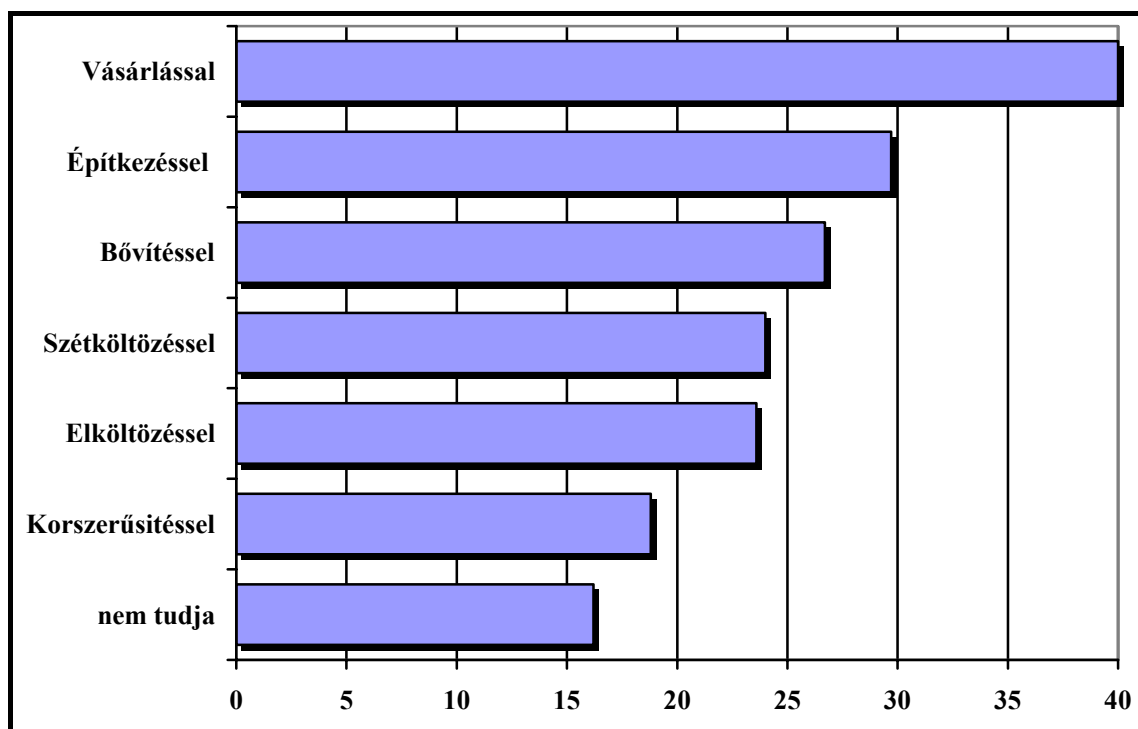
N=2230

Azt természetesen ma még nehéz megítélni, hogyan fognak ezek a tervek megvalósulni. Mindenesetre a fiatalok fele (52%) a lakással kapcsolatos célok megvalósítását tekinti az előtte álló öt évben a legfontosabbnak. A válaszolók 35%-a első helyen említi a lakásszerzést, 17%-a pedig a lakásbővítést, felújítást. E problémák megoldatlansága még az olyan célok megvalósítását is háttérbe szorítja, mint a családalapítás (8%) vagy a gyermekvállalás (10%).

Akik a lakással kapcsolatos elképzeléseiket kívánják valóra váltani, óvatosan bár, de optimisták: 21%-uk „egyértelműen” vagy „túlnyomóan”, 63%-uk „részben” bizakodó.

Segítheti a tervek megvalósítását, ha a fiatalok, illetve családjuk rendelkezik valamilyen lakáscélú megtakarítással. A 23-29 évesek körében a lakáscélú megtakarítással rendelkezők aránya azonban meglehetősen alacsony: 23% és ennél a lakásváltoztatást tervezők megtakarítási aránya sem sokkal magasabb: 28%. A megtakarítók fele mindkét esetben lakástakarék-pénztári szerződéssel rendelkezik, másik fele egyéb megtakarítási formát választott. Konkrét lakásváltoztatási tervek szerint vizsgálva a lakásvásárlást tervezők között a legnagyobb a megtakarítók aránya: 40%.

34. ábra Lakásváltoztatást tervező 23-29 évesek közül lakáscélú megtakarítással rendelkezők aránya

N=1912

A megkérdezettek, illetve háztartásuk által már felvett lakásvásárlási hitelek előfordulása ennél is alacsonyabb: az önálló lakással rendelkezőknek is csak 26%-a törleszt kedvezményes lakáshitelt vagy bankkölcsönt. Hasonlóan alacsony azoknak az aránya, akiknek nincs saját lakásuk és tervezik lakásvásárlási kölcsön igénybevételét (20%). Természetesen a szabályozók változása, új, kedvezőbb hitelfelvételi lehetőségek megjelenése sok fiataalt készíthet arra, hogy a fentiekben bemutatott lakásváltoztatási terveit és az ezekhez kapcsolódó hitelek iránti igényeit újragondolja.

35. táblázat Lakáshitelek a 23-29 évesek háztartásaiban

Van-e lakásvásárlási kölcsöne?	Nincs saját lakása	Van lakása
Van, kedvezményes lakáshitel	4	15
Van, bankkölcsön	4	11
Nincs, de tervezik, hogy vesznek fel	20	15
Nincs, nem is tervezik	66	56
Nincs válasz	6	3
Összesen	100	100

N=4071

*

Amikor az önálló lakáshoz jutás lehetőségét vizsgáltuk, a kapott eredményeket annak tudatában ítéltük meg, hogy ma gyakorlatilag a tulajdonszerzés az egyedüli lehetőség a megfelelő lakáskörülmények biztosítására. A bérlakásszektor mai állapotában nem ad megoldást a fiatalok lakásgondjaira, már pedig éppen ez az a korosztály, amely a

leginkább rászorulna olyan megoldásokra, melyek tulajdonszerzés nélkül is megfelelő színvonalú lakhatási lehetőséget biztosítanak. Az eredmények csak megerősítik azt a már-már közhelyszerű megállapítást, hogy a lakáspiacra való bejutás, az első lakás megszerzése továbbra is a legnehezebb feladat, amivel egy fiatalnak szembe kell néznie. Megoldásként nem csak a ma elterjedt formák képzelhetőek el: a ma is létező szociális bérlakásszektor és a piaci bérű magánbérleti lakások kínálata közé ékelődve megoldást jelenthetnek azok az önköltségi alapon fenntartott (önkormányzatok esetleg nonprofit szervezetek tulajdonában lévő) bérlakások, melyek a piaci lakbérékhez képest megfizethetőbb áron kínálnak bérlakásokat és így elterjedésük esetén sok fiatalnak nyújthatnának megfizethető lakáslehetőséget. Egy ilyen jellegű megoldás enyhítené a magántulajdonú lakások jelenlegi már-már kizárólagos túlsúlyát a lakásállományban, az önállóvá váló fiataloknak pedig így nem csak az azonnali, rendkívül nagy terhekkel járó tulajdonszerzés kínálkozna lakásgondjaik megoldására.

Jelenleg azonban ezek a lehetőségek még alig, a korábbi évtizedekben járható lakásszerzési utak pedig már nem állnak a fiatalok rendelkezésére, ezért ma a korábbinál is nagyobb szerep jut a szülői, családi támogatásoknak a fiatalok otthonteremtésében. Figyelembe véve, hogy az első lakás nagymértékben meghatározza a családok későbbi lakásútját is, azok az esélykülönbségek, melyek fiatalon a családok lakásszerzésében megmutatkoznak, hosszú időre rögzülnek és akár évtizedek múlva is befolyásolják majd életkörülményeiket.

Bukodi Erzsébet:
Párkapcsolat-formálódás az ezredfordulón

Bevezetés

Az elmúlt harminc évben folyamatosan csökkentek a házasságkötési arányszámok és fokozatosan felfelé tolódott a házasságkötési életkor. A hetvenes években még a hajadonok 14-15 százaléka tizennyolcadik életévének betöltése előtt férjhez ment, 40 százaléka húsz éves koráig megházasodott. A kilencvenes évek első felének házassági szokásai szerint viszont a nőknek alig több mint 4-5 százaléka kötött házasságot tizennyolc éves kor alatt, és mindössze 18-20 százalékuk házasodott meg húsz éves koráig. Ezzel párhuzamosan emelkedett a házasságkötési életkor: 1998-ban a férfiak átlagos első házasságkötési életkora 26,4 év volt, a nőké pedig 23,8 év.

Az utóbbi néhány évtizedben a modern társadalmak legtöbbjében a házasság nélküli együttélés deviáns viselkedésből elfogadott párkapcsolati formává vált. Ez viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy meg kell vizsgálnunk, vajon az élettársi kapcsolatok általánossá válása milyen mértékben alakítja át a családformálódás hagyományos mintáit; hogyan viszonyul ez a kapcsolati forma a házassághoz, a gyermekvállaláshoz. Ezek a kérdések nemcsak a nyugati társadalmakban relevánsak, hanem nálunk is időszerűek.

A különböző társadalmi kontextusokban és történeti időszakokban az élettársi kapcsolat mint a nem-házasság együttélések "legnépszerűbb" formája természetesen más és más hangsúlyt kapott. Magyarországon egészen a kilencvenes évek elejéig inkább deviáns jelenségnek lehetett tekinteni, mintsem társadalmilag elfogadott viselkedésmintának; annak ellenére, hogy a hetvenes évek első felétől megemelkedett az élettársi kapcsolatban élő nők aránya. Ahogyan arra több tanulmány is felhívta a figyelmet, nálunk a nem-házasság együttéléseknek sokáig egészen más szerepe volt, mint a nyugat-európai társadalmakban (*Carlson és Klinger, 1987; Csernákné és tsai, 1992*): A párkapcsolatok ezen formája még a kilencvenes évek legelején is lényegesen gyakoribbnak mutatkozott az elváltak és az özvegyek körében, mint a hajadonoknál és a nőtleneknél. Ugyanakkor, az elmúlt évtizedben megnőtt az együttélők aránya a legfiatalabb kohorszokban: 1994-ben a párkapcsolatban élő nők közül már minden harmadik élettársi kapcsolatban élt; 1980-ban ugyanez az arányszám csak 3 százalékpontos volt (*Klinger, 1996*). Emellett, az életük folyamán rövidebb-hosszabb ideig nem-házasság párkapcsolatban élők aránya még ennél is magasabb lehet: Egy 1994-es vizsgálat szerint, a házasságkötés előtt is; és ez az arányszám a 25-29 éves házasságkötőknél mutatkozott a legmagasabbnak (közel 50 százalékosnak) (*Tóth, 1997*). Magyarországon az élettársi kapcsolatban élők iskolai végzettség szerinti összetétele szintén sajátos jellegzetességeket mutatott az 1970 és 1990 közötti időszakban: Az iskolai végzettség emelkedésével csökkent a nem-házasság együttélések részaránya (*Csernákné és tsai, 1992*).

Mi a helyzet napjainkban az élettársi kapcsolatokkal? Vajon Magyarországon az élettársi kapcsolat funkciója még ma is egészen más, mint Nyugat-Európában vagy sem? Vajon az iskolai életút kitolódása, a karrierkezdés nehézségei, az értékek, a normák átalakulása nálunk is olyan irányba "nyomta-e el" a párkapcsolati mintákat, mint amelyek a fejlett nyugati társadalmakban már évtizedek óta megfigyelhetők? Hogyan változtak a partnerszelekciós minták az elmúlt évtizedekben? A különböző társadalmi helyzetben lévők milyen mértékben hajlamosak saját csoportjukon belül párt választani? Ezeket a

problémákat vizsgáljuk ebben a tanulmányban. Elemzésünkben csak az *első* párkapcsolat-teremtésre fókuszálunk – vagyis nem vizsgáljuk a válás és az özvegyülés utáni együttéléseket.

Az elemzést több felvétel adatállományán végezzük: Egyrészt, az időbeli változások érzékeltetése végett a KSH korábbi – 1973., 1983. és 1992. évi – társadalmimobilitás-vizsgálatának az adattömegét használjuk. Másrészt, a KSH 1999/2000. évi, a népesség egészét átfogó, Életmód-Időmérleg vizsgálatának vonatkozó adatait elemzzük, harmadrészt a KSH és az Ifjúsági és Sportminisztérium által folytatott, csak a harminc évesnél fiatalabbakra koncentráló, “Ifjúság2000©” című kutatás adatállományát használjuk.

Tanulmányunk felépítése a következő: Először bemutatjuk a házassági hajlandósággal, a házasságkötések életútbeli időzítésével kapcsolatos legfontosabb időbeli változásokat. Majd az élettársi kapcsolatok elterjedésének a dinamikáját vizsgáljuk; ezt a párkapcsolati formák közötti választást befolyásoló magyarázó tényezők számba vétele követi. Végül az iskolázottság-alapú partnerszelekció változását vizsgáljuk.

A házasságkötés időzítése az egyéni életútban: a legfontosabb időbeli változások

Első lépésben a különböző időszakokban születettek életútját végigkövetve azt vizsgáljuk, hogy az adott kohorsz tagjai bizonyos életkoruk betöltéséig milyen arányban házasodtak meg. Az alábbi táblázat arról informál, hogy az általunk definiált születési kohorszok különböző történeti időszakokban hány évesek voltak (az ún. kohorsz – életkori – periódus hatás ábrázolása).

36. táblázat A születési kohorsz, az életkor és a történeti periódus összefüggése

Születési kohorszok	19 éves	24 éves	29 éves	34 éves	40 éves
1914-23	1933-42	1938-47	1943-52	1948-57	1954-63
1924-33	1943-52	1948-57	1953-62	1958-67	1964-73
1934-43	1953-62	1958-67	1963-72	1968-77	1974-83
1944-53	1963-72	1968-77	1972-82	1978-87	1984-92
1954-63	1973-82	1978-87	1982-92	1988-92	–
1964-73	1983-92	1988-92	–	–	–

A következő táblázat az egyének házasságkötési profilját mutatja. A két nem közötti leglényegesebb különbség a házasságkötés időzítésére vonatkozik. Amíg a hatvanas évek második felében született nők csaknem háromnegyede 24 éves koráig családot alapított, addig a férfiaknál ugyanez az arány az ötven százalékot sem éri el. Figyelemre méltóak az időbeli változások. A házasok aránya mind a férfiaknál, mind a nőknél és minden életkori szakaszban egy fordított U-görbe szerint alakul. Vagyis, az 1914-23 között születetteknél a legalacsonyabb a valaha is családot alapítók részaránya; majd ez az arányszám megemelkedik, hogy azután a fiatalabbaknál ismét visszaessen. Ez azt is jelenti, hogy a tipikus házasságkötési életkor először lejjebb tolódott, majd a legfiatalabb kohorszban ismét jelentősen megemelkedett. Ezt jól mutatják a következő arányszámok: Az 1914-23 között született nőknek csupán csak 9 százaléka kötötte meg első házasságát 19 éves koráig, az 1934-43-ban születetteknél viszont ugyanez az arány már 34 százalékos volt; és hasonló nagyságú maradt az 1944-53 és az 1954-63-as kohorszokban is. Ezek a korcsoportok a szocialista időszakban – az ötvenes, hatvanas és a hetvenes

években – érték el házassági életkorukat. Az általunk vizsgált legfiatalabb kohorsz viszont a nyolcvanas években érte el ezt az életkort, amikor már jelentkeztek a gazdasági visszaesés jelei, ami a házasságkötések elhalasztásában is megmutatkozik. Az időbeli változásokat megjelenítő fordított U-görbe még a 24 éves korukig családot alapítók esetében is tetten érhető; a későbbi életkori szakaszokban viszont már meglehetősen „ellaposodik”. A férfiak esetében a történeti változások a fentebbiekkel megegyezők.

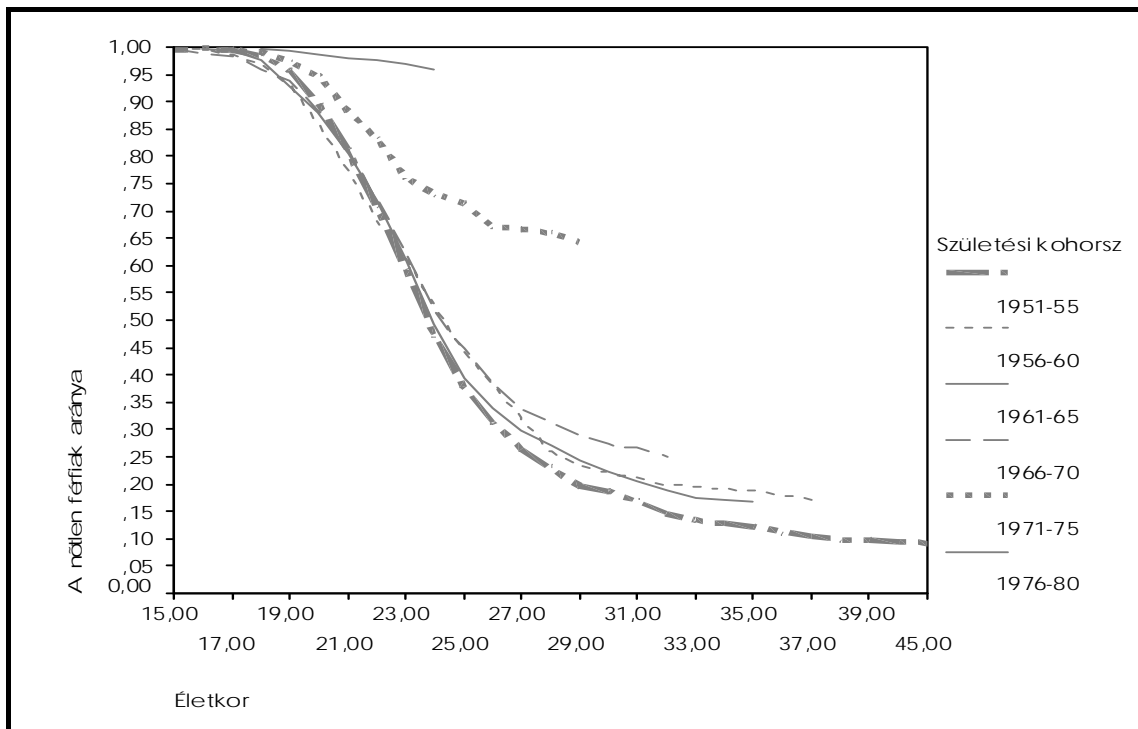
37. táblázat A házas személyek aránya különböző életkorokban születési kohorszok szerint, százalékban

Születési kohorszok	19 éves korig	24 éves korig	29 éves korig	34 éves korig	40 éves korig
Férfiak					
1914-23	1	25	73	90	92
1924-33	3	47	83	92	96
1934-43	4	52	84	92	94
1944-53	5	59	85	91	92
1954-63	6	52	79	86	–
1964-73	3	46	–	–	–
Nők					
1914-23	9	52	79	87	91
1924-33	26	77	90	94	96
1934-43	34	83	93	96	97
1944-53	33	82	92	95	95
1954-63	33	81	91	94	–
1964-73	17	73	–	–	–

Forrás: az 1983. és az 1992. évi Társadalmi mobilitás és Életút Felvétel

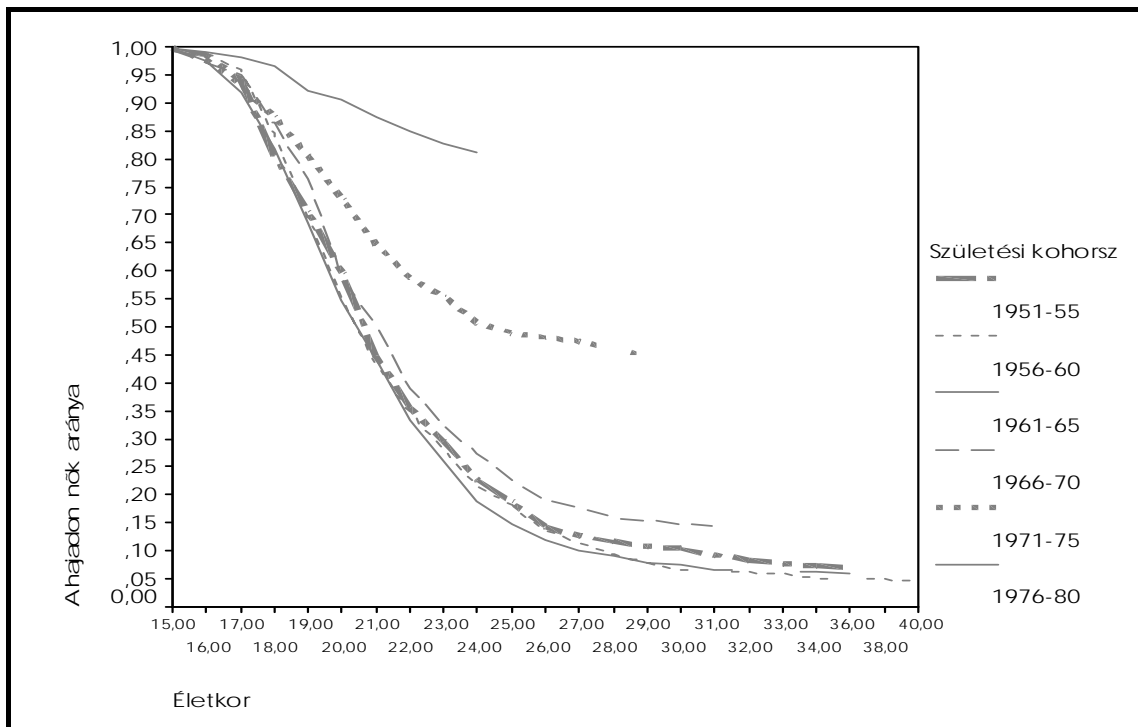
Hogy mennyire más a hetvenes években születettek házassági magatartása, mint az idősebbeké, jól látható az alábbi ábrákon is. Ezek az ábrák a hajadonok és a nőtlenek részarányát mutatják különböző életkorokban; – tehát, tartalmuk a fentebbi tábláknak éppen az ellentétje. Amíg az 1970 előtt született férfiak több mint fele 25 éves koráig megházasodott, addig a hetvenes évek első felében születetteknek csupán az egynegyedéről mondható el ugyanez. A nőknél a tendencia ugyanez: Az idősebb kohorszok háromnegyede húszas éveik közepéig családot alapított, az 1971-75 között születetteknél viszont csak kb. 50 százalékos volt ez az arány. Az, hogy a házassági viszonyok ilyen radikális átalakulása mennyiben jelenti a párkapcsolatban élés elutasítását vagy mennyiben köszönhető az alternatív együttélési formák tömegessé válásának, tanulmányunk következő alfejezetéből derül majd ki.

35. ábra A nőtlen férfiak aránya különböző életkorokban születési kohorszok szerint

forrás: 1999/2000. évi Életmód-időmérleg vizsgálat

36. ábra A hajadon nők aránya különböző életkorokban születési kohorszok szerint

forrás: 1999/2000. évi Életmód-időmérleg vizsgálat

Az elmúlt harminc évben Magyarországon gyökeresen megváltozott a házasság nélküli együttélések súlya és szerepe a párkapcsolat-formálódásban. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy ma már a 15-19 éves partnerkapcsolatban élő nők 67 százalékát élettársi kapcsolatokban találjuk, szemben a hetvenes évek eleji 7 százalékkal (alábbi táblázat). De hasonló a nem-házasság együttélések terjedése a 20-24 és a 25-29 évesek között is. A változások dinamikája persze nem volt azonos mértékű az 1970 és 2000 közötti periódus különböző szakaszaiban. A hetvenes évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig tartó időszakban csak szerény mértékben nőtt az élettársi kapcsolatban élő nők aránya a párkapcsolatban élők egészén belül. A nyolcvanas évek második felében a növekedés üteme felgyorsult ugyan, de csak a legfiatalabbaknál. A kilencvenes évek hozták meg a lényeges változást: Ekkor már nemcsak a 15-19 évesek között nőtt két és félszeresére a nem legális párkapcsolatban élők aránya, hanem a 20-24 évesek között is megnégyszereződött, és a 25-29 éves nőknél is az 1990-es érték több mint háromszorosára emelkedett. Az idősebb korcsoportok esetében a partnerkapcsolatban élő nők 90-95 százalékát továbbra is a házasságban találjuk.

38. táblázat A 15-49 éves élettársi kapcsolatban élő nők aránya a párkapcsolatban élő (házasság + élettársi kapcsolat) nők között korcsoportok szerint, 1970, 1984, 1990, 2000, százalékban

Korcsoport	1970	1984	1990	2000
15-19	7,1	12,0	25,5	66,9*
20-24	2,0	4,6	6,7	28,8*
25-29	2,0	3,0	4,8	18,1*
30-34	2,2	3,2	4,8	7,6
35-39	2,3	3,4	4,8	6,2
40-44	2,2	3,5	4,9	4,5
45-49	2,3	3,6	4,7	4,4

Forrás: a *-gal jelölt adatok az "Ifjúság 2000" vizsgálatból származnak, a többi 2000. évi adat az "Életmód-időmérleg felvételből" való; az egyéb adatok forrása: Csernákné és tsai (1992)

Amíg a fenti táblázat a párkapcsolatban élőkre fókuszált, addig az alábbi két táblázat azt mutatja meg, hogy mekkora a különböző életkorú nőtlen férfiak és hajadon nők között az élettársi kapcsolatban élők részaránya.

Az elmúlt másfél évtizedben mintegy megkétszereződött az élettársi kapcsolatban élő nőtlenek és hajadonok aránya. Ezt mutatja, hogy amíg az 1984-es mikrocenzus szerint a házasságban nem élők valamivel több mint 3 százaléka választotta az együttélésnek ezt a formáját, addig a KSH 2000. évi Életmód- és Időmérleg vizsgálatának az adatai szerint ez a részarány a férfiaknál csaknem 6, a nőknél 7 százalékra emelkedett. Az aránynövekedés dinamikája azonban eltérő a különböző korcsoportoknál.

Az élettársi kapcsolatot első párkapcsolatként választók aránya mindig is a 25 éves kor alatti korosztályokban volt a legalacsonyabb; majd, az életkor emelkedésével párhuzamosan növekedett egészen 35-39 éves korig; ezután, némi ingadozást követően csökkenésbe fordult át. Ami az időbeli változásokat illeti, a nem legális partnerkapcsolatot választók részarány-növekedése leginkább a 30-44 év közöttieket érintette: Amíg a nyolcvanas évek közepén a 30-34 éves nőknek csak valamivel több

mint 8 százaléka élt élettársi kapcsolatban, addig a kilencvenes évek végére ez az arányszám 24 százalékosra ugrott fel. A növekedés dinamikája ennél is erősebb a 35-39 éves hajadonok között: 1984-ben csak 7 százalékuk, 2000-ben már 31 százalékuk mondta azt, hogy élettársi kapcsolatban él. A 40-44 éves nőket illetően az időbeli változások iránya és mértéke többé-kevésbé a 30-34 évesekével megegyező. A nőtlen férfiaknál a hajadonokhoz hasonló elmozdulások mentek végbe az elmúlt másfél évtizedben; a különbség csak annyi, hogy náluk az élettársi kapcsolatot választók részaránya az esetek többségében a nőké alatt marad. (Maximumát ez esetben is a 35-39 évesek között éri el, 2000-ben 22 százalékkal.)

39. táblázat Az élettársi kapcsolatban élő nőtlenek aránya a megfelelő korú férfiak 1984, 1990, 2000, százalékban

	1984	1990	2000
15-19	0,5	0,6	0,9*
20-24	2,1	3,3	5,3*
25-29	4,3	8,7	9,8*
30-34	7,4	12,9	15,7
35-39	9,7	11,1	21,9
40-44	11,1	11,1	21,4
45-49	9,8	12,3	15,8
50-54	10,8	12,9	13,5
55-59	7,2	8,0	14,3
60-x	8,2	5,6	0,2

forrás: a *-gal jelölt adatok az "Ifjúság 2000" vizsgálatból származnak, a többi 2000. évi adat az "Életmód-időmérleg 2000" felvételből való; az egyéb adatok forrása: Csernákné és tsai (1992)

40. táblázat Az élettársi kapcsolatban élő hajadonok aránya megfelelő korú nők százalékában, 1984, 1990, 2000

	1984	1990	2000
15-19	1,2	2,1	3,4*
20-24	5,2	6,5	9,0*
25-29	7,3	14,0	16,2*
30-34	8,5	14,4	23,6
35-39	7,3	14,0	30,8
40-44	7,1	9,7	24,0
45-49	9,3	7,5	15,1
50-54	7,6	7,2	14,0
55-59	4,8	3,0	14,9
60-x	2,4	2,2	0,6

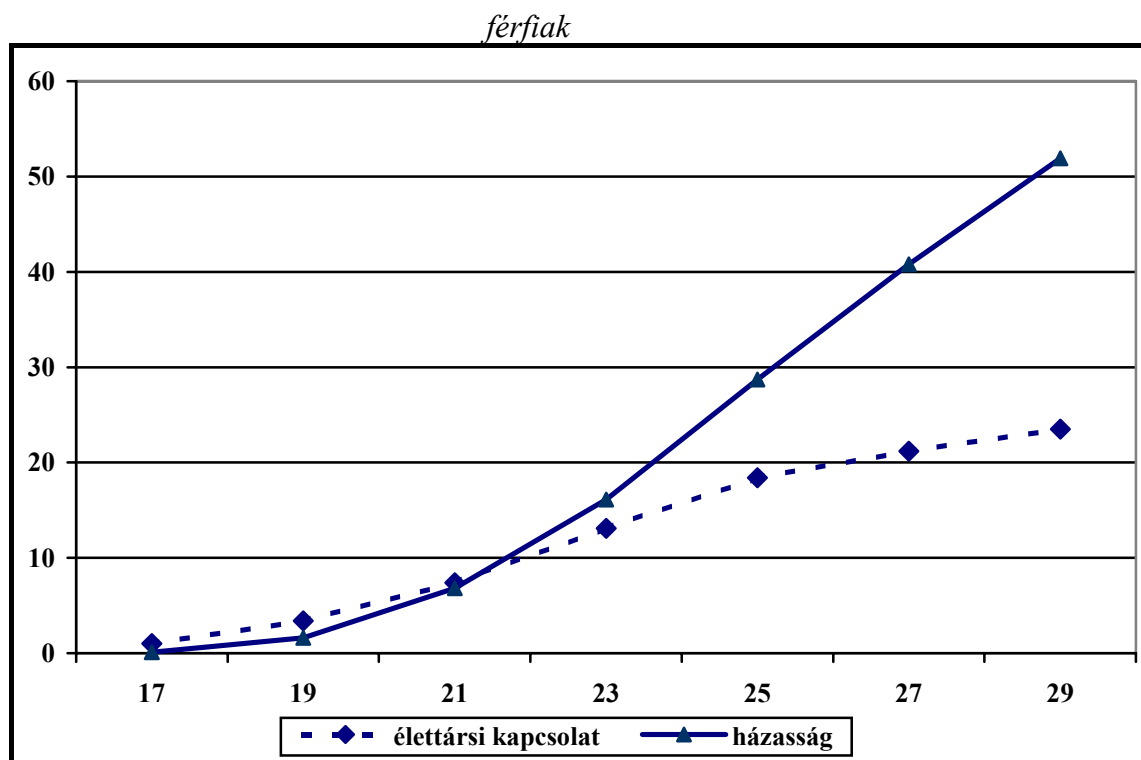
forrás: a *-gal jelölt adatok az "Ifjúság 2000" vizsgálatból származnak, a többi 2000. évi adat az

“Életmód-időmérleg 2000” felvétélből való; az egyéb adatok forrása: Csernákné és tsai (1992)

Figyelemre méltóak a 25 éven aluliakat érintő időbeli változások is. Az elmúlt másfél évtizedben ebben a korosztályban is mind népszerűbbé vált a nem házasság mint első párkapcsolat. Ezt jelzi, hogy amíg a nyolcvanas évek közepén a 15-19 éves hajadon nőknek mindössze 1 százaléka élt élettársi kapcsolatban, addig az ezredfordulóra ez az arányszám több mint 3 százalékpontosra kúszott fel. Hasonló volt a növekedés üteme a 20-24 évesek között is. Ami a húszas évek második felében járókat illeti: a nyolcvanas évek második felében az élettársi kapcsolatban élők aránya ebben a korosztályban megkétszereződött; majd a kilencvenes évek végére ez az aránynövekedés valamelyest megtorpant.

A két alábbi ábra csak az 1971 és 1980 között születettekre fókuszálva mutatja be a házasság, az élettársi kapcsolat és az egyedül élés egymáshoz viszonyított súlyát különböző életkorokban¹. Az arányszámok alapján világos, hogy az említett kohorszhoz tartozó férfiaknak csak mintegy 50, a nőknek pedig 55 százaléka volt házasság a 29. életéve betöltésekor. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a fiatalok ilyen nagy hányada egyedül él, hiszen a 29 éves férfiak 23, a nők 25 százaléka inkább az élettársi kapcsolatot választotta első párkapcsolatuként. Vagyis, az adott korú fiatalok 75-80 százaléka valamilyen párkapcsolatban élt a megfigyelés idején – 2000 őszén.

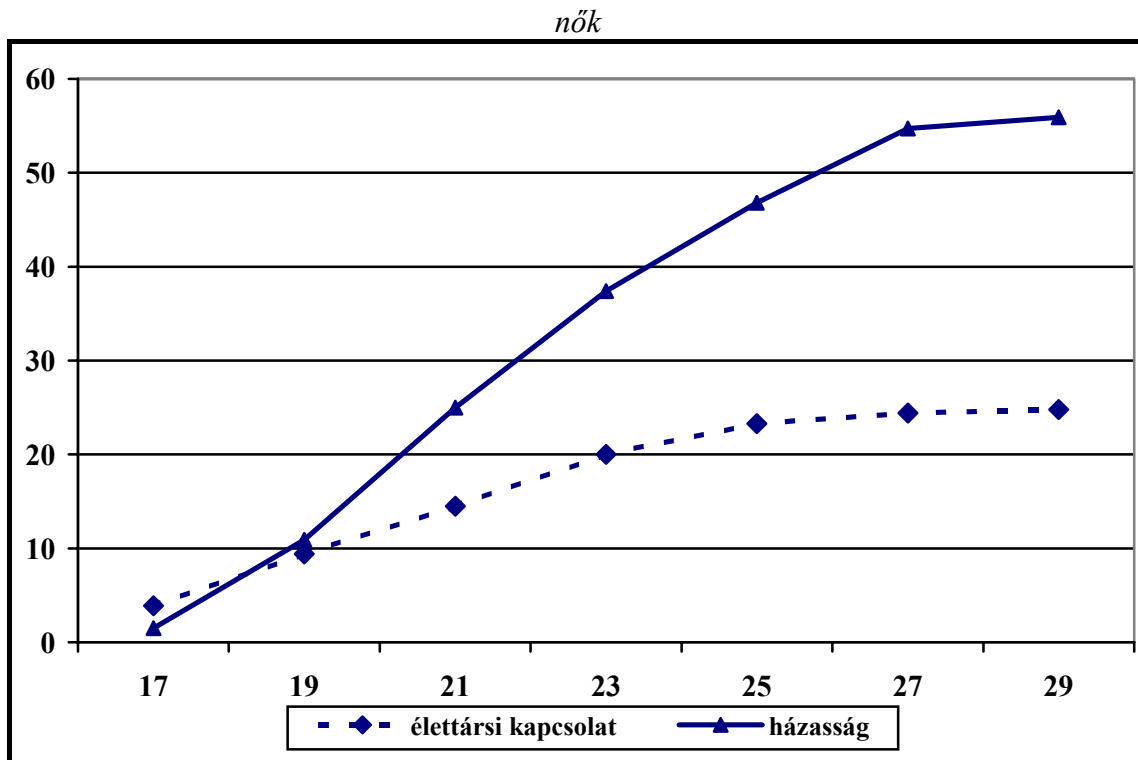
37. ábra Az első párkapcsolatként házasságot és az élettársi kapcsolatot választók aránya különböző életkorokban az 1971-1980-ban születettek között;

forrás: “Ifjúság 2000” vizsgálat

¹ Az ábrák azon férfiak és nők arányát mutatják, akik bizonyos életkoruk betöltéséig házasságot kötöttek vagy élettársi kapcsolatot létesítettek. Mindkét esetben csak az első vagy “direkt” párkapcsolatokat vizsgáljuk. Ez azt jelenti, hogy azokat, akik először az élettársi kapcsolat mellett döntöttek, de még 30. életévük előtt meg is házasodtak, csak a nem-házasság együttélés kategóriában szerepeltetjük, hiszen számukra az első párkapcsolat az élettársi együttélés volt.

38. ábra Az első párkapcsolatként házasságot és az élettársi kapcsolatot választók aránya különböző életkorokban az 1971-1980-ban születettek között;

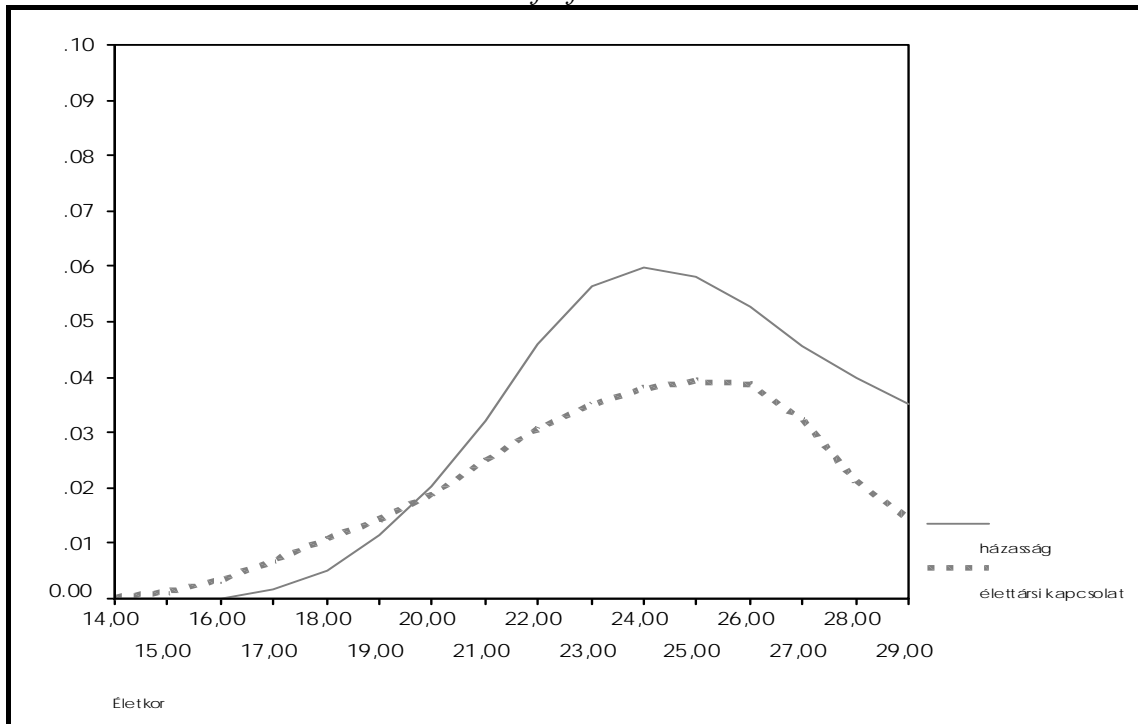
forrás: "Ifjúság 2000" vizsgálat

Figyelemre méltó a két párkapcsolat-típus választásának életkori trendje. A hetvenes években született férfiak 21, a nők 19 éves korukig nagyjából azonos mértékben választották – illetve nem választották – az együttélések legális és nem legális formáját. A későbbi életkorokban azonban elválík egymástól a házasság és az élettársi kapcsolat választásának az esélye, mégpedig oly módon, hogy egyre többen lesznek olyanok, akik, ha partnerkapcsolat-teremtés mellett döntenek, akkor ezt a házasság keretében teszik.

Az alábbi két ábra az élettársi kapcsolat teremtésének és a házasságkötésnek a valószínűségét mutatja különböző életkorokban azok között, akik az adott életkor betöltéséig még soha nem éltek partnerkapcsolatban. Jól látható, hogy a házasságok és a nem-házasság együttélések létrejöttének időzítése valamelyest különbözik egymástól. A házasságkötési ráta a nőknél húszas éveik elejéig, a férfiaknál 24 éves korukig emelkedik, majd visszaesik, jelezve, hogy ezen életkor betöltése után a nőtlenek/hajadonok egyre kisebb valószínűséggel kötnek házasságot. Ami az élettársi kapcsolatok kialakításának a volumenét illeti, ez tizenévesen folyamatosan emelkedik, majd a nőknél 24-25, a férfiaknál 26 éves korukig meglehetősen stabil marad, ezt követően viszont – a házasságkötéshez hasonlóan – fokozatosan visszaesik.

39. ábra A házasságkötés és az élettársi kapcsolat kialakításának a valószínűsége 29 éves korig az 1971 és 1980 között születetteknél;

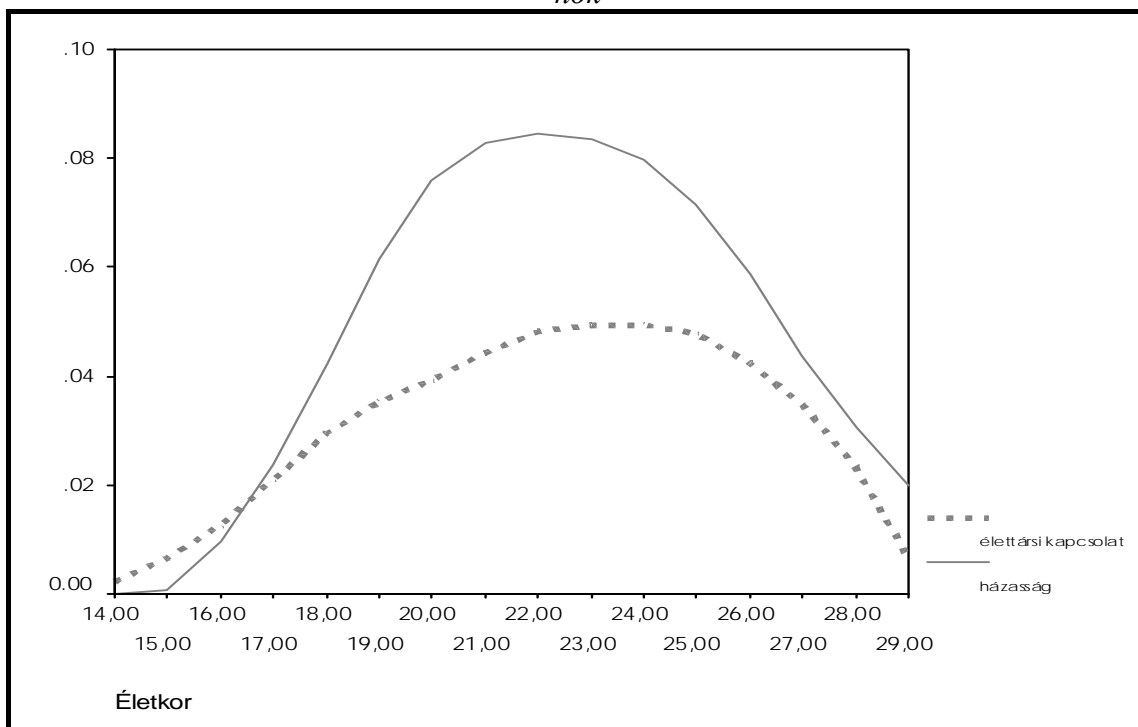
férfiak

forrás: "Ifjúság 2000" vizsgálat

40. ábra A házasságkötés és az élettársi kapcsolat kialakításának a valószínűsége 29 éves korig az 1971 és 1980 között születetteknél;

nők

forrás: "Ifjúság 2000" vizsgálat

A fentebbiekben bemutatott arányszámok és trendek kivétel nélkül azt jelzik, hogy az

utóbbi években Magyarországon is egyre „népszerűbbé” vált a partnerkapcsolatok nem legalizált formája; a fiatalok egyre nagyobb hányada választja az élettársi együttélést első párkapcsolatként. Nemzetközi összehasonlításban azonban még mindig meglehetősen alacsonyak a magyar arányszámok. Például, Franciaországban a hetvenes évek közepe és a nyolcvanas évek vége között 11-ről 49 százalékra emelkedett azoknak a nőknek az aránya, akik 24 éves korukig legalább egyszer éltek élettársi kapcsolatban. Ugyanezek az arányszámok Dániában 48 és 75 százalékosak voltak. Nagy-Britanniában az időbeli trendek inkább a francia példához állnak közelebb: 1980 és 1995 között a 20-24 éveseknél 11-ről 55 százalékra emelkedett a nem legalizált párkapcsolatban élők részaránya (*Ermisch és Francesconi 2000*).

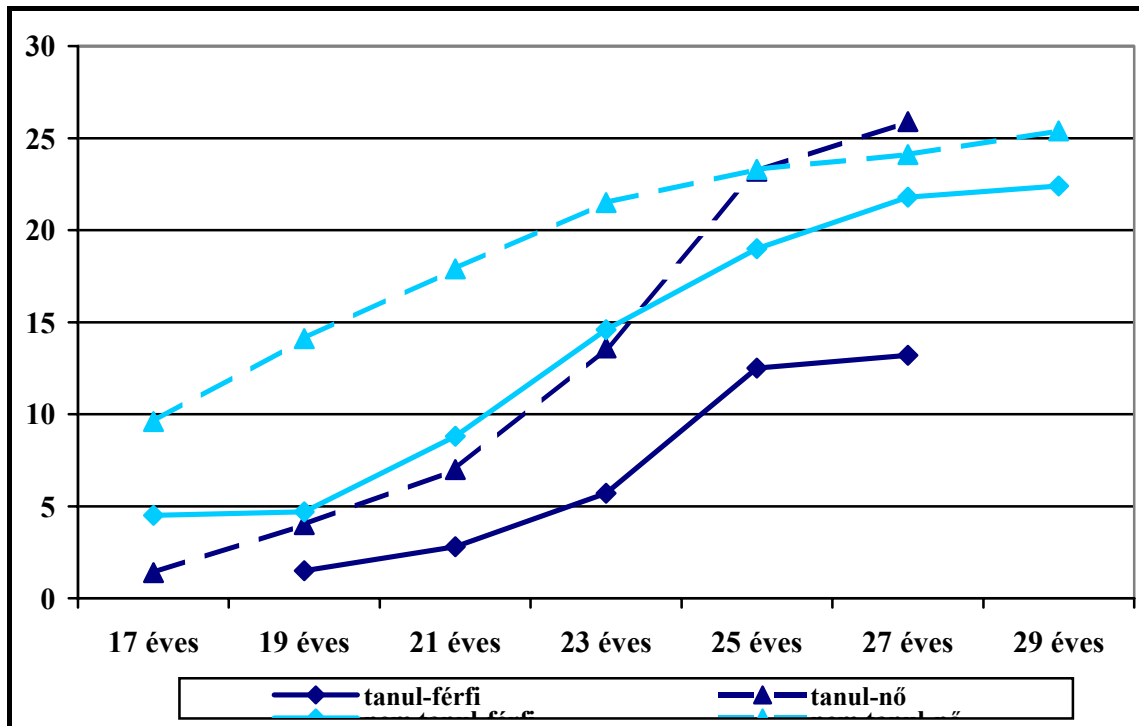
Házasság versus élettársi kapcsolat – az egyéni jellemzők hatása

A következőkben azt vizsgáljuk meg, vajon a különböző egyéni jellemzők mentén hogyan alakul a két párkapcsolati forma közötti választás. Azt elemezzük, hogy különböző életkorokban mekkora az első párkapcsolatként élettársi együttélést, illetve házasságot választók aránya. Mutatószámaink ún. kummulált arányszámok, vagyis azt fejezik ki, hogy egy adott életkor betöltéséig a nőtlenek/hajadonok mekkora hányada köt házasságot vagy létesít élettársi kapcsolatot. Magyarázó változóink a következők: Az egyén a vizsgált életkori szakaszban nappali tagozatos tanulmányokat folytatott vagy sem; dolgozott-e vagy sem; mi volt az adott időszakban az iskolai végzettsége;² megkeresztelték-e/bejegyezték-e bármilyen vallásfelekezeti szerint; szülei elváltak vagy sem. Elemzésünkben ismét csak a legfiatalabbakra – az 1971-80 között születettekre – fókuszálunk.

A tanulói státusz szerinti különbségeket illetően a nemek szerinti eltéréseket kell kiemelnünk (alábbi két ábra). Amíg a nem tanulók között minden életkorban és mindkét nemnél magasabb a házasságban élők aránya, mint a tanulók között; addig az élettársi kapcsolat vonatkozásában ez csak a férfiakra igaz. A nőknél ez a minta csak a 25 évnél fiatalabbaknál érvényesül. A húszas éveik második felében járó nők viszont gyakrabban választják a nem-házasság együttélést akkor, ha iskolarendszerű képzésben vesznek részt – feltehetően egyetemen vagy főiskolán tanulnak –, mint akkor, ha már nem járnak iskolába.

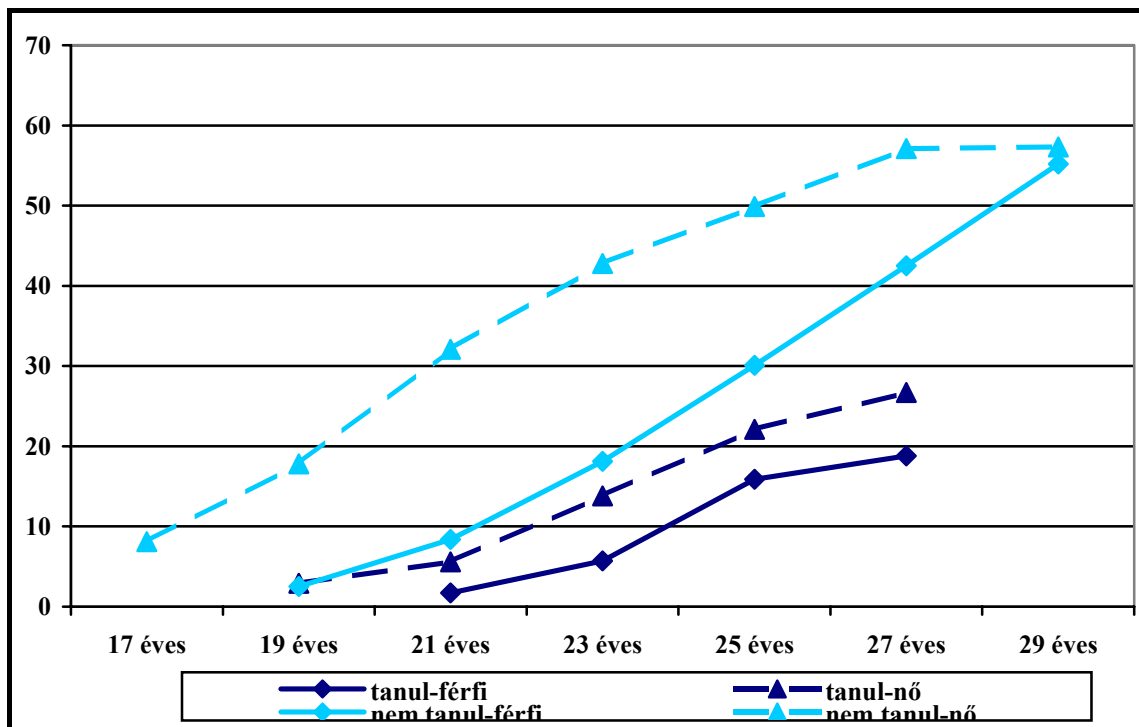
² Ebben az esetben nem a befejezett iskolai végzettséget vizsgáljuk, hanem az iskolatípust, függetlenül attól, hogy a kérdezett az adott időpontig befejezte-e ott a tanulmányait vagy sem.

41. ábra Az élettársi kapcsolatot létesítők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezett az adott életkorban tanult-e vagy sem (1971-80 között születettek)

forrás: "Ifjúság 2000" vizsgálat

42. ábra A házasságban élők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezett az adott életkorban tanult-e vagy sem (1971-80 között születettek)

forrás: "Ifjúság 2000" vizsgálat

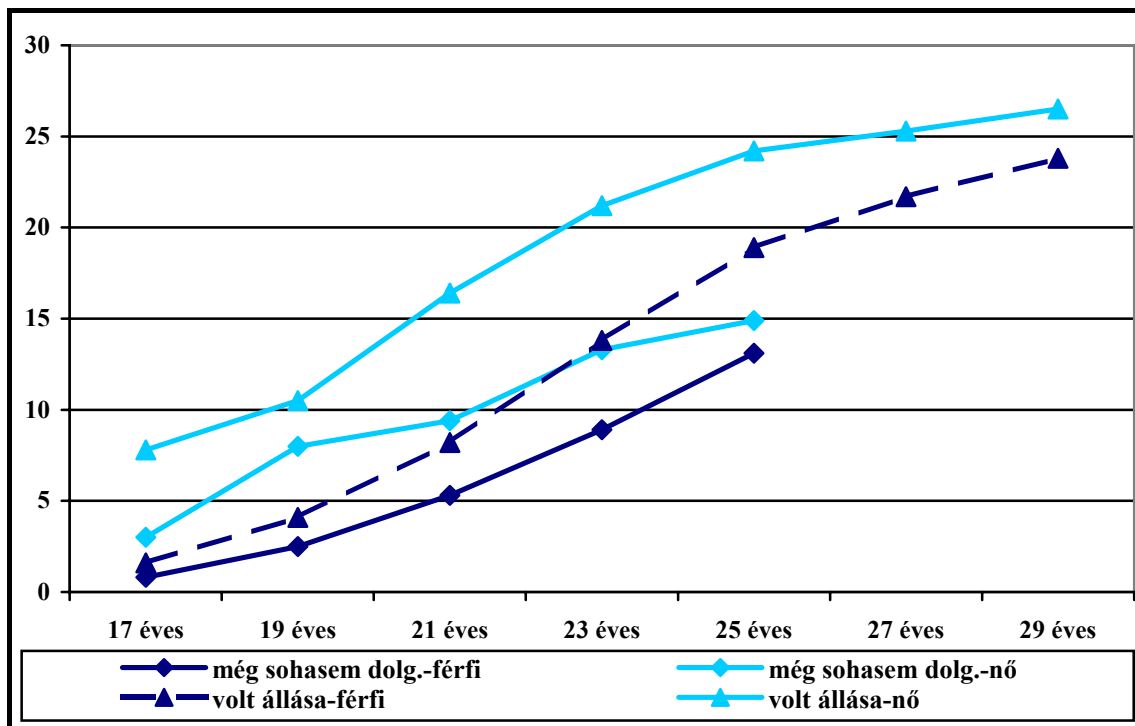
Mindezek az eredmények arra a közismert tényre utalnak, hogy az iskolába járás, a tanulói státusz kitolja a párkapcsolat-teremtést. Ez viszont nemcsak a házasságra igaz,

hanem az együttélések „gyengébb” formájára is – legalábbis a férfiaknál –; ami azt jelzi, hogy ezen kapcsolati forma választása – a házassághoz hasonlóan – „megköveteli” az iskolai életszakasz lezárulását.

Figyelemre méltóak a munkaerő-piaci részvétel szerinti különbségek is. A párkapcsolatok kialakítása valószínűbb akkor, ha a nőtlen férfi vagy hajadon nő dolgozik, mintsem akkor, ha nincsenek munkapiaci tapasztalatai (alábbi két ábra). Ez főleg a férfiakra és főleg a házasságokra igaz: Amíg a „dolgozó” férfiak 30 százaléka kötött házasságot 25 éves koráig, addig a „nem dolgozó” nőtlenek 8 százaléka tette ugyanezt húszas éveik közepéig. A nőknél valamelyest más a helyzet. Az állásban lévők náluk is nagyobb gyakorisággal házasodnak, mint azok, akik sohasem dolgoztak; ugyanakkor a két csoport közötti aránykülönbség már korántsem akkora, mint a férfiaknál. Vagyis, még a legfiatalabb korosztályoknál is fellelhetők azoknak a tradicionális házassági mintáknak a nyomai, amelyek szerint a férfiaknak „hozniuk kell” az anyagi erőforrásokat – amelyek egyik jele a munkapiaci szerepvállalás –, míg a nők esetében ennek a gazdasági potenciálnak valamivel kisebb szerepe van. Egy másik lehetséges magyarázatot követve mindez azzal függ össze, hogy a nőknél fiatalabb korban és erőteljesebben jelentkezik a házasságkötésre ösztönző társadalmi nyomás, amelynek eredményeként nagy részük, erőforrásaitól függetlenül, egy bizonyos kor után stabil párkapcsolatot alakít ki.

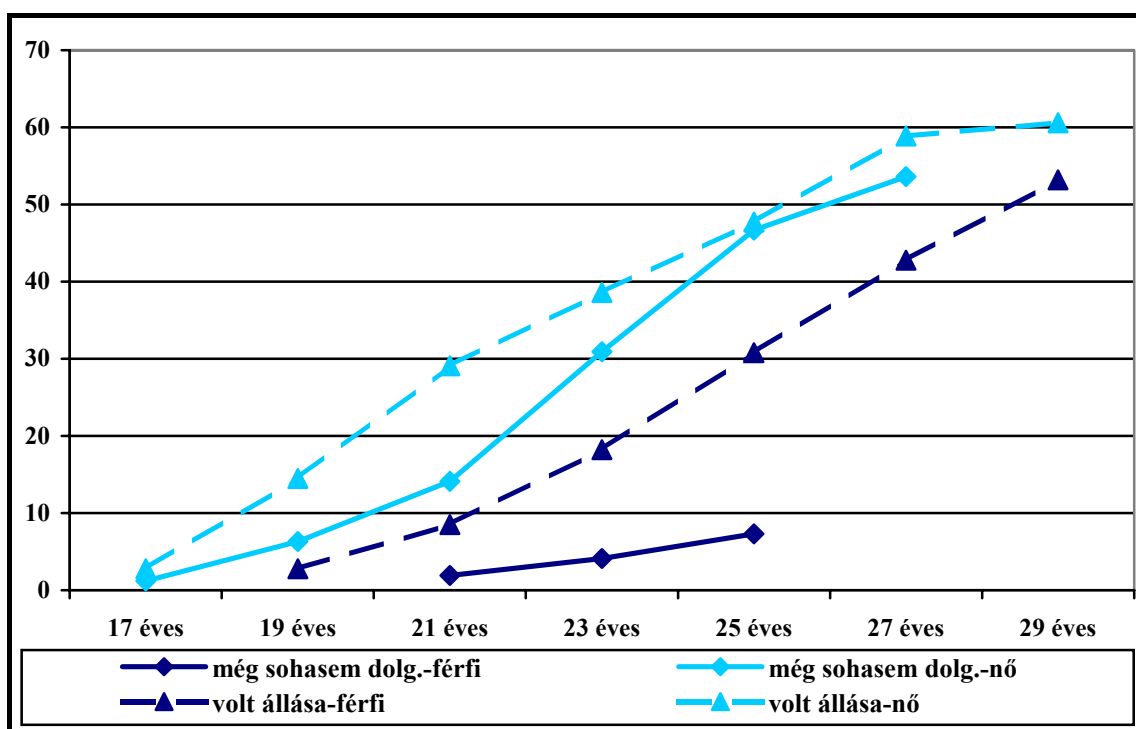
Az élettársi kapcsolatok esetében ez az aszimmetria nem figyelhető meg: Mind a férfiak, mind a nők között akkor magasabb a nem-házassági együttélések aránya, ha az egyén aktív kereső. Ez viszont azt jelenti, hogy ezen kapcsolatok kialakításához mindkét fél gazdasági erőforrásaira szükség van; akár azért, mert a párkapcsolat szülői „jávahagyás” nélkül jött létre és ezért nélkülözi az otthonról jövő anyagi segítséget, vagy azért, mert olyan munkaerő-piaci státuszúak között kötött, akiknek a jelenlegi kereseti lehetőségei és a jövőbeni karrierkilátásai meglehetősen szerények.

43. ábra Az élettársi kapcsolatot létesítők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezettnek volt-e már állása vagy sem (1971-80 között születettek)

forrás: "Ifjúság 2000" vizsgálat

44. ábra A házasságban élők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezettnek volt-e már állása vagy sem (1971-80 között születettek)

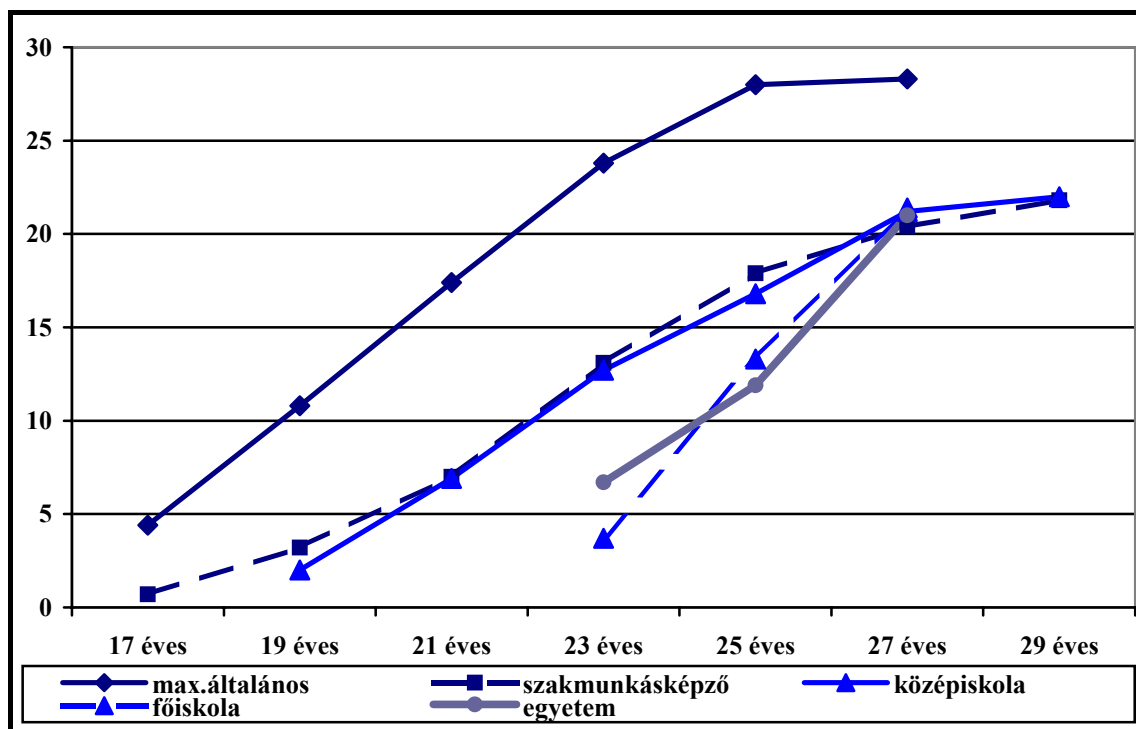
forrás: "Ifjúság 2000" vizsgálat

Ami az iskolázottság hatását illeti, a legfeljebb általános iskolai végzettségű fiataloknál a legmagasabb az első párkapcsolatul az élettársi együttélést választók részaránya; és ez igaz mind a férfiakra, mind a nőkre (alábbi két ábra). Figyelemre méltó a nem-házasság együttélések előfordulásának életkori profilja is. Egy bizonyos korig emelkedik, majd stagnál az élettársi kapcsolatot választók aránya; ez az életkor azonban más a férfiaknál és más a nőknél, és végzettségi szintenként is eltérő. A férfiak később alakítják ki nem-házasság partnerkapcsolataikat, mint a nők, és az általános iskolai végzettségűeknél fiatalabb korban történik ezen kapcsolati forma felfutása, mint az iskolázottabbaknál. Sajátos csoportot alkotnak a diplomások, főként az egyetemi végzettségűek vagy egyetemre járók. Náluk az élettársi kapcsolatok – és egyáltalán a párkapcsolatok – kialakítása értelemszerűen későbbre tolódik; ugyanakkor az aránynövekedés üteme itt a legnagyobb. Ezt jól példázza, hogy amíg az egyetemre járó/egyetemet végzett hajadonoknak csak 6 százaléka létesített élettársi kapcsolatot 23 éves koráig, addig a 27 éveseknél ez az arányszám már csaknem 30 százalékos volt. Ennek eredményeként, az 1970 körül született nőknél, húszas éveik végére az iskolai hierarchia két szélén elhelyezkedők között mutatkozott a legmagasabbnak az első párkapcsolatul a nem-házasság együttélést választók aránya. Egyébként, 25. életévük betöltése után a diplomás férfiak között is megugrik az élettársi kapcsolatban élők részaránya, de korántsem olyan mértékben, mint a nőknél.

Milyen következtetéseket vonhatunk le ezekből az iskolai végzettség szerinti különbségekből? Egyrészt azt, hogy az élettársi kapcsolatok előfordulása az iskolarendszer elhagyását követő időszakban a legvalószínűbb, a későbbiekben visszaesik a "népszerűsége". Vagyis, a párkapcsolatok "gyengébb" formáját éppen abban az átmeneti életszakaszban választják a fiatalok, amely az iskolapadból a stabil karrier megtalálásához vezet. A felsőoktatási intézményekbe járók többsége pedig – feltehetően – ezen együttélési típussal tudja a legkönnyebben összeegyeztetni tanulmányi

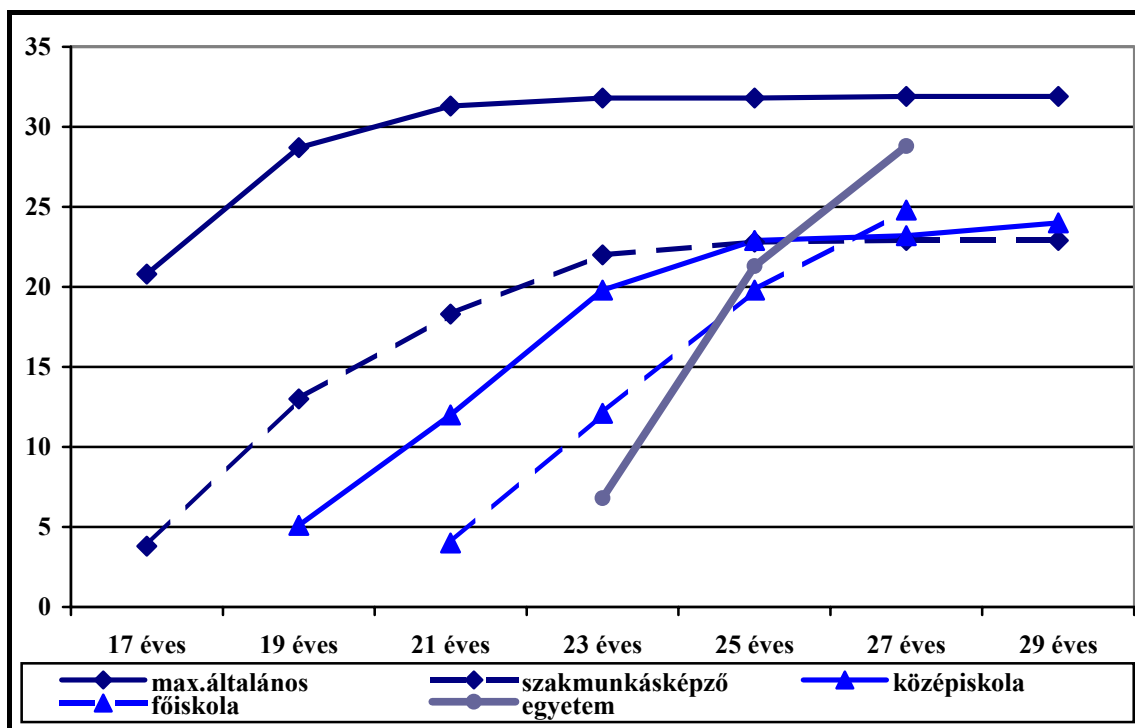
kötelezettségeit. Ezen túlmenően, eredményeink szerint, a legképzetlenebbeknél a legmagasabb az élettársi kapcsolatban élők aránya. Ez arra utal, hogy az elégtelen kereseti potenciállal és beszűkült karrierkilátásokkal rendelkezők nagy része “kénytelen” ezt a kevésbé biztos, de az esetek többségében kisebb felelősséget és kisebb “odaadást” is követelő együttélési formát választani a házassággal szemben.

45. ábra Az élettársi kapcsolatot létesítők aránya különböző életkorokban a kérdezett iskolai végzettsége szerint, férfiak (1971-80 között születettek)

forrás: “Ifjúság 2000” vizsgálat

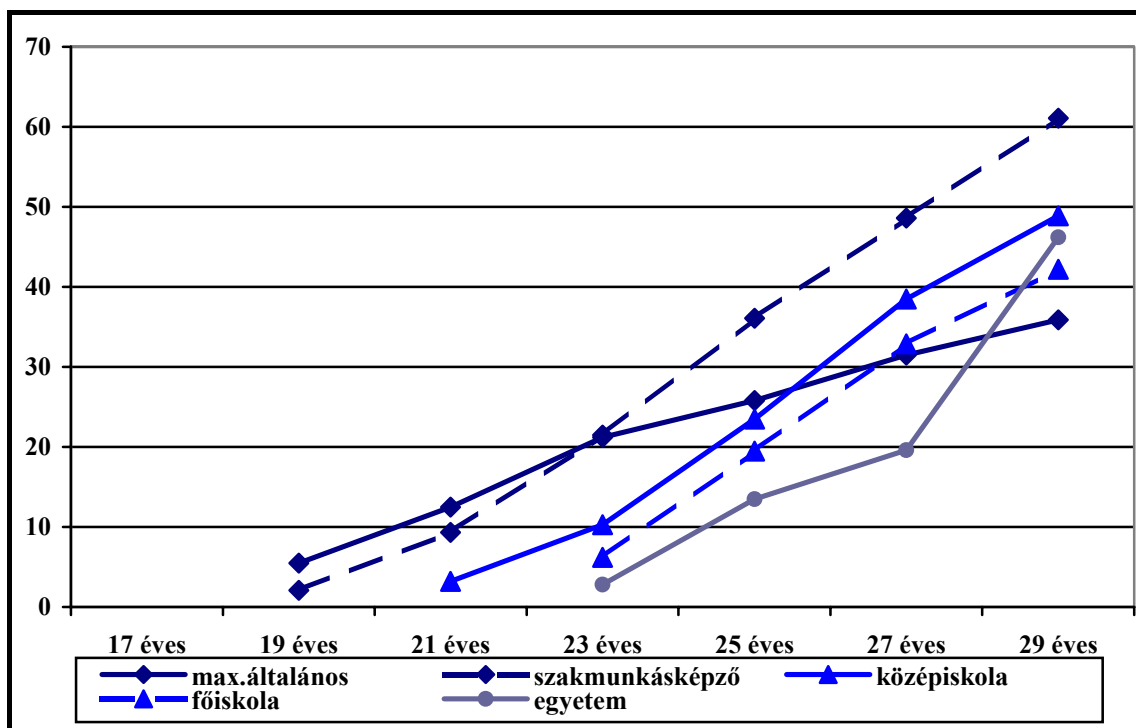
46. ábra Az élettársi kapcsolatot létesítők aránya különböző életkorokban a kérdezett iskolai végzettsége szerint, nők (1971-80 között születettek)

forrás: "Ifjúság 2000" vizsgálat

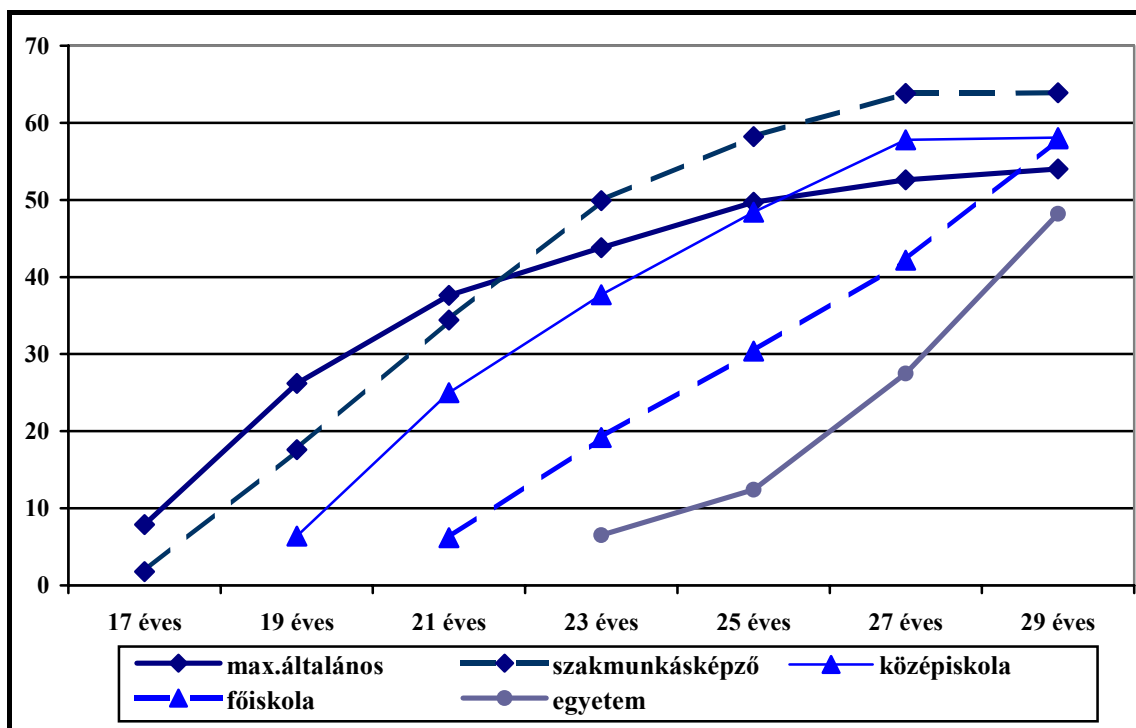
A házasságban élők arányának életkori változása nem követi a nem-házas együttélések életkori profilját. Azaz, 29 éves korig folyamatosan emelkedik a „legális” párkapcsolatot választók részaránya minden iskolai csoportban – az általános iskolát és szakmunkásképzőt végzett nőknél 27 éves koruk után ugyan ellaposodik a görbe, jelezve a korábbi házasságkötési életkort (alábbi két ábra). A legnagyobb növekedési ütem ez esetben is a diplomásokat – főleg az egyetemi végzettségűeket – jellemzi, ami arra utal, hogy a felsőfokú végzettség megszerzése után nemcsak az élettársi kapcsolatok választásának az esélye növekszik meg, de a házasságkötés valószínűsége is megemelkedik. Amíg a nem-házas párkapcsolatok előfordulása minden egyes életkorban az általános iskolát végzeteknél volt a legnagyobb, addig a házasság vonatkozásában ez csak 21 éves kor alatt igaz. A későbbiekben viszont jelentősen visszaesik a képzetlenek házasságkötési esélye, főleg a férfiaknál.

47. ábra A házasságban élők aránya különböző életkorokban a kérdezett iskolai végzettsége szerint, férfiak (1971-80 között születettek)

forrás: "Ifjúság 2000" vizsgálat

48. ábra A házasságban élők aránya különböző életkorokban a kérdezett iskolai végzettsége szerint, nők (1971-80 között születettek)

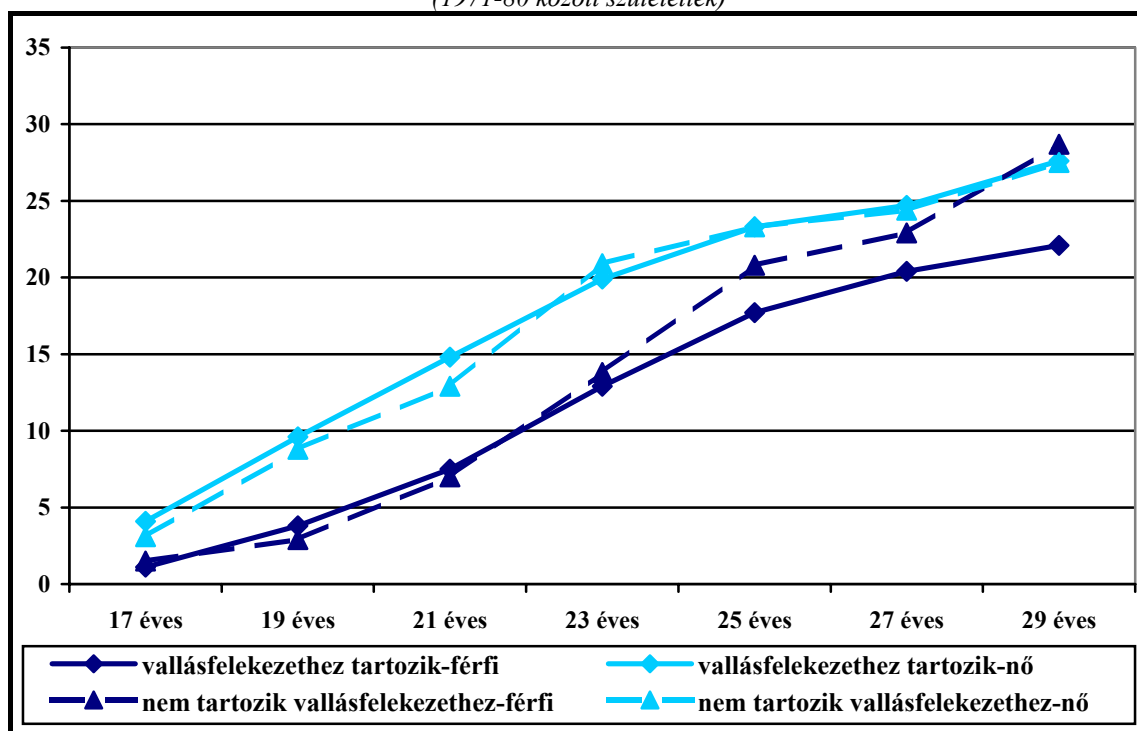
forrás: "Ifjúság 2000" vizsgálat

Ami a felekezeti hova(nem)tartozás szerinti különbségeket illeti, az élettársi kapcsolatok esetében alig-alig van eltérés a megkeresztelek/bejegyzettek illetve a felekezethez nem tartozók magatartásában (az alábbi ábra). Nem így a házasság vonatkozásában: A valamilyen valláshoz tartozók – életkoruktól függetlenül – nagyobb arányban létesítenek

ilyen típusú párkapcsolatot, mint a vallástalanok (az alábbi ábra). Mindez azt jelenti, hogy azok, akik valamilyen vallásfelekezethez „oltalma” alatt nőttek fel, olyan értékeket sajátítanak el, amelyek számukra „természetesebbé teszik” a partnerkapcsolat-teremtést – legyen szó házasságról vagy annak a „gyengébb” formájáról akár –, mint az egyedül élést (az ún. „single” életformát).

49. ábra Az élettársi kapcsolatot létesítők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezett tartozik-e valamilyen vallásfelekezethez vagy sem

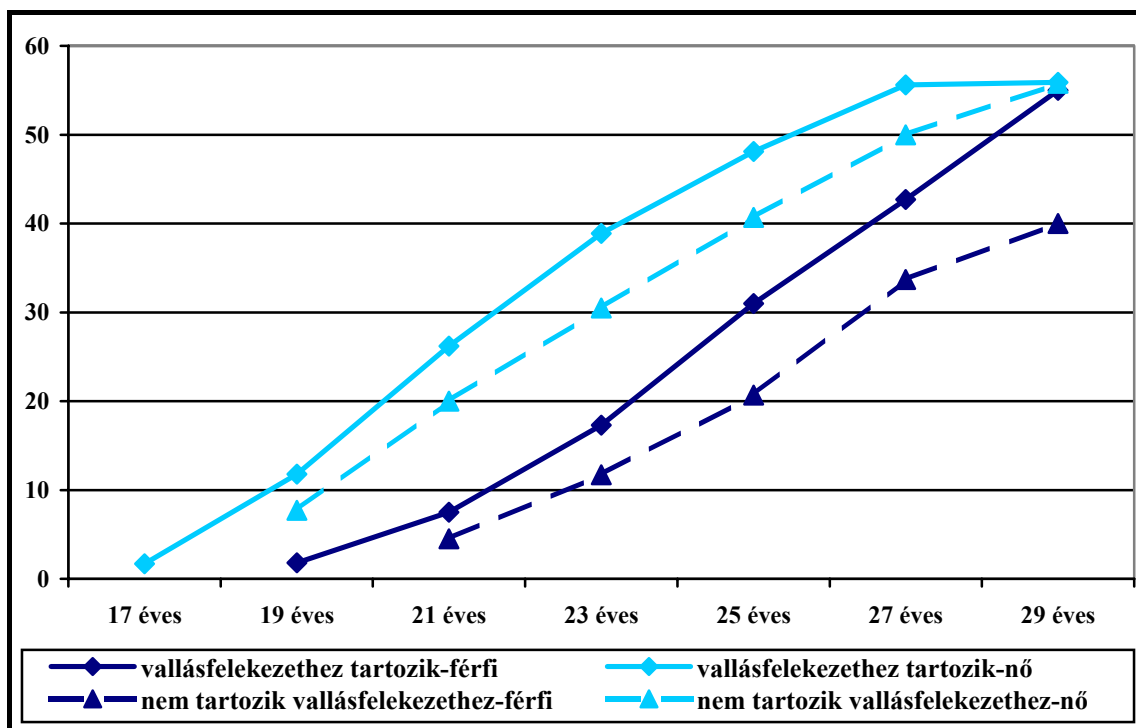
(1971-80 között születettek)

forrás: "Ifjúság 2000" vizsgálat

50. ábra A házasságban élők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezett tartozik-e valamilyen vallásfelekezethez vagy sem

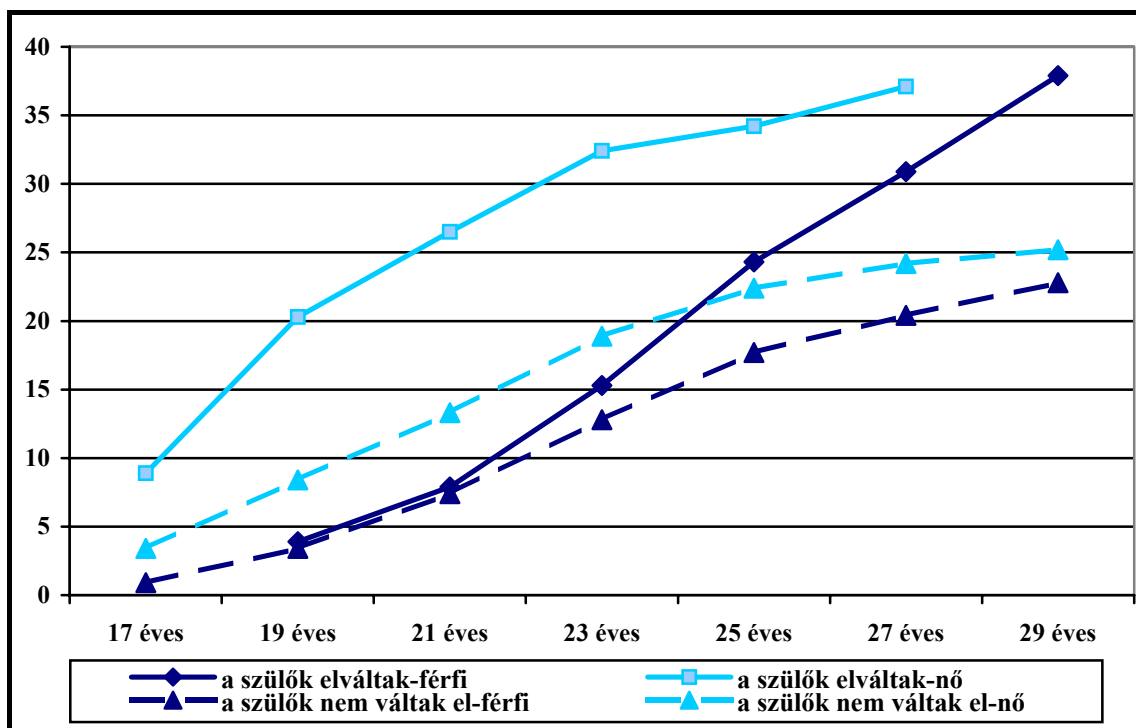
(1971-80 között születettek)

forrás: "Ifjúság 2000" vizsgálat

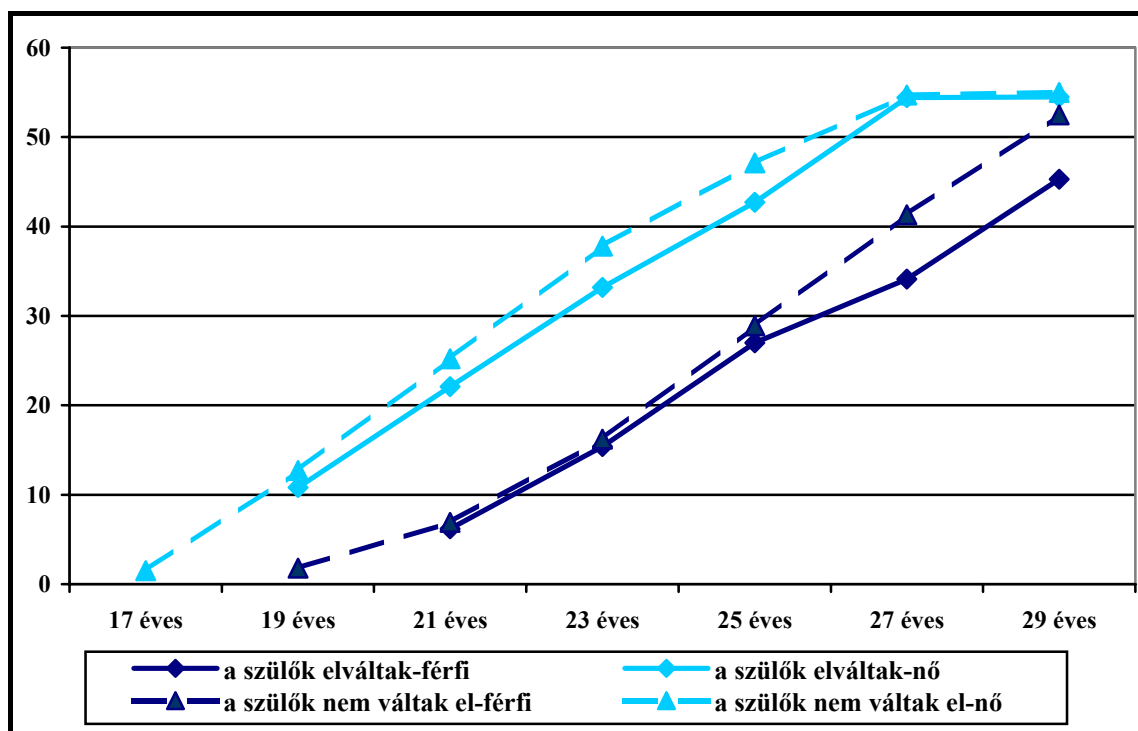
Amíg a vallási háttér inkább a házasságkötést differenciálja, addig a szülők elvált családi státusza az élettársi kapcsolatok arányával mutat összefüggést. Az a fiatal, aki nem teljes családban nőtt fel, jóval gyakrabban választja a nem-házassági együttélést első párkapcsolatként, mint az a nőtlen vagy hajadon, akinek a szülei nem váltak el; és ez főleg a nőkre igaz (az alábbi két ábra). Ez azt jelenti, hogy egy sikertelen szülői házasság az egyének egy részét „elriasztja attól”, hogy maga is bátran felvállalja a partnerkapcsolatok „erősebb” formáját. Ez a tapasztalat inkább egymás „előzetes kipróbálására”, a bizonyosságok megszerzésére ösztönöz, ami viszont egy élettársi kapcsolat keretében megvalósíthatóbbnak tűnik, mint egy házasságban.

51. ábra Az élettársi kapcsolatot létesítők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezett szülei elváltak-e vagy sem (1971-80 között születettek)

forrás: "Ifjúság 2000" vizsgálat

52. ábra A házasságban élők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezett szülei elváltak-e vagy sem (1971-80 között születettek)

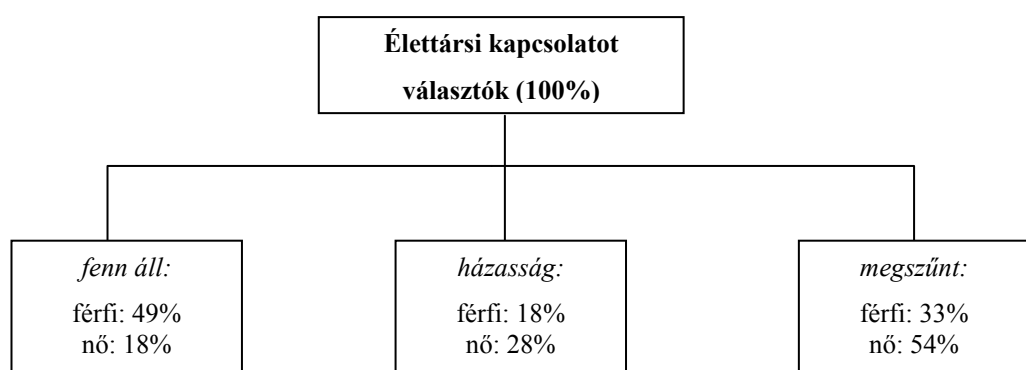

forrás: "Ifjúság 2000" vizsgálat

Az első párkapcsolat típusán kívül arra is kíváncsiak voltunk, vajon kik és mikor „fordítják át” nem-házas együttéléseiket legális párkapcsolattá. Amíg az első párkapcsolatul élettársi együttélést választó hetvenes években született férfiak csaknem fele még húszas évei végén is ebben a partnerkapcsolatban élt, a nőknek csak

egyötödéről mondható el ugyanez (19. ábra). A nőknek viszont több mint fele 29 éves koráig kilépett első tartós párkapcsolatából, és kevesebb mint 30 százalékuk „konvertálta” együttélését házassággá. Ez utóbbi csoportba tartozók aránya a férfiaknál még ennél is alacsonyabbnak mutatkozott, a 20 százalékpontot sem érte el. Ezek a nemek közötti differenciák azonban nem szükségképpen jelentik azt, hogy a férfiak élettársi kapcsolatai tartósabbak, inkább a párkapcsolat-formálódás időzítési különbségeire utalnak: A férfiak később létesítik élettársi kapcsolataikat, ebből következően, ezen együttélések nagy részével húszas éveik végéig „nem történik semmi”.

53. ábra Az élettársi kapcsolat kimenetei 29 éves korig; 1971-80 között születettek

forrás: "Ifjúság 2000" vizsgálat

A partnerszelekciós minták változása

Az előzőekben csak a párkapcsolatok életútbeli időzítéséről, illetve a különböző együttélési formák közötti választás motivációiról volt szó. A párkapcsolat-teremtési hajlandóság vizsgálatakor azonban csak a partnert keresők egyéni jellemzőinek a hatására fókuszáltunk, és egyáltalán nem érintettük a "ki kit választ" kérdéskörét. A következőkben – a partnerek iskolai végzettségére koncentrálna – viszont a házassági homogámia/heterogámia legfontosabb jellemzőit mutatjuk be³.

Az időbeli tendenciákat az ún teljes homogámia indexének – az azonos iskolai státuszú párok aránya az összes páron belül – a segítségével vizsgáljuk. Azt, hogy mely párkapcsolatok számítanak homogámnak, nagyon egyszerűen döntöttük el. „Keresztbe tettük” egymással a feleségek és a férjek iskolai végzettségét – legfeljebb általános iskola, szakmunkásképző, középiskola, főiskola, egyetem. A főátlón elhelyezkedő eseteket tekintettük homogám kapcsolatnak, az átló feletti és az az alatti cellákban elhelyezkedőket pedig heterogám módon házasodókként definiáltuk.

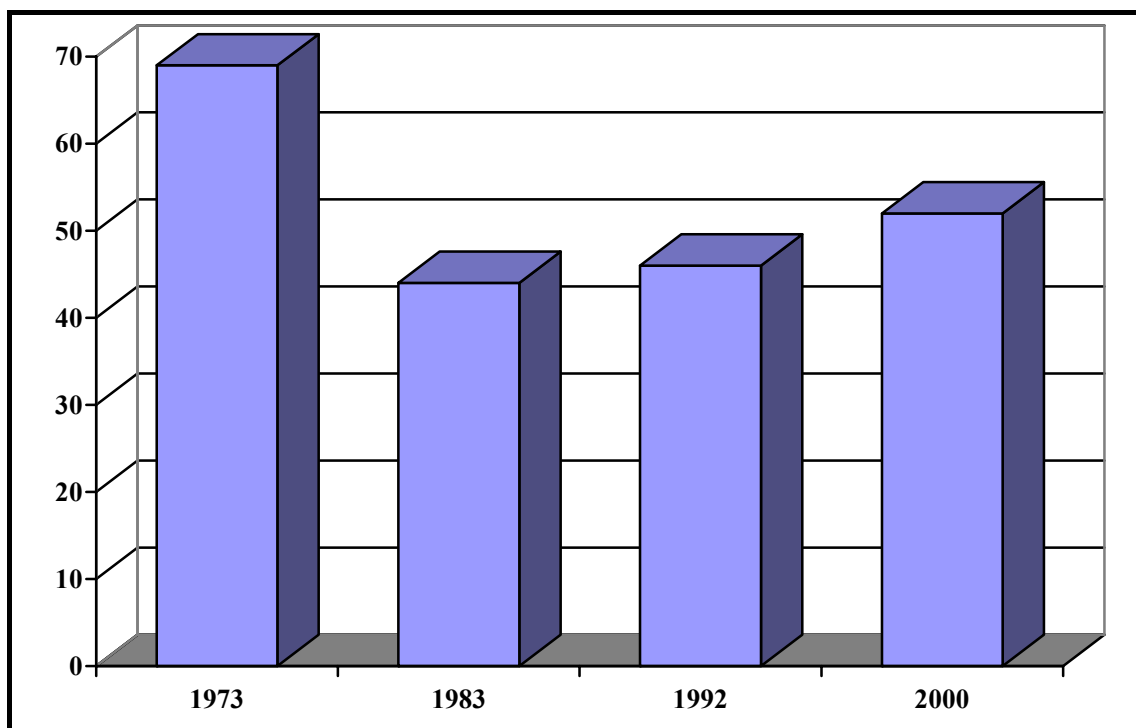
A homogámia ilyen definíciója a szakirodalomban bevett, de nyilvánvalóan túlzottan leegyszerűsített. Mégpedig két okból. Egyrészt azért, mert „előre eldönti”, hogy mely házasságok számítanak homogámnak, annak ellenére, hogy az iskolázottsági szintek különböző kombinációi inkább kialakíthatnak egy homogám párkapcsolatot, mint az egyes végzettségi fokok önmagukban. Másrészt azért, mert a homogámia/heterogámia nagysága erősen függ az alkalmazott kategóriaszámtól: minél differenciáltabb – iskolai – klasszifikációs rendszert használunk, annál kisebb az egynemű házasságok aránya, hiszen annál több párkapcsolat minősül felfelé vagy lefelé házasodásnak. Mindezek ellenére, a

³ Elemzésünkben a házasságok mellett az élettársi kapcsolatban élőket is figyelembe vesszük. Vizsgálatunkban csak azokkal a párokkal foglalkozunk, ahol a feleség 30 év alatti.

következőkben, amikor homogámiáról beszélünk, akkor ezen minden esetben a házassági tábla főátlóján elhelyezkedő párokat értjük.

A házassági minták abszolút arányszámai szerint, az iskolai homogámia az 1972-83 közötti időszakban jelentősen visszaesett; majd a nyolcvanas évek első fele és a kilencvenes évek eleje között valamelyest megemelkedett, de korántsem érte el a húsz évvel korábbi szintet (20. ábra). 2000-ben a partnerkapcsolatok 52 százaléka volt olyan, amelyben a fiatal házastársak ugyanolyan iskolázottságúak voltak. Ez a kilencvenes évek eleji arányszámhoz viszonyítva 6 százalékpontos emelkedést jelent. Úgy tűnik tehát, hogy a fiatalok egyre „hajlamosabbak” a homogám típusú házasságra; egyre inkább olyan partnert választanak, aki társadalmi státusát tekintve hozzájuk hasonló.

54. ábra Az iskolai szempontból homogám 15-29 éves párok aránya különböző időszakokban

forrás: 1973., 1983., 1992. évi Társadalmi Mobilitás és Életút Felvétel, 1999/2000. évi Életmód-időmérleg vizsgálat

Az előzőekben egy globális arányszám alapján mutattuk be a partnerszelekciós mechanizmus változásának fő „csapását”; a következőkben arra vagyunk kíváncsiak, hogyan befolyásolja a házassági mintákat a párok társadalmi státusa. A 6. tábla arról informál, hogy adott iskolázottságú feleségek/férjek milyen arányban választanak ugyanolyan képzettségű partnert.

A legfeljebb általános iskolát végzettek között lényegesen visszaesett az egymást választók aránya a kilencvenes évek elejéig, míg a magasabb képzettségűeknél – különösen a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezőknél – viszont megemelkedett. A kilencvenes évek végéről származó arányszámok két lényeges változást jeleznek: Egyrészt, a legképzetlenebbeknél megfordulni látszik – legalábbis a nők választásait tekintve – a homogámia csökkenő trendje. Vagyis, az általános iskola elvégzése után tovább nem tanuló nőknek egyre inkább hasonló végzettségű férj „jut”. A kvalifikálatlan férfiaknál viszont a kilencvenes években is tovább folytatódott a homogámia csökkenésének tendenciája; – bár még így is jóval magasabb arányban választanak iskolázatlan partnert, mint a nők.

55. ábra Az iskolázottsági szempontból homogám módon házasodók aránya különböző időszakokban (a feleség életkora: 15-29 év)

	1973	1983	1992	2000
A feleség iskolázottsága				
általános iskola	87	44	41	49
szakmunkásképző	17	58	62	67
középiskola	36	38	38	43
főiskolai diploma	20	27	27	31
egyetemi diploma	60	66	67	68
A férj iskolázottsága				
Általános iskola	80	70	65	60
szakmunkásképző	21	30	35	46
középiskola	51	50	51	60
főiskolai diploma	18	27	31	40
egyetemi diploma	21	35	35	45

forrás: 1973., 1983., 1992. évi Társadalmi Mobilitás és Életút Felvétel, 1999/2000. évi Életmód-időmérleg vizsgálat

A kilencvenes évek másik lényeges változása, hogy a magasabb iskolai kategóriák mindegyikében – a nyolcvanas évekhez viszonyítva – „meglódult” a csoporton belüli házasodás – különösen a férfiaknál. Például, amíg a nyolcvanas években a fiatal érettségizett férfiak kb. fele választott középiskolai végzettségű házastársat, addig a kilencvenes években már hatvan százalékuk tette ugyanezt. A diplomások esetében ugyanilyen mértékű a homogámia növekedése. Vagyis, a házasodás abszolút arányszámai egyértelműen a homogámia növekedésének irányába mutatnak, mind az iskolai hierarchia alján, mind a tetején.

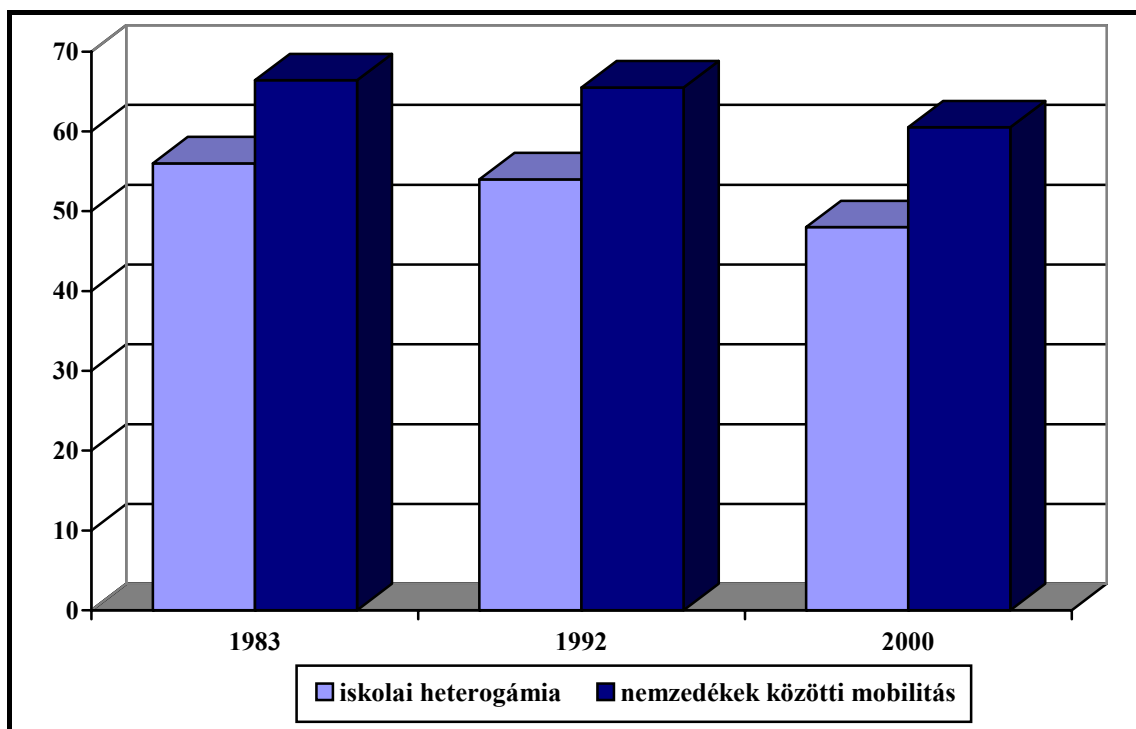
A társadalmi rétegződéssel foglalkozó szakirodalom hasonlóan tekint a házassági homogámia/heterogámia elemzésére, mint a nemzedékek közötti mobilitás vizsgálatára. Vagyis, mindkét típusú elemzés – többek között – arra keresi a választ, vajon hogyan változott a társadalom nyitottsága/zártsága egy adott időtávban. Mivel a párválasztási mechanizmus a társadalmi mobilitás egyik megnyilvánulási formájának tekinthető, ezért azt feltételezzük, hogy a nemzedékek közötti (foglalkozási) mobilitás és a házassági homogámia/heterogámia trendjei összecsengenek egymással. Ezt vizsgáljuk meg most. Konkrétan azt vizsgáljuk, vajon az abszolút arányszámok szintjén mennyiben hasonlít egymásra a két típusú mobilitás kapcsán kirajzolódó kép⁴. A nemzedékek közötti mobilitás globális nagyságának mérésére a szakirodalomban legelterjedtebb mutatót, a teljes mobilitási arányszámot⁵ használjuk, amely azt fejezi ki, hogy a népesség hány százaléka került az apjától eltérő társadalmi pozícióba. A 21. ábra alapján világos, hogy

⁴ A nemzedékek közötti mobilitás trendjei a 20-34 éves férfiakra vonatkoznak.

⁵ Az arányszám kiszámításának az alapja egy 7×7-es mobilitási tábla, amely a következő foglalkozási csoportokat tartalmazza: vezető-értelmiségi-hivatalnok réteg, rutin szellemiek, nem mezőgazdasági önállók, mezőgazdasági önállók, szakmunkások, szakképzetlen munkások (betanított és segédmunkások az iparban és rutin szolgáltatási foglalkozásúak), mezőgazdasági fizikaiak. Az itt közölt arányszámok forrása: Bukodi (2001).

a foglalkozási átrétegződés és az „átházasodások” tendenciái egymáshoz nagyon hasonlóak. Azaz, 1983 és 1992 között kismértékben, majd a kilencvenes években jelentősen visszaesett mind a mobil személyek, mind a heterogám párok aránya. A nemzedékek közötti átrétegződés és a házassági mobilitás összevetése megerősíti a társadalmi rétegződéssel foglalkozó szakirodalom azon hipotézisét, amely szerint a kétféle mobilitás megváltozása együtt jár és együttesen eredményezi a társadalmi nyitottság vagy zártság megnövekedését.

56. ábra Az iskolázottság szerinti heterogámia és a nemzedékek közötti mobilitás alakulása 1983 és 2000 között

forrás: 1983., 1992. évi Társadalmi Mobilitás és Életút Felvétel, 1999/2000. évi Életmód-időmérleg vizsgálat

Összefoglalás

Tanulmányunkban a párkapcsolat-formálódás legfontosabb jellemzőit próbáltuk meg feltárni. Eredményeink a következőképpen foglalhatók össze:

1. *(Az egyéni erőforrások szerepe a párkapcsolat-formálódásban.)* A házas és a nem-házas együttélések hasonlítanak egymásra annyiban, amennyiben mindkét kapcsolati forma az iskolai karrier lezárását „igényli”. Ugyanakkor különböznek is egymástól annyiban, amennyiben a házasság „megköveteli” a viszonylag stabil foglalkozási – és ebből következően kereseti, anyagi – karrier megteremtését, míg az élettársi kapcsolat inkább az iskolából a munkapiacra történő átmenet – és ezen átmenetet kísérő karrierbizonytalanságok – együttélési formája.
2. *(A származási tényezők szerepe a párkapcsolat-formálódásban.)* A „saját” jellemzőkön kívül az „otthonról hozott” tényezőknek is igen nagy szerepe van a párkapcsolati formák közötti döntésben. A vallásos háttérrel rendelkező fiatalok inkább a házasságot választják, semmint az élettársi kapcsolatot; jelezve, hogy a tradicionális gondolkodás számára még ma is nehezen elfogadható a partnerkapcsolatok nem legális formája. Figyelemre méltó a szülők családi

státuszának a hatása is. A csonka családból jövők „óvatosabbak” párválasztásukkor, mint azok, akik kétszülős családban nőttek fel. Ez megmutatkozik abban, hogy az előbbi csoporthoz tartozóknál valószínűbb az élettársi kapcsolat választása, mint az utóbbinál. Mindez azt jelzi, hogy a szülők rossz házassági tapasztalata a gyermekeket is “eltántorítja” a partnerkapcsolat legális vállalásának a felelősségétől.

3. *(Az élettársi kapcsolat és a házasság időzítésében meglévő különbségek.)* Az élettársi együttélések formálódásának életútbeli lefutása valamelyest különbözik a házasságkötések időzítésétől. Ha a fiatalok tizenéves korban párkapcsolatot alakítanak ki, akkor az esetek többségében a nem-házassági együttélés mellett döntenek; majd, 25-26 éves korig többé-kevésbé stagnál az élettársi kapcsolatok kialakításának a valószínűsége; ezek után pedig fokozatosan visszaesik. A házassági hajlandóság „görbéje” annyiban különbözik ettől, hogy, egyrészt, mind a felívelő szakasz, mind a visszaesés meredekebb, másrészt, a “görbék” maximuma is fiatalabb életkorra esik.

Az időzítés ezen mintázata a párkapcsolatokat kialakítók egyéni jellemzőivel függ össze. Nagyon fiatalon az iskolából korán kikerülő, képzetlen, többségükben elhelyezkedni nem tudó fiatalok döntenek a partnerkapcsolat-teremtés mellett. Mivel ezeknek a férfiaknak és nőknek a jelenbeli anyagi helyzete és jövőbeni karrierkilátása meglehetősen bizonytalan, ezért nagy részük az élettársi kapcsolatok választására „kényszerül”. A húszas éveik közepére-második felére egyedül élők azonban már egy meglehetősen heterogén csoportot alkotnak. Egy részük iskolázatlan, gazdaságilag inaktív vagy olyan munkapiaci pozíciókban van, amelyek lehetetlenné teszik a megfelelő erőforrások összegyűjtését. Más részük viszont még vagy tanul vagy éppen befejezte tanulmányait és foglalkozási karrierje elindításán dolgozik. Mindkét csoportba tartozók esetében az élettársi kapcsolat választása a racionális viselkedési forma. A kedvező munkapiaci kilátásokkal rendelkezők számára azért, mert „átmeneti” megoldást nyújt egy olyan időszakban, amely tanulmányaik befejezésével, foglalkozási életútjuk elindításával telik; a képzetlenek számára azért, mert mivel képtelenek bármiféle jelét adni jövőbeni karrierfejlődésüknek, ezért „kénytelenek” a párkapcsolatok „gyengébb” formáját választani.

4. *(A partnerszelekció.)* Az iskolázottságon alapuló homogámia egy lapított U-görbe szerint alakult az 1970-2000 közötti időszakban. Vagyis, a hetvenes években csökkent azon házasságok részaránya, ahol mindkét fél ugyanahhoz az iskolai csoporthoz tartozott, majd a nyolcvanas évek második felétől, de különösen a kilencvenes évek elejétől megemelkedett a homogám módon házasodók aránya. Lényegesek a végzettségi szintek szerinti differenciák is. Eredményeink szerint egyedül a legképzetlenebbeknél – a legfeljebb általános iskolát végzetteknek – csökkent jelentősen a saját iskolai csoportból párt választók aránya; a magasabb végzettségi fokok esetében egy fokozatos homogámia-növekedés volt tapasztalható. Ugyanakkor, adataink arra utalnak, hogy az utóbbi néhány évben valamelyest megemelkedett a homogám házasságkötések aránya az iskolai hierarchia alján is.

Jegyzetek

- Bukodi E. (2001): *A nemzedékek közötti mobilitás alakulása 1983 és 2000 között*. Budapest: KSH.
- Carlson, E., Klinger, A. (1987): „Partners in life: Unmarried couples in Hungary.” *European Journal of Population*, 3:85-99.
- Csernák J., Pongrácz T., S. Molnár Edit. (1992): *Élettársi kapcsolatok Magyarországon*. Népesedéstudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 46., Budapest: KSH.
- Ermisch, J., Francesconi, M. (2000): „Cohabitation in Great Britain: not for long, but here to stay.” *Journal of the Royal Statistical Society*, 163: 153-171.
- Klinger A. (1996): „Magyarország népességfejlődése.” *Statisztikai Szemle*, 8-9: 629-661.
- Tóth O. (1997): „Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban.” in: Lévai K., Tóth I. Gy.: *Szerepváltozások. Jelentés a nők helyzetéről 1997*. Budapest: TÁRKI-Munkaügyi Minisztérium, 73-85.

Susánszky Éva - Szántó Zsuzsa:
**Az egészségi állapot szempontjából veszélyeztetett fiatalok demográfiai és
társadalmi jellemzői**

A magyar fiatalok egészségi állapota mind a mortalitási, mind a morbiditási statisztikák szerint kiegyensúlyozottnak, jónak mondható. Az akut, banális megbetegedéseken kívül ebben a korosztályban ritkán fordulnak elő olyan betegségek, amelyek negatív módon befolyásolnák a fiatalok életvitelét, korlátoznák őket napi tevékenységük ellátásában. Ugyanakkor ebben az életkorban alakulnak ki, és gyakran rögzülnek azok a magatartás és viselkedésformák, amelyek a későbbi krónikus megbetegedések szempontjából kockázatot jelenthetnek. A családi, szociális, iskolai vagy munkahelyi problémákkal való megküzdés, a társadalmi beilleszkedés, a felnőtté válás nehézségei jelentős stresszterhelést jelentenek a fiatalok számára. A feszültségek oldása, levezetése vagy hátrítása gyakran önkárosító módon valósul meg. A dohányzás, a túlzott mértékű alkoholfogyasztás vagy a droghasználat valóban stressz oldó hatással bírhat az adott helyzetben, de nem jelenti a probléma megoldását. A megoldatlan problémák, a feldolgozatlan élethelyzetek erősen befolyásolják az egyén hangulatát, közérzetét, életminőségét. Ez az állapot gyakran olyan pszichoszomatikus tünetek kialakulásához vezet, mint például a fejfájás, az alvászavar vagy a különböző gyomorbántalmak. Ezekkel a tünetekkel az emberek túlnyomó része nem fordul orvoshoz, mivel csak kis mértékben vagy rövid ideig akadályozzák a mindennapi tevékenységet. A szomatizáció egyrészt jelzi a probléma jelenlétét, másrészt el is kendőzi, rejtetté teszi valódi természetét. A tartósan fennálló pszichoszomatikus problémák már ebben az életkorban is befolyásolhatják az egészségi állapot alakulását. A tünetek gyakorisága és súlyossága pedig a későbbi egészségi problémák prediktora.

A pszichoszomatikus tünetek, mint az egészségi állapot indikátorai

A fiatalok egészségi állapotának komplex, a biológiai, pszichés és szociális összetevőkre is kiterjedő mérését a kérdőív adatai nem tették lehetővé számunkra. Ismeretes azonban számos olyan vizsgálat, amely igazolta, hogy a pszichoszomatikus tünetek előfordulásának gyakorisága az egészségi állapottal való elégedettségnek fontos indikátora.

A szűrővizsgálatok azt mutatják, hogy a pszichés és pszichoszomatikus megbetegedések gyakorisága a fiatal korosztályokban emelkedő tendenciát mutat. Fiatalok körében végzett korábbi vizsgálatokból ismeretes, hogy mely pszichoszomatikus tünetek előfordulása a leggyakoribb ezekben korcsoportokban. 1995-ben a Szentgyörgyi Albert Egyetemen végzett felmérés szerint az egyetemista fiatalok körében mindkét nemre a hát- és derékfájás, valamint az alvászavarok előfordulása a legjellemzőbb. A nők több tünetről és nagyobb tünetgyakoriságról számoltak be. A többlet elsősorban a fejfájás és a gyengeség viszonylag magas előfordulási arányából adódott. A gyengeséget, fáradtságot a felnőtt populációban is gyakran észlelik depresszióval, szorongással, illetve valamilyen egyéb pszichoszomatikus zavarral együtt. A fejfájás minden lakosságcsoportban gyakoribb a nők, mint a férfiak körében.

Elemzésünkben tehát abból indultunk ki, hogy bár a gyakran előforduló pszichoszomatikus tünetek inkább közérzeti mutatók – a pszichés problémák szomatikus megjelenései –, mint valódi szomatikus problémákra utaló jelek, viszont az egészségi

állapot önértékelésében az általános közérzetnek kiemelkedő szerepe van. A tartósan rossz közérzetből adódó pszichés terhelés károsan befolyásolhatja az egészségi állapot alakulását. A kedvezőtlen önértékelés ugyanakkor a későbbi rossz egészségi állapotnak és a romló életesélyeknek is fontos prediktora.

A szakirodalmi adatokra támaszkodva tehát kísérletet teszünk arra, hogy a pszichoszomatikus tünetek ismeretében megbecsüljük az egészségi állapot szempontjából veszélyeztetett fiatalok arányát a vizsgált népességben.

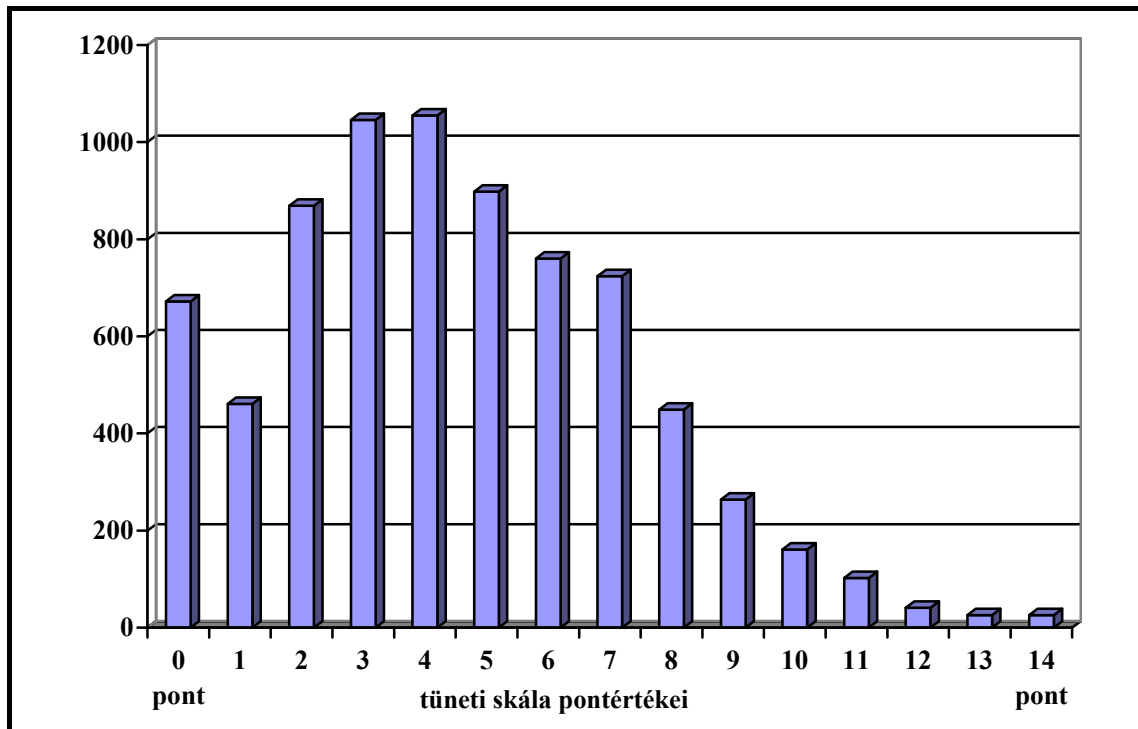
A fiatalok pszichés közérzetének mérését a kérdőívben szereplő pszichoszomatikus tünetek (idegesség, fejfájás, kedvetlenség, hányinger, tenyérizzadás, gyomor, hasfájás, alvási nehézségek) előfordulására adott válaszok tették lehetővé. A vizsgálatban résztvevő személyek az egyes tüneteket jelentkezésük gyakorisága szerint minősítették (1. tábla). A tünetek közül a fiatalok az idegességet, a fejfájást és kedvetlenséget említették a leggyakrabban.

41. táblázat Pszichoszomatikus tünetek előfordulási gyakorisága a mintában (%)

	Soha	Ritkán	Gyakran
Idegesség	18	54	27
Fejfájás	26	56	18
Kedvetlenség	31	57	13
Tenyérizzadás	62	30	9
Gyomor/hasfájás	58	35	7
Alvási nehézségek	71	23	6
Hányinger	71	27	3

A feldolgozás során a válaszokhoz pontszámokat rendeltük (soha=0, ritkán=1, gyakran=2), majd a kapott értékeket összeadva egy ún. tüneti skálát képeztünk. (A módszer megbízhatóságát mérő Cronbach alpha értéke a mintában 0,77 volt.) Az összesített pontszám értéke 0-14 között helyezkedett el. Az alábbi ábránk a mintára jellemző tüneti skála értékeinek megoszlását mutatja be.

57. ábra A tüneti skála pontértékeinek megoszlása a mintában

A „szomatizációs” veszélyeztetettség

A fentiekben ismertetett tüneti skála magas értékei a közérzet egyensúlyzavarára utalnak, és egyfajta veszélyeztetettséget jelentenek az egészségi állapot szempontjából. A tüneti skála pontértékeinek eloszlása (a fenti ábra) arra utal, hogy a fiataloknak csak egy viszonylag kis elemszámú csoportjára jellemző a pszichés labilitásra utaló nagyfokú tünetképzés. A tünet-skála pontértékei alapján cluster-elemzéssel három csoportot hoztunk létre: (1.) akikre egyáltalán nem, (2.) akikre enyhe formában, és (3.) akikre fokozott mértékben jellemző a szomatikus tünetképzés. A jelenlegi egészségi állapot és a későbbi egészségi problémák kialakulása szempontjából csak a harmadik csoportot tekintettük veszélyeztetettnak. Ebbe a csoportba tartozott a vizsgált fiatalok 14 százaléka.

A veszélyeztetett csoport demográfiai jellemzői

A fiatalok egyes korcsoportjai között nem mutatkozott szignifikáns eltérés a pszichoszomatikus veszélyeztetettség tekintetében: a legfiatalabb korosztálynál (15-19 évesek) 15 százalék, a legidősebbeknél (25-29 évesek) pedig 13 százalék volt ez az arány. A nemek között azonban már szignifikáns eltérés tapasztalható: míg a fiatal férfiak 10, addig a fiatal nők 19 százaléka tartozott a veszélyeztetett csoportba.

A veszélyeztetettség arányában mutakozó nemi különbség egyik oka lehet, hogy a pszicho-szociális stressz-reakciók a nők körében gyakrabban jelennek meg szomatizáció formájában, míg a férfiakra inkább a feszültségoldó viselkedésformák (pl. dohányzás, alkoholfogyasztás) jellemzőek. Az arányokban megjelenő különbség másik oka lehet, hogy a kialakult tünetek, panaszok észlelésében és kommunikálásában a férfiak és a nők között jelentős különbségek tapasztalhatók. A nőkre már fiatal korban a nagyobb test-tudatosság, az énrre, a test jelzéseire való fokozottabb odafigyelés jellemző.

A felnőtt lakosság körében az egészségi állapotra vonatkozó vizsgálatok minden korcsoportban a nők kedvezőtlenebb önértékelését mutatták ki. Ugyanakkor a születéskor várható élettartam tekintetében mégis a nők vannak kedvezőbb helyzetben, mint az alacsonyabb morbiditást mutató férfiak. A nők betegviselkedése is eltér a férfiakétól: a nők gyakrabban és hamarabb fordulnak orvoshoz, pontosabban betartják az orvos utasításait, nagyobb együttműködési készséget mutatnak, vagyis jobban hasznosítják az egészségügyi szolgáltatásokat, így betegviselkedésük sajátosságai révén morbiditási hátrányukat mortalitási előnnyé váltják át.

Visszatérve a fiatalkori veszélyeztetettség problémájára, elmondhatjuk, hogy bár a nők szomatizációs veszélyeztetettsége magasabb (közel kétszerese a férfiakénak), mégis a nőknek a feszültségoldó vagy háritó magatartást alkalmazó férfiaknál nagyobb esélye van arra, hogy a tünetek mögött meghúzódó pszichés problémáikra fény derüljön. A nők körében gyakoribb szomatizáció gyakoribb orvoshoz fordulást eredményez, így nagyobb a valószínűsége annak, hogy a probléma szakember segítségével kezelésre kerül.

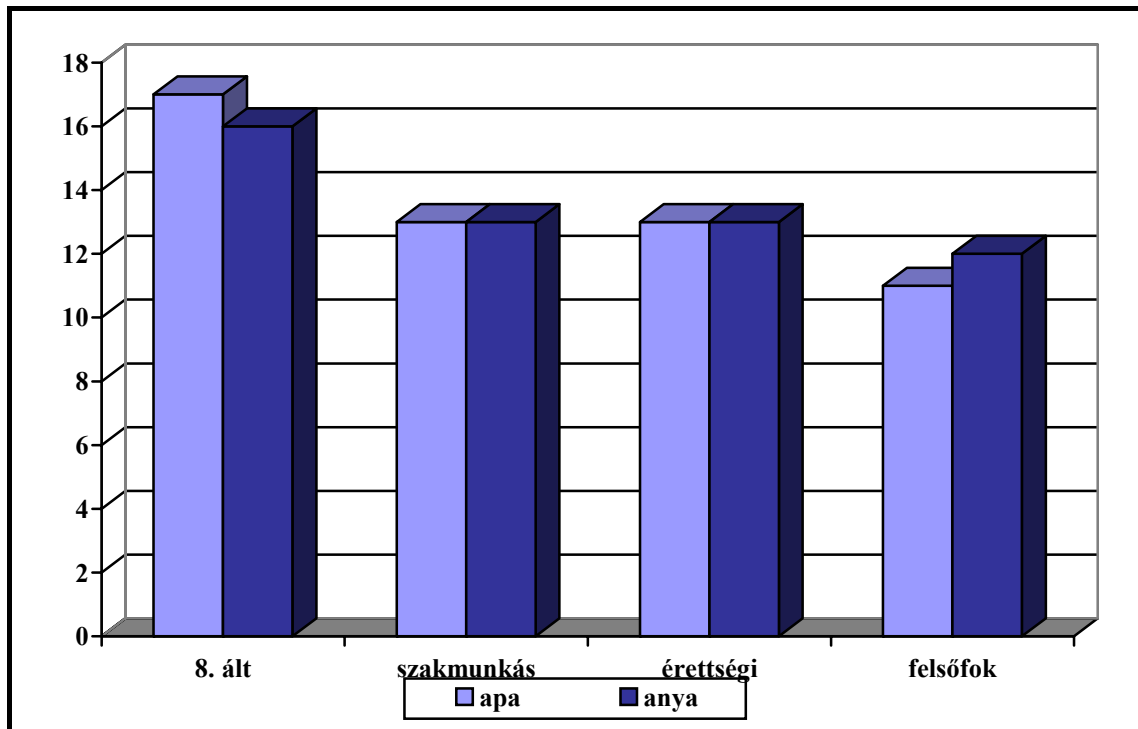
Családi háttér, neveltetés

A család lehet erőforrás és veszélyforrás is a pszicho-szociális stressz-tényezők létrejötté és kezelése szempontjából. A kérdőív lehetőséget nyújt arra, hogy a veszélyeztetettségre koncentrálna vizsgáljuk a nevelő család összetételét, típusát, a szülők iskolai végzettségét és foglalkozását, a szülők válásából vagy a szülői halálozásból eredő hátrányokat, valamint a családban előforduló alkoholizmus problémáját.

A szülők iskolai végzettsége

Elsőként a szülők iskolai végzettsége szerint vizsgáltuk a fiatalok körében megjelenő veszélyeztetettség előfordulását. Mind az apa, mind az anya iskolai végzettségét figyelembe vettük az elemzés során, és azt tapasztaltuk, hogy az alacsony iskolai végzettségű (8 általános vagy kevesebb) szülők gyermekei körében a veszélyeztetettség előfordulása szignifikáns mértékben gyakoribb, mint a legalább középfokú végzettséggel rendelkező szülők gyermekeinél (alábbi ábra). Az apák és az anyák iskolai végzettsége hasonló mértékben fejti ki hatását.

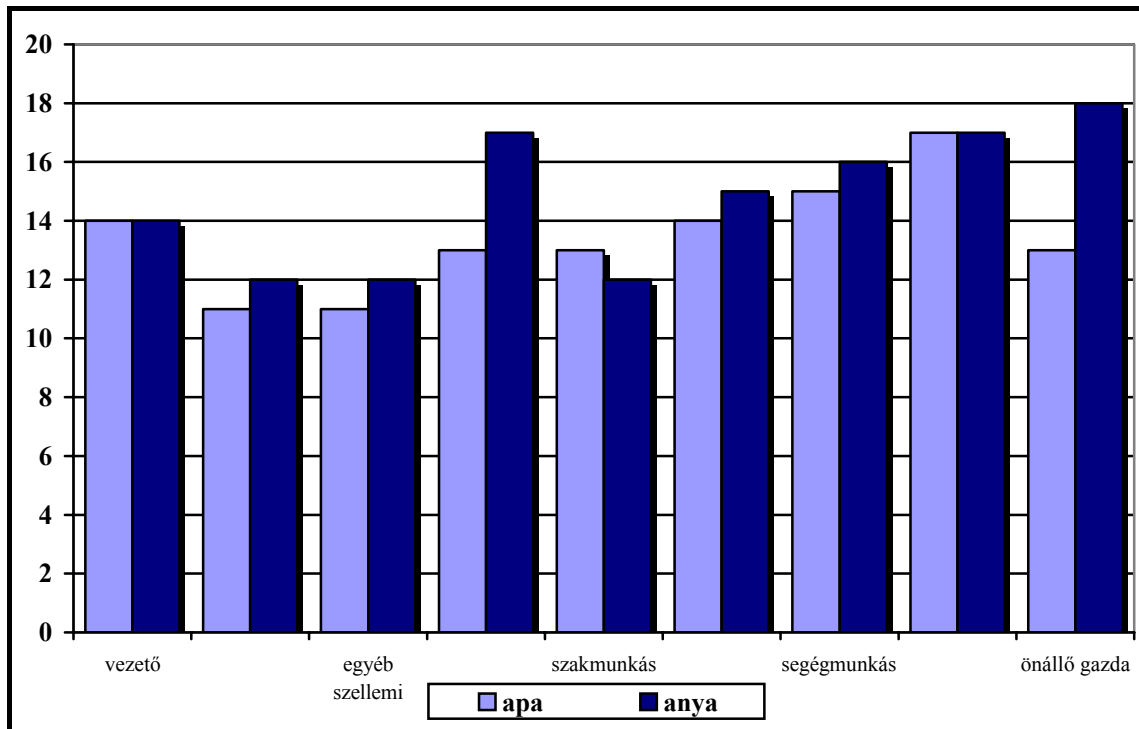
58. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a szülők iskolai végzettsége szerint

A szülők foglalkozása

A szülők foglalkozása és gyermekeik veszélyeztetettsége között is összefüggés mutatkozott. Általában elmondhatjuk, hogy a fizikai dolgozók gyermekei körében az átlagosnál magasabb, míg a szellemi foglalkozásúak gyerekei esetében alacsonyabb a veszélyeztetettség előfordulása. Az apa és az anya foglalkozása hasonló mértékben befolyásolja a gyermekek szomatizációs veszélyeztetettségét. Kivételt a vállalkozó szülők (egyéni vállalkozók és önálló gazdák) jelentenek. A vállalkozóként dolgozó anyák gyermekeinek szomatizációs veszélyeztetettsége az átlagosnál magasabb, miközben a vállalkozó apák gyermekeinél ilyen többlet nem található. Feltehetően a vállalkozói életforma és az anyai szerepvállalás nehezen összeegyeztethető, és a gyerekek szempontjából hátrányos következményekkel jár.

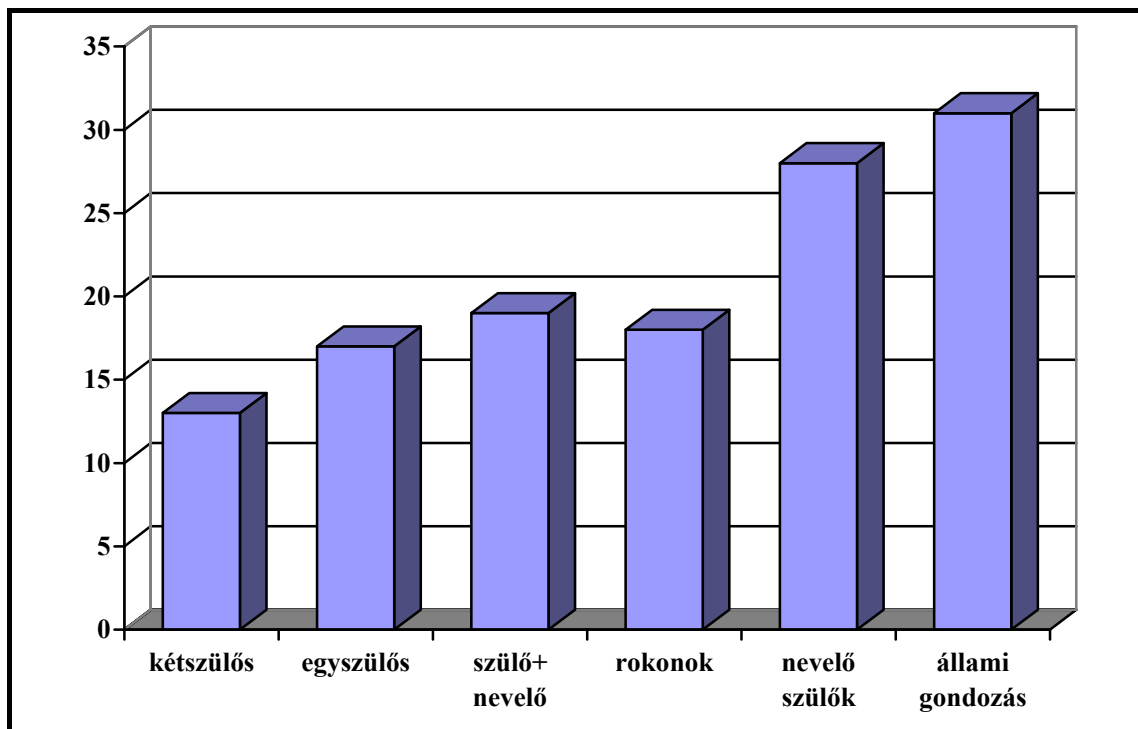
59. ábra A veszélyeztetettség alakulása a szülők foglalkozása szerint

A nevelő család típusa

Negyedik ábránk a (14 éves korig) nevelő családok típusa szerint mutatja be a veszélyeztetettség előfordulási gyakoriságát. Azokban a családokban, ahol a gyermeket az apa és az anya együtt nevelik vagy nevelték, a jelenlegi szomatizációs veszélyeztetettség átlagos mértékű, míg minden, ettől eltérő családtípusban a veszélyeztetettség magasabb arányú.

60. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a nevelő család típusa szerint

Azokban a családokban, amelyekben a gyermeket csak az egyik szülő vagy rokonok nevelik, a veszélyeztetettség mértéke valamivel az átlag felett van. Azoknak a fiataloknak a körében viszont, akik nevelőszülőknél, vagy állami gondozásban nevelkedtek vagy nevelkednek, a veszélyeztetettek aránya az átlag kétszerese, vagy annál magasabb. A szülői család részleges vagy teljes hiánya egyrészt többlet-terhelést jelent a fiatalok számára, másrészt az ilyen családi körülmények között nevelődő gyermekek kevésbé számíthatnak a család támogatására a stressz-helyzetek feldolgozásában.

Alkoholprobléma a családban

Azokban a családokban, amelyekben a közvetlen családtagok (apa, anya, testvérek) valamelyikénél megjelenik az alkoholizmus, a kérdezettek körében a veszélyeztetettség az átlagnál magasabb (21 százalékos), ahol pedig ez probléma nincs jelen, ott a veszélyeztetettség átlagosnak (13%) mondható. A veszélyeztetettséget befolyásoló családi háttérváltozók (szülők iskolai végzettsége, foglalkozása, a nevelő család típusa, alkoholizmus előfordulása a családban) együttes hatását vizsgálva az alkoholizmus hatása tekinthető szignifikánsnak. Ezért a családban előforduló alkoholizmust a szomatizációs veszélyeztetettség legfontosabb prediktorának tekintjük.

A kérdezett társadalmi helyzete

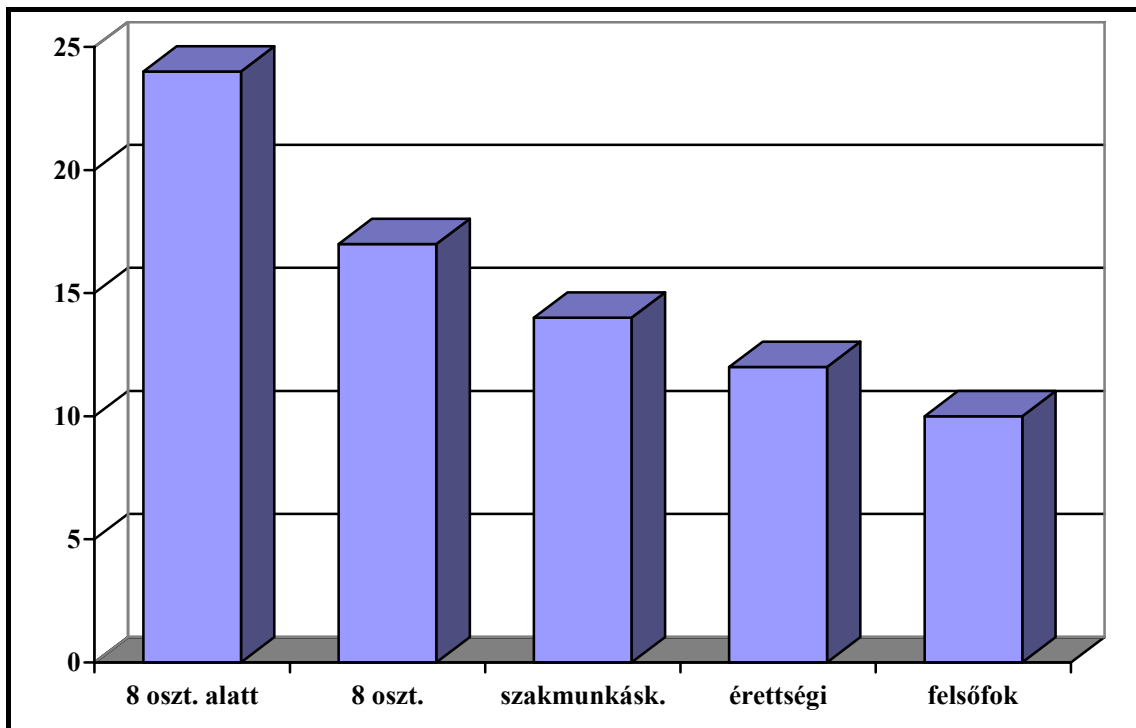
A családi háttér elemzése után a fiatalok társadalmi helyzetének olyan összetevőit vizsgáltuk, mint az iskolai végzettség, a foglalkozás, a családi állapot, a lakáskörülmények és az anyagi helyzet, illetve ez utóbbiakkal való elégedettség. Ezeket a tényezőket a szomatikus tünetképzéssel összefüggésben, pontosabban a veszélyeztetettség szempontjából elemeztük.

A kérdezett iskolai végzettsége

Az iskolai végzettség mentén a szomatikus veszélyeztetettség szignifikáns különbségei

figyelhetők meg. Az iskolai végzettség növekedésével a veszélyeztetettség csökken, vagyis a szakirodalomból ismert más egészségi állapot-jellemzőkhöz hasonlóan a pszichoszomatikus érintettség is a legalacsonyabb iskolai végzettségűek körében a legerőteljesebb.

61. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a kérdezett iskolai végzettsége szerint

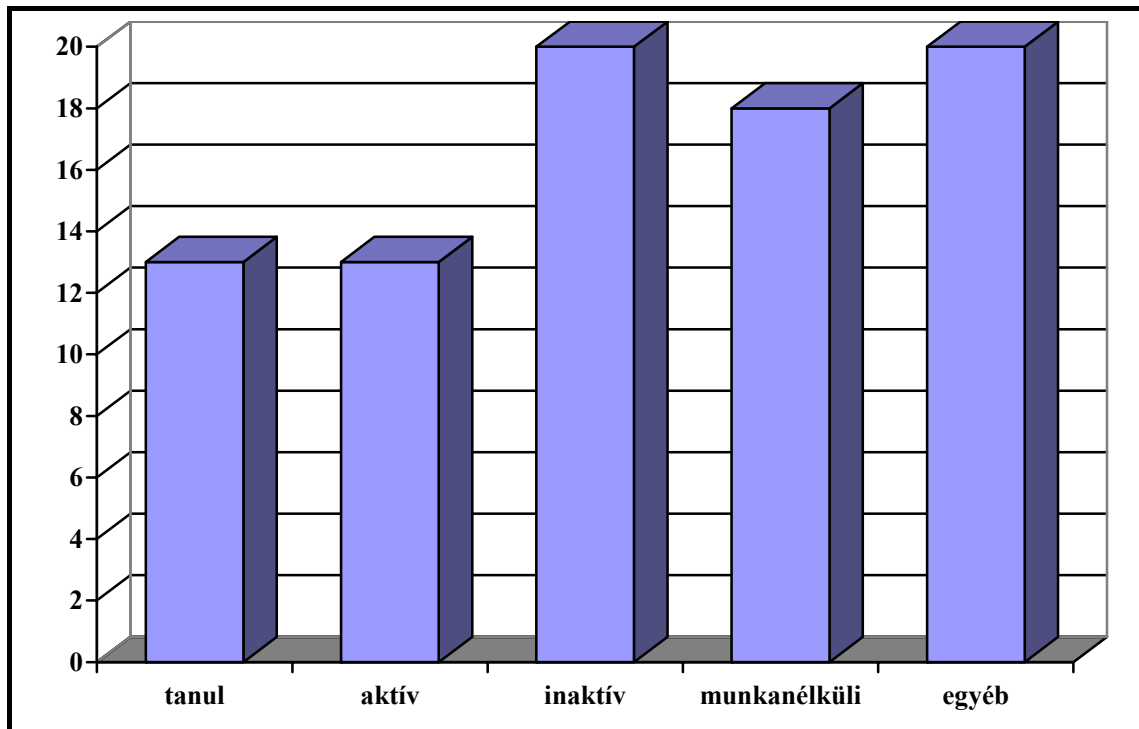

Az iskolai végzettség és a szomatikus veszélyeztetettség előfordulása szoros összefüggést mutat. Az alapfokú végzettséggel rendelkezők körében és különösen azoknál, akik még a 8 osztályt sem végezték el, az átlagot jóval meghaladó arányban (17 % ill. 24 %) fordul elő. A nyolc általánossal sem rendelkező fiatalok átlagéletkora 21 év, a nyolc általánost végzettké pedig 19 év. Az életkorukat tekintve tehát olyan fiataloktól van szó, akiknek iskolai pályafutása már az alapoknál vagy még előtte megrekedt. Képzetlenségükből eredő hátrányos helyzetük minden bizonnyal kihat munkavállalási esélyeikre, anyagi helyzetükre és mindezek következtében feltehetően életésélyeik alakulását is kedvezőtlenebbül ítélik meg, mint a náluk jobb helyzetben lévő fiatalok. Körükben a szomatizációs veszélyeztetettségnek az átlagot jóval meghaladó aránya rossz pszichés közérzetre utal.

A kérdezettek foglalkozása

A tanulók és az aktív dolgozók között a pszichoszomatikus tünetképzés gyakorisága, illetve a veszélyeztetettek aránya közel azonos, és átlag körüli értéket mutat. A fiatalok e két csoportja lényegesen eltér a munkanélküliek és az inaktívak csoportjaitól, akik körében szignifikánsan magasabb a veszélyeztetettek aránya. Ismeretes, hogy a munkanélküliek egészségi állapota kedvezőtlenebb, mint a hasonló korcsoportba tartozó aktív lakosságé. A fiatal korcsoportokban a tényleges egészségi állapot tekintetében még nem ragadható meg a munkanélküliség egészségromboló hatása, de a pszichoszomatikus veszélyeztetettségnek az átlagnál magasabb arányú jelenléte mutatja ennek a hatásnak a jelenlétét.

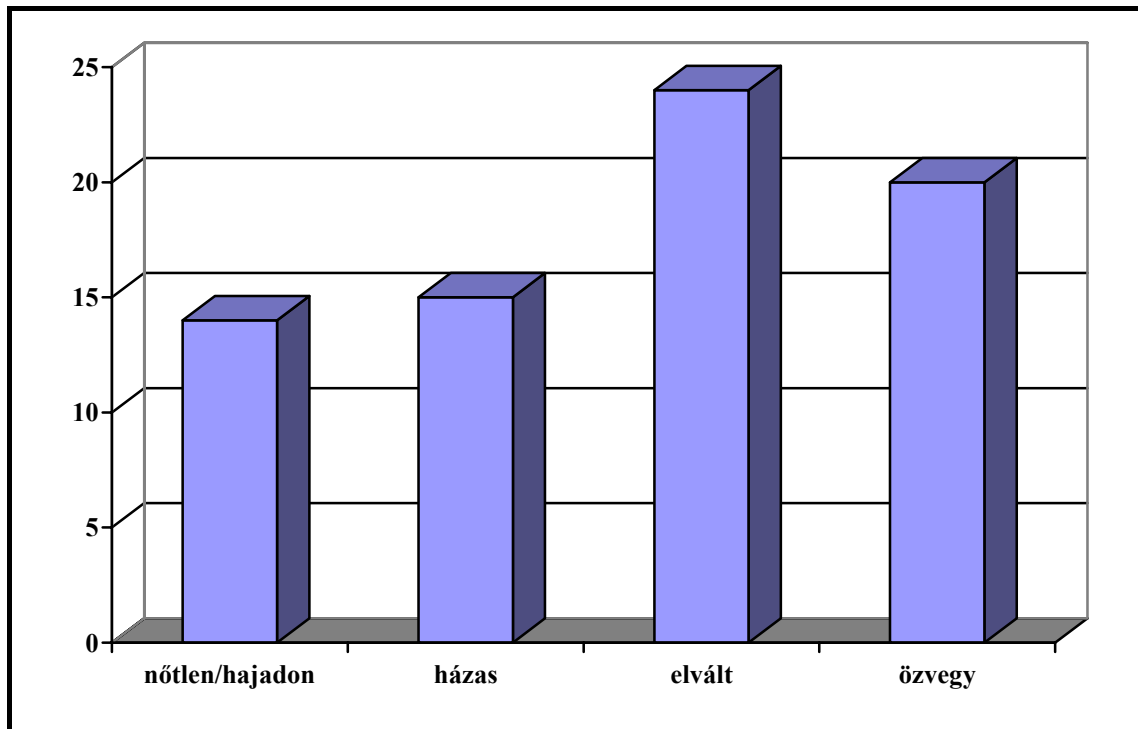
62. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a kérdezett foglalkozása szerint

A kérdezettek családi állapota

A válás és a házastárs elvesztése haláleset következtében természetesen nagyfokú pszichés terhelést jelent az érintettek számára. A terhelés a szomatikus tünetképzésben is megjelenik: ahogy az alábbi ábra mutatja, az elváltak és az özvegyek körében a veszélyeztetettség jelenléte kiemelkedő. (A vizsgált népesség korösszetételéből következően az özvegyek száma igen alacsony a mintában, mindössze öt fő.)

63. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a kérdezett családi állapota szerint

A kérdezett elégedettsége lakáskörülményeivel

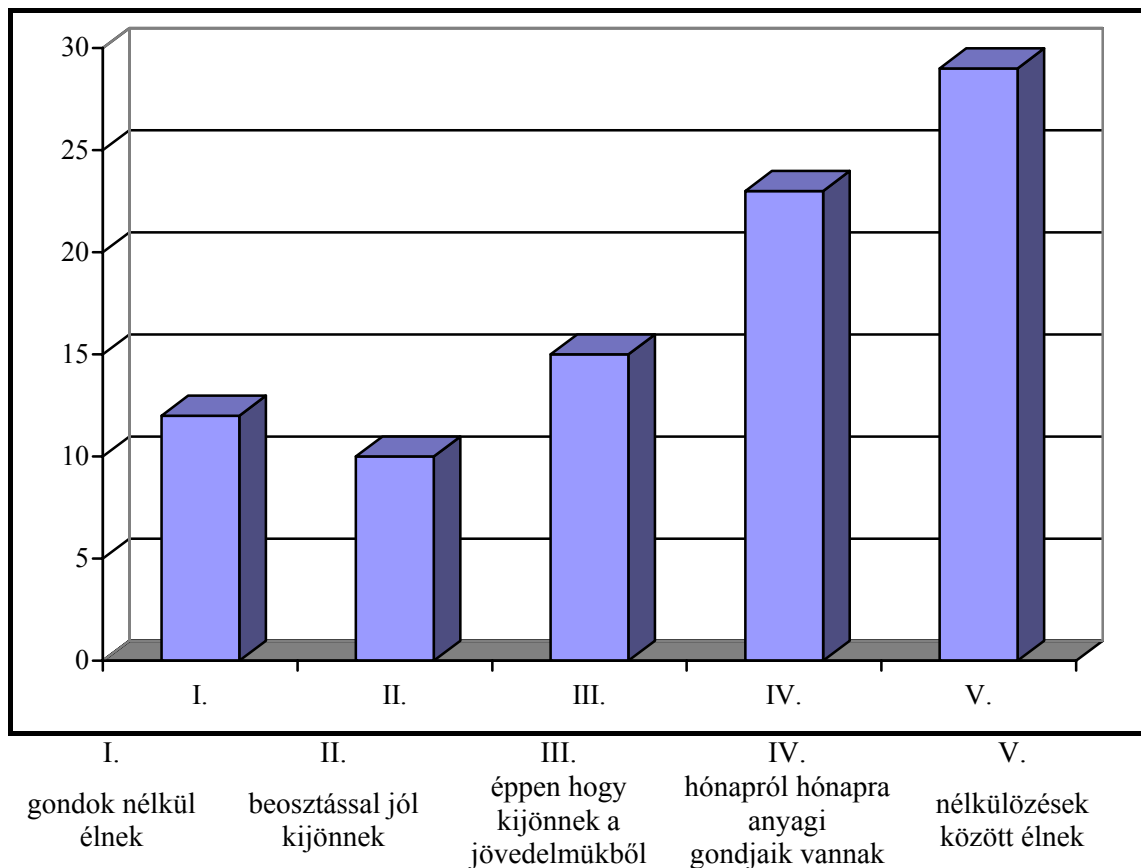
A lakáskörülmények az életmód rendkívül fontos tárgyi keretét jelentik. A fiatalok élethelyzetében a lakáshelyzetnek kiemelt jelentősége van, amely befolyásolja egyrészt az önálló életkezdetet, másrészt a nevelő családdal való viszony alakulását. A lakáshelyzet megoldatlansága a jövő bizonytalanságát, esetleg kilátástalanságát jelentheti a fiatalok számára, ami megjelenik a pszichoszomatikus tünetképzésben is. Azok körében, akik elégedetlenek a lakáskörülményeikkel, a szomatizációs veszélyeztetettség az átlagnál gyakoribb (20 százalék), az elégedettek körében pedig az átlagnál valamivel alacsonyabb (13 százalék).

A kérdezettek anyagi helyzete

Az anyagi helyzet hasonló hatást gyakorol a fiatalok jövővel kapcsolatos biztonságérzetére, mint a lakáshelyzet. A nehéz, esetenként reménytelennek megélt anyagi helyzet a jövő kilátástalanságát sugallja az önálló életkezdet periódusában lévő emberek számára. A reménytelenség érzésének pszichés terheit a szakirodalom már feltárta. Jelen kutatási eredményeink szerint az anyagi helyzettel való nagyfokú elégedetlenség, az egzisztenciális helyzetből következő életviteli terhek a szomatizációban megnyilvánuló veszélyeztetettséget is fokozzák.

Az anyagi helyzet szubjektív megélését egy kijelentés-sorozattal vizsgáltuk. A kérdezetteknek öt állítás közül kellett kiválasztani azt az egyet, amely a legjobban leírja családjuk életszínvonalát abból a szempontból, hogy mennyire kíván anyagi erőfeszítéseket a háztartás fenntartása. Az alábbi ábrán a veszélyeztetettek megoszlását mutatjuk be az anyagi helyzet függvényében. Azok körében, akiknek a mindennapi megélhetés nem okoz gondot (I-II. oszlop), a veszélyeztetettek aránya az átlag alatt marad. Azok körében, akiknek a mindennapi megélhetés nagy nehézségeket okoz (IV-V. oszlop), a veszélyeztetettek aránya két-háromszorosa a jó anyagi helyzetűeknek.

64. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a kérdezett anyagi helyzete szerint

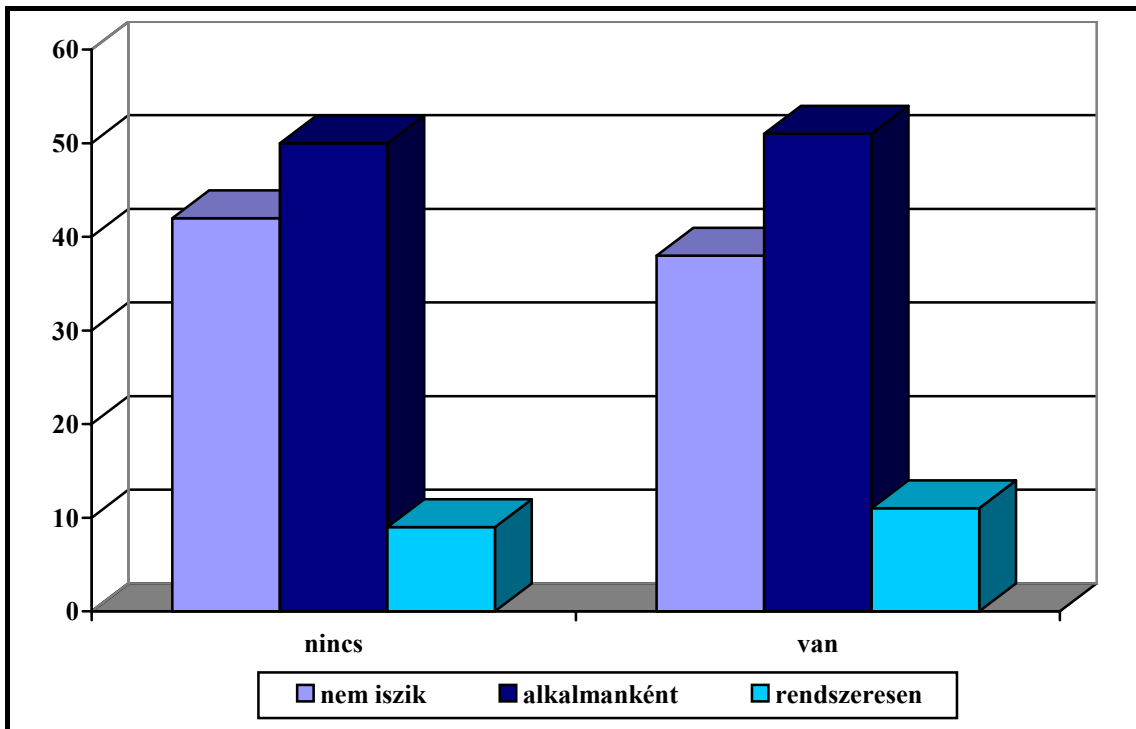

A rizikómagatartás és a veszélyeztetettség összefüggése

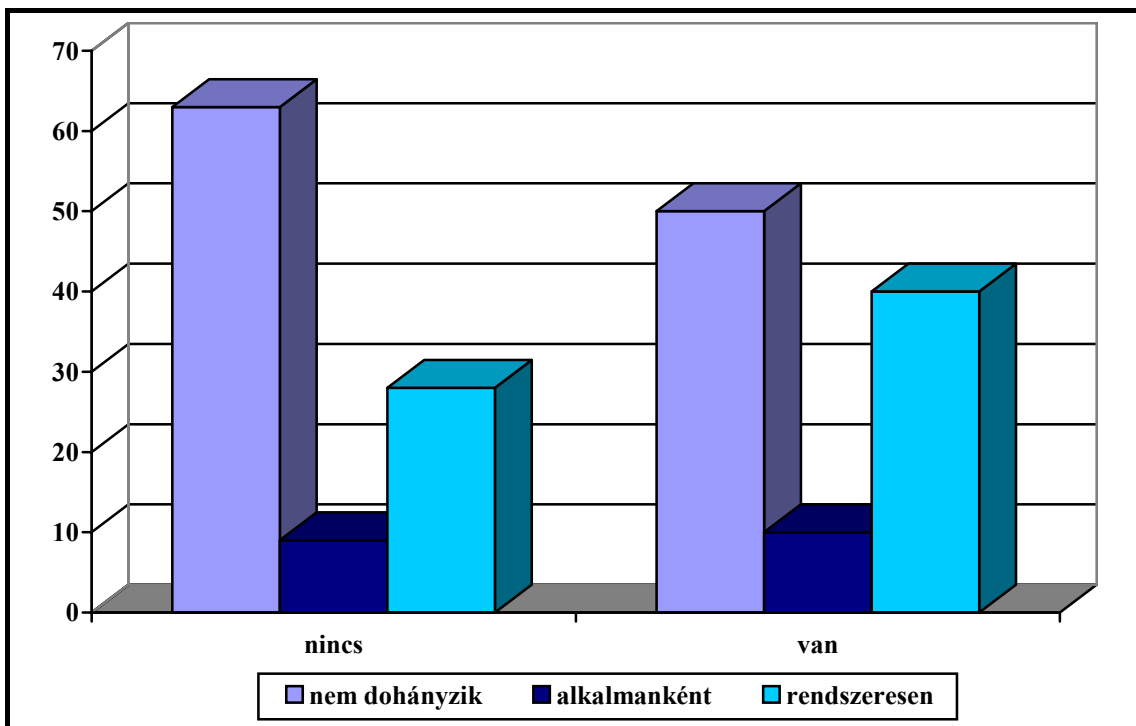
Szakirodalmi adatok szerint nem a különböző rizikómagatartások (pl. dohányzás, túlzott alkoholfogyasztás, droghasználat) vezetnek pszicho-szomatikus tünetképzéshez, hanem ezeknek viselkedésformáknak a szomatizációt okozó stresszhelyzetek, pszichés terhek elviselésében, leküzdésében feszültségoldó szerepük van. A rövid távú stresszoldó hatás alkalmazása azonban könnyen rögzülhet, és hosszú távon komoly egészségkárosodáshoz is vezethet.

Az alábbiakban a szomatizációs veszélyeztetettséggel összefüggésben a rizikómagatartások közül az alkoholfogyasztást és a dohányzást elemezzük. Az alkoholfogyasztás tekintetében a veszélyeztetettséget nem mutató és a veszélyeztetett csoport között nincs szignifikáns különbség (az alábbi ábra). A rendszeresen dohányzók aránya viszont szignifikáns mértékben magasabb a veszélyeztetettek körében, mint a nem veszélyeztetett csoportban (az alábbi ábra). Ugyanakkor a szomatikus tünetképzés jelenléte mutatja, hogy a dohányzás nem szünteti meg a problémák által okozott lelki terheket, tehát már rövidtávon is diszfunkcionális.

65. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a kérdezett alkoholfogyasztási szokásai szerint

66. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a kérdezett dohányzási szokásai szerint

Összefoglalás

A magyar lakosság körében kb. 40 éves korra tehető az a küszöbéletkor, amikor a krónikus betegségek első jelei megmutatkoznak és a lakosság egészségi állapotában jelentősebb romlás következik be. Ezek a változások olyan folyamatok eredményei, amelyek már az általunk vizsgált korosztályokban elkezdődnek. A fiatalok körében

megjelenő nagyfokú pszicho-szomatikus tünetképzés még csak közérzetromláshoz vezet, de a tartósan rossz közérzet a későbbiekben a testi és leki egészség megrendülését okozhatja. A pszichos-szomatikus tünetek megjelenésére már ebben az életkorban komoly figyelmet kell fordítani. Ehhez szükség van a veszélyeztetett csoportok azonosítására. Jelen vizsgálatunk szerint az alacsony iskolai végzettség, a munkanélküliség, a szegénység és a szülői család funkciózavarai, különös tekintettel az alkoholizmusra, jelentik azokat a fő tényezőket, amelyek a későbbi egészségi állapot szempontjából veszélyt jelentenek. A veszélyeztető tényezők arra utalnak, hogy ebben az életkorban a megelőzésnek nem az egészségügy területére kell koncentrálnia, sokkal inkább szociálpolitikai eszközöket kell igénybe vennie.

Felhasznált irodalom:

- Pikó Bettina, Barabás Katalin, Boda Krisztina: Pszichoszomatikus tünetek epidemiológiája és hatása az egészségi állapot önértékelésére egyetemi hallgatók körében. Orvosi Hetilap, 1995. 31. 1667-1671.
- Pikó Bettina: Pszichoszomatikus tünetek és a szubjektív egészségértékelés epidemiológiája középiskolások körében. Orvosi Hetilap, 1999. 23. 1297-1304.
- Csoboth Csilla: Egészségkárosító magatartásformák-életmód. Végeken, 1997, II-III. szám
- Csoboth Csilla, Kopp Mária, Szedmák Sándor: Fiatalok lelki veszélyeztetettsége, Educatio, 1997. 7. évf. 2. szám
- Gunilla Kleiverda, Csilla Csoboth, Nora Ceapchi: Women's health in Central and Eastern Europe, p. 199-217. Advances in Women and Health Research, Ed.: Kolk, A., Bekker, M., van Vliet, K. Tilburg University Press, 1999
- Kopp Mária, Csoboth Csilla, Purebl György: Fiatal nők egészségi állapota. in: Szerepváltozások, jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999, szerk.: Pongrácz Tiborné és Tóth István György, TÁRKI Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága, 1999
- Kopp Mária, Csoboth Csilla, Purebl György: Egészségmegőrzés- mit jelent ma Magyarországon a fiatal nők „egész”-sége?, Mentálhigiéné és Pszichoszomatika, 1999.10.(1.) évf. 3-4. Szám
- Berghammer Rita, Csoboth Csilla, Purebl György, Szedmák Sándor: A gyakori fejfájások előfordulása és összefüggései pszichoszociális tényezőkkel fiatal nőknél, Mentálhigiéné és Pszichoszomatika, 1999.10.(1.) évf. 3-4. Szám
- Susánszky Éva, Szántó Zsuzsa, Csoboth Csilla, Purebl György: Család: erőforrás vagy veszélyforrás? Századvég, 2000. 16.sz. 45-59.
- Susánszky Éva, Hajnal Ágnes, Csoboth Csilla: Öngyilkossági gondolat és az egészségi állapot összefüggése fiatal nők körében, Lege Artis Medicinae 2000, 10(5):448-452
- Kopp Mária, Csoboth Csilla: Önkárosító magatartásformák a magyar népesség körében, Magyar Onkológia, 45. Évfolyam 2. Szám, 2001, 1.-4. Old.
- Kopp Mária, Csoboth Csilla: Dohányzás és kóros alkoholfogyasztás a magyar népesség körében, Fogorvosi Szemle, 94. Évf., 5. Sz. 2001. 177-182

Fábri István:
A sport, mint a fiatal korosztályok életmódjának meghatározó eleme

A sportolás, a testedzés és általában a fizikai rekreáció az elmúlt évtizedekben elsősorban mint a munkaerő újratermelődésében fontos szerepet játszó tényező kapott figyelmet. A széles értelemben vett szabadidő „hatékony” felhasználásának kérdése a kialakuló piacgazdaság megváltozott viszonyai, a teljesítményorientált gazdaság új keretei között némileg más értelmezésben, de szintén egyre nagyobb hangsúlyt kap. Jelentős részben a gazdasági szerkezetváltozásnak köszönhetően – a kereső-termelő munkára fordított idő csökkenése mellett – számottevően nőtt a szabadidős tevékenységre fordítható idő. A Központi Statisztikai Hivatal lakossági időmérleg vizsgálatai szerint az utóbbi másfél évtizedben 14%-kal nőtt Magyarországon a szabadon felhasználható időkeret¹. Természetesen ez az összüdőkeret növekedés a társadalom különböző csoportjai között egyrészt eltérő mértékű, másrészt sajátos körülményrendszerekben (pl. a munkanélküliség megjelenése) érhető tetten. Új jelenséggént értékelhetjük továbbá, hogy a fiatal generáció kiemelt célcsoportként – fontos „fogyasztói körként” – jelenik meg a gazdaság olyan kereskedelmi-szolgáltatói szektoraiban, amelyek a szabadidős tevékenység egy fontos területéhez, a sportoláshoz-testedzéshez (is) kapcsolódnak². Ennek a szempontnak a figyelembevétele is indokolja, hogy a fiatalok sportolási szokásait ne csak fizikai rekreációs jelenséggént, illetve az életmód egy meghatározó elemeként kezeljük, hanem a kulturális és társadalmi viselkedésminták, illetve a fogyasztói kultúra változásának összefüggésében is.

Az Ifjúság 2000 kérdőíves vizsgálat során arra tettünk kísérletet, hogy a legfontosabb tényezők számbavételével megpróbáljuk feltérképezni a magyar fiatalság sportolási-testedzési szokásait. A kutatás adta keretek egyrészt igen szűkre szabták a lehetőségeinket, hiszen ebben a témakörben mindössze néhány alapinformáció összegyűjtésére szorítkozhattunk; másrészt viszont a mintanagyság és a minta rétegzettsége okán módunk van arra, hogy több meghatározó szocio-demográfiai tényező (nem, iskolai végzettség, lakóhely stb.) mentén fontos összefüggésekre mutathassunk rá. A kérdőívben a sportolási szokásokat több szempontból próbáltuk körbejárni: milyen sportágakat-testedzési formákat űznek a fiatalok, mióta, milyen rendszerességgel és melyik évszakban hódolnak sportszennvedélyüknek, egy alkalommal mennyi időt töltenek az adott sportág gyakorlásával, helyileg hol történik a testedzés, illetve hogy sportegyesületi kereteket választanak vagy szabadidős tevékenységként – akár egyéni, akár csoportos formában – sportolnak. Ezenkívül a sporthoz való viszony egy másik, kevésbé „aktív” vonatkozására, mint a szabadidős tevékenység egy meghatározott formájának a vizsgálatára is kiterjedt a kutatás: a fiatalok sportrendezvényekhez kapcsolódó részvételi aktivitásáról, illetve egyes sportágak televíziós közvetítéseinek nézettségi mutatóiról is sikerült rövid, áttekintő képet kapnunk. A szélesebb értelemben vett szabadidős tevékenység és a sporteseményeket figyelemmel kísérő „médiafogyasztás” viszont egy másik, a fentieknél sokkal közvetlenebb módon vezet el minket a fiatalok fogyasztói kultúrája terén bekövetkezett változásokhoz. Nincs módunk azonban arra, hogy a pillanatképszerűen bemutatott jelenségeket a fogyasztói kultúra vonatkozásában is vizsgáljuk, ezért csak ott teszünk ezzel kapcsolatos utalásokat, ahol az

¹ Falussy Béla-Harcza István: *Időfelhasználás 1986 és 1999 őszén*, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2000.

² Jelen kötetben Gábor Kálmán: *A magyar fiatalok és az iskolai ifjúsági korszak. Túl renden és osztályon?* című tanulmánya

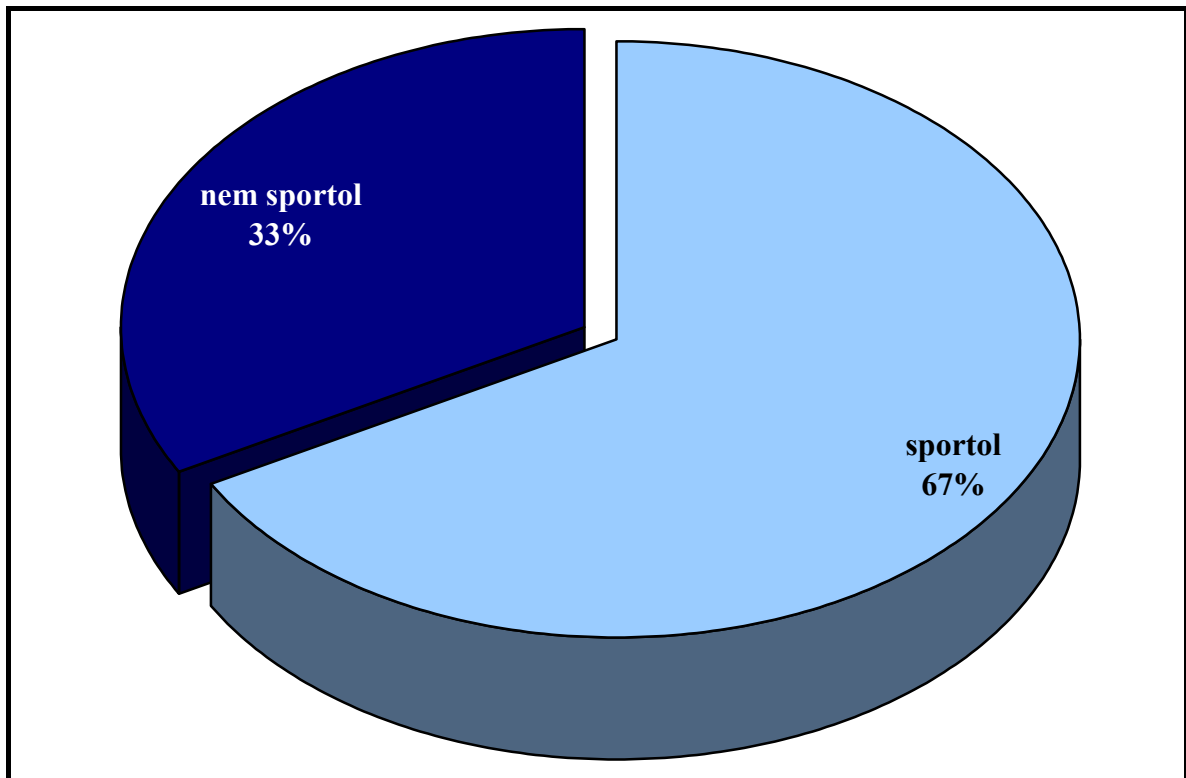
feltétlenül szükségesnek tűnik. Ezenkívül abban a tekintetben is hiányérzete lehet az olvasónak, hogy a fizikai rekreáció és az élettani hatások szempontjából (talán mint a leginkább elsődlegesnek tekinthető funkció vonatkozásában) kevésbé tudjuk górcső alá venni a magyar fiatalokat jellemző sportolási-testedzési szokásokat, hiszen ez már jóval összetettebb kutatást igényelt volna. (Pl. egy ilyen jellegű vizsgálat esetén egyes meghatározó jellemzők – életkor, nem, foglalkozás, fizikai adottságok, táplálkozási szokások, közvetlen lakókörnyezet, stb. – együttes figyelembevételétől semmiképpen sem tekinthetnénk el.)

A kutatási eredményeknek az alábbiakban történő vázlatos ismertetése során a sportolási szokásokat elsősorban mint a fiatalok életmódjának egyik fontos összetevőjeként értelmezzük. Így csak azoknak a tényezőknek a – szűkre szabott keretek közötti – rövid elemzésére vállalkozunk, amelyekről feltételeztük, illetve amelyekről a kutatás során be is igazolódott, hogy meghatározó szerepük van a különböző társadalmi csoportok testedzési-sportolási szokásainak a kialakulásában.

Kutatásunk egyik alaperedménye szerint **a megkérdezetteknek közel egyharmada** válaszolta azt, hogy – diákok esetén a kötelező testnevelési órán kívül – **szokott rendszeresen sportolni, testedzést végezni** (alábbi ábra). Ez az arány még akkor is igen alacsonynak mondható, hogy ha figyelembe vesszük az időmérleg vizsgálatok pozitív tendenciáit, miszerint az utóbbi másfél évtizedben a fiatal korosztályok esetében nőtt a sportolásra, testedzésre fordított idő.³ (Nem szabad elhallgatnunk azonban azt sem, hogy kérdezéstechnikai problémák miatt valószínűleg némileg magasabb lehet a sportolók aránya, hiszen a kérdezetteknek a „Végez-e rendszeresen testmozgást, sportol-e a kötelező testnevelési órán kívül?” kérdés esetében mérlegelniük kellett a „rendszeres testmozgás..., sportol-e” kategóriát.) A fiatalok hét százaléka igazolt versenyzőként sportol sportegyesületben vagy diáksport egyesületben (ez az arány a rendszeres testmozgást végzők egyötödét teszi ki.).

³ Falussy Béla – Harcsa István: *Időfelhasználás 1986 és 1999 őszén*, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2000.

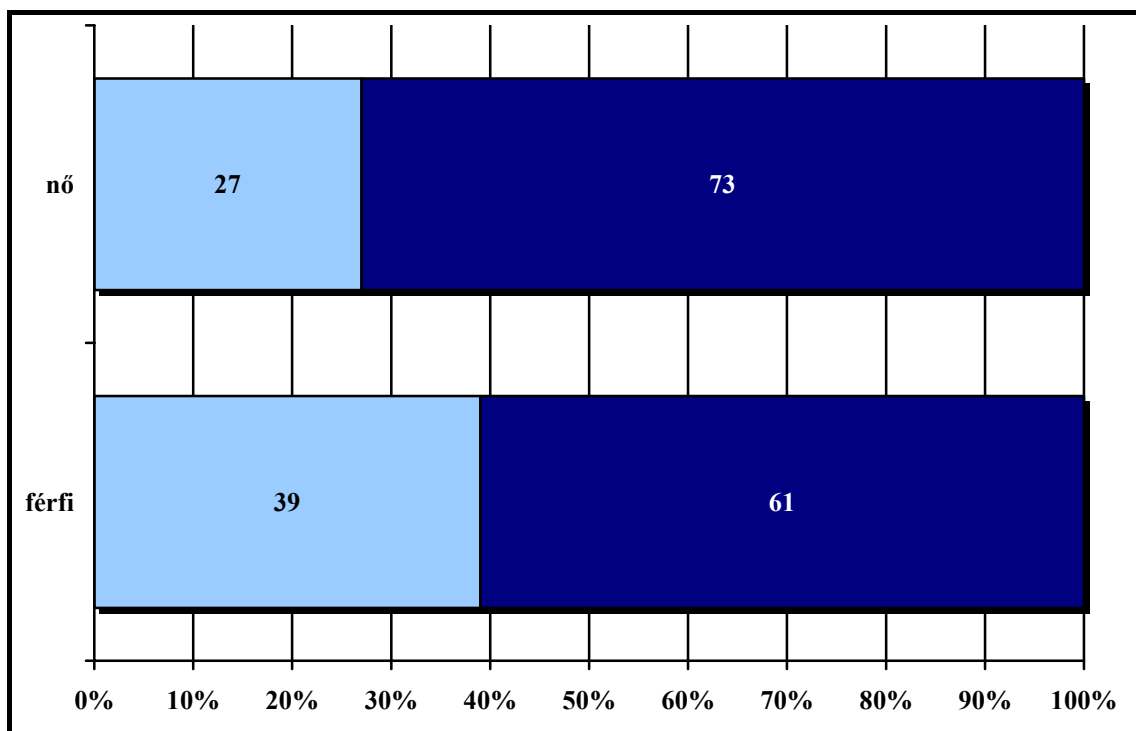
67. ábra Sportol-e a kötelező testnevelési órán kívül?

N= a teljes sokaság

Mielőtt részletesebben kitérnénk arra, hogy valójában milyen sportágak milyen intenzitással történő gyakorlásáról van is szó, nézzük meg különböző összefüggésekben a sportolás terén aktívak megoszlását. Az első ilyen meghatározónak tűnő tényező a *nem*. Minden korábbi vizsgálat – és tegyük hozzá: a hétköznapi tapasztalat is – azt mutatta, hogy a férfiak között egyértelműen nagyobb a rendszeres testmozgást végzők aránya. Ebben a tekintetben ugyan vannak eltérések a különböző iskolai végzettségű vagy a különböző településtípusokon élők körében, ám a nőkre – függetlenül az életkortól – mindegyik társadalmi réteg esetében kevésbé volt jellemző a sportolás. A fentebb idézett időmérleg vizsgálatok ugyanakkor arra is felhívják a figyelmet, hogy a fiatal nők körében az utóbbi egy évtizedben egyértelműen nőtt a szabadidős sportolók aránya. Különösen igaz ez a főiskolások-egyetemisták, illetve általában az értelmiségiek esetében. Mindezen folyamatok ellenére a 2000-ben lefolytatott vizsgálatunk eredményei még határozott különbséget mutattak a sportolási aktivitás tekintetében a férfiak javára. Az eltérés tehát még mindig lényeges, hiszen a **férfiak majdnem másfélszer annyian sportolnak, mint a nők (az alábbi ábra)**.

68. ábra Rendszeres testmozgást végzők aránya a férfiak körében, százalékban

N=4031, N=3894

Hasonlóan lényeges eltéréseket találunk más szocio-demográfiai tényezők (életkor, iskolai végzettség, munkaerő-piaci státusz) vonatkozásában is. Legfontosabb hipotézisünk az volt, hogy – annak ellenére, hogy az egész vizsgált korosztály a „fiatal” korcsoportba esik – az életkor előrehaladtával csökken a rendszeres testmozgást végzők aránya. Ennek okát elsősorban abban feltételeztük megjelölni, hogy a különböző életkori csoportok jelentősen eltérő életmódot folytatnak, hiszen míg a középiskolás korúak mindennapjainak életmódját alapvetően az iskola határozza meg,⁴ addig az idősebbek (azon belül is különösen a 24-25 év fölöttiek) életvitelének rendszerező elve már egyre inkább a kereső tevékenységhez kapcsolódik. Az életkor tehát – legalábbis a 15-29 éves korosztály körében – elsősorban nem önmagában (biológiai-fizikai adottságként) határozza meg a fiatalok életmódját, hanem inkább közvetve, az egyéni életpálya meghatározott szakaihoz kapcsolódó munkaerő-piaci aktivitás vonatkozásában. Nézzük meg, hogy eredményeink mennyiben igazolják előzetes várakozásainkat.

42. táblázat Sportol-e? Korcsoportok szerinti megoszlás

	15-19 éves		20-24 éves		25-29 éves	
	fő	%	fő	%	fő	%
igen	953	42	959	34	708	25
nem	1305	58	1880	66	2 120	75
összesen	2 258	100	2 839	100%	2 507	100

N= teljes sokaság

Amint a fenti táblázatból látható, a középiskolás korosztálynak durván a fele említette

⁴ Gazsó Ferenc – Pataki Ferenc – Várhegyi György: *Diákéletmód Budapesten*. Budapest, Gondolat, 1971.

azt, hogy rendszeresen sportol, hétköznapijainak szerves részét képezi az intenzív testmozgás. A 20-24 éveseknél már ez az arány mindössze egyharmad, a még idősebbeknek pedig csak éppen az egynegyede folytat „sportos életmódot”. Ezek a kutatási eredmények nagymértékben alátámasztják arra vonatkozó hipotézisünket, hogy **a diákéletmód sokkal inkább kedvez a rendszeres sportolásnak**. Különösen igaz ez akkor, ha a kapott eredmények értelmezésénél figyelembe vesszük, hogy a 15-19 éves korosztály nagy része számára ezen felül még a kötelező testnevelési óra is „rendelkezésre áll”, mint szervezett testedzési lehetőség. Az iskola tehát – közvetve és közvetlenül is – mindenféleképpen meghatározó szerepet játszik a fiatalok sportolási aktivitásában. Egyrészt a folyamatos szellemi leterheltség, a „szellemi munka” is – jóllehet intézménytípusonként eltérő mértékben – igényli az intenzív és viszonylag rendszeres mozgást, másrészt az iskola egy olyan életteret jelent a fiatalok számára, amely különböző formákban ad lehetőséget – és egyben sarkall – rendszeres sportolásra. A testnevelési órák „természet adta” keretein túl a tinédzserek és kamaszok számára nagymértékben elfogadott – és egyre inkább azzá váló – érték a sportos életmód vagy éppen a sikeres ifjúkori sport karrier. Ezenfelül az iskola, nem is elsősorban mint tárgyi eszközöket, sportpályát stb. biztosító intézmény, hanem mint a fiatal korcsoportok tagjainak közössége egy olyan „szociális teret” is jelent a diákok számára, ahol a közösen üzött sporttevékenység a társas kapcsolatok, a csoportos együttlét egyik meghatározó részét képezheti. Az oktatási intézményrendszer infrastrukturális adottságain túl – amelyek persze egyrészt intézményenként nagyon különbözőek és a testnevelési órán kívüli hozzáférésük is (még) igen korlátozott – az egyes iskolákhoz kapcsolódó többféle régi és új szervezett sportolási formák is hozzájárulnak a diákok rendszeres testmozgásának elősegítéséhez. (Árulkodó adat pl., hogy a rendszeres testmozgást végző, középfokú oktatási intézmények diákjainak 18%-a diáksport egyesület keretében sportol.) Természetesen a diákok között is több eltérő aktivitású csoportot különböztethetünk meg attól függően, hogy milyen iskolatípusról van szó. Az egyes iskolatípusok diákjainak sportolási-testedzési aktivitását mutatja az alábbi táblázat.

43. táblázat Sportol-e? Iskolatípusok szerinti megoszlás

	szakmunkásképző, szakiskola		szakközépiskola, technikum		gimnázium		főiskolás, egyetemista		dolgozik	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
igen	126	41	336	43	302	50	434	51	1128	30
nem	184	59	440	57	306	50	416	49	2641	70
összesen	310	100	776	100	608	100	850	100	3769	100

N=6 313

(Megjegyzés: a „főiskolás-egyetemista” kategóriába beleszámítottuk a posztgraduális és doktori képzésben résztvevőket is, a „dolgozik” kategóriába pedig nem csak az állásban lévők, illetve az alkalmi-szerződéses munkákból élők, hanem a tőzsdézők, lakáskiadásból élők is beleértendők. Ezenkívül több egyéb kategóriába – mint pl. a kevés számú általános iskolás, vagy a munkanélküliek és a gazdaságilag inaktívak csoportjába – tartozó kérdezettek nem szerepelnek táblázatunkban.)

A kutatási eredményekből kiolvasható trend egyértelmű: **minél magasabb „státuszú” oktatási intézménybe jár valaki, annál valószínűbb, hogy rendszeresen sportol** – jóllehet az egymáshoz „közelálló” iskolatípusok között az eltérések általában nem túlságosan jelentősek. Ugyanakkor azt is figyelemreméltó jelenséggént értékelhetjük, hogy a diákok között a legalacsonyabb sportolási mutatóval rendelkező szakmunkástanulók is a teljes mintát meghaladó arányban tartoznak a rendszeres testedzést végzők közé. Az eltérő középfokú oktatási intézménybe járók különböző

testedzési aktivitását valószínűleg több tényező együttes hatása magyarázhatja. Ezek lehetnek egyrészt olyan háttérváltozók, mint pl. a későbbiekben részletesen elemzendő lakóhely hatása, illetve az egyes iskolák eltérő oktatási-nevelési stratégiája, a diákok felé közvetített értékrendszer eltérő volta, vagy éppen az intézmények infrastrukturális fejlettsége (tornaterem, sportpálya, sporteszközök). Mivel ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása meghaladja jelen elemzés kereteit, ezért most itt csak a problémakör jelzésszerű felvillantására volt mód.

A fenti táblázat eredményei mindezek ellenére arra kell, hogy készítsenek minket, hogy jobban árnyaljuk a korábbi hipotézisünkben megfogalmazott állításunkat. Az a tény, miszerint a főiskolások-egyetemisták körében a legnagyobb a rendszeres sportolók aránya, azt mutatja, hogy nem feltétlenül csak az oktatási intézmények által közvetített értékek, a sportolásra alkalmas természetes közeg és közösség, hanem más egyéb tényező is szerepet játszhat az egészséges életmód részét képező testmozgás gyakorlásában. A kötelező iskolai testnevelés megszűnésével már „csak” a folyamatos szellemi igénybevétel teremtette mozgásigény és a természetes közeg, a társas együttlét jelentik azokat a – korábbi diákeletmód folytatásával összefüggő – körülményeket, amelyek a rendszeres testmozgásra ösztönözhetnek. A főiskolások és az egyetemisták valójában azonban már egy másik társadalmi csoport, az értelmiség értékrendszeréhez állnak közel. Ennek az értékvilágnak viszont Magyarországon is egyre inkább meghatározó eleme az „egészséges életmód”-ra való törekvés, amelynek szerves részét képezi a tudatos fizikai rekreáció, a rendszeres testmozgás legkülönbözőbb formáinak gyakorlása. Azért is fontosnak tartjuk ennek a tényezőnek a hangsúlyozását, mert – mivel majd látni fogjuk a későbbiekben – az anyagi helyzet, a jövedelem nincs igazán – vagy legalábbis nem közvetlenül – hatással a sportolási hajlandóságra. A felsőoktatási intézmények viszonylag széles sportági kínálata (sportpályák, uszodák, testépítő termek stb.) ráadásul eleve jelentős mértékben nivellálja a hallgatók között meglévő egzisztenciális különbségeket a sportolási-tesztelési lehetőségek tekintetében (is).

A főiskolai és egyetemi hallgatók magas sportolási mutatói viszont átvezetnek minket alapvető kérdésfeltevésünkhöz: az eltérő életkorú fiatalok közötti életmód különbségekhez. Mivel a 19-24 éves korosztály egy jelentős része még diák, méghozzá általában felsőoktatási intézmény hallgatója – vagyis a legaktívabban sportoló csoporthoz tartozik –, ezért még nyilvánvalóbb, hogy **a tényleges különbség nem életkor szerint, hanem munkaerő-piaci aktivitás mentén rajzolódik ki a fiatal generáció tagjai között.** Így a kérdésfeltevés helyesebben: mi a lényegi oka a diákok és a fiatal korosztályhoz tartozó aktív keresők, a dolgozók sportolási, testedzési szokásai között tapasztalható lényeges különbségeknek? Annál is inkább érdemes egy kicsit részletesebben kitérnünk a kereső tevékenységet folytatók, az iskolarendszertől már kilépett – a vizsgált populáció majdnem felét kitevő – réteg életmódjának vizsgálatára, mert a diákság sajátos élethelyzetéből adódóan egy speciális csoportját alkotja a társadalomnak.⁵ A „dolgozók” sportolási-tesztelési szokásainak elemzése viszont ezért sokkal inkább alkalmas egy adott társadalom különböző rétegeiben uralkodó értékrendszer, az általánosan jellemző edzettségi állapot és ezzel összefüggésben a meghatározó életmódbeli szokások szemléltetésére.

A fenti táblázatból jól látszik, hogy amíg a diákok körében minden iskolatípus esetén 40% fölötti a rendszeresen sportolók aránya, addig a fő tevékenységüket tekintve állásban lévők, alkalmi vagy rendszeres munkából élők esetében átlagosan alig éri el a 30%-ot ez az érték. Lényegesen árnyaltabb képet kapunk akkor, ha a különböző településtípusokon élő „gazdaságilag aktívakat” hasonlítjuk össze (az alábbi két

⁵ Laki László – Nyerges Mihály: „A budapesti és a falusi fiatalok sportolása” *Sport Tudomány* 1999/3.

táblázat). Az eredmények sokkal differenciáltabban képet mutatnak a kereső tevékenységet folytató, dolgozó fiatalok sportolási szokásairól, és egyúttal jelzik azokat a jelentős különbségeket, amelyek az eltérő környezetben, életkörülmények között élő fiatal férfiak és nők életmódjában megmutatkoznak.

44. táblázat Sportol-e? Lakóhely szerinti megoszlás a gazdaságilag aktívak körében

	főváros		megyeszékhely		egyéb város		község	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
igen	210	35	219	36	367	30	333	25
nem	389	65	396	64	861	70	996	75
összesen	599	100	615	100	1228	100	1329	100

N=3771

45. táblázat A sportolók aránya a gazdaságilag aktív férfiak és nők körében, lakóhely szerinti megoszlás (%)

	főváros		megyeszékhely		egyéb város		község	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
igen	45	38	45	31	38	26	33	22
nem	55	62	55	69	62	74	67	78
összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

N=3894

A kutatás eredményeinek ismeretében az alapvető trendet könnyen leírhatjuk: mind a férfiak, mind a nők vonatkozásában a magasabb státuszú településtípus nagyobb eséllyel jelent nagyobb arányú sportolási részvételt. A fővárosi és a megyeszékhelyeken élő férfiak körében a teljes minta átlagértékét tekintve igen magas, a diákokéval megegyező nagyságú a sportolók aránya, hiszen majdnem felük nyilatkozott úgy, hogy végez rendszeres testmozgást. A diákokéhoz képest némiképp, bár nem jelentősen alacsonyabb (38%) a kisebb városokban élő dolgozó férfiak sportolási aktivitása. Az egyharmadot viszont már alig éri el azoknak a községben lakó férfi dolgozóknak az aránya (33%), akik rendszeres testmozgást végeznek (jóllehet még mindig elérik az egész minta átlagát). Ugyanezzel a „településsorral” találkozunk a női aktív keresők esetében is. A gyengébb nem képviselői között azonban csak a budapestiek közelítik meg a diákok sportolási aktivitását, olyannyira, hogy a községben lakó férfi dolgozóknál is nagyobb arányban (38%) sportolnak rendszeresen! A megyeszékhelyen élő aktív kereső nők között ugyan már alacsonyabb értékkel találkozhatunk, ám még mindig hasonló arányban (31%) jellemző rájuk a rendszeres testedzés végzése, mint a községi dolgozó férfiak esetében. A kisebb településeken, különösen pedig a községben lakó aktív kereső nőket tekintve viszont már csak nagyon kis számú rendszeresen kocogót, aerobics tanfolyamra járó, kézilabdázót láthatunk. Közöttük a községben élők mindössze alig több mint egyötöde sportol, végez rendszeres testmozgást.

A fenti jelenségek megértéséhez érdemes még egy adatsort bemutatni, amely rávilágít a különböző települések mentén (is) ketté vagy éppen háromfelé szakadó magyarországi társadalomban jellemző életmódbeli különbségekre. Az 5. sz. táblázat jól mutatja, hogy nem csak az általában dolgozó fiatalok, a főtevékenységként aktív munkavállalók körében jelent lényeges különbséget a lakóhely, hanem általában a 15-29 éves korosztály

esetében. Nem mutathatók ki ugyanakkor érdemi eltérések az egyes országrészek között, így az egyéb jellemzők mentén sokat emlegetett „kelet” és „nyugat”, „központi régió”, „északkelet” stb. statisztikai körzetekben élő fiatalok sportolási-testedzési szokásai nem térnek el számottevően, ami azt sejteti (bár ezt jelen elemzés keretei között nem tudjuk igazolni), hogy lényeges életmódbeli összetevőik is általában hasonlóak lehetnek. A régiók közötti különbségek vonatkozásában mindössze arra hívhatjuk fel a figyelmet, hogy Dél-Dunántúl az átlaghoz képest alacsonyabb sportolási értékkel rendelkezik (27,7%). **A lényegi különbség egyértelműen a főváros, a megyeszékhelyek és a kisebb városok, falvak között található.** Az ország települési centrumaiban szinte minden esetben magasabb a sportoló fiatalok aránya, mint a kisebb településeken. Ha ehhez még figyelembe vesszük azt is, hogy a megyeszékhelyek – a gazdasági szempontból központi szerepük mellett, illetve részben azzal összefüggésben – egyúttal mindinkább mint diákcentrumok, egyetemi városok kezdenek funkcionálni, akkor a „kis” és „nagy” települések közötti különbség még inkább szembeszökőbb a szabadidő sport (de természetesen a versenysport) terén (is). A legnagyobb sportolási aktivitást mutató főiskolások és egyetemisták ugyanis elsősorban azoknak a településeknek a tényleges sportéletéhez járulnak hozzá (bár semmiképpen sem kizárólag), ahol hétköznapijaik nagy részét töltik, vagyis a felsőoktatási intézményekkel rendelkező nagyobb (egyetemi) városokéhoz.

46. táblázat Sportol-e? Lakóhely szerinti megoszlás a 15-29 éves korú kérdezettek körében

	főváros		megyeszékhely		egyéb város		község	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
igen	534	41	496	38	813	32	777	27
nem	753	59	802	62	1694	68	2057	73
összesen	1287	100	1298	100	2507	100	2834	100

N= teljes minta

47. táblázat Sportol-e? Régió szerinti megoszlás a 15-29 éves korosztály körében

	igen		nem		összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%
Budapest	534	41	753	59	1287	100
Közép-Magyarország	240	29	581	71	821	100
Közép-Dunántúl	298	33	598	67	896	100
Nyugat-Dunántúl	276	40	538	66	814	100
Dél-Dunántúl	244	31	530	69	774	100
Észak-Magyarország	317	32	665	68	982	100
Észak-Alföld	416	32	869	68	1285	100
Dél-Alföld	296	28	771	72	1067	100

N= teljes minta

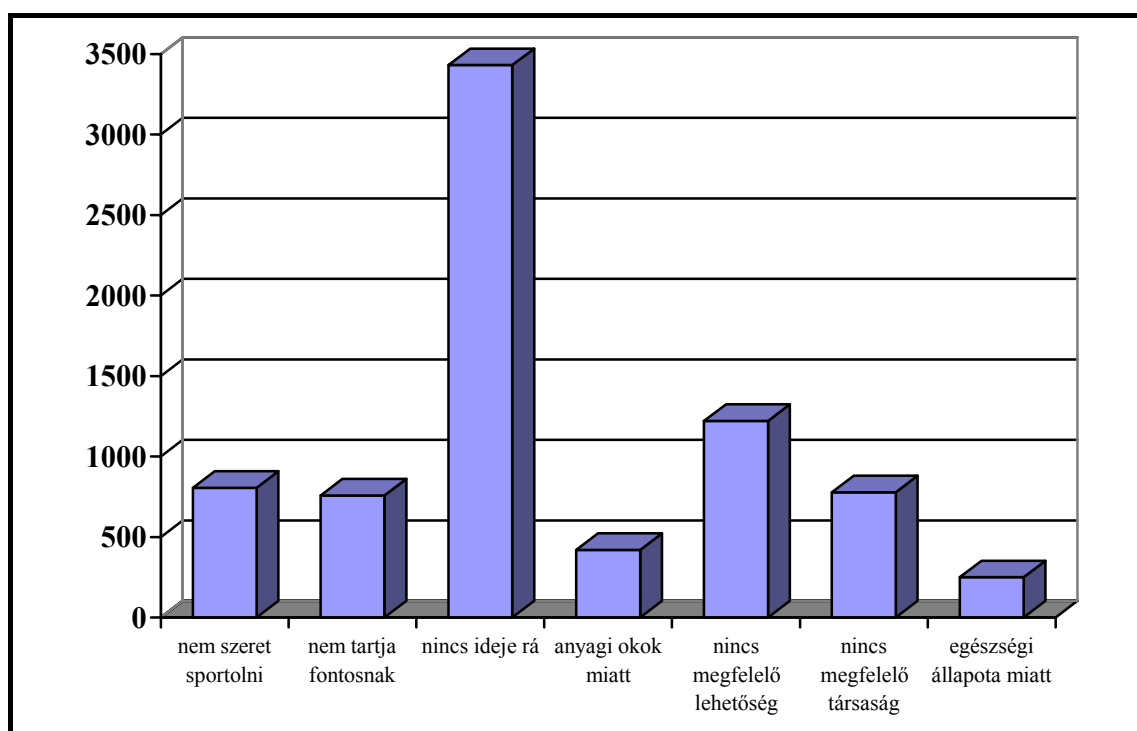
A lakóhely és az életkor fent jelzett hatásainak magyarázatához érdemes röviden kitérni arra, hogy a nem sportolók saját esetükben milyen okokkal magyarázták a rendszeres testedzés hiányát. Természetesen a standard kérdőíves vizsgálatok során az a megoldás, miszerint bizonyos fontos jellemzők mögötti okokra közvetlenül, „direkt” kérdezzük rá felvethet néhány módszertani (és persze tartalmi) problémát, és semmiképpen sem helyettesítheti (teljesen) a szociológiai magyarázatot, az értelmezést. Ebben az esetben azonban úgy érezzük, hogy komoly segítséget adhat a kutatási eredmények

interpretációjához az erre a kérdésre kapott válaszok elemzése. A vizsgálat alakalmával a kérdezetteknek oly módon volt lehetőségük megindokolni a sporttól való „távolmaradásuk” okát, hogy fontossági sorrendben két okot is említhettek (az alábbi táblázat és az alábbi ábra).

48. táblázat Miért nem sportol? A legfontosabbnak tartott két ok a 15-29 éves, rendszeres testmozgást nem végző fiatalok körében

	első helyen említett ok		második helyen említett ok	
	fő	%	fő	%
nem szeret sportolni	718	14	87	3
nem tartja fontosnak, szükségesnek	502	8	256	9
nincs rá ideje	2 979	58	452	15
anyagi okok miatt	139	3	281	10
nincs megfelelő lehetőség	388	7	833	28
nincs megfelelő társaság	135	3	643	22
egészségi állapota miatt	161	3	89	3
egyéb ok	80	2	241	8
nem tudja	43	1	19	1
nem válaszol	36	1	26	1
összesen	5102	100	2925	100

69. ábra Miért nem sportol? Az egyes okok összes említése a rendszeres testmozgást nem végzők körében

Az adatsorokat még felületesen átfutva is nyilvánvaló trendeket lehet kimutatni. A válaszadók abszolút többsége első helyen az **idő hiányát** jelölte meg, mint a rendszeres testmozgást hátráltató tényezőt. Várakozásainknak megfelelően az erre való hivatkozás a dolgozó fiatalok körében gyakoribb (68,3%), mint a diákok körében (57,1%), ám a vártnál talán kisebb a különbség. A testedzéssel szembeni közömbösség („nem szeret sportolni”, „nem tartja fontosnak” válaszok) ugyanakkor a nem sportoló fiatalok figyelemreméltó nagyságú csoportjánál, durván egyötödénél (a teljes minta kb.

15%-ánál) fordul elő. Ezt azért is érezhetjük igen magas aránynak, mivel jó okkal feltételezhetjük, hogy valójában az időhiányt megjelölők körében is gyakran erről a fajta közömbösségről, passzív viszonyulásról van részben szó (Hiszen az, hogy mire van időm, egyben azt is jelzi, hogy mire szánok időt, hogy mit tartok fontosnak.) Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a válaszokat alapvetően ne a ténylegesen is jelenlévő szűk szabadidőkerettel, a szinte minden társadalmi csoport körében tapasztalható időnyomással magyarázzuk, ám fontosnak tartjuk megemlíteni a kialakított egyéni életmódnak a tudatosan vállalt vagy csak nagyrészt látens jelenlévő értékrenddel összefüggő vonatkozásait.

Érdemes felhívni továbbá a figyelmet arra, hogy a sportolási-testedzési lehetőségek hiányát legfontosabb okként a válaszadóknak mindössze alig néhány százaléka jelölte meg, ám a második helyen említett okok között már 15% ez az arány, ami az összes megkérdezett fiatal több mint egytizedét jelenti. Az anyagi okokra viszont már csak a kérdezettek néhány százaléka hivatkozott. Ezek az utóbbi vizsgálati eredmények egyértelműen mutatják, hogy a sportolás az egyének szintjén általában nem pénzkérdés, ám egy adott település, lakókörnyezet esetében a testedzésre alkalmas sportpályák, tornatermek, kondicionáló termek stb. hiánya már jelentősen hátráltathatja a rendszeres testedzésre vágyókat. Az az eredmény pedig, miszerint az összes válaszadó 15%-a (a teljes minta közel egytizede) esetében a szabadidő és a megfelelő lehetőség hiánya együtt jelenik meg magyarázó okként, azt mutatja, hogy a túlhajszolt, munkacentrikus (vagy éppen tanuláscentrikus) életmód mellett még a rendszeres testedzéshez szükséges feltételrendszer fejletlensége is hátráltatja azt, hogy a sport az ifjúsági korosztály egyes csoportjai számára a mindennapok szerves részévé válhasson. A lakóhely szerinti összehasonlítás alapján azt mondhatjuk, hogy a rendszeres sportoláshoz szükséges feltételrendszer tekintetében hátrányban vannak a kisebb településeken élők. (Érdekesség viszont, hogy a sportpályák, kondicionáló termek és egyéb sportoláshoz szükséges infrastruktúra terén a némileg rosszabb helyzetben lévő, alacsonyabb státuszú településeken lakó fiataloknál kisebb az aránya azoknak, akik a szabadidő hiányára hivatkoztak.)

Jelen írásnak terjedelmi okokból nem képezi tárgyát a sportolási szokások „tartalmi” kérdéseinek elemzése, de mindenképpen hiányérzetünk támadna, ha nem ismertetnénk néhány kutatási eredményt a testedzési szokások intenzitásával, gyakoriságával kapcsolatban, illetve, hogy mely sportágak örvendenek a legnagyobb népszerűségnek a fiatalok körében. Az alábbi két táblázat azt mutatja, hogy a válaszadók döntő többsége valóban intenzív, gyakori testmozgásról számolt be akkor, amikor rendszeresen sportolónak „minősítette” magát. Egyrészt mindössze 6% azoknak az aránya, akik havonta vagy annál ritkábban sportolnak, amit – bármilyen sportágról legyen is szó – nem igazán nevezhetünk olyan rendszeres testedzésnek, amely pozitív élettani hatása mellett egy fiatal életmódjának szerves részét képezheti. Igen magasnak mondható viszont a minden nap testedzést végzők aránya, hiszen a teljes minta több mint 7%-át alkotják, a sportoló fiataloknak pedig több mint egyötödét (22%). A sportolás, a testedzés gyakorisága és intenzitása tekintetében nem találtunk lényeges eltérést sem a különböző településtípusokon élő fiatalok körében, sem pedig a diákok és a dolgozó fiatalok között (bár a fővárosiak némiképp kevésbé gyakori és intenzív testedzésről számoltak be a többi településen élőkhez képest.). Természetesen ez utóbbi összefüggés vonatkozásában nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tény, hogy a diákok esetében nem vettük figyelembe a kötelező testnevelési órán folytatott testedzést, így összességében mégiscsak azt mondhatjuk, hogy a sportolás gyakoriságának mutatói (is) egyértelműen kedvezőbbek a diákok körében.

49. táblázat A testedzés gyakorisága a rendszeresen sportoló fiatalok körében (az első helyen említett sportág esetében)

gyakoriság mértéke	fő	%
félévenként egy-két alkalommal	29	1
havonta	133	5
hetente egyszer	663	25
hetente kétszer	701	27
hetente háromszor	484	19
csaknem minden nap	425	16
naponta	162	6
egyéb időközönként	18	1
nem válaszol	2	0
összesen	2617	100

50. táblázat A testedzés intenzitása a rendszeresen sportoló fiatalok körében (az első helyen említett sportág esetében)

intenzitás mértéke	fő	%
10 perc vagy kevesebb	27	1
11-20 perc	89	3
21-30 perc	241	9
31-45 perc	232	9
46-60 perc	725	28
61-90 perc	660	25
91-120 perc	380	15
120 percnél több	247	9
nem tudja	14	1
összesen	2615	100

A fiatalok által gyakorolt sportágak között (a kérdezettek által a két leggyakoribb testedzést, sporttevékenységet jelentő formák alapján) még mindig a labdarúgás vezeti a népszerűségi listát, a rendszeres sportolók közel egynegyede űzi a legelterjedtebb labdajátékot. Látványos folyamatot érhetünk tetten ugyanakkor, ha tovább böngésszük a lenti táblázatot (*alábbi táblázat*). A labdarúgás mögé lassan felzárkóznak azok az utóbbi egy-két évtizedben divatba jött egyéni sportágak, mint az aerobics/fitness és a testépítés, illetve a szintén egyénileg űzhető, de már régebb óta egyre többek által kedvelt kerékpározás, kocogás/futás és úszás. A csapatsportágak közül a labdarúgás után a kosárlabdát (6%) űzik a legtöbben a fiatalok, megelőzve a kézilabdát (4%).

Az elterjedtebb sportágaknál négy – a labdarúgás, az aerobics-fitness, illetve a testépítés és az úszás – esetében mutathatók ki lényeges különbségek a férfiak és a nők között, illetve a különböző településtípusokon élők körében. (Némileg meglepő módon a diákok és a dolgozó fiatalok sportolási szokásai – legalábbis a sportági választást illetően – viszonylag nagy hasonlóságot mutatnak.) A labdarúgás egyértelműen a férfiak sportja, s azon belül is minél kisebb településen lakik valaki, annál valószínűbb hogy ennek a hagyományos csapatsportnak fog hódolni. Az aerobics-fitness viszont már szinte kizárólag a nők körében népszerű, s azon belül is elsősorban a városi nők gyakorolják, mintahogy az úszás is a nagyobb településeken élőkre jellemző leginkább. Az aerobics-fitness „nemi ellenpárja” a testépítés azonban szinte kizárólag a férfiak kedvelt testedzése, ám itt már nem mutatható ki lényeges különbség a fővárosiak, a vidéki városiak vagy a községben élők körében. Azt gondoljuk, hogy a sportágak népszerűségét tekintve a nemek között megmutatkozó ilyen jellegű különbségek nagyrészt az eltérő fizikai adottságokkal magyarázhatóak, illetve az egyes sportágak hagyományaiban keresendőek. A lakóhely

szerinti differenciáltság azonban már többek között eltérő életmódbeli sajátosságokra, egymástól lényegesen különböző értékrendszerekre mutathat rá. Jól látható, hogy a fiatal városi nők olyan egyéni sportokat űznek, amelyek elsősorban a test szépítését, karbantartását célozzák meg, ily módon a fizikai rekreáció az életmód meghatározó és egyben rendkívül tudatosan felépített elemévé válik. Ezzel szemben a másik „végponton” helyezkednek el azok a községben lakó fiatal férfiak, akik elsősorban a labdarúgás révén egy hagyományos sportolási formát űzve, a testedzést egy nagyrészt „természetes” (lakóhely által – illetve a városi fiatal esetében általában iskola által – meghatározott) közösségben, sok esetben baráti társaságban valósítják meg.

51. táblázat A 15-29 éves korosztály által űzött sportágak (az első és második helyen említett sportág esetében összesen)

sportágak*	fő	a rendszeresen sportolók százalékában	az összes kérdezett százalékában
1. labdarúgás	637	24	8
2. aerobics, fitnes, tánc	475	18	6
3. kerékpározás	327	13	4
4. testépítés	316	12	4
5. kocogás, futás	283	11	4
6. úszás	239	9	3
7. kosárlabda	168	6	2
8. otthoni torna, gimnasztika	143	6	2
9. kézilabda	103	4	1
10. atlétika	94	4	1
11. torna	74	3	1
12. tenisz	64	2	1
13. karate	61	2	1
14. lovaglás	51	2	1
15. röplabda	41	2	1
16. sielés	36	1	1
17. evezés, kajak-kenu	34	1	0
18. turisztika	28	1	0

* (a rendszeresen sportolók legalább 1%-a által űzött sportágak)

Összegezzük röviden kutatási eredményeinket. A fiatalok sportolási szokásainak vizsgálata lényeges különbségeket mutatott ki a különböző életkori csoportok között, jóllehet minden korosztályban viszonylag alacsonynak mondható a rendszeres testmozgást végzők aránya. Már a vizsgálat során feltett kérdésből is jól látszik, hogy két, a sportolási szokásokat illetően egészen más helyzetben lévő, nagyrészt életkori sajátosságaiból és munkaerőpiaci (diák-dolgozó) aktivitásából adódóan eltérő körülményrendszerrel jellemezhető csoportról kell beszélnünk: a kötelező testnevelési órák által eleve egy alapszintű mozgásigényt viszonylagos rendszerességgel kielégítő diákok, illetve a kereső tevékenységet folytató „dolgozók” csoportjáról. A sok esetben önkizsákmányoló életmódot folytató, főtevékenységként állásban lévő vagy megbízásból élő, gyereket nevelő fiatalok körében⁶ a rendszeres testmozgást is magában foglaló, hatékony fizikai rekreáció rendkívül nehezen tud beépülni a hétköznapiakba. Nem volt lehetőségünk arra – de mindenképpen fontosnak tartjuk megemlíteni –, hogy részletesen elemezzük a családalapítás, a gyereknevelés általában egyértelműen „negatív hatását” a

⁶ Jelen kötetben Laki László: Jelen „A foglalkoztatottak” című írása.

rendszeres testedzésre, amely a dolgozó apákon kívül még szembeszökőbben mutatkozik meg a GYES-en vagy GYED-en lévő anyák rendkívül alacsony, alig több mint tízszázaléknyi sportolási arányában. A vizsgálat során tapasztalt, különböző csoportok közötti eltérések egyrészt elsősorban a diákéletmód és a főfoglalkozásszerűen üzött kereső tevékenységgel összefüggő „dolgozó fiatalok” életmódja közötti különbségekre világítanak rá, másrészt viszont a városi és a községi életkörülmények speciális jellemzőire hívják fel a figyelmet. Annak ellenére igaz ez, hogy a nagyvárosokban és a községekben lakók életmódja, szabadidő felhasználása között az utóbbi másfél évtizedben egyre csökkent a különbség.⁷ A társadalom – s benne a fiatal korosztályok – tagjainak sportolási-testedzési szokásai ennél fogva jelentős mértékben összekapcsolódnak az urbanizáció, a modernitás problémakörével, illetve annak az értékrendszernek a folyamatos térhódításával, amely az „egészséges életmód” fontos elemévé emeli a folyamatos testedzést. Mindez a folyamat egy olyan átmeneti társadalmi-gazdasági korszakban valósul meg, amikor az oktatás, és azon belül is különösen a felsőoktatás expanziója révén Magyarországon fokozatosan nő a – kutatási eredmények alapján a sportolás terén legaktívabbnak tekinthető – diákság létszáma.⁸

Felhasznált irodalom:

Falussy Béla-Harcsa István: Időfelhasználás 1986 és 1999 őszén, Központis Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000.

Gábor Kálmán: A magyar fiatalok és az iskolai ifjúsági korszak. Túl renden és osztályon? In: Ifjúság 2000 tanulmánykötet.

Gazsó Ferenc-Pataki Ferenc-Várhegyi György: Diákéletmód Budapesten. Gondolat, Budapest, 1971.

Laki László-Nyerges Mihály: A budapesti és a falusi fiatalok sportolása. Sport Tudomány 1999/3.

Laki László-Újvári József: A népesség testedzési szokásai egy vizsgálat tükrében. Magyar Szabadidősport Szövetség., Budapest, 1991.

Laki László: A foglalkoztatottak. In : Ifjúság 2000 tanulmánykötet, Budapest, 2002.

⁷ Falussy Béla – Harcsa István: im.

⁸ Gábor Kálmán: im.

Bauer Béla-Tibori Tímea:
Az ifjúság viszonya a kultúrához

Az Ifjúság 2000© nagymintás felvétel adatainak már elsőszintű elemzése is számos új összefüggésre irányítja figyelmünket, és egyben figyelmeztet az adatmennyiség a feldolgozhatóság komplexitására, bonyolultságára. Ezért elengedhetetlen, hogy olyan jelenségekre, összefüggésekre összpontosítsuk a figyelmünket, amelyek döntően megváltoztathatják felfogásunkat a fiatalok kulturális magatartásáról, értékrendjük alakulásáról és ezek társadalmi összefüggéseiről.

A válaszokat SPSS rendszerrel dolgoztuk fel, így már az alapsorokat is áttekintve kialakult néhány olyan megállapítás, észrevétel, amely jelzi, az Ifjúság 2000© felvétel eredményei új összefüggésekre hívják fel a figyelmünket a 15-29 éves népességről, amelyről csak részleges szociológiai vizsgálatok és számos, nagyon erős és szélsőséges előítélet él bennünk meg másokban egyaránt.

A nagymintás vizsgálat jellegéből adódóan az egyes korcsoportok jellemzői több társadalmi sík mellett is meghúzhatóak, hiszen a tényadatok mellett a tevékenységek köre is élesebben rajzolódik ki, az attitűdöké, motívumoké, a szocializációs folyamatoké kevésbé. Ezért nem is gondolhatunk valódi definíció alkalmazására a korcsoportokat, de még az ifjúság egészét illetően sem – ami szubjektíve megnyugtat engem, mivel óvakodom a merev osztályozási eljárásoktól, a konstruált tipológiáktól.

Paradoxon módon mégis van valamilyen hipotetikus képem a vizsgált személyekről, az elemzés során erről szisztematikusan szólni fogok, utalva az esetleges szubjektív ítékezésből fakadó korlátokra.

Néhány általános észrevétel

Bár nyelvileg és életkor szerint megkülönböztetjük a gyermekeket (0 és 14 év között) és a fiatalokat (15 és 26 év között), gyakran – felfogásom szerint pontatlanul – szinonimaként megjelenik az ifjúság is, amely inkább a politikai, ideológiai szocializáció eredményeként értelmezhető fogalom. Sokkal célszerűbb tehát azt a belső bontást alkalmazni, amely jobban utal a fiatalok személyiségfejlődésének főbb állomásaira:

- 15-18 év között az alapvető érdeklődés, a képességek, készségek felmérése, a lehetséges fejlődési utak közül néhány kiválasztása, a sokféle próbatétel vállalása, csapongás a kíváncsiság inspirálta erőpróbák, a virtuskodás, és az elmélyült munka között;
- a 19-24 évesek zöme csak formailag érett meg a pályaválasztásra, ez döntően az iskolai életút alakulásával igazolható, de látszik a kulturális fogyasztásban és az aktivitásban egyaránt. Inkább tekinthető ez az életszakasz a keresés időszakának, mivel a fiatalok zöme tudatosan el is utasítja a megállapodás szükségességét.
- a 25-29 évesek elkülönülnek fiatalabb társaiktól, életmódjuk, lehetőségeik, de korlátaik is döntően körvonalazódnak erre az időre, ezért náluk jól kimutatható a paradigmaváltás, amely végbement a társadalomban, s amiből már ők is tevőlegesen kivették a részüket. Leginkább ebben a korcsoportban fogalmazódik meg, hogy a kultúra a fogyasztás egyik lehetséges iránya, de nem kizárólagosan, s ennek megfelelően a kultúraközvetítő intézményekre és bennük a szakemberekre nem úgy tekintenek, mint különleges szentélyben önzetlenül serénykedő szellemi példaképeikre, hanem döntően szolgáltatóra – jobb esetben animátorra, moderátorra.

A korcsoportok illeten elkülönülésének okai között a legfontosabbnak az iskola és a szocializáció szerepe látszik. Noha nem tisztem az iskolai életutat elemezni, de a kulturális fogyasztás jellege azt a nyilvánvalóságot erősíti, hogy egyértelművé vált az iskolai minták lecsúszása, összerosódik, pl. a nagyvárosi 8 osztályt végzettek aktivitása, érdeklődése egy kisvárosi érettségizettével, nőttön-nő a távolság Budapest iskolái és a vidéki iskolák nyújtotta lehetőségek között; de ugyanez mondható el a korcsoportok kulturális és társadalmi aktivitását a településnagyság szerint vizsgálva.

A kultúrához való viszony

A megváltozott kulturális magatartásról a felnőttek körében a 90-es években volt néhány nagymintás felvétel – ezek eredményeire a későbbiekben még visszatérünk –, amely újabb tendenciákra hívta föl a figyelmünket, például: nő az olvasási kedv, a nyelvtanulás, szakirányú képzés, a továbbképzés jelentős szerepet játszik a fiatal felnőttek életében, egyáltalán, az élethosszig tartó tanulás eredménye kezd testet öltetni. Emellett értelemszerűen jelentős kulturális különbségek mutatkoztak rétegenként, korosztályonként és régióként. Előfeltevéseinket tehát a felnőtt minták befolyásolták, de tudomásul kellett vennünk, a fiatalok másképpen vélekednek. Az elemzés során így most is döntően a különbségeket próbáljuk leírni, emellett azonban vannak a felvételnek olyan elemei, amelyek hasonlóságot vagy azonosságot mutatnak.

Általános tapasztalatként elmondható, hogy elméleti és ún. értelmiségi elvárásnak bizonyult az a feltételezés, hogy a sokoldalú információszerzési lehetőségek által a fiatalok nyitottabbak, érdeklődőbbek lettek a kultúra sokféle terméke, megjelenésformája iránt. Az Ifjúság 2000[©] adatai, de egyéb benyomásaink alapján úgy fogalmazhatunk, mára már az esélyegyenlőség sem olyan evidencia, mint korábban, és a fiatalok többsége motiválatlan a kultúra befogadására.

Ha a teljes választhalmazt problémakörönként szeretnénk értelmezni, az elkülönítést az alábbiak szerint tehetjük meg:

- tanulás (iskolai életút)
- szocializációs folyamatok (benne döntően a kultúra használata, az értékek szerepe)
- távolság a várostól (ezen belül különösen Budapesttől).

Ebből a szempontból nyer különös hangsúlyt a korábban fölvetett motiválatlanság a kultúrában, amely egy erős individualizációval párosulva így összefüggésben láttatja az egyén aktivitását. A kulturális tevékenységek közötti válogatás, a tényleges kedvtelések száma, az abba való belefeledkezés mélysége, intenzitása meg sem közelíti azt a mértéket, mint amire számítottunk. Az a néhány, szabadidőben végzett – de akkor is elég ötletszerű – elfoglaltság, amiről a fiatalok beszámolnak, jórészt egyéni aktivitást, elhatározást tükröz. A társaság, a társasság/közösség hiányzik; másképpen megközelítve: csak itt-ott merül föl ennek igénye, ami nem sokkal több, mint amit a szociálpszichológia, a csoportlélektan etc. bandázással címkéz.

Az individualizáció viszont kedvezően hat a tanulásra, ill. a különféle szárnypróbálgatásokra a szakképesítések területén. Ezzel viszont teljesen aszinkronban van a fiziológiás felkészítés, a sport, a rekreáció; azaz, még a vártnál is jobban elhanyagolják egészségüket a fiatalok, ebbéli szocializációjuk alacsony fokú. Jól tükrözik az adatok azt a szomorú, általános társadalmi gyakorlatot, hogy az amatőr sportnak, az egyéni egészség-megőrzési technikáknak az életmódba való beépítése még mindig nagyon kezdetleges, ill. esetleges.

Az a regionális szakadás, ami kimutatható a vizsgálatban (Budapest – kisváros, ill. város

és község között) nemcsak az eltérő lehetőségekből, hanem az eltérő célokból fakad. Következmenyeként a személyes terét szűkíti a fiatal – éppen ellentétesen az életkori sajátosságból fakadó bővítéssel –; amivel ingerszegényebbé, motiválatlanabbá válik, ugyanakkor meglévő energiái kihasználatlanok maradnak (noha alig kockáztat, de kisebbek a siker lehetőségei is), amit tovább fékez az alacsony kulturális aktivitás.

Ahogy a tanulási idő kitolódik, aminek eredményeként az egyén élet- és munkaerőpiaci esélyei javulhatnak, egyre inkább az „én” helyeződik a középpontba, amelyet jól jellemeznek a legfontosabbnak tartott értékek (család, érdekes munka, karrier etc.), amelyek fokozzák a biztonság és komfortérzetet. A korábbi vizsgálatokkal ellentétben a fiatalok döntéseinek (értsd: érték, kulturális fogyasztás, tanulás etc.) hátterében zömében az anya készítő hatása sejlik, de ennek valódi mozgatói további vizsgálatokat igényelnek.

Az viszont kimutatható, hogy településtípusonként eltérő az apa és az anya szerepe gyermekei ítéletalkotásai, döntései szempontjából. A korábban tapasztalt erős mintakövetés megváltozott: az érdekes élet, az egyenletes (értsd: mindig növekvő) fogyasztás, a külső-belső zavarok minimálisra csökkentése a cél – ez a vonzó életvezetési séma.

Ezt a gondolatmenetet követve a kulturális aktivitás iránya erősen a használati értékeket erősíti: színház, mozi, könyv szerepel a befogadói tevékenységlista elején. Elkülönül minden olyan foglalatosság, ami a szórakozást jelentheti, és mint már fentebb említettük, erőtlén a sportolási kedv.

Érdemes kitérni arra is, hogy a kornak, azaz a 21. század igényeinek megfelelő és alkalmazott informatikai tudás, használat jelentős szóródást mutat, emiatt is korlátozódik a kulturális fogyasztás néhány intézményre, néhány tevékenységre.

Az Ifjúság 2000[©] vizsgálatából az is kiolvasható, hogy a fejlettség és elmaradottság ma már nem Ny-K irányú, sokkal inkább egy parabolisztikus modellel írható le, ahol a hasonlóság, pl. Észak-Magyarország és Dél-Dunántúl között nagyobb, mint gondolnánk, észak-nyugati – dél-keleti irányban kedvezőbb, mint a Duna-Tisza közén, és teljesen elkülönül Budapest, Nyugat-Dunántúl és Észak-alföld. Az általános észrevételek sorába tartozik az a felismerésünk, hogy a korcsoportok közül az alsó kettő (15-18; 19-24) némi hasonlóságot mutat, a 25-29 évesek azonban jelentősen másképpen vélekednek, viselkednek, mint fiatalabb társaik. A részletes adatelemzés során bemutatjuk majd ezeket a különbségeket, előtte azonban olyan vizsgálatok eredményeit mutatjuk be, amelyek eligazodásunkat segíthetik az Ifjúság 2000[©] feldolgozásában.

Válogatás néhány kulturális vizsgálat tapasztalataiból

A kulturális fogyasztás változásai

Életünk, társadalmunk, gazdaságunk gyors változásaira különféleképpen reagálunk, de az tagadhatatlan, hogy többségünk újra és újra keresi a magyarázatot. Hozzátehetném, olyan pozitív vagy negatív érveket gyűjtünk, amelyek hosszabb-rövidebb ideig segítenek bennünket az életben jobban, eredményesebben eligazodni. A kételyek azonban bennünk élnek, nyugtalanítanak tudásunk, praxisunk részlegességei, s mindez befolyásolja magatartásunkat, választásainkat, és ez tetten érhető fogyasztási szokásainkban. Érdeklődésem fókuszában a gyors és szövevényes változásfolyamatok közül döntően a kulturális magatartásformák átalakulása áll.

Mi jellemzi a magyar társadalom kulturális állapotát, művelődési, szabadidős szokásait? A közgondolkodásban, de esetenként a tudományos elemzésekben is tetten érhetőek

sommás ítéletek, előítéletek, önminősítések azzal kapcsolatban, művelt, kulturált nép-e a magyar, avagy sem? Az optimista állásponton lévők sokszor eufórikus hévvel a Nobel díjasokra, a művészekre, sportolókra hivatkozva bizonygatják igazukat, a pesszimisták negatív érveiket arra alapozzák, hogy Magyarország a perifériára szorult már a 20-as évektől, emiatt is jelentős a lemaradásunk, amely kitüntetetten az intoleranciában, az apolitikusságban nyilvánul meg.

De a vészharangokat megkondítva az argumentumok között fellelhető a balkanizálódás, a fél-analfabétizmus, a korrupció, az önbecsülés hiánya stb. Ebből adódóan a közgondolkodásban gyakran olyan leegyszerűsítő és a jelenségeket dichotómiával magyarázó véleményekkel találkozunk, ahol pl. a Nobel díjasok világteljesítményével az analfabétákat állítják szembe, vagy a modern kultúrával az ásatagot, a civilizált társadalommal a civilizálatlant.

E jelenség mögött – felfogásunk szerint – részben az a bizonytalanság áll, amely sokakat jellemez, ha a kultúra tartalmával, befogadásával kapcsolatban kérdezzük őket, részben az a sürgető és egyre gyorsuló élettempó, amelyet csak részlegesen tudnak maguk javára fordítani. A személyiséget romboló félelem attól, hogy valamiről lemarad, valamiből kimarad; nyomot hagy viselkedésén, „értéktérképén”, kulturális magatartásán. Ha a több száz kultúrafogalom közül A. Giddensére gondolunk: „A kultúra az emberi társadalmi együttélés egyik legsajátosabb jellemzője¹” – egyszersmind az életmódra utalunk, arra, ahogyan a mindennapi életünket az értékek, normák, attitűdök meghatározzák. De ha visszanyúlunk Malinowski ma már klasszikus munkájához, a Balomahoz, vagy Claude Lévi-Strauss Szomorú trópusok² című antropológiai művéhez, ezekben is a különböző kultúrafelfogások és viselkedésmódok jelennek meg. Tanúi voltunk olyan szembeállításoknak, ahol elit- és tömegkultúráról, mcworldizációról, a média – különösen a TV – fogyasztásról, mint szenvedélybetegségről esett szó. A változásfolyamatokat magyarázó gyakran a szocializációs folyamatokban, a nevelésben, oktatásban, az iskolarendszerekben keresik az ellentmondások gyökerét. A kultúraközvetítés diszfunkcionális voltát is lehet, pl. Bourdieu véleményével alátámasztani, aki arra a következtetésre jutott, hogy az iskola a társadalmi mobilitás elősegítése helyett a régi struktúra újratermelését erősíti. Az iskolának az a „rejtett funkciója” reprodukálja a korábbi társadalmi hierarchiát, amely egyben rejtett diszkriminációt (is) okozhat. Ha az előbbi gondolatot összefüggésbe hozzuk Bourdieu azon megállapításával, hogy a különféle tőkék konvertálhatók, könnyen belátható, a kulturális tőke, mint pénztőke átörököltető, amiben épp az iskolarendszer a közvetítő. Tovább haladva ezen az úton a kultúraközvetítés és befogadás, ill. befogadói magatartás átalakulásához jutunk.

Ha csak az elmúlt 10 év kulturális változásfolyamatait vizsgáljuk, az előbb említett okok mellett még két fontos tényezőt kell figyelembe vennünk. Az egyik a kultúrpolitikában történt átalakulás, melynek lényege a centralizált állami irányítással szemben a pluralitás – ami ugyanakkor még nem jelenti a zavartalan működést is. A másik eleme az új típusú iskolarendszer kidolgozása. (Idesorolom a Nemzeti Alaptanterv elkészítését és bevezetését, a felsőfokú oktatási rendszer kiszélesítését, az élethosszig tartó tanulás lehetőségét stb.) Ezekben a programokban hangsúlyossá vált a természettudományos megalapozottság, a világnézeti, eszmei, vallási pluralizmus. A NAT-ban két vezérgondolat jelenik meg:

- a közgazdasági és jogi, a monetáris, vállalkozó, menedzseri ismeretek és képességek fejlesztéséé, valamint

¹ Giddens, Anthony: *Szociológia*. Budapest, Osiris. 1997. 61. p.

² Lévi-Strauss, Claude: *Szomorú trópusok*. Budapest, 2. kiad. 1979.

- a kommunikációs (azaz informatikai, számítástechnikai), ill. idegennyelv tudásé.

Kutatásaink is jelzik, Magyarországra is jellemző a kultúra mediatizációja és digitalizációja, kialakult a mediokrácia, a tudatipar és az információs monopólium, valamint az EMC (entertainment + media + communication). A kulturális életben tehát többféle szempont és akarat érvényesül, hatása, erőssége gyorsan változó, ellentmondásos.

Ezek – az általam meghatározónak vélt – elemek azok, amelyek véleményformáláshoz befolyásolják akkor, amikor a kulturális fogyasztásról és magatartásmódokról mondom el észrevételeimet empirikus felvételek eredményeinek³ összehasonlítása alapján.

A különböző módszerekkel (időmérleg, listás, attitűd stb.) végzett kis- és nagymintás felvételek – noha részleteiben, és ezáltal eredményeiben jelentősen eltérnek egymástól – egy dologban megegyeznek: a szabadidő eltöltését, a kulturális fogyasztást két csoportra bontják: az egyikbe a ma már több mint 90%-os gyakoriságú TV-nézés tartozik, a másikba az összes többi tevékenység.⁴ Az előfizetők száma meghaladja a 2,5 milliót, a 100 lakosra jutó készülékek száma 105. Az időráfordítás a 15-74 éves férfiaknál átlagosan 2 óra 40 perc, a nőknél 2 óra 32 perc naponta. 1990-1999. között az egyes csatornák műsorstruktúrája gyökeresen átalakult, és nem csupán a közszolgálati és a kereskedelmi jellegnek megfelelően változott, hanem a műsoridő és típus valamennyi csatornánál több mint 2/3 részben a szórakoztatás irányába tolódott el.

52. táblázat Közszolgálati televízió

Műsортípus	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Tájékoztató	2164	3198	3551	4547	4007	4222	5660	6680	6651	6307
Oktató	295	266	261	269	827	828	867	974	1089	777
Kulturális	645	591	674	685	885	1054	2190	2008	2930	3325
Szórakoztató	3632	4221	4455	4637	3490	3971	6309	7767	8898	8819
Vallásos és egyéb	874	982	769	1004	2036	922	1376	1212	1161	1180
Reklámtevékenység	238	306	354	284	314	318	372	474	428	561
Műsoridő összesen	7848	9564	10064	11426	11559	11315	16774	19115	21157	20969

A sokat szidott sorozatok uralják a műsoridőt, amit a mi vizsgálataink is igazolnak. Antalóczy Tímea: Sorozatok – Szappanoperák – Értékek⁵ című kutatásának felvételekor (2000. április 17-23.) öt magyar tévé csatornán 51 féle sorozatot sugároztak. A kísérleti személyektől megkérdezte, véleményük szerint a különböző szappanoperák főbb szereplői életét milyen mértékben irányítják, mennyire fontosak a Rokeach-teszt cél- és eszközértékei.

„A célértékek közül az anyagi jólét, a szabadság, az érdekes, változatos élet, a társadalmi megbecsülés az amerikai sorozatokra jellemző leginkább, beigazolván azt a hipotézisünket, miszerint az amerikai filmek elsősorban a hedonisztikus értékeket preferálják leginkább a többi vizsgált sorozatokhoz viszonyítva is. A dél-amerikai és mexikói filmek a szerelmet tartják a legfontosabb értéknek, minden mást ennek

³ KSH időmérleg felvételei 1976-2000.; TÁRKI: Háztartási panel 1996-1998., Magyarország kulturális állapota = MTA SZKI, 1996; 1998., HVG Szabadidő. Melléklet. 2000. dec.

⁴ Falussy Béla: Társadalmi idő – Szabadidő. Budapest. KSH. 1993.

⁵ Antalóczy Tímea: Sorozatok – Szappanoperák – Értékek. PhD értekezés. Kézirat. Budapest. 2000.

rendelnek alá...

„Az amerikai és a többi sorozat között tudunk jellegzetes különbségeket felmutatni. A legjobban preferált tulajdonság a törekvő, önálló, hatékony és az alkotószellemű. Ezzel szemben a dél-amerikai és mexikói sorozatok a hagyományos közösségi tulajdonságokat preferálják, mint például engedelmes, szeretettel teljes, udvarias”.⁶

Ha a szórakoztató és az információs funkció szempontjából nézzük meg a nemzetközi adatokat, az arány, pl. Nagy-Britannia és Európa között 60:40, az USA és Európa között 70:30. Az Eurodata 2000. áprilisában közzétett nemzetközi összehasonlítása szerint a magyarok 5 perc híján 4 órás napi TV-nézési fejadagja mindössze 4 perccel marad el a világelső USA átlagától. A doboz előtt töltött idő ráadásul egyre nő, ami a programok számának növekedésének köszönhető, viszont nem jelent valódi választékot a kínálatban. Noha vannak arra utaló jelek, hogy akadnak olyan fiatalok, akik kezdenek megcsömörlni a TV-nézéstől, többségük mégis jelentős időt fordít szabadidejéből erre. Az Ifjúsági- és Sportminisztérium, a Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat megbízásából a TÁRKI által végzett felvételben⁷ a 10-17 éves korosztálynak csak egy kisebb része (12%) olyan TV-függő, aki 3 óránál többet ül a készülék előtt. A vizsgálatokból az is kiderül, hogy a fiatalok a TV miatt nem mondanak le más szabadidős tevékenységekről. A TÁRKI eredményei azt mutatják, hogy 1/3-uk naponta levegőzik, közel 1/4-ük naponta felugrik a barátjához, vagy éppen fogad valakit. A csábítás hatására azonban sokan akkor is a képernyő előtt ülnek, sőt a tizenévesek 1/4-e még a leckéjét is a TV előtt írja. A 14 évesek 81%-a tévézik naponta átlagosan 121 percet, hétvégén még 15 perccel többet, a 17 éveseknek viszont már csak 61%-a napi TV-fogyasztó.

A médiahasználatot felmérő GfK Hungary Kft adatai szerint a 18-20 éves felnőtt fiatalok a reklámot is jóval előbb „otthagyják”, mint mások. Ebből azonban nem következik, hogy a mai fiatalok csak az ún. minőségi szórakozásra volnának vevők. A tizenévesek döntően az akciófilmeket, az idősebbek inkább a szex- és horrorfilmeket kedvelik. Azokban a családokban, ahol a szülők törődnek azzal, hogy gyermekeik mit néznek nap, mint nap, az előbb felsorolt műfajok 20-25%-kal alacsonyabbak azokhoz a családokhoz képest, ahol a gyermekek magukra hagyva, ellenőrizetlenül tévéznek.

A KSH adatai szerint a közszolgálati műsoridő megoszlása ingadozó, de döntően a szórakoztatást szolgálja. A tájékoztató műsorok – 1997. kivételével – folyamatosan csökkennek.

A rádiózás viszont, noha némileg visszaszorult ugyan, döntően a tájékoztatást, ismeretterjesztést szolgálja, de sokszor háttérként, más foglalatosságok mellett.

A TV nézésen kívül fennmaradó időben történik minden más szabadidős tevékenység: a kulturális intézmények látogatása, a művelődés, hobby, a rekreáció, sportolás stb. Az MTA Szociológiai Intézet vizsgálatai 1996-ban azt mutatták,⁸ hogy 4 csoportba sorolhatók a válaszadók:

– passzív	43%
– otthonülő, olvasó	15%
– fiatalos	24%
– kultúra-orientált	15%
– értelmezhetetlen	3%

Ez a felosztás utal a magatartásformákra is, amelyekről akkor tudunk érdemben beszélni,

⁶ I. m. 194., 195. p.

⁷ Falussy Béla: *A gyermekek és az ifjúság helyzete*. (Tanulmányok) Budapest. KSH. Népeségkutató Int. Jelentései. 1997/3.

⁸ Vitányi István: *A magyar társadalom kulturális állapota*. Budapest. Maecenas 1997.

ha megvizsgáljuk, milyen kulturális intézményekbe és milyen gyakorisággal járnak, és valójában mit csinálnak. „Körülhatárolható egy otthonülő, ill. egy eljáró kultúrafogyasztói csoport, egy olvasó–nem olvasó szembenállás, egy alkalmi–rendszeres fogyasztói csoport a szokások alapján...”⁹ Magas választási arány jellemezte vizsgálatunkban az olvasást, azzal összefüggésben döntően a könyvesboltokban való keresgélést, nézelődést, kisebb mértékben, de még mindig elég szép számban használják a könyvtárakat. Az olvasási kedv más vizsgálatokban közel sem olyan intenzív, mint nálunk, és ebben szerepet játszik, hogy több munkahelyi és iskolai könyvtárat megszüntettek. A közművelődési könyvtárak látogatói a KSH adatait nézve 1,5 millió, a kölcsönzések száma meghaladja a 39 milliót. A könyvkiadás 1994-ig bővült választékában, de csökkent példányszámában, majd a folyamatos, mérsékelt apadás jellemzi a területet. A könyvhasználat jobbra a könyvesbolti, pavilonbeli nézelődésből áll, a tényleges szellemi, anyagi befektetés egyre kisebb. A műfajokat nézve közel egyharmada a könyvtermésnek az ismeretterjesztő irodalom, ezt a tankönyvek és a szépirodalom követi, de az utóbbinál 2/3 a lektúr típusú. A különböző felvételek mintanagyságától, kérdezésmódjától függően adódnak eltérések a válaszokban, de lényegében azt a tendenciát erősítik, hogy nőtt a kiadott művek félesége, de csökkent a példányszám, a tartalom pedig zömében tömegkulturális alkotás. A korábban említett adatbázisok, valamint Nagy Attila olvasásszociológiai felvételei¹⁰ hasonló eredményeket mutatnak.

A sajtótermékek olvasása is fokozatosan csökken.

Mivel a szabadidős tevékenységek szerkezete, a foglalatosságok gyakorisága, együtt járása összefügg azzal, hogy hol, milyen kulturális intézményt látogat, mit részesít előnyben, mitől tartózkodik. Füstös László sokváltozós matematikai elemzése¹¹ nyomán a fűrt (klaszter) elemzések azt mutatják, hogy az öt csoport itt is jól elkülönül egymástól. Az elsőbe tartoznak azok az otthonülők – korábban passzívnak nevezettek –, akik a könyvesbolt kivételével semmilyen kulturális intézménybe nem járnak.

A másodikban olyan embereket találunk, akik alkalmanként moziba, esetleg társaságba elmennek, néha betérnek a könyvesboltba is, de saját bevallásuk szerint elégedettek az életükkel. Többféle jövedelemkiegészítő, ill. hobby tevékenységük van, mindennapjaik eléggé dinamikusak, ezért nem hiányolják a klasszikus művelődést, szórakozást nyújtó intézmények szolgáltatásait.

A harmadik csoport aktivitásának gyakorisága meghaladja az előző kettőét (de még ez is 1-2 említést jelent évente!), 5-6 kulturális intézményt neveznek meg.

A negyedik csoportot alkotók egyéb tevékenységeikkel összhangban eljárnak színházba, moziba, múzeumba, művelődési házba, gyakran nézelődnek a könyvek között, szabadidejüket dinamikusán, változatosan töltik.

Az ötödik csoportban olyanokat találunk, akik elsősorban színházba, múzeumba, hangversenyre járnak, a hagyományos kultúraközvetítő intézményekben érdeklődésüknek megfelelő programok között válogatnak, viszont gyakran kimozdulnak. A tevékenységeket és az intézményeket faktorelemzéssel vizsgálva évek óta tapasztaljuk, hogy az elkülönülés az egyik póluson a színházat, mozit, hangversenyt, könyvtárat, könyvesboltot gyűjti egy csoportba, a másikon a diszkót, könnyűzenét, mozit. Az átjárást – vizsgálataink szerint – a művelődési ház biztosítja.

Különböző eredményre jutunk, ha a mi 1996-os felvételünket¹², ill. a KSH adatait

⁹ Hidy Péter: *A kulturális magatartásformák átalakulása*. Budapest. 1998. kézirat

¹⁰ Nagy Attila: „Olvasási szokások...” In: Hidy i. m.

¹¹ Füstös László: *Adatelemzés a „Magyarország kulturális állapota” c. vizsgálatban*. Budapest. MTA SZKI.1998. Kézirat,

¹² Vitányi i. m.

elemzzük. A „Magyarország kulturális állapotvizsgálata” a felvétel évében azt mutatta, hogy akik a kulturális intézményekben meglik a maguk szórakozását, mint a kultúra letéteményesét említik a színházat. A KSH az évtized elején közel 5 millió színházlátogatóról tesz említést, 1996-ban, tehát a mi mérésünkkel egyidőben 3,9 millióról, és ez a szám 10 évet összehasonlítva a legkevesebb volt. Ma 4-4,1 millió látogatót regisztráltak.

53. táblázat A színházak főbb adatai

Év	Színházak száma	Előadások	Látogatók	1000 lakosra jutó látogatások
1990	43	11534	4991	482
1993	48	12037	4418	429
1995	46	11520	4068	398
1997	47	12090	4075	401
1999	48	12806	4013	399

A csökkenés döntően Budapesten jellemző, vidéken közel kétharmada az évtized elejének. Ezeknek az adatoknak az ismeretében saját eredményeinket úgy is felfoghatjuk, hogy a színházlátogatás sokkal inkább a vágyott, mint a ténylegesen végzett tevékenységek sorába került.

A mozival kapcsolatban eléggé összezsengenek a survey-eredmények. 1999-re – 10 évet egybevetve – a települések 40%-ában találunk mozit. Az előadások fele Budapesten van, és a látogatottsága is közel fele – 7 millió – a teljes éves mutatónak. A csökkenés 1995-1996-ban érte el mélypontját, azóta némi emelkedés mutatkozik. Fontosabb eleme a változásnak, hogy a multiplexek, a multimédiák, szatelitek stb. új nézői szokásokat kezdenek kialakítani. De így is az a korábbi tendencia érvényesül, amit Vitányi Iván Egyharmadországaiban (1985)¹³ már érzékel: Budapesten közel egyharmadával, vidéken kétharmadával csökkent a nézők száma.

A múzeumok látogatói száma nem egészen 30%-kal csökkent egy évtized alatt, bár itt is van némi emelkedés. Kétszeresére nőtt viszont a rendezvények száma, lényegesen több a tárlatvezetés, reményt keltő a múzeumi szakemberek nyitása, különösen a turizmus ipar felé, ill. a komplex szolgáltatások irányába. A különféle vizsgálatokból is hasonló következtetéseket vonhatunk le.

A komolyzenei hangversenyek – jóllehet sokan fontos kulturális élményforrásként jelölik meg – látogatói száma 10 év alatt a felére csökkent, és vannak olyan korosztályok (ld. Ifjúság 2000[©]), akik közül sokan 18 éves korukig még nem voltak soha. Stabilizálódni látszik az a helyzet, ami felveti a kultúraátadás hiányosságait, a zenei műveltség- és ismeretterjesztés gyengeségeit.

Az érzékelhetően nem túl erős szocio-kulturális aktivitáshoz az értékek választásában viszont a hagyományos – talán konzervatívnak is nevezhető – értékek állnak, mint család, biztonság, pénz, a lista alsó harmadában a szabadság, a megbízhatóság, és szinte alig érték a barátság. Ilyen kontextusban a faktoranalízis által jelzett másik tevékenységcsoport (diszkó, könnyűzene, alkalmi mozizás) még jobban jelzi a beszűkülést, az otthon ülés mögötti semmittevést. Egyre több kutatásból hasonló eredményre jutunk, s ez különösen elgondolkodtató, ha a nagymintás vizsgálatokat vesszük szemügyre. Ez a folyamat a nyolcvanas évek végén jelentkezett erőteljesebben, majd a kilencvenes évek elején kicsit – a gazdasági, politikai átalakulás hatására –

¹³ Vitányi Iván: *Egyharmadorság*. Bp. 1985. Magvető.

nagyobb volt a lakosság kulturális aktivitása, de 1993-tól lényeges a csökkenés. Néhány területen – színház, múzeum – stagnálás, más területeken – mozi, közművelődési intézmények – elenyésző emelkedés mutatkozik, de vannak olyanok – ismeretterjesztés, hangverseny –, ahol teljesen átalakult a befogadók köre és kulturális szokásaik.

A kulturális javak helye az értékpreferenciában

A változások feldolgozását, az új ismeretek adaptálását – más felmérésekkel összhangban – leginkább a kulturális tőkék transzformációja, konvertálhatósága segíti. Ebből a szempontból is tanulságos a Magyarország kulturális állapotát feltáró tanulmány, ahol Hidy Péter szerint: „...az emberek igénylistáját a rendszerváltás utáni társadalmi-gazdasági berendezkedéstől a 'tanulás és szakmaszerzés garantált lehetősége és a nyugodt, kiegyensúlyozott életfeltételek mindenki számára' igény vezeti, azt a következtetést vonta le, hogy az emberek fölismerték a tudás – a széles értelemben vett kultúra szereplét a társadalmi érdekérvényesítés területén.

Ennél árnyaltabb a kép, mert a vizsgálatok, preferenciasorok, attitűd vizsgálatok azt mutatják, hogy az emberek gondolkozásában elválík egymástól a hasznosítható tudás és a hagyományos értelemben vett kulturális értékek birtoklása. Az értékpreferenciában a hasznosítható tudás megszerzésén keresztül vezet az út a megfelelő egzisztencia kialakításáig, amely viszont a társadalmi presztízst hozza magával. A hagyományos kulturális értékek birtoklása, a reprezentatívabb kulturális tevékenységszerkezet (tradicionális értelmiségi életforma) pedig megadhatja a társadalmi presztízst, amellyel a megfelelő egzisztencia kialakítható. Úgy tűnik, hogy az emberek jól megkülönböztetik ezt a két utat egymástól, s tömegesen a tanulás és szakmaszerzés garantált lehetőségét, vagyis első lépésként a biztos egzisztencia megteremtését preferálják.

A budapestiek kulturális fogyasztási szokásait felderítő kérdőív különböző kérdéseire adott válaszok alapján leszögezhető, hogy a fővárosiak gondolkozásában, értékpreferenciájában, lakóhelyhez való kötődésében, és a mindennapok szintjén is fontosabb helyet foglal el a kulturális dimenzió, mint az ország vidéki nagyvárosaiban, illetve kistélepüléseken élők számára. Ez a kép természetesen csak összességében igaz, vannak eltérések és hangsúlybeli különbségek. Vegyük sorjába az elemeket.

Az értékrendszerrel összefüggő kérdésekre adott válaszok alapján megállapítható, hogy a fővárosi megkérdezettek a kulturális szempontból lényegesnek mondható értékeket (kultúra, szabadidő), ha nem is nagyságrenddel, de valamivel fontosabbnak tartják, mint a nagyvárosok, s még inkább, mint a kistélepülések lakói. A fővárosiak a preferált értékek sorrendjében ugyan követik az országos adatokat, de a kultúra, szabadidő, barátok említésében Budapest élenjár. A városrészek adataira tekintve pedig ezek az értékek szinte teljesen azonos értéket mutatnak, vagyis ezek stabilnak, a város polgárai számára egyöntetűen elfogadottnak számítanak.

A kultúrára fordítottak átlagában is a főváros vezeti a sort, 2440 Ft-tal a nagyvárosok 2020 és kistélepülések 1670 forintjával szemben. Ez nem csak annak tudható be, hogy az itt lakók több kulturális szolgáltatást vehetnek igénybe, vagyis nagyobb a választék, s valószínűleg magasabbak az árak is, hanem a kulturális tevékenységszerkezet néhány eleme is alátámasztja azt, hogy a mindennapok gyakorlatába a fővárosiak számára jobban beépült a kultúra.

Így a főváros egyaránt vezet az egy évben elolvasott könyvek mennyiségében és a lakásban található könyvek számában. Ugyanígy a művelődési-kulturális tevékenységek gyakorisága esetében a felsorolt tíz tevékenységi forma közül 6 esetében a fővárosiak vezetik az aktivitási sort. Ennek csak egyik oka lehet az, hogy jobbak a hozzáférhetőségi esélyek, mint a nagyvárosokban és a kistélepüléseken élőknek.

A kulturális élet szerepe a lakóhelyhez való kötődésben sem a nagyvárosokban, sem a

kistelepüléseken nem játszik döntő szerepet. A budapestiek is ebben a kérdéskörben ezt a tényezőt említették utolsó helyen. Azonban, ha ezt a kategóriát önmagában tekintjük, szembetűnő az arányeltolódás a fővárosiak javára. (Budapesten ez a tényező kb. 29%-os említést, a kistelepüléseken kb. 10%-os említést kapott.) Ugyanezt a nagyarányú különbséget látjuk a gyerekek jövőjével kapcsolatos említések gyakorisága esetében is, amely szintén kötődik a tágabb értelemben vett kulturális lehetőségek dimenziójához.

Az állami, illetve önkormányzati támogatások tényének és fontosságának értékelésekor fontos kérdéshez érkezünk. A feltett kérdéseknél az azokra adott válaszok kitűnően mutatják a nagyváros, a 'túl nagy' város személytelenségei okozta negatív hatásokat. Arra a kérdésre, hogy támogatja-e a települési önkormányzat a helyi kulturális életet, itt csak a megkérdezettek 43%-a válaszolt igennel a nagyvárosiak 53%-ával szemben. Ha ezt az adatot összevetjük a kultúra állami támogatásának igényével, az ellentmondás még inkább szembetűnő.

A budapestiek 62%-a nagyon fontosnak tartja a kultúra állami támogatását, szemben a nagyvárosiak 55%-ával. Sőt, a felsorolt 19 fajta kulturális terület közül a legtöbb terület támogatását a budapestiek fokozottabban igénylik, mint a vidékiek.¹⁴

A befogadói szokások, vélemények mellett szemléletes, az értékek közül miként válogatnak az emberek. Vannak folytonosan a rangsor elején álló értékek (család, béke, boldogság, nyugodt élet), és vannak megszakadó preferencia-sorok (biztonság, hűség, önzetlenség).¹⁵

54. táblázat A férfiak által fontosabbnak tartott értékek, 1996-ban
Inglehart: „Gyermeknevelési elvek” értéktesztje alapján, százalékbán

Érték	Választotta		Hányados
	férfi	nő	férfi/nő
Fantázia	16	9	1,86
Vezetőkészség	7	4	1,66
Határozottság	24	21	1,18
Önállóság	58	51	1,13
Munka szeretete	34	30	1,12
Önfegyelem	30	27	1,11
Engedelmesség	22	21	1,06
Takarékosság	33	31	1,05
Udvariasság	35	34	1,03
Önzetlenség	14	14	1,03
Hűség	12	11	1,03

55. táblázat A nők által fontosabbnak tartott értékek, 1996-ban
Inglehart: „Gyermeknevelési elvek” értéktesztje alapján

Érték	Választotta%		Hányados
	férfi	nő	férfi/nő
Vallásos hit	17,1	7,6	2,25
Jó magatartás	23,5	32,2	1,37
Mások tisztelete	43,5	48,6	1,11
Őszinteség	66,2	71,8	1,08
Felelősségérzet	55,9	51,1	1,05
Tűrelem	19,0	18,1	1,04

¹⁴ Hidy: i. m.

¹⁵ Füstös László – Szakolczai Árpád: *Kontinuitás és diszkontinuitás az értékpreferenciákban (1977-1997)*. Budapest MTA SZKI Módszertani Füzetek.1999.

56. táblázat A 20 év alattiak és a 70 év fölöttiek által preferált értékek összehasonlítása, a 20 év alattiak által fontosabbnak tartott értékek, 1997-ben Inglehart: „Gyermeknevelési elvek” értékesztje alapján

Értékek	Választotta %		Hányados
	20 év alattiak	70 év fölöttiek	20 év alatt/ 70 év fölött
Fantázia	23	1	19,41
Vezetőkészség	12	4	3,22
Hűség, lojalitás	19	8	2,21
Önállóság	58	32	1,79
Határozottság	21	14	1,45
Udvariasság	42	34	1,22
Felelősségérzet	48	41	1,19
Türelem	30	26	1,17
Önfegyelem	30	27	1,12

57. táblázat A 20 év alattiak és a 70 év fölöttiek által preferált értékek összehasonlítása, a 70 év felettiak által fontosabbnak tartott értékek, 1997-ben

Értékek	Választotta %		Hányados
	20 év alattiak	70 év fölöttiek	70 év fölött/20 év alatt
Vallásos hit	5	30	6,36
Munkaszeretet	14	44	3,12
Takarékosság	16	34	2,09
Jó magaviselet	30	44	1,46
Engedelmesség	21	29	1,40

„Ha összehasonlítjuk az előző két táblázat adatait a korábbi évek összefoglaló táblázataival, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy lényeges elmozdulás nem történt a különböző korosztályok gyermeknevelési elveinek választásában, ha a preferencia típusokat nézzük. *Az idősebbek továbbra is a világfenntartó elveket, míg a fiatalok a világmegváltó elveket tartják fontosabbnak.*”¹⁶

Mit mutatnak az Ifjúság 2000[©] válaszai a kultúrafogyasztással kapcsolatban?

A fentebb elemzett, a felnőtt lakosságot jellemző fogyasztási szokások a vizsgált – ifjúsági – populációban más összefüggéseket mutatnak ugyan, azonban néhány területen, mint pl. az olvasás, a könyvtár használata, a számítógép, az Internet, az információ fontossága, valamint a nyelvtanulás – a fiatalok is hasonlóképpen értékes és szükséges elfoglaltságnak tekintik a felsoroltakat. Az olvasás magyar és európai adatai a 90-es évek közepétől emelkedést mutatnak, és ezt erősíti a jelen vizsgálat is. A teljes mintát figyelembe véve, ha a gyakoriságot nézzük, a 25-29 éves korcsoport az, amelyik a legerőteljesebben preferálja ezt a tevékenységet, de az egész minta e tekintetben egy viszonylag egyenletes eloszlást mutat. Soha nem vesz könyvet a kezébe – saját bevallása szerint – mindössze 49 fő, ami – ha hihetünk a válaszadóknak – elenyésző kisebbség.

Olvasási szokások

Általában elmondható, hogy az olvasási szokásokban a szépirodalom és a szakmai

¹⁶ Füstös László – Szabados Tímea: „A gyermeknevelési elvek...” In: *Szociológia – emberközelben*. Budapest Új Mandátum 1998.

jellegű művek mellett fontos szerepe van az újságolvasásnak, ahol viszont a férfiak vezetnek (26%) a nőkkel szemben (23%). Van azonban egy – a teljes mintát figyelembe vevő – figyelmeztető adat, hogy a rendszertelen olvasók aránya a teljes minta 57,6%-a.

Településtípusonként hasonlóságot mutat Budapest és a megyeszékhelyek ifjúsága, mert olvasási szokásaikban az „egy hónapon belül”-t jelölték 388-an, ami a minta közel 5%-a, az egyéb városbeliek (700 fő), ami a minta közel 9%-a. Kicsi csökkenést mutatnak a községben lakók (560 fő), mely a minta több mint 7%-a, ez az összefüggés a kultúrafogyasztás más területein is hasonlóképpen megmutatkozik.

Fontos azonban településtípusonként értelmezni a „soha” nem jár könyvtárba választait, mert itt, míg Budapest és a megyeszékhelyek nagy hasonlatosságot mutatnak és az elutasításban közel 8% értéket, ez az arány jelentősen emelkedik az egyéb városokban – több mint 14% – és majdnem 20% a községekben.

A regionalitás elvét követve a különböző műfajok olvasási kedveltsége is elemzésre érdemes. A kérdőív műfaji besorolását követve a krimi kedveltsége Budapesten (18,9%) és az észak-alföldi régióban (17,7%) közel hasonló, illetve a dél-dunántúli (9,5%) és az észak-magyarországi (11,2%) régióban. A társadalomtudományi művek olvasottsága Budapesten – értelemszerűen az oktató-képző és kulturális intézmények sokasága miatt – jelentős (28,9%), illetve az Észak-Alföldön (13,2%), ami az utóbbi esetben Debrecen és vonzáskörzete kulturális centrum jellegével magyarázható. De a parabolisztikus regionális összefüggés látszik a dél-dunántúli (8,3%) és az észak-magyarországi (9,9%) területek között. A természettudományos és ismeretterjesztő művek kedveltsége szinte azonos Budapesten (18%) és Észak-Alföldön (17,3%), de nagy különbséget mutat Dél-Dunántúl (6,8%) és Észak-Magyarország (15,8%) között. A többi régióban e műfajt az olvasók közel 10%-a preferálja. Vitathatatlan a szakkönyvek fontossága, de itt nincsen igazán a régiók között szoros összefüggés, hanem Budapest vezet 20,9%-kal, majd Észak-Alföld (13,4%) és Dél-Dunántúl (12,3%) és ezt követi Észak-Magyarország 9,1%-kal. A művészetek iránti fogékonyság döntően Budapestre jellemző (19%), de itt a hasonlóság a Dél-Alfölddel mutatható ki (17,5%), viszont még Észak-Magyarország is elég jó helyet képvisel (11,1%), viszont a többi régió lakosai ebben a műfajban kevesebb, mint 5%-ot képviselnek. A szépirodalom iránti érdeklődés Budapesten 26%-os, de az összes többi régióban 10-13% között mozog, ami jelzi e műfaj háttérbe szorulását. Feltűnő, hogy a képregényeket a budapestiek, illetve az észak-magyarországiak szinte alig jelölik, míg Közép-Magyarországon az olvasók 30,8%-a kedveli, de hasonló az érdeklődés az Észak-Alföldön is (23,1%). Magyarázó faktor lehet ebben az esetben az, hogy ezekből a régiókból nagyobb számban kerültek be a mintába 8 általánost és szakmunkásképzőt végzetek. Teljes az egybeesés a praktikus művek használatát illetően Budapest és az észak-alföldi régió között (15,8%), viszont a többi régióban 5 és 8% között mozog ennek a műfajnak a kedveltsége.

Újságolvasás

A könyvolvasáshoz képest az újságolvasás más összefüggéseket sejtet. Naponta végzi ezt a tevékenységet Budapesten a teljes minta 9,3%-a, illetve a legkedveltebb Dél-Dunántúlon 16,6%-a. Az észak-alföldi és észak-magyarországi terület szinte teljes azonosságot mutat (11,3, 11,8%), a többi régióban 9 és 10,5% között mozog, akik hetente többször olvasnak valamilyen sajtóterméket, azok közül a budapestiek vezetnek (20,3%), a regionális megoszlás 11 és 15 % között mozog. Ugyanakkor az elutasítók száma is elég jelentős. Budapesten ez a teljes minta 19,1%-a, míg a többi régióban 6 és 14 % között mozog, de nem mutat összefüggést más regionális tendenciákkal.

Folyamatosan emelkedik a napi- és hetilapok olvasóinak száma, az igazi kérdés viszont a tartalomban, érdeklődésben stb. rejlik – de ez egy másfajta vizsgálódás tárgya lehet csak.

Ebben az esetben a rendszeresség, ill. az alkalmankénti olvasás lehet mértékadó. Ebből a szempontból a sorrend úgy alakult, hogy

58. táblázat Sajtótermékek olvasása

	rendszeres	alkalmanként
1. megyei lapok	2562	392
2. Mai Nap	789	651
3. Népszabadság	625	711
4. Nemzeti Sport	404	606
5. Magyar Nemzet	134	584
6. Magyar Hírlap	133	571
7. Népszava	97	531
8. Nők lapja	51	628
9. Kiskegyed	64	668
10. HVG	63	492
11. Figyelő	33	320
12. Autó	39	610
13. Bravo	30	625
14. Valóság	26	257
15. Szabadság	22	368
16. Ifjúsági Magazin	20	642
17. Cosmopolitan	14	586
18. 100 x Szép	12	465
19. ÉS	11	274

A napilapokat a régiókkal és a gyakorisággal egybevetve, az alábbi összefüggések látszanak: a Népszabadságot naponta 12,4% olvassa, egy hónapnál ritkábban 14,9%-a. Észak-Magyarország kivételével, amely hasonlatos a budapesti válaszolókhoz, valamennyi régióban a gyakoriság egyik alkérdés esetében sem haladja meg a 10%-ot.

A Népszabadság olvasottságához képest csak a megyei napilapok olvasottsága nagyobb, az értékek 32,2-74,5% között mozognak (napi gyakoriságot figyelembe véve), ami megerősíti azokat az „igen” válaszokat, amelyeket az újságolvas kedveltségére vonatkozóan a megkérdezettek adtak.

**59. táblázat Egyes lapok olvasottsága
a napilapoknál napi, a heti lapoknál heti, a havi lapoknál havi gyakorisággal**

Lap	Bp.	Közép- Mao.	Közép- D.túl	Nyugat- D.túl	Dél- D.túl	Észak- Mao	Észak- Alföld	Dél- Alföld
Megyei lapok	*	*	75	54	42	32	47	40
Mai Nap	25	24	9	9	7	7	7	7
Népszabadság	12	10	8	8	7	13	10	5
Nemzeti Sport	10	8	5	7	7	3	5	4
Magyar Nemzet	6	3	1	2	1	2	1	1
Magyar Hírlap	5	2	1	4	1	1	1	1
Népszava	4	2	0	1	0	2	1	1
Nők Lapja**	24	21	18	17	17	18	19	17
Kiskegyed**	16	20	22	20	21	22	20	24
Story**	25	20	24	18	17	15	20	24
HVG**	20	12	7	6	6	8	6	10
Szabadság**	1	9	4	3	5	10	10	8
Figyelő**	4	5	2	3	3	4	3	2
Autó***	12	14	14	14	10	10	11	12
Cosmopolitan***	11	8	8	11	8	7	8	9

Bravo***	8	12	10	10	10	10	10	10
100XSzép***	5	6	6	6	6	5	7	5

*Budapesten és Pest megyében a megyei újság kifejezés nem értelmezhető.

** heti lap, ezért a heti rendszerességet (heti legalább egy alkalommal) közöljük.

***havi lap, ezért a havi rendszerességet közöljük.

Településtípusonként az újságolvasási szokások úgy oszlanak meg, hogy Budapest és a megyeszékhelyek válaszadói napi gyakorisággal 13 és 20% között vesznek kezükbe újságot, az egyéb város- és községlakók aránya 30-36,5% között mozog.

Könyvtárhasználat

A könyvtárba járással összefüggően, akik rendszeresen olvasnak, azok közül leggyakrabban (1 hónapon belül) a 20-24 éves korcsoport mondja, hogy használója valamely könyvtárnak, majd ugyanennek a kétszerese jelenik meg azok körében, akik 6 hónapnál régebben voltak könyvet kölcsönözni, vagy valamilyen információt megszerezni. A 15-19 éves korcsoport – részben szükségből, részben pedig a jelentősen megdrágult kézikönyvek miatt – hasonlóképpen az előző korosztályhoz viszonylag rendszerességgel jár a könyvtárba, illetve olvas.

Ha rápillantunk az olvasók nemének megoszlására – a felnőttek olvasási szokásaihoz hasonlóan – egy hónapon belül a női olvasók számaránya magasabb: 1122 fő (14,2%), míg a férfiak száma 905 (11,4%). A könyvtárt nem használók száma viszont – szemben a 25-29 éves korcsoportnál említett nagyon alacsony „soha” válasszal – a férfiaknál 2026 fő (25,6%), a nőknél 1781 fő (22,5%). A két érték közötti ellentmondás a későbbiekben az iskolázottsággal magyarázható. Mielőtt erről szólnánk, érdemes a nemek és az olvasmányok tartalma közötti összefüggést bemutató adatsorokat megnézni. Ebből az látszik, hogy két műfaj, a kaland és a praktikus könyvek kedveltek. Lényeges azonban az érdeklődés eltérésére a férfiaknál és a nőknél. Míg a kalandos történeteket 643 nő jelöli, szemben a 475 férfival (azaz a teljes mintában ez 57,5, illetve 37,5%) addig a praktikus könyveknél a felnőtt lakossági adatokban a férfiak vezetnek, de az ifjúsági mintában ismét a lányok kerülnek túlsúlyba, érdeklődésük éppen a kétszerese a fiúkénak. Hasonlóképpen szinte kétszer annyi nő (542 fő) olvas szépirodalmat, mint férfi (256 fő), ami jól érzékelteti, hogy a nők lényegesen többet és rendszeresebben olvasnak, mint a férfiak. Ha a műfajokat és az iskolai végzettséget hasonlítjuk össze, akkor a 8 általánost végzetek közel azonos arányban érdeklődnek a kaland és a szépirodalmi művek iránt (a teljes mintának 10-11%-a), a szakmunkások és a szakközépiskolát végzetek, ha olvasnak valamit az a kalandregény, de a szépirodalmat csak elenyésző mértékben. Hasonlóságot mutatnak a gimnazisták és a főiskolások olvasási szokásai. Kalandregényt és szépirodalmi műveket közel hasonló mennyiségben kedvelnek és olvasnak. Az egyetemisták körében mindez épp a fordítottja. Sajnálatosan a kérdőívnek ezen a pontján nem tehetünk fel nyitott kérdéseket, ezért rejtve marad, miért nem kedvelik, pl. az egyetemisták a praktikus könyveket?

Áttekintettük régiók szerint is az olvasási szokásokat, ahol 42,1%-ban a nyugat-dunántúliak vezetnek, ezt követik rangsorban az észak-alföldiek (38,3%), a dél-dunántúliak (37,5%), közép-magyarországiak (36,8%), észak-magyarországiak (35,6%), a közép-dunántúliak (33,7%) és a dél-alföldiek (31,9%). Budapest lényegesen magasabb értéket mutat (52,9%), ennek számos magyarázata értelemszerűen következik az iskolaváros jellegből és a kulturális intézményrendszer fejlettségéből stb. Az aktív olvasás aránya a teljes mintát illetően megközelíti a 40%-ot, ami – összevetve az olvasásszociológiai és a KSH vizsgálatait – azt az egybeesést mutatja, hogy ha csekély mértékben is, de az elmúlt 4-5 év során folyamatosan növekedik a rendszeresen olvasók

száma.

Ha a könyvtárhasználatot az iskolai végzettséggel vetjük egybe, azt tapasztaljuk, hogy a 8 általánost végzetek közel 30%-a jelezte, egy hónapon belül volt könyvtárban, és ez a teljes mintának 8,8%-a, ami viszonylag megnyugtató. Ezt a kereszttáblát elemezve a leggyengébb csoport a szakmunkásoké, mind a könyvtárhasználat gyakoriságát, mind a műfajok kedveltségét tekintve. A gimnazisták 45,5%-a (a teljes minta 6,4%-a) egy hónapon belül megfordult valamilyen könyvtárban, ez összefügg értelemszerűen az iskolai feladatokkal, illetve a korosztály szerteágazó érdeklődésével. A szakközépiskolások viszont a középiskolásokhoz képest fele olyan gyakran fordulnak meg az intézményben. Részarányát tekintve (40,5%) a főiskolások közelítenek a gimnazisták könyvtárhasználatának gyakoriságához, azonban ez mégsem elég intenzív, ha azt vesszük figyelembe, hogy a felsőoktatási képzésekben milyen jelentős szerepe lenne az önképzésnek, önfejlesztésnek. Az egyetemisták 48,9%-a vallotta magát rendszeres könyvtárhasználónak, illetve jelezte, hogy egy hónapon belül használta annak szolgáltatásait. Ez kb. megfelel a nemzetközi átlagnak. Ha a korcsoportokat elemezzük a könyvtárhasználat és az olvasás gyakorisága szempontjából, megállapíthatjuk, hogy a napi olvasás igénye inkább a 25-29 éveseknél jelentkezik, viszont kevésbé olvasnak a 20-24 évesek. Ezen korcsoporton belül a 25-26 évesek gyakrabban olvasnak (jobbára a 4-6 hónapot jelölték meg). A 15-19 éves korcsoporton belül leginkább a 15 évesek válaszolták azt, hogy egy hónapon belül olvastak valamit (9,8%), de 9%-on felüli a 16-17 évesek válasza ugyanerre a kérdésre. Ha a teljes mintát nézzük, akkor egy hónapon belül volt könyvtárban a megkérdezettek 25,9%-a, egy-két hónapon belül 9%-a, 4-6 hónapon belül 9,6%-a, ennél régebben 48,1%-a; ellenben 5,8% azoknak az aránya, akik bevallották, még sosem voltak könyvtárban. A kérdezettek nemét a könyvtárba járási szokásaival egybevetve az látszik, hogy a nők gyakrabban (55,4%) egy hónapon belül elmennek az intézménybe, a férfiaknál ugyanerre a kérdésre 44,6% az igen válasz. Gyakoriság szempontjából a két nem közötti különbség elenyésző, csak az ennél régebben kérdésnél fordul meg az arány, azaz a férfiak 53,2%-a 6 hónapnál ritkábban, míg a nőknek 46,8%-a megy 6 hónapnál ritkábban könyvtárba.

Könyvesboltba járás

A korábbi felnőtt mintákból láttuk, hogy a könyvárak emelkedésével párhuzamosan jelentősen nőtt a könyvesboltba járók száma. Ők sokkal inkább nézelődnek, semmint potenciális vásárlók. Különösen igaz ez azokra a kisebb településekre, ahol a könyvesbolt több funkciót (kazetták, videók, CD-romok, papír-írószer stb.) is ellát. Ide ugyanis sokkal többen betérnek, mivel átalakult sok helyen a könyvesboltok hagyományos funkcionális rendje. Településtípusonként vizsgálva a könyvesboltba járást és annak gyakoriságát, a már korábban is említett együttjárás mutatható ki Budapest és a megyeszékhelyek között (21,6-20,7%), jelentős az egyéb városokban (31,5%), de jó arányt mutat az egy hónapon belüli gyakoriság szempontjából a községekben élők pozitív válasza is (26,2%). Még a 6 hónapnál ritkábban könyvesboltba járók arányának legmagasabb értéke sem haladja meg a 45%-ot. A gyakoriság közbülső értékei (1-2, 4-6 hónap) közel 1/3-át adják a válaszoknak.

Televíziónézés

A nemek közel azonos arányban (51-49%) „fogyasztják” a különböző régiókban a látszólag sokféle csatornák által közvetített – de tartalmában mégis nagyon hasonlatos – műsorokat. Az elutasítók száma mindösszesen 1,6%, egy nyitott kérdés talán segítene annak megválaszolásában, a távolmaradóknak milyen érveik vannak. A műsorok között

döntően szörföznek a fiatal nézők, hasonlóan a felnőttekhez, és az olvasási szokásokhoz hasonlóan a budapestiek és a megyeszékhelyen élők közel azonos időt fordítanak erre. Ez az arány azonban megkétszereződik az egyéb városlakóknál, de a legnagyobb mértékű (36%) a községekben. A tendencia egybeesik a vizsgálat hipotéziseivel és más vizsgálatok eredményeivel, hiszen a kulturális intézményekkel való ellátottság, illetve a tévének a szolgáltatási hiányokat kiváltó szerepe más esetekben is az Ifjúság 2000 adatainak felel meg.

Az iskolai végzettséget illetően a 8 általánost és a szakmunkásképzőt végzettek tévénézési szokásai azonosak, részarányuk ebben a tevékenységben 28%, a többi az egyéb iskolai végzettségek között úgy oszlik meg, hogy a legtöbbet a szakközépiskolába járók, hasonló mennyiséget a gimnazisták és a főiskolások néznek, és legkevesebbet az egyetemisták. A kedvelt műsorok rangsora megfelel az ifjúság érdeklődésének és életkori sajátosságainak: első helyen a sportközvetítések állnak, majd a Híradó és a kulturális műsorok. Nagy dilemma, hogy mit értenek a válaszolók kulturális műsorokon, mert ha ebbe a szappanoperák, vagy az egyéb tömegműfajok tartoznak, akkor más a jelentése a választásuknak. Hasonlóképpen, ha a Híradó fogalma alá besorolják azokat a figyelemfelkeltő, szenzációhajhász, az eseményt fetisizáló műsorokat, akkor ez a rangsor tartalmában már teljesen mást jelent, mint első megközelítésben. Sajnos itt sem állnak rendelkezésünkre olyan információk, amelyekkel a kapott válaszokat más értelmezési mezőbe is belehelyezhetnénk.

Régióként elemezve a fiatalok tévé nézési szokásait azt tapasztaljuk, hogy az észak-alföldiek valamennyi műfajban és valamennyi csatorna kedveltségében élen járnak. Sok hasonlóságot mutat Budapest a dél-dunántúli és az észak-magyarországi régiókkal. Részletezve: különösen érdeklődnek a sportműsorok iránt az észak-alföldi (19,6%), az észak-magyarországi (11,2%) területeken, a többi régióban a kedveltség 6 és 10,6% között mozog. Az M1 programjait és kulturális műsorokat kedvelnek 16,5%-ban az észak-alföldiek, 12,7%-ban a dél-alföldiek, a többi régió 6,6 és 11,2% között mozog. Többen voksoltak az M1 Híradó műsorára, itt regionális szempontból az Észak-Alföld (15,4%), a Dél-Alföld (12%) és Észak-Magyarország (11,6%) vezet, egyéb régiókban a műfaj kedveltsége nem éri el a 10%-ot. A TV2 sportműsorait zömében az Észak-Alföldön (23,3%), Észak-Magyarországon (14%) nézik, egyébként a régiókban 8 és 11,9%-os a megoszlás. A TV2 Híradója valamennyi régió esetében 10% fölötti kedveltséget mutat, kiemelkedő az Észak-Alföldön (15,1%) és Észak-Magyarországon (14,8%). Ahol az RTL Klub fogható, ott elsősorban a sportközvetítéseket nézik a fiatalok, de a regionális eltérés figyelemreméltó: 21,3% Észak-Alföldön, 14,5% az észak-magyarországi régióban, és ettől kezdve csökkenő tendenciát mutat. Az RTL Híradóját a régiókban 6 és 17,9% között (Észak-Alföld) különböző és máshoz nem hasonlítható módon nézik. Az RTL Klub kulturális, illetve a TV2 kulturális műsorainak nézettsége az Észak-Alföldön 22,4%, illetve 22,7%, a Dél-Alföldön 13,2%, illetve 12,1%, más régiókban 6,2 (Dél-Dunántúl) és 13,3% (Észak-Magyarország) között szóródik.

A tévénézési szokásokat regionálisan, illetve az iskolai végzettséggel egybevetve úgy látszik, leginkább a középfokú végzettséggel rendelkezők nézik a különböző adásokat. Nagy hasonlóságot mutat Budapest az Észak-Alfölddel (95-97%), a többi régióban a nézettség meghaladja helyenként a 99%-ot.

Az életkor szempontjából a 25-29 éves korosztályból a 25-26 évesek többet néznek tévét. Ez az érték a 15-19 évesekkel összehasonlítva 3-5% közötti eltérést mutat. A 20-24 évesek tévénézési gyakorisága inkább a fiatalabb korúakéhoz hasonlít.

Településtípusonként a minta több mint 1/3-át képviselik azok a válaszolók, akik kisvárosban vagy községben laknak. Ennek az értéknek mindössze a felét jelentik a Budapesten és a megyeszékhelyeken élők válaszai.

A rádiózás

A fiataloknál nincs igazi jelentősége, mert a kedveltsége Budapestet (15,4%) és az Észak-Alföldet (15,7%) kivéve 10% körül mozog és alapvetően háttérfunkciót tölt be.

A megkérdezettek közül 51,1% férfi válaszoló és 48,9% női válaszoló jelezte, hogy rendszeres rádióhallgató. Ez valamivel kevesebb, mint a felnőtteknél tapasztalható pozitív használat. Korcsoportok szerint a 26-29 évesek közül 6 és 8% között mozog az igenlők száma, a 20-24 éveseké ennél valamivel kevesebb (6,3 és 7,7%, és ennél alacsonyabb a 14-19 évesek igen válasza (5,4-6,4%).

Településtípusonként a tévé nézéshez hasonlóan a községekben és a városokban lakók több, mint 1/3-a rendszeres rádióhallgató és Budapesten, valamint a megyeszékhelyeken 15-16%.

Iskolai végzettség szempontjából feltűnően alacsony a rádióhallgatók aránya az egyetemet és főiskolát végzettek körében (2-5%), de a középfokú végzettségűek közül a szakközépiskolások, technikumba, gimnáziumba járók aránya sem haladja meg a 16%-ot, míg a szakmunkások, illetve 8 általánost végzettek „igen” válaszai 27-29% között mozognak.

Régiós bontásban Közép-Dunántúl vezet (94,3%), és a legalacsonyabb értéket a dél-alföldiek képviselik (87,2%).

Az egyes adók kedveltsége településtípusonként az alábbiak szerint alakult:

Kossuth Rádió. Napi gyakorisággal hallgatja a minta közel 20%-a, viszont soha nem a minta 13,6%-a. A megyeszékhelyeken ezek a százalékok két ponttal magasabbak. A városban élők 35,7%-a naponta hallgatja, míg a községben élők 22,5%-a, viszont soha nem hallgatja ugyanebből a körből 31, illetve 39,7%-a.

Petőfi Rádió. A hallgatottság aránya azonos Budapesten és a megyeszékhelyeken (10%), kiemelkedően magas a városokban (46,6%), a községekben is több mint 1/3. Ez a napi gyakoriság az ifjúság és a felnőtt mintán közel azonos.

Danubius Rádió. Míg Budapesten 11,9, a megyeszékhelyeken 17,8% a napi gyakoriságú hallgatottsága, az egyéb városokban és községekben pedig meghaladja a 35%-ot. A soha nem hallgatók közül a községbeliek vezetnek (30,7%), ezt a városlakók (28,2%), a budapestiek (26,5%) és a megyeszékhelybeliek követik (14,6%).

Juventus Rádió. Napi gyakorisággal a legtöbb hallgató a városokból kerül ki (34,8%), ezt a községbeliek (31,5%) és a budapestiek (23,5%) követik, legkevésbé a megyeszékhelyeken élők (10,2%) hallgatják. Soha nem fogja a Juventus adásait 39,7%-a a községbelieknek, 32,7%-a a városi fiataloknak és 20,4%-a a megyeszékhelybelieknek. A budapesti fiatalok közül nem hallgatja ezt az adót 7,2%.

Sláger Rádió. Kedvelik a városi fiatalok, és naponként hallgatják (36,8%). Hasonlóképpen vélekednek a községiek (32,9%), a budapestiek és a megyeszékhelybeliek hallgatói szokásai az előző adatok felét sem érik el (14,2-16%). A vételi lehetőségek korlátjait mutatják viszont azok az adatok, amelyek jelzik, hogy a községekben és a kisvárosokban a kérdezettek több mint 1/3-a soha nem hallgatja a Sláger Rádiót, de a budapestiek és a megyeszékhelybeliek közül is 15-18% érdeklődési körén kívül esik.

Helyi rádiók. Ezek hallgatottsága 17-32% között mozog.

60. táblázat Az egyes rádiók hallgatottsága

Rádió	15-19 éves korcsoport		20-24 korcsoport		25-29 korcsoport	
	Naponta*	soha	naponta	soha	naponta	soha
Kossuth	5	75	10	65	12	59
Petőfi	5	70	8	64	10	57
Danubius	68	12	67	13	67	13
Sláger Rádió	36	34	46	26	52	23
Helyi rádiók	26	56	27	53	26	53
Juventus	28	45	32	42	31	43

*naponta több órát vagy naponta legalább egy alkalommal.

Egyéb kulturális intézmények és szolgáltatásaik elfogadása, ill. elutasítása

Múzeumlátogatás

A fiatalok szívesen járnak múzeumba. 11%-uk egy hónapon belül, 54,3%-uk 6 hónapon túl járt ilyen intézményben. A nemek megoszlását nézve, szinte azonos a részvétel: 5-6%, az iskolai végzettséget tekintve a gimnazisták, ill. a felsőfokú képzésben résztvevők járnak az élen. Korcsoport szerint a 16 és a 24 évesek különösen fogékonyak a különféle kiállításokra és a gyűjteményekre. A településtípusokat vizsgálva a városi és a községben lakók aránya hasonló, közel 30%, míg a budapestiek és a megyeszékhelyen élők 20-25%-ban érdeklődnek a kiállítások iránt. Maga a múzeumlátogatás szokása hasonló a felnőttekével, azt is mondhatnánk, hogy az együttes élményszerzés, a szocializáció e területen viszonylag eredményesen működik.

Iskolai végzettség szempontjából a 15-19 évesek a legaktívabbak és ők azok, akik egy hónapon belül 11,1%-os arányban látogattak valamilyen kiállítást. Iskolai végzettségüket tekintve és a teljes mintát figyelembe véve a múzeumlátogatók közel 1/3-a a 8 osztályt végzettekből kerül ki, a többiek a mintanagyságnak megfelelő arányban képviseltetik magukat.

61. táblázat Múzeumlátogatás gyakorisága befejezett iskolai végzettség szerint

	8 osztályt sem	8 osztályt	Szakmunkás- képző	Szakközép- iskola	gimnázium	főiskola	egyetem
1 hónapon belül	1	12	4	12	18	21	29
1-2 hónapja	2	10	6	12	16	20	21
4-6 hónapja	8	17	9	16	20	25	24
Ennél ritkábban	39	50	74	59	45	35	26
soha	49	11	7	2	1	1	0

Mozi

A felnőtt mintákhoz képest épp ellenkezőleg, az ifjúság férfi tagjai teszik ki a látogatók többségét. Számuk a teljes minta több mint 58%-a és korcsoportjuk szerint a középfokú oktatásban résztvevők közül verbuválódnak. A gyakoriság és a településtípus összefüggését nézve a budapestiek és a községben élők mutatnak hasonlóságot, a többi településtípuson az érdeklődésük változó. A korcsoportokat és a moziba járási szokásokat összevetve az életkornak megfelelően a 15-19 évesek egy hónapon belüli gyakorisággal közel 30%-os részvétellel vezetnek. Őket a 20-24 évesek követik 12%-os aránnyal, a 25-

29 évesek körében – évenként csökkenő mértékben – 7,6-3,5%-ban moziznak. Településtípusok szerint a városiak vezetnek, akik közül azok, akik egy hónapon belül voltak moziban, a látogatóknak mintegy 1/3-át képezik, ezt Budapest, majd a megyeszékhelyek és a községek 23-25%-os arányban követik. A befejezett 8 általános iskolát végzettek köréből kerül ki a leggyakoribb mozilátogatók 26,3%-a, a gimnazisták, a szakközépiskolások közel 20%-ban, a szakmunkástanulók 16,4%-ban, a technikumi és főiskolai hallgatók 6-7%-ban, míg az egyetemisták 3,6%-ban járnak moziba.

62. táblázat Moziba járás gyakorisága befejezett iskolai végzettség szerint

	8 osztályt sem	8 osztályt	Szaktanulós- képző	Szakközép- iskola	gimnázium	főiskola	egyetem
1 hónapon belül	6	26	18	34	41	38	46
1-2 hónapja	8	18	17	18	19	26	26
4-6 hónapja	9	16	16	16	15	12	16
Ennél ritkábban	55	38	49	31	24	24	12
soha	21	2	1	1	1	0	0

Színház

A 90-es évek közepének kulturális vizsgálatai a felnőtt lakosság körében azt mutatták, hogy a színháznak élenjáró szerepe van a kulturális fogyasztásban. Ez a fiataloknál közepes erősségű. Elsősorban a lányok járnak színházba (59,2%) és döntően a középfokú oktatásbeliek, illetve a 25-29 évesek. A válaszok alapján a községben élők és kisvárosban lakók színházlátogatási gyakorisága között nincs érdemi eltérés, és a színházba nem járók száma megfelel a KSH adatainak (közel 6%). A korcsoportok viszonylag hasonló gyakorisággal (6-8% között) rendszeresen, a kérdéshez viszonyítva egy hónapon belül voltak színházban és a gyakoriság alapján a megoszlás egyenletes képet mutat (7-10%), és egyik korcsoportnál sem fordul elő, hogy meghaladná a 10%-ot azok száma, akik soha nem jártak színházba. A legmagasabb befejezett iskolai végzettséget a színházlátogatás gyakoriságával és regionális megoszlásával összevetve, a leggyengébb válaszokat az észak-magyarországi régióból kaptuk. Ezek 3-5% közötti értékek. Kicsit magasabb a dél-alföldi és közép-magyarországi színházlátogatási kedv, Budapesten és Nyugat-Dunántúlon 17-22% között mozog. A legmagasabb befejezett iskolai végzettség alapján a 8 általános és a középfokú végzettségűek – kivéve a szakmunkásokat – hasonló fontosságot (közel 30%) tulajdonítanak a színháznak. Ezt igazolják a településtípusonkénti válaszok is, ahol Budapest mellett az egyéb városok vezetnek látogatói számukat illetően.

63. táblázat Színházba járás gyakorisága befejezett iskolai végzettség szerint

	8 osztályt sem	8 osztályt	Szaktanulós- képző	Szakközép- iskola	gimnázium	főiskola	egyetem
1 hónapon belül	3	7	2	7	9	14	17
1-2 hónapja	0	6	2	7	12	18	17
4-6 hónapja	1	15	6	19	23	21	25
Ennél ritkábban	37	55	78	66	54	46	41
soha	59	17	12	2	2	1	0

Művelődési házak

Már a felnőtt mintákban is megmutatkozik ezen intézménytípus kedveltségének csökkenése, mert a mintából a szakmunkások és a szakközépiskolások jelölik, hogy alkalmanként ellátogatnak a helyi művelődési házba, de ez az érdeklődés nem éri el a 8%-ot. Településtípusonként egyúttjárás a községek és a kisvárosok között látszik, ez eléri ugyan az egy hónapos gyakoriság esetében az 1/3-ot, de minden más bontásban 12-15% között mozog. Hasonló képet fest a bálok, mulatságok kedveltsége, ami értelemszerűen azzal függ össze, hogy a kisebb településeken az ilyen rendezvények helyszíne többnyire maga a művelődési ház. A községbeliek szórakozási formái között ugyan szerepel a bálozás, de alig haladja meg a 20%-ot, a budapestiek és a megyeszékhelyeken élő fiatalok körében ez az időtöltés alig több 10%-nál. Megváltak a diszkóba járási szokások is. Ennek okairól a jelen vizsgálatból nem tudunk meg érvényes magyarázatokat, de számszerűsítve azt találtuk, hogy a teljes mintának nem egészen 1/3-a volt egy hónapon belül valamilyen diszkóban, míg 6 hónapon túl a teljes minta 37%-a. A gyakoriság többi alesetében jelentős a szóródás. A diszkóba járókat településtípusonként vizsgálva jelentős a nem válaszolók száma: Budapesten 50%, községekben 26,8%, egyéb városokban 16%, megyeszékhelyeken 7%. Az igennel válaszolók közül, akik egy hónapon belül voltak diszkóban, azok községekben vagy városokban élnek (35%), ennek fele a megyeszékhelyeken, illetve 1/3-a a Budapesten gyakran diszkózók száma.

64. táblázat Művelődési házba járás településtípusonként

	Budapest	Megyeszékhely	város	Község
1 hónapon belül	14	16	23	24
1-2 hónapja	9	9	13	14
4-6 hónapja	12	12	16	13
Ennél ritkábban	49	53	42	42
Soha	16	11	6	7

A **hangversenyre** járás 2-3%-os arányú, hasonlatos valamennyi felnőtt mintán végzett felvétel eredményével. Viszonylag egyenletes képet mutat a korcsoport szerinti megoszlásban, és értelemszerű összefüggést Budapest és a megyeszékhelyek között. A hangverseny-látogatást elutasítók 44,5%-a megegyezik az egyéb felvételekben tapasztalható értékekkel. Nagyon alacsony a könnyűzenei koncertek látogatóinak aránya is (8,4%), ami ellentmond azoknak az ifjúsági vizsgálatoknak, amelyek számunkra összehasonlításként szolgálnak.

65. táblázat Hangversenyre járás gyakorisága zeneiskolai tanulmányok alapján

	Általános iskolában járt	Általános iskolában nem járt	Középiskolában járt	Középiskolában nem járt
1 hónapon belül	13	2	11	2
1-2 hónapja	6	3	7	3
4-6 hónapja	15	5	20	5
Ennél ritkábban	53	43	51	49
Soha	14	48	12	41

66. táblázat Hangversenyre járás gyakorisága anya iskolai végzettsége alapján

	8 osztályt sem	8 osztály	Szakmun- kask.	Szak- középisk.	Gimnázium	főiskola	egyetem és tud. fokozat
1 hónapon belül	1	1	2	3	4	4	10
1-2 hónapja	1	2	2	3	3	7	8
4-6 hónapja	0	3	4	6	7	10	17
Ennél ritkábban	22	37	47	51	48	52	47
Soha	76	58	45	36	39	27	18

A bemutatott kulturális fogyasztási adatok megerősítik azt az állításunkat, hogy megerősödött az „egyharmadoságunk”, az erős elutasítás mögött az onban lényegében az aktivitás, a motiválatlanság, a semmittevés húzódik. Ezzel összefüggésben a szakadás is jelentős a fiatalok körében: vannak ún. túlfogyasztók, és vannak ún. „minimál” befogadók. A választóvizet nem csupán az iskolázottság, az anyagi helyzet, vagy a lakóhely jelenti, sokkal inkább az ingerszegény környezet, és az értékek átrendeződése.

Kitekintés

Az Ifjúság 2000[©] néhány kulturális aktivitási, fogyasztási adatát összehasonlítva más életmódvizsgálatok hasonló eredményeivel (ld. a KSH Életmód – időmérleg 2000. adatait, a TÁRKI felvételeit a fogyasztásról és az életstílusról) elmondható:

- a kulturális fogyasztásban, aktivitásban vannak olyan elemek, amelyek egyformán jellemzőek a különféle életkorú, életminőségű, gazdasági aktivitású és lakóhelyű személyekre (döntően ilyen TV-nézés, és kisebb mértékben az olvasás),
- vannak olyan tevékenységek, amelyek meghatározott csoportokhoz kapcsolódnak, és ezek a különbségek nem a társadalmi dimenzióból, hanem az egyének érdeklődéséből adódnak.

A hagyományos értelmezések elégtelennek bizonyulnak esetünkben, mert ha a társadalmi csoportok felől közelítjük meg a mintában résztvevők kulturális aktivitását, tapasztaljuk, azok sokkal inkább értelmezhetők a kulturális mezők felől (Bourdieu, P. 2001.). Ez azt jelenti, hogy az ún. kulturális médiumok alakítják ki és szervezik meg a maguk közönségét, tehát sokkal fontosabbak a személyes választások, mint a külső körülmények. Ha Diana Crane (1992.) modelljét próbáljuk alkalmazni magyar viszonyokra, ill. a befogadókra, több ponton hasonló következtetésekre jutunk: a főbb kulturális szervezettípusok (centrális, perifériális, város szubkultúrák) nálunk is létrehozták a maguk közönségét, amely döntően tömegközönség, noha különféle ízlésű és társadalmi háttérű egyének alkotják. Az életmódok szegmentálódása jól kimutatható a fiatalok kulturális választásaiban. Jelentős szerepe van az életükben a TV-nézésnek, de mégsem olyan mértékben, mint a felnőtteknél, ugyanakkor a közönség összetétele heterogén, és a magasabb iskolai végzettségűek is jelentős számban megtalálhatók e típusban. Valamivel egységesebb az olvasók és a mozilátogatók köre, de a célzottabb irányú aktivitás, valamint az időráfordítás kisebb mértéke ellenére ez a csoport is heterogén. Ahol erősebb összefüggés mutatható ki a befogadói típusok és az életmódok/életstílusok között, az a könyvtárlátogatók, zenei rendezvényekre, színházba járók – döntően tanulók – köre. A szubkultúrákról és közönségükről a jelen vizsgálatból

– értelemszerűen – keveset tudunk meg, de a vizsgált magyarázó változók alapján feltételezzük, ennek is hatása van a fiatalokra.

Szólnunk kell az idő-élmény és az idő-szerkezet változásáról. A hagyományos tér-idő felfogással szemben már Hannah Arendt érzékeli, hogy a szabadidő egyre kevésbé különül el a munkaidőtől, Kenneth Roberts pedig a posztmodern társadalmat már „szabadidős-társadalomnak” nevezi. Ebben a megközelítésben új értelmet nyer a kultúra, az érték, megváltozik nemcsak a szabadidő felfogása, hanem a társadalmi időé. Ilyen körülmények között nincs éles határ az egyén időfelhasználását illetően, és annak tartalma is egyre differenciáltabb. Ahogyan nő a társadalmi szolidaritás szükségességének, a kreativitásnak, az életen át tartó tanulásnak, művelődésnek az igénye, úgy alakul át a mennyiségi, fogyasztói életvitel minőségivé. Ennek elterjedéséhez kívánunk mi magunk is elemzéseinkkel hozzájárulni.

Felhasznált irodalom

- Baán László: Magyarország kultúrája az ezredfordulón. Bp. 1997
Családi költségvetés 1990-1999 Bp. KSH
Életmód – Időmérleg: Időfelhasználás 1986 és 1999 őszén. Bp. KSH. 2000
Hidy Péter Magyarország kultúrájának helyzete a századfordulón Bp. 2000
Hidy Péter: Magyarország kultúrájának helyzete az 1990-es évtizedben a művelődésszociológiai kutatás tükrében. Bp. 2000
Kulturális helyzetkép az 1990-es években. Bp. KSH 2001
Kultúrpolitikai stratégiák. Előadások, cikkek, tanulmányok. Kultúra és Közösség 1997
Magyar Statisztikai Évkönyv 1990-2000 Bp. KSH
Művelődési Intézet adatközlései 1990-2000
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma adatközlése 1990-2000
Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar, elhangzott előadások
Vidra Szabó Ferenc: A legfontosabb könyvtári mutatók változásai
Vitányi Iván: A magyar kultúra az ezredfordulón. Társadalmi Szemle 1998. 8-9. szám
Vitányi Iván: A magyar társadalom kulturális állapota. Bp. Maecenás Kiadó 1997.
Bourdieu, Pierre (2001): Előadások a televízióról, Osiris Zsebkönyvtár, Budapest
Chatelat, B. (1985): Styles de vie⁴ (Vol. 1.), (Életstílusok) Les Edition d'organisation, Paris.
Crane, Diana (1992): The Production of Culture. Media and the Urban Arts (A kultúra termelése. Médiák és városi művészet) Sage, Newbury Park, London, New Delhi.
Gans, H. J. (1974): Popular Culture and High Culture. An Analysis of Evaluation of Taste, (Népszerű kultúra és magas-kultúra. Az ízlések kialakulásának elemzése) Basic Books, New York.
Schulze, Gerhard (1992): Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart (Az élménytársadalom. A jelenkor kultúraszociológiája), Campus Verlag, Frankfurt/New York
Sík Endre (2001): Néhány adalék az időfelhasználás társadalmi meghatározottságának vizsgálatához, KSH Társadalomstatistikai Főosztály, Budapest
Wessely, Anna (1998): „Előszó: A kultúra szociológiai tanulmányozása”, in: A kultúra szociológiája (szerk.: Wessely Anna) Osiris Kiadó, Budapest

Bauer Béla:
Az ifjúság viszonya az értékek világához

A fiatalok társadalmi helyzete és különleges problémái az ezredfordulóra központi kérdéssé váltak nem csupán az európai közgondolkodásban, hanem Magyarországon is. Magyarország esetében színesíti a kérdést, hogy itt, csakúgy, mint az egész közép-kelet-európai térségben, olyan meghatározó jelentőségű társadalmi és gazdasági változások zajlottak le, amelyek *specifikusan is* érintették a gyermek és ifjúsági korosztályt, átformálták értékrendszerét, követendőnek tekintett cselekvési mintáit,¹ ami értékvesztést és értékgyarapodást is tartalmazhat. Feltevésünk szerint az ennek következtében előállott értékátrendeződések régiókként is szignifikánsak, elemzendők.

Elméleti vezérelvek

A kutatás eredményeinek értékeléséhez mindenekelőtt tisztáznunk kellett néhány alapelvet, megközelítési módot. Meg kellett fogalmaznunk:

1. Mit értünk értékrendszeren és gondolkodásmódon?
2. Mit értünk régión?
3. Mit értünk az értékrendszer hiányának társadalmi problémáján?

Ebben a tanulmányban nem vállalkozhatunk arra, hogy akár csak áttekintsük mindazt, ami a fenti kérdésekről a szakirodalomban olvasható. Arra vállalkozhatunk csupán, hogy az IFJÚSÁG2000 kutatás legalapvetőbb elemzési szempontjából közelítsük meg, próbáljuk értelmezni a fentebb megjelölt problémákat.

1. Mit értünk/értettünk a vizsgálat során értékrendszeren és gondolkodásmódon?

A szociológiában használt értékfogalom az áruviszonyokból kölcsönzött hasonlat, amely az érték szubjektuma számára “valami”, ami “mennyit ér” – máshoz viszonyítva. A probléma csupán az, hogy a társadalmi tudások és a szociológia jelenlegi fogalomapparátusában éppen azt a legnehezebb definiálni, hogy mi ez a valami. Ideológia? Tudattalan identitás? Verbalizált társadalmi viszony? Vagy mindez együtt? Az értelmezések és felfogások értelmezésében, mint jeleztük, itt és most nem mélyülhetünk el, ezért fogadjuk el és szögezzük le: érték az (értéknek azt tekintettük), amit egy társadalmi csoport annak tart.

Ezek után csupán azt kell meghatároznunk, hogy milyen alapon-módon tartanak valamit értékesnek egy csoport tagjai. Józsa Péter szerint: “Egy csoport háromféle módon tarthat valamit értékesnek: ideologikusan, normatíve, praktikusán.”²

Nézzük most meg, mit is fednek a fenti fogalmak:

- *Ideologikus³ érték:* tudatos, szavakban megfogalmazott, *általános érvényre* igényt tartó *alapelv*.
- *Normatív érték:* verbálisan megfogalmazódó, nem mindig tudatos, *minősítő, ítélkező állásfoglalás* a mindennapi élet, a mindennapi tudás szintjén.

¹ Ifjúság 2000. Gyorsjelentés. (Bauer Béla – Laki László – Szabó Andrea szerk.) Budapest, NIKI 2001

² Józsa Péter, 1979, I. köt. 19–23. p.

³ Az ideológia fogalmat itt abban a racionalista felfogásban használjuk, amely szerint a társadalmi cselekvő környezetének kihívásaira eszmék, feltevések, képzetek, elméletek segítségével keresi a választ, értelmezi azt. Így feltevéseinek érvényét csak részleges és bizonytalan módon lehet meghatározni.

- *Praktikus érték: alakja a tényleges viselkedés.*

Az e három szinten működő értékek a legtöbb ember esetében együtt és egymásnak ellentmondva manifesztálód(hat)nak: a szintek részben fedik egymást, részben összefonódnak, illetve többféleképpen ellentmondhatnak egymásnak. Továbbá: a társadalom változásával is összefüggésben az értékszintek folyamatos mozgásban vannak, így egy-egy érték egy adott szinten is ellentmondások hordozója lehet, például a társadalmi meghatározottság, a régióhoz tartozás vagy egyéb kritériumok mentén, azok függvényében.

Amennyiben egy adott társadalmi csoport, régió értékrendszerét kívánjuk feltérképezni, meg kell tehát ismerkednünk az adott közeg általános érvényűeknek tekintett alapelveivel, amelyeket verbalizál (ideológia); ítélkezési rendszerével, amely megmutatja a mögöttes értékeket; és végül tényleges viselkedésével, amelynek alapján megállapítható az adott közeg viselkedésének értéktartalma.

Az értékek három szintjének egymáshoz való viszonya alapján leírható a társadalmi közeg értékmegközelítési módjának mikéntje, változási iránya és üteme. Természetesen ezek az irányultságok csupán az adott társadalmi szituációra, régióra értelmezhetők.

A gondolkodásmód, a mentalitás olyan tényező, amely szervesen kapcsolódik egy adott társadalmi közeg légköréhez, klímájához.

Az ideológiai alapú gondolkodásmód problematikája már Mannheim Károlynál⁴ is meghatározó amennyiben az ideológiát léthez kötött gondolkodásként (is) definiálja.

Az érték és a társadalom viszonyánál figyelembe kell vennünk, hogy a fiatalok illetve egyes meghatározó csoportjaik értékrendjére jellemző, hogy az egyre inkább a posztmaterializmusba hajlik. Ennek a sajátos értékrendnek az értelmezését és mérését Inglehart⁵ dolgozta ki. Elmélete szerint, meghatározóan az ifjúsághoz tartozó korosztályban, a társadalmi munkamegosztás szintjének függvényében (társadalmi, gazdasági szint) egyre kisebb értéke van az anyagi javaknak a jövedelem növekedésének, a foglalkozási karriernek és egyre fontosabbá válnak a tartalmas, bensőséges emberi kapcsolatok, a kulturális értékek, a külső kötöttségektől való függettlenség, szabadság.⁶

2. A következő kérdés az, hogy vajon mit értünk régión?

A *régiófogalom* bevezetésével olyan összefüggő térségeket tudunk definiálni, amelyek gazdaságilag, társadalmilag, infrastrukturálisan, értékrendben kapcsolódnak egymáshoz, függetlenül közigazgatási besorolásuktól. Azaz a régiók általánosabb értelemben nem csupán megyékből alakított nagyobb területei egységek, s történelmi meghatározottságukból következően – különösen térségünkben – nem feltétlenül „tisztelik” az országhatárokat sem; a régió felfogásunk szerint olyan területi-földrajzi-kulturális-gazdasági egység, amelynek összetartozását évszázadok-évtizedek óta beágyazódott kulturális sajátosságok, társadalmi minták, szokások formálták; az ezek mentén kialakult, létrejött értékrendi egység, társadalmi terület, amely jellegzetes választ ad a megfogalmazódó társadalmi helyzetekre, problémákra, viselkedésre, külsődlegességre.

Jelen vizsgálatunk során azonban be kellett érünk a régió egyfajta szűkebb, a Központi Statisztikai Hivatal által *gazdasági-statisztikai régió*nak nevezhető értelmezésével. A Magyarországon jelenleg használt régiófogalom ugyanis inkább statisztikai jellegű,

⁴ Mannheim Károly (1996) 96pp.

⁵ Inglehart 1977

⁶ Id.még Hankiss 1982. 99-139p; Gábor-Balog 1989. 120pp. Hankiss-Machin-Füstös-Szokolczai 1982; Gábor 2001.

mint érték- vagy kultúrafüggő. Jól példázza ezt, hogy a ma elmaradottnak mondott kelet-magyarországi régiók esetében a hagyományosan kialakult iskolai, gazdasági és kulturális – és ezáltal értékrend-közvetítő – központok a jelenlegi határokon kívülre kerültek (pl.: Beregszász, Nagyvárad, Kolozsvár, Kassa). A jelenlegi statisztikai régióknál jobban tükrözné az értékrendeket, ha a történelmileg kialakult – berögzítettnek tűnő – térségeket vehetnénk alapul. E vizsgálat azonban a mai magyarországi régióbeosztáshoz igazodott, így nem tudtunk tekintettel lenni a történelmi régiók sajátosságaira. Az ilyen jellegű összefüggések feltárása egy másik felvétel feladata lehet, ami egyúttal azt is jelenti, hogy megállapításaink a mai statisztikai régiókra tekinthetők jellemzőeknek, azokra érvényesek.

67. táblázat Ma Magyarországon az alábbi régiókról beszélhetünk:⁷

Régiók	Megyék
Központi (Közép-Magyarország)	Budapest; Pest Megye
Közép-Dunántúl	Fejér; Komárom-Esztergom; Veszprém
Nyugat-Dunántúl	Győr-Moson-Sopron; Vas; Zala
Dél-Dunántúl	Baranya; Somogy; Tolna
Észak-Magyarország	Borsod-Abaúj-Zemplén; Heves; Nógrád
Észak-Alföld	Hajdú-Bihar; Jász-Nagykun-Szolnok; Szabolcs-Szatmár-Bereg
Dél-Alföld	Bács-Kiskun; Békés; Csongrád

A fenti régiók – a jelzett megszorításokkal – egy nagyobb terület, egy nagyobb egység rész-társadalom szintű megjelenítői, közvetítői az adott térség kulturális, társadalmi, értékrendi beágyazottságainak. Az Ifjúság2000© vizsgálatban azonban, Budapest mutatóit kiemeltük a Közép-Magyarországi régió adatai közül, így a fenti régió alatt csupán Pest megye adatait értjük.

3. Mit értünk az értékrendszer hiányának társadalmi problémáján?

A társadalom strukturális mozgásának következményeként Magyarországon az 1990-es történelmi fordulópont következtében lezajlott, illetve máig is zajló társadalmi változások érvénytelenítették az addigi *szokványos gondolkodási módot*⁸. Az 1990-es váltást azonban mindmáig nem követte teljes konszolidáció, ennek következtében nem alakult még ki egységesen az új szokványos gondolkodási mód.

A szokványos gondolkodási mód legfőbb jellemzője, hogy az aktuális *társadalmi időbe* született egyén azt elfogadja kész szabványnak a kultúra, a politika, valamint a gazdaság terén, és ezt a szabványt nem is kérdőjelezi meg, mivel ez a minta megbízható recepteket tartalmaz számára a szellemi és tárgyi értékek elérhetőségének határain belül. A társadalmi-kulturális minta funkciója tehát az, hogy kiküszöbölje a terhes tudakozódásokat és kész használati mintákat adjon.

A társadalmakban ez a szokványos gondolkodásmód mindaddig érvényes, ameddig:

- a társadalmi élet olyan marad, mint amilyen addig volt,
- az egyének támaszkodhatnak a szüleiktől, tanáraiktól kapott tudásra, még

⁷ Forrás: KSH. In: Magyarország évtizedkönyve. II. 652. p. 28. táblázat. – A KSH által is használt statisztikai régiót vettük alapul.

⁸ Schütz, 1984. 405–414. p.

akkor is, *ha nem tudatosítják ezek eredetét és valódi értelmét,*

- a dolgok rendes folyása esetén elég tudomást szerezniük az esemény típusáról ahhoz, hogy azt kezelni tudják,

- ezek nem magánügyek, mivel a többi ember hasonlóan fogadja el és alkalmazza őket.

Ha a fenti pontokból egy is megdől, beáll a társadalmi *válság*, ami megtöri a szokások addig érvényes rendjét, értelmét, folyamatát. Az egyén számára felbomlik a megszokott kulturális minta, és a konfliktus többé már nem a kipróbált módon oldódik fel.

A válság, amelyet a társadalom tagjai megélnek, átélnek és túlélnek, újrafogalmazza – a társadalmi folyamatok függvényében – az elvárásokat a különböző társadalmi csoportok irányában.

A társadalmi cselekvésben, illetve a beszédcselekvésben részt vevők tudása csak részleteiben tiszta, koherens és konzisztens tudás. A mindennapi életben az egyén nem törődik azzal, hogy betekintése legyen a világ elemi viszonyaiba, a dolgokat maguktól értetődőeknek kívánja felfogni és elfogadni. Nem kutatja az igazságot és a bizonyosságot sem. Tudása nem mentes az ellentmondásoktól. Olyan kijelentéseket is egyforma érvényűeknek fogad el, amelyek valójában összeférhetetlenek egymással. Ez nem logikai vétségéből ered, hanem abból, hogy az emberek gondolkodása különböző és eltérően releváns (fontos) szinteken elhelyezkedő témák között oszlik meg.

Az így elsajátított tudás, amely inkohérens, inkonzisztens és csak részleteiben tiszta, elégséges ahhoz, hogy az adott társadalomban élő egyének számára elégségesen *koherens, tiszta és konzisztens* legyen. Ez a típusú tudás segíti a társadalmi tájékozódásban a polgárt, ezen elvek mellett szervezi meg gondolatait.

A hétköznapi tudás és a szokványos gondolkodásmód együttesen határozzák meg a *köznapi tudatot*. Ez a tudat lehet az alapja a társadalmi elvárásoknál az általános erkölcsnek és az elvárt értékeknek. A probléma ott húzódik, hogy a köznapi tudatot közvetítő intézmények (oktatás, média) nem feltétlenül rendelkeznek az új értékek közvetítéséhez szükséges hitelességgel, illetve társadalmi háttérrel. Valamint azzal a képességgel sem rendelkeznek feltétlenül, amely pontosan regisztrálja és definiálja a politikai tér számára fontos csoportokat, illetve közszereplőket.

Az adott társadalmi rendszer a politikai, illetve az általános értékek által egyaránt elfogadott társadalmi csoportokon nyugszik, így tartva fent a hatalmon lévő elitesz csoportok és a társadalom többi rétege között egy dinamikus egyensúlyi állapotot.

Az 1990-es években kezdődött rendszerváltozás a hagyományos, a régiótól függő – nyugati–keleti – fejlődési sajátosságokat is felerősítette. A térbeli világ tudati leképezései a társadalmi pozíció mellett a területi, kistérségi eltérések függvényében is különböző fejlettségi szinteket mutatnak. A magyarországi viszonyokra jellemző felemás – félperiferikus, szervesetlen – változási folyamatok – a jelenlegi közállapotoknak megfelelően – a kistérségek eltérő gazdasági, társadalmi kulturális állapotán is lemérhetők.

A közgondolkodás az elvont, elméleti jellegű fogalmakat is – mint hatalom, értékrendváltozás – gyakorlatiasan, a lehetőségek, a korlátok, a realitások oldaláról közelíti meg. A társadalomban történt változások megélése is társadalmihelyzet-függő.

Különösebb társadalomtudományi vizsgálódás nélkül is megállapítható, hogy a társadalmi rendszerváltás hatására egy új – az előzőtől eltérő szerkezetű – társadalmi rendszer alakul ki Magyarországon, mellyel párhuzamosan új társadalmi cselekvési tér formálódik. *Ez a társadalmi rendszerváltás korszakváltást is jelent az értékek, a tulajdonhoz való viszony, az emberi kapcsolatok területén.* Olyan új fogalmakat és jelenségeket kell értelmezni, illetve újraértelmezni, mint például: öntevékenységi, autonómia, hatékonyság, pluralizmus, illetve tulajdon, érték, tudás, bűn, büntetés,

bűnhődés. Egyidejűleg felmerül a kérdés: az értékrendváltás hazánkban milyen horizontális, illetve vertikális folyamatokat fed le?

A társadalmi értékítéletek szempontjából meghatározó, hogy adott társadalmi csoportok, régiók hogyan értékelik saját helyüket, szerepüket.

A polgárinak nevezet demokrácia értékrendje még nem általánosan elfogadott, nem konszolidált. Tendenciák érzékelhetők, amelyek befolyásolhatják a folyamatokat.

Megnőtt – többek között – a “testre szabott” műveltség megszerzésének jelentősége⁹, amiben a családi szocializáció is jelentős szerepet játszik. A családokban lezajló szocializációs folyamatoknak meghatározó részei az elsajátítandó tudások társadalmi szintjei, valamint régiók függvényében megjeleníthető eltérő társadalmi beágyazódottságuk.

Az inkorporált tőke a személy tulajdonává, habitusává válik, tehát a tulajdonlásból tulajdonság lesz. A kulturális tőke materiálisan adható át, így anyagi hordozók (könyvek, festmények, hangszerek) révén. A kulturális javak az anyagi elsajátítás tárgyaivá válnak, ami gazdasági tőkét feltételez. Az így megjelenő inkorporált tőke titulusok formájában objektiválódik. A titulusok különbözőségeket hoznak létre, s ez ellentétben áll az autodidakta elsajátítási móddal, hiszen a titulusok iskolai végzettséget és nem feltétlenül tudást jelenítenek meg. Más kérdés, hogy a különböző iskolai végzettségekhez milyen tudást társít az adott társadalom; ez hozza létre a konvertibilitást a kulturális tőke és a gazdasági tőke között. Magyarországon immár hagyománnyá vált az iskolai bizonyítványhoz kötött társadalmi előrehaladás.

Az úgynevezett *társadalmi tőke*, azaz a kapcsolati rendszer meglehetősen erős kapocs Magyarországon, ami részben a magyar társadalom szervesen fejlődésének következménye. A társadalmi tőke tehát azoknak az aktuális és potenciális erőforrásoknak az összessége, amelyek a kölcsönös ismeretségek, elismerések viszonyrendszerére alapozódnak, és tartós viszonyt feltételez, így alapvetően egy csoporthoz való tartozáson alapul, egyszersmind a csoporthoz tartozóknak egyfajta hitelképességet kölcsönöz. E viszonyok akkor tarthatók fent, ha az összekapcsolódások felismerhetők. A társadalmi tőke sajátosan koncentrálódik, megjelenési formája is különböző lehet – klubok, házasság, iskolák stb. –, a lényeg az *intézményesített rítus*. Az intézményesítésnek ez a formája nem más, mint a fenti kapcsolatrendszerek társadalomfüggő ideológiával történő megtöltése.

Átalakuló társadalmunkban az egyes tőkefajtákra a gazdasági tőke segítségével lehet szert tenni, átalakítási munkák árán. Az egyes tőkefajták kölcsönös konvertálhatóságának ténye a kiindulópontja azon stratégiáknak, amelyekhez a különböző társadalmi és térbeni elhelyezkedést is figyelembe véve lehet eljutni. A társadalmi kommunikáció értékrendszerének legtermészetesebb eszköze az oktatás. Segítségével egységesíthető a társadalom számára egyformán releváns csoportok érték- és érdekeltérése, mivel a konszenzust a *hétköznapi tudás* segítségével a *szokványos gondolkodási módban* jeleníti meg.

A társadalmi átalakulás során lemaradó csoportok – amelyek részben ebből is következően – általában erőteljesebben kötődnek az előző társadalmi berendezkedés, a létező szocializmus értékrendszeréhez – az újonnan kialakult társadalmi térben *idegenné*¹⁰ váltak, az átalakult rendszerben újra kell tanulniuk a *társadalmi dolgok* értelmezését. Közben az *idegennek* rá *kell* jönnie, hogy bármilyen státusa is volt az odahagyott időszakban, az újbán *semminemű státusa nincs*. Az idegenként élők a megközelített értékeket objektíven szemlélik, de ugyanakkor egyfajta előítéletet is

⁹ Bourdieu, 1997. 156–177. p.

¹⁰ Schütz, 1984. 405–414. p.

táplálnak az új irányában. Ebből következően az egyén számára két út kínálkozik:

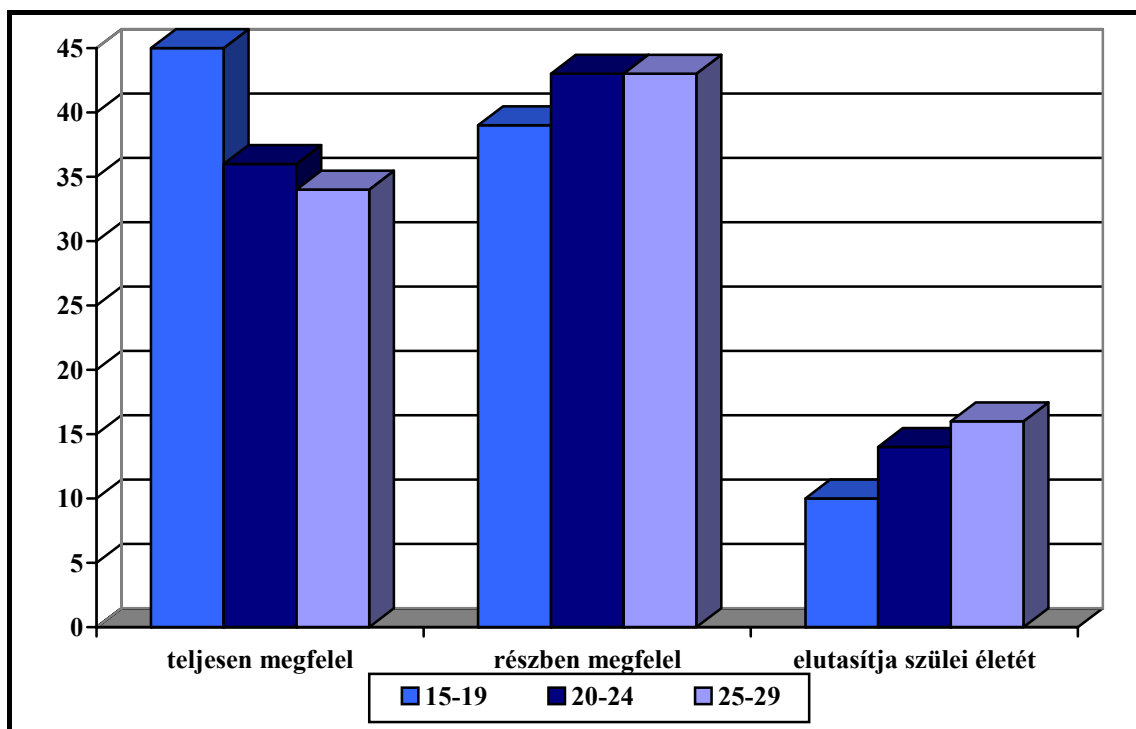
- mindvégig marginális marad,
- megszerzi az új tudásokat, s ezáltal elfogadottá válhat, megszűnik idegennek lenni.

Végeredményben akkor beszélhetünk új értékfolyamatokról, ha leszögezzük, hogy azok az előző társadalmi berendezkedés, nemzedék számára nem azok – és megfordítva. Éppen ezért a társadalmi csoportok, területi régiók tagjainak ténylegesen kialakult és az adott társadalmi körülmények között használt értékrendszere nem más, mint ideológiák, normák, életkényszerek megvalósulásának viselkedésmódban megjelenő, ellentmondásokkal terhelt megvalósulása, változása, racionalizációja.

Értékek, értékvilág

Az *Ifjúság2000*© kutatásban megjelenő eredmények tanúsága szerint a mai magyar fiatalok értékei, értékítéletei, megítélései az elmúlt évtizedben *részen átalakultak*, részben követik szüleik gondolkodásmódját. Jelzi ezt az is, hogy a 15–29 évesek több mint harmada gondolja úgy, hogy szüleik gondolkodásmódja, értékítéletei megfelelnek saját eszményeiknek, további kétötödük gondolja úgy, hogy részben megfelelnek. Mintegy 15 százalék azok aránya, akik elutasítják szüleik eszményeit. Ez is mutatja, hogy a változó világ hatására bizonyos értékek alakulnak csak át, a teljes gondolkodási paletta csupán árnyalatokkal változik meg. A fiatalok viszonyát környezetük hagyományaihoz, értékeihez legjellemzőbben az mutatja, hogy mennyire tudnak azonosulni, egyetérteni szüleikkel, illetve környezetükkel (tanáraikkal, munkatársaikkal, barátaikkal, házastársaikkal/élettársaikkal) az őket körülvevő világ megítélésében. Ha korcsoportok alapján vizsgáljuk e kérdést, látható, hogy lényeges, szignifikáns különbségek mutathatók ki az egyes korosztályok között.

70. ábra Megfelel-e az Ön eszményének szülei élete?¹¹
Korcsoportonkénti százalékos eredmények

A különbségek régiókként is szignifikánsak:

68. táblázat A „Szülei élete minta-e az Ön számára kérdésre” régiós bontásban az alábbi válaszok születtek:

Régió	Igen	Részben	Nem	Összesen
Budapest	34	53	13	100
Közép-Magyarország	39	48	13	100
Közép-Dunántúl	36	50	14	100
Nyugat-Dunántúl	41	44	14	100
Dél-Dunántúl	38	48	14	100
Észak-Magyarország	38	49	13	100
Észak-Alföld	41	46	13	100
Dél-Alföld	40	48	12	100
Magyarország	38	48	13	100

A szülők értékrendjének, életének elfogadása összefügg ugyanakkor a fiatalok iskolai végzettségével is. Minél alacsonyabb végzettséggel rendelkezik, a fiatal annál erőteljesebben hatnak rá az elsődleges szocializáció hatásai. Talán ezért is fogadja el jobban szülei értékeit.

¹¹ A közölt ábrák és táblázatok kerekített százalékos adatokat tartalmaznak! A táblázatok forrása: Ifjúság 2000. Gyorsjelentés.

69. táblázat Megfelel-e szülei élete a kérdezett iskolai végzettsége szerint

	Igen	Nem	Részben igen, részben nem	Apámé igen	Anyámé igen	Egyéb
8 oszt. sem	44	16	30	3	7	1
8 oszt.	42	14	38	1	6	0
Szakmunkás– képző	35	15	43	1	6	1
Szakközépisk.	39	13	43	1	5	0
Gimnázium	37	12	45	1	5	0
főiskola	35	13	47	1	4	1
egyetem	33	11	54	1	2	1

Amennyiben a család fenntartók iskolai végzettségét nézzük minél magasabb az apa illetve az anya iskolai végzettsége annál magasabb a gyermekeknél a szülők értékeinek, életfelfogásának az elfogadása.

70. táblázat Megfelel-e szülei élete apa iskolai végzettsége szerint

	Igen	Nem	Részben igen, részben nem	Apámé igen	Anyámé igen
8 oszt. sem	36	19	38	2	6
8 oszt.	36	17	42	1	5
Szakmunkás– képző	42	11	49	0	3
Szakközépisk.	39	10	44	2	5
Gimnázium	42	10	43	1	3
főiskola	47	8	40	1	4
Egyetem és tud. fokozat	42	8	46	1	3

Fontos felhívni a figyelmet, hogy Józsa¹² vizsgálatában erre a kérdésre az 1973/74-ben tízen húszon éves fiatalok az alábbi válasz adták:

71. táblázat Megfelel-e szülei élete? (1973/1974)

válasz	megoszlás
Igen	22,58
Nem	36,45
Részben igen, részben nem	32,38
Anyámé igen, apámé igen	2,63
Apámé igen, anyámé nem	1,68
Nem tudom	1,72
Nincs válasz	0,54
Egyéb	2,12

Feltűnő, hogy jóval nagyobb volt a szülői értékek elutasítása, mint napjainkban. Ennek természetesen több összetevője is elképzelhető, ezek közül csak néhány szempontot

¹² Józsa 1979 III. 61pp.

sorolnék fel: más társadalmi környezet, a másodlagos szocializáció erőteljesebb hatása, a fiatalok életérzésének – lázadásának – szerepe erőteljesebb, meghatározóbb volt mint napjainkban. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azonban azt a szempontot sem, hogy a 70-es évek ifjúsági generációja a mai fiatalok szülői, így értékeik megjelentek az elsődleges (családi) szocializációban. Nem levonva végeleges következtetéseket ugyanakkor kijelenthető, hogy a mai fiatalok társadalom kritikája a szülői-családi környezet felértékelésében jelentkezik.

Ennek a gondolkodásmódnak az lehet a történelmi-társadalmi háttere, hogy a 20. század Magyarországa több társadalmi változást is megélt, az átadott szokványos gondolkodásmód csak részleteiben alakul át egy-egy ilyen változás hatására. Feltűnő, hogy legkevesébb azok számára fogadható el a szülők élete, akik eddigi életük nagyobb részét a “pártállam gyermekeként” élték meg. Probléma, hogy a fiatalok által használt fogalomapparátusban nem lehet pontosan definiálni, hogy mit jelenítenek meg értékítéleteik: ideológiát? tudattalan identitást? verbalizált társadalmi viszonyt? vagy mindezt együtt?

A háttérben a angolszász civilizáció felfogás és a német kultúra definíció különbségből fakadó társadalom értelmezési ellentét húzódhat.¹³ Amely mind az ideológiában mind a praxisban jelentkezik. Ennek a dihotom-ellentétnek a sajátosságaként jelenik meg e kettős világmagyarázó hatás a posztoszocialista, de német orientációjú országokban.

A fentiek talán legárnyaltabb megközelítése a fiatalok előítéleteinek, megítéléseinek alapján lehetséges. A vizsgálat alapján két alapvető megítélési móddal találkozhatunk, úgymint az ifjúság életviteléhez kapcsolódó kultúrákhoz, illetve a náció-identitáshoz kapcsolódó megítélésekkel.

Az ifjúsági kultúrák körébe sorolt jelenségek (drog, alkohol, sátánista, skinhead) elutasítása aránylag magas. A leginkább figyelemreméltó adat az, hogy a drogosokat a 14–29 éves fiatalok mintegy 75%-a nem látná szívesen a környezetében. Ha a korosztályos megközelítéseket vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy a drogosok teljes elutasítása a 20–24 éves korosztályban a legalacsonyabb. (Ha mindezt összevetjük azzal az adattal, hogy ennek a korosztálynak mintegy 10%-a említette, hogy kipróbálta a drogot, új megvilágításba kerül ez a probléma.)

A nációkhoz való viszony rendkívül sajátosan alakul: a fiatalok a legelfogadóbbak a színes bőrűek és zsidóság irányában (30-30%), míg leginkább a cigánysággal szemben előítéletesek (55%). Ezek az arányok nem túl megnyugtatóak, de alacsonyabbak, mint az ifjúsági kultúrák iránti elutasítások.

Ugyanakkor rendkívül figyelemre méltó és elgondolkodtató, hogy a cigányság illetve a zsidóság elfogadása milyen mértékben függ a fiatal (lakó)környezetétől. A legtoleránsabban a zsidósághoz a Budapesten élők viszonyulnak, itt a meghatározó a családjában is elfogadná válasz volt, a budapestiek mintegy 32%-a vélekedett így és 21 %-a nem élne velük egy országban, egy településen. A zsidósággal szemben leginkább elutasítóan viszonyuló régió az észak-magyarországi (41% nem élne velük egy országban, egy településen).

Ez a fajta régió-előítéletességben lévő különbség megtalálható a cigánysággal kapcsolatban is. Budapest itt is a legtoleránsabb település.

A fiatalok iskolai végzettsége és előítéletessége közötti összefüggésekre már korábbi kutatások is rámutattak¹⁴, az IFJÚSÁG2000 alapján megállapítható, hogy felsőfokú

¹³ Ld. Norbert Elias

¹⁴ Enyedi-Erős-Fábián (2000): „Előítéletesség és tekintélyelvűség a fiatalok körében” in: *Társadalmi átalakulás és ifjúság* Budapest, Belvedere 2000. 163-172p

végzettségűek ugyan bizonyos kérdésekben toleránsabbak az alacsonyabb iskolai végzettségűeknél, ez a megállapítás azonban nem érvényes a cigányokkal kapcsolatban, a felsőfokú végzettségűek mindössze 6%-a fogadna a családjába cigányt, míg a nyolc általános vagy befejezetlen általános iskolai végzettséggel rendelkezőknél ez az arány 52%. Erre több magyarázat is lehetséges, a legkézenfekvőbb talán az, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők között magas a cigány fiatalok aránya, illetve ebben a rétegben elfogadott (a szülők által nem vagy kevésbé ellenzett) a társadalmi közeg által cigánynak tartott házastársélettárs elfogadása.

A további adatok azt mutatják, hogy a fiatalok világlátása leginkább – nem meglepő módon – házastársuk, élettársuk, valamint barátaik gondolkodásával, értékítéleteivel egyezik meg. A mindennapi aktivitásukat meghatározó foglalkozási körükből adódó iskolatársakkal, illetve kollégákkal, munkatársakkal való véleményegyezés már alacsonyabb értéket mutat (egyötödüknek egyezik meg teljes mértékben a véleménye ezen csoportokkal). A fiatalok világlátása legkevésbé a társadalmi hierarchiában felettük álló személyek, így tanáraik és feletteseik vélekedésével egyeztethető össze.

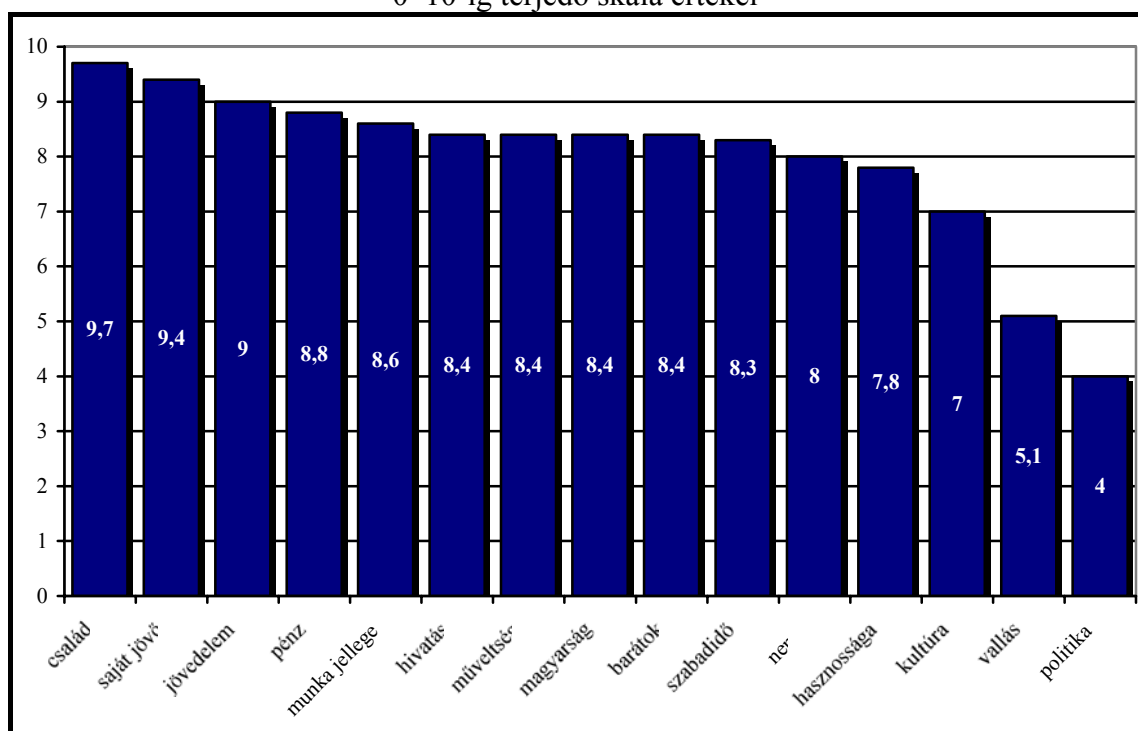
A fiatalok értékpreferenciái folyamatosan változnak, életkorukkal együtt.^{15, 16} Az emberek életviteléhez kapcsolódóan felállított 16 értékkategóriát tekintve három alapvető típus különböztethető meg. Az 1-től 5-ig terjedő skálán mért átlagértékek alapján a 15–29 éves korosztály számára a legfontosabbnak a harmonikus, boldog élethez köthető, *immateriális* értékek mutatkoznak. Ide sorolhatjuk a családi biztonságot, az igaz barátságot, a szerelmet, a békés világot, valamint a belső harmóniát. Ezek az értékek rendkívül magas – az iskolában szokásos osztályzatban kifejezve: jeles – átlagértékeket kaptak. A felsorolt értékekből képezhető egy másik homogén csoport. Az ebben a csoportban található értékeket *az anyagi javakhoz való viszony* kapcsolja össze. Ide tartoznak: a gazdagság, a rend, az érdekes és változatos élet, a kreativitás. A felmérés során ez az értékegyüttes az előzőnél valamivel kisebb – négyes átlagértékű – jelentőségűnek mutatkozott. Mindezen értékek mögé sorolódik a harmadik típus, amelyet általános *társadalmi tudatként* írhatunk le; a nemzeti identitás, a tradíciók jelentősége, a hatalomhoz való viszony számíthatók ide. Az adatok azt mutatják, hogy a magyar fiatalok számára a legkisebb jelentősége az értékkategóriák közül a hatalomnak van (2,5-ös átlagérték).

A fiatalok arra a kérdésre, hogy mennyire fontosak számukra – egy 0-tól 10-ig terjedő skálán – az alábbi értékek, a következő “sorrendet” alakították ki (az átlagértékek alapján):

¹⁵ Inglerhart 1977

¹⁶ Id. Rosta Gergő tanulmányában a vallásos meggyőződésűek viszonyát a materiális, ill. immateriális értékekhez.

71. ábra. Mennyire fontos az Ön számára...?
0–10-ig terjedő skála értékei

Ha azonban azt is megvizsgáljuk, hogy régiók szerint miképpen térnek el egymástól ezek az értékek, akkor a következő táblázatot kapjuk:

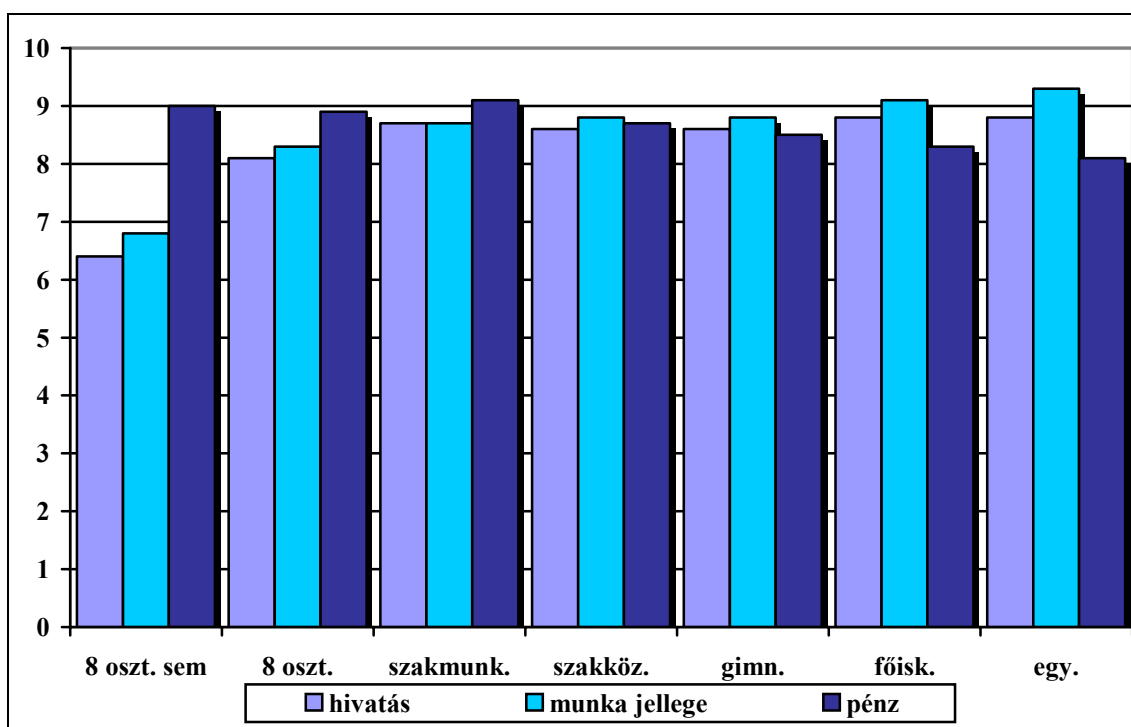
72. táblázat Mennyire fontos az Ön számára...
(Néhány érték kihagyásával, regionális felbontásban)

	családja	hivatása	szabad-idő	barátok	politika	vallás,	férfi-nő	munka	magyar	jövedelem	művelt	jövő	pénz
Budapest	9,5	8,2	8,3	8,4	4,0	5,1	7,6	8,4	8,0	8,5	8,4	9,2	8,3
Közép-Magyarország	9,8	8,4	8,4	8,2	3,6	5,0	7,6	8,5	8,4	8,9	8,4	9,4	8,9
Közép-Dunántúl	9,7	8,4	8,2	8,3	3,7	5,2	7,7	8,6	8,4	9,1	8,4	9,5	8,8
Nyugat-Dunántúl	9,7	8,5	8,4	8,5	3,9	5,0	8,0	8,7	8,7	9,0	8,3	9,5	8,6
Dél-Dunántúl	9,7	8,5	8,3	8,4	3,6	5,1	7,5	8,5	8,3	9,0	8,4	9,3	8,9
Észak-Magyarország	9,7	8,4	8,0	8,3	4,1	5,3	8,0	8,5	8,3	9,1	8,4	9,5	8,9
Észak-Alföld	9,8	8,4	8,2	8,4	4,3	5,0	8,1	8,5	8,7	9,3	8,5	9,6	9,1
Dél-Alföld	9,7	8,3	8,0	8,3	3,9	4,9	7,7	8,5	8,2	8,9	8,3	9,5	8,8
Összesen	9,7	8,4	8,2	8,4	3,9	5,1	7,8	8,5	8,4	9,0	8,4	9,4	8,8

Jól látható, hogy a különböző értékek általában eltérő módon jelennek meg a különböző régiókban. Az országos átlagtól való eltérés több olyan regionális sajátosságot rejthet magában, amelynek magyarázatára itt és most nem vállalkozhatunk. Ugyanakkor ezek az eltérések nem jelentenek túlzottan nagy szórást, egy –egy érték megjelenésénél.

Figyelemre méltó, hogy az értékek fontossága közötti szórások néhány a társadalmi helyzetet meghatározó fogalom esetén jól érzékelhető eltérést mutatnak az iskolai végzettség mentén illetve a különböző település típuson élők között

72. ábra Mennyire fontos az ön számára, ... iskolai végzettség szerint

Egy vizsgálat, illetve a hozzá kapcsolható gondolkodási, megközelítési módok csupán megközelíteni, felvetni képesek egy témát, lezárni nem. A fentiekben leírtak is csupán ennek a célnak felelnek meg.

Felhasznált irodalom

1. Balog Iván-Gábor Kálmán (1989): Értékek, orientációk, ideológiák az egyetemi hallgatók körében. In: Civilizációs korszakváltás és ifjúság, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely 1993.
2. Bauer Béla (1998): A felnőttoktatásban megjelenő társadalmi csoportok értékrendjei és régiók szerinti eltérései. In: Kultúra és Közösség, 1998. IV–1999. I. 107–112.
3. Bauer Béla (2001) A fiatalok értékrendjének eltérései a különböző régiókban In: Filozófia-Művelődés-Történet 2001. Bp. Trezor
4. Bourdieu, Pierre (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: A társadalmi rétegződés komponensei. Angelusz Róbert szerk. Új Mandátum, Budapest. 156–177. p.
5. Chisholm, Lynne (1993) Élesebb lencse vagy új kamera? In: Civilizációs korszakváltás és ifjúság. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely
6. du Bois-Reymond, M. (1998) I don't want to commit myself yet: young people's life concepts. Journal of Youth Studies, 1(1), 63-79. o.
7. Enyedi-Erős-Fábián (2000): Előítéletesség és tekintélyelvűség a fiatalok körében in: Társadalmi átalakulás és ifjúság Belvedere 2000 163-172p
8. Gábor Kálmán (1992) (szerk. és tanulmányok) Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szeged, 224. o.
9. Gábor Kálmán (1996) Ifjúságkutatási tézisek. Educatio Füzetek, Vol. 2. 5-13. o.
10. Gábor Kálmán (1996) Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás. Educatio Füzetek, Vol. 2. 13-34. o.

11. Gábor Kálmán (2000a) A középosztály szigete. Szeged, Belvedere Kiadó '
12. Gábor Kálmán (2000b): Az ifjúságszociológia irányai in : Süsü a társadalomban Új Mandátum 2000 153-174p.
13. Hankiss Elemér-Manchin Róbert-Füstös László-Szakolczai Árpád (1982): A magyar társadalomértékkrendjének alakulása 1930-1980 között. MTA Szociológiai Kutató Intézet
14. Hankiss Elemér (1982): Diagnózisok. Bp. Magvető
15. Ifjúság 2000. Gyorsjelentés. Szabó Andrea, Laki László, Bauer Béla szerk. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2001.
16. Inglehart, R(1977) The silent Revolution New Jersey, Princeton
17. Jelentés a magyar közoktatásról 2000. Szerkesztette: Halász Gábor és Lannert Judit. Budapest, Országos Közoktatási Intézet
18. Józsa Péter (1979): A magyar városi ifjúság szociodemográfiai összetétele, érték- és mentalitás-struktúrája. I–II–III. NPI, Budapest.
19. Kolosi Tamás (2000) A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalm szerkeze te. Budapest, Osiris
20. Mannheim Károly (1996): Ideológia és utópia Bp. Atlantisz 1996.
21. Mead, Margaret (1978) Culture and Commintent The New Realitonship between the Generations in the 1970s in: Bauer Béla – Gábor Kálmán: Ifjúságszociológiai szöveggyűjtemény (nemzeti Ifjúságkutató Intézet- Új Mandátum megjelenés alatt)
22. Lada László (1998): Gondolatok a felnőttképzés ezredvégi funkcióiról. In: Új Pedagógiai Szemle, 1998. 7–8.
23. Lakatos Judit: Ifjúsági munkanélküliség. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Belvedere Kiadó, 58-63. o.
24. Laki László (1993): Az ifjúsági munkanélküliség. MTA–PTI, Budapest.
25. Lengyel László (2000) Társadalmi átalakulás és ifjúság. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Belvedere Kiadó, 39-47. o.
26. Magyarország évtizedkönyve (1998). Kurtán–Sándor–Vass szerk. I–II. Budapest.
27. Schütz, Alfred (1984): Az idegen. In: Fenomenológia a társadalomtudományokban. Gondolat, Budapest, 405–414. p.
28. Tóth József–Trócsányi András (1997): A magyarság kulturális földrajza. Pécs.
29. Örkény Antal- Szabó Ildikó (1998): Tizenévesek állampolgári kultúrája. Bp. Minoritas Alapítvány
30. Örkény Antal- Szabó Ildikó (2001): Utolsó éves középiskolások értékvilága és Európa képe. Kutatási jelentés (kézirat)
31. Ulrich Beck (1999) Túl renden és osztályon? In.: A társadalmi rétegződés komponensei. Szerkesztette: Angelusz Róbert. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 418-468. o.
32. Vitányi Iván (1998): A magyar kultúra az ezredfordulón. In: Társadalmi Szemle, 1998. 8–9. 112–119. p.
33. Wallace, Claire (1998) ifjúság, munka és oktatás a posztkommunista Európában: út az individualizáció felé? Korunk, 6. szám, 5-12. o.
34. Zinnecker, Jürgen (1993) A fiatalok a társadalmi osztályok terében (Új gondolatok egy régi témához). In: Civilizációs korszakváltás és ifjúság, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely
35. Zinnecker, Jürgen (1993) Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Németországi Szövetségi Köztársaságban. In: Civilizációs korszakváltás és ifjúság, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely

36. Wallece, Claire – Jones, Gill (1992): Youth, family and citizenship. Buckingham-Philadelphia Open University Press

Rosta Gergely:
Ifjúság és vallás

Az ifjúság vallásosságának vizsgálata ma legalább két okból aktuális. Az egyik emellett szóló érv az a tény, hogy ebben a körben eddig alig született átfogó, feltáró jellegű kutatás. A rendszerváltás előtti időszakban eleve nehéz volt a vallással, vallásossággal kapcsolatos kérdéseket feltenni, a fiatalok vallásosságáról pedig a nyolcvanas évek végéig csak szűkebb körben lehetett vizsgálni (Tomka, 1977). Érdekes módon mégis ebben az időszakban született a máig egyetlen országos vallásosság-felmérés az ifjúság körében, amely Molnár Adrienne és Tomka Miklós nevéhez fűződik (Molnár-Tomka, 1989a, 1989b). Az egykori KISZ Ifjúság- és Közvéleménykutató Csoportja által 1987-88-ban végzett vizsgálat az Ifjúság2000© mintájával megegyező korú népességre vonatkozóan tett megállapításokat, így az összehasonlítás lehetősége adja magát. A rendszerváltás óta eltelt időszakban több vallási tárgyú nemzetközi összehasonlító vizsgálat is folyt Magyarországon (EVS, ISSP91, Aufbruch, RAMP), amelyek jó betekintést adnak a magyar társadalom vallási jelenségeibe, ezáltal összehasonlítási alapul is szolgálnak az ifjúsági mintán kapott adatokhoz, azonban erről a korosztályról csak kis, és nem teljes átfedést biztosító alminták alapján szerezhethünk belőlük információt, ami a további bontást, a mélyebb összefüggések feltárását megnehezíti. Éppen ezért az említett kutatásokból született elemzések ritkán fókuszálnak kifejezetten a fiatalok helyzetére.

A második ok: tíz évvel vagyunk a rendszerváltás után. Felnőtt időközben egy korosztály, amelyik nem részesült a korábbi kötelezően egyoldalú ideológiai képzésben, viszont lehetősége volt iskolában hittanra járni, egyházi általános iskolában tanulni, bekapcsolódni a cserkészetbe, a vallásról nem csupán otthon, titokban beszélni, új vallási közösségeket megismerni. Ez természetesen nem egyformán igaz a teljes vizsgált korosztályra, hiszen például a mai harmincévesek még az előző rendszerben érettségiztek, viszont a fele olyan korúak akár már katolikus óvodába is járhattak. Az izgalmas kérdés tehát az, hogy ez a semmilyen szempontból nem homogén generáció hogyan élte meg a „vallásszabadság évtizedét”, a társadalmi változások milyen módon mutatkoznak meg a mai fiatalok vallásosságában, hogyan viszonyíthatók a fiatalok korcsoportjai egymáshoz és a felnőttekhez. A rendszerváltás által felgyorsított modernizációs folyamatot milyen módon ellensúlyozza, vagy egészíti ki a vallásosságnak szintén az 1990-es változások által lehetővé vált újraéledése.

A második világháború utáni magyarországi vallásosság változása az egész társadalom tekintetében Tomka Miklós szerint egy befjezetlen szinuszgörbére emlékeztet (Tomka, 1990). A háború után a vallási élet általános fellendülése tapasztalható, felerősítve a diktatúrával való szembeszállás ellenzéki ségével. A forradalom bukása utáni időszakban kezdődik a vallásosság hanyatlása, amely a 70-es évek végére éri el csúcspontját. A hanyatlásban mind a társadalom jövőjébe vetett remény elvesztése és a konszolidálódó rendszerrel történő kiegyezés – ezáltal a társadalom hagyományos integráló erőitől való elfordulás, az anómiás állapot terjedése –, mind az egyházak tevékenységének további korlátozása, mind pedig bizonyos, a nyugat-európai országokban is megfigyelhető modernizációs hatás szerepet kapott. A vallásosság egyre inkább a modernizáció sodrából, a társadalmi érintettségéből kimaradó, hátrányos helyzetű, kistelepléseken élő, alacsony iskolázottságú és jövedelmű, idős rétegekre válik jellemzővé. A hetvenes évek végétől, nyolcvanas évek elejétől azonban terjedni kezd egy új típusú, a hagyományos egyházi szervezet helyett az informális csoportokon, önszerveződő kis közösségeken

alapuló vallásosság. A gyengülő antidemokratikus államnak kevés szándéka vagy lehetősége van ezeknek az új jelenségeknek az elfojtására, ami azt is magában hordozza, hogy ez az – a tradicionális vallásossággal szemben elsősorban városközpontú, szélesebb ifjúsági bázissal bíró – új típusú vallásosság az ellenzékiesség egyik gyűjtőhelyévé is válik. A rendszerváltás egy olyan történelmi pillanatban következett be, amikor a vallásosság különböző indikátorai egy évtizede enyhe de folyamatos emelkedést mutattak. A rendszerváltás új helyzetet teremtett, hiszen mind az intézmények makroszintjén, mind a helyi közösségek mezzo-szintjén, mind pedig az egyén mikro-szintjén szabaddá vált a pálya, ami addig tiltott szervezetek (szerzetesrendek, új vallási mozgalmak), intézmények (egyházi iskolák, szociális és egészségügyi intézmények), egyházak (keresztény kisegyházak, nem keresztény vallási csoportok) megjelenését, a közösségi vallásosság szabadabb megélését, és az egyéni vallásosság szabad vállalását és képviselését jelenti. Ugyanakkor a rendszerváltás ezzel ellentétes folyamatokat is felerősített azáltal, hogy a modernizációs folyamatnak erős impulzusul szolgált.

A két évtizede kezdődött változások is azt mutatják, hogy nem értelmezhetjük egyértelműen a vallásosság fogalmát. A vallási változás nem csupán egy mennyiségi jellemzőkkel leírható folyamat, hanem egyben régi formák eltűnését, átalakulását, új keretek, típusok megjelenését is jelenti (Tomka, 1996). A vallási mezőny polarizálódott, az egyházak tanításához, szervezeti kereteihez szorosan kapcsolódó vallásosság és a vallás teljes elutasítása mellett a társadalom jelentős része a "maga módján" vallásos kategóriába sorolódik, ami nem pusztán a kettő közötti átmenetet jelent, hanem egyre inkább saját egyéni világértelmezéseket, a keresztény tanítástól, a konzisztens vallási hitrendszerektől egyre jobban eltávolodó, egyéb ideológiai rendszerek elemeit is magába foglaló sajátos vallásosságot (Földvári-Rosta, 1998). A vallásosság szintjének emelkedése a hagyományos, nagy szervezetekhez kötődő, társadalom által közvetített vallásossággal szemben a modern, kisközösségekhez kapcsolódó, önszerveződésen és személyes elköteleződésen alapuló vallásosság térnyerésével jellemezhető, és a rendszerváltás kedvező feltételeket jelent ezekhez a folyamatokhoz. Ugyanakkor ezzel ellentétes erőként hat az a tény, hogy nincs többé szükség az ellenzékiesség egyházi védőszárnyára, a politikai tevékenység önálló terület lett, a kisközösségi vallásosság elvesztette „konspiratív báját”. A személyes vallásosság megjelenítése önmagában többé nem politikai cselekedet, sokkal inkább a vallásosság módjának kifejeződése. Ezzel együtt a rendszerváltás óta készült vizsgálatok azt mutatják, hogy egy kezdeti vallási fellendülés, majd a növekedés időszakos megtorpanása után a vallásosság újraéledése folyamatos Magyarországon (Tomka, 1999).

A modernizáció vallásosságra gyakorolt hatásai mindenek előtt két fogalommal írhatók le, a szekularizációval és az individualizációval. A szekularizáció értelmezés nem egységes, J. Casanova szerint három eltérő tartalmat fedhet (Casanova, 1994). Az első értelemben a világi területeknek a vallásról, vallási szervezetekről és normarendszerről történő leválását értjük szekularizáció alatt (Berger, 1988). Ez a folyamat a felvilágosodás óta feltartóztathatatlanul halad előre, melynek eredményeképpen a vallás saját érvényességi területére szorul vissza, és egy lesz csupán a társadalom funkcionális alrendszerei közül (Luhmann, 1977). Második értelmezésében a vallásos meggyőződések, vallásos magatartásformák visszaszorulását, végső soron eltűnését értik szekularizáció alatt. Ilyen értelemben szekularizáció minden, a hagyományos vallásosság hanyatlását mutató folyamat, amennyiben nem állítható vele párhuzamba új vallási jelenségek megjelenése, terjedése. A szekularizáció harmadik értelmezése szerint pedig a vallás nem tűnik el, csupán visszaszorul a privát szférába, ami egy „láthatatlan” individuális vallásosság kialakulását (Luckmann, 1993), és a vallás magánüggé válását hordozza magában. A vallási individualizáció P. Berger szerint azt jelenti, hogy nincs

többé egy általános vallási rend, melynek elfogadása a társadalom tagjai számára kötelező volna, hanem a vallásosság egyéni döntés kérdése lett, tehát individuális választás tárgya, hogy az egyén vallásos-e vagy sem, és az is, hogy amennyiben igen, akkor vallásossága milyen elemekből épül fel, mit tartalmaz, és ez a választás kényszerűen meg kell hogy történjen, mivel nincs többé egyetlen tradicionálisan áthagyományozott világkép, csak egymással versengő világnézetek (Berger, 1980, 1988). Ennek előfeltétele egy plurális vallási helyzet, mely lehetővé teszi a válogatást, az individuális vallásosság tartalmi elemeinek egyéni kiválasztását. A kérdés az, hogy a mai Magyarországon élő fiatalok körében a szekularizáció mely formája a meghatározó, miben nyilvánul meg a vallási individualizáció, és látunk-e ezekre, illetve ezekkel ellentétes tendenciákra bizonyítékot 2000 eredményeiben

A vallásosság magyarországi helyzetével az elmúlt évtizedekben a legbehatóbban foglalkozott Tomka Miklós véleménye szerint a mai magyar vallási helyzet a fent leírt folyamatok eredményeképp öt alapvető állítással foglalható össze (Tomka, 1999). Eszerint (1) legalább két évtizede egy lassú, de folyamatos vallási megújulás, (2) világnézeti polarizálódás és (3) a vallásos emberek társadalmilag hátrányos helyzete jellemző a magyar társadalomra. Ugyanakkor a vallásosság ma (4) egy elszigetelt és hagyományörző egyházi szubkultúráként, vagy (5) az egyházas, keresztény tradícióktól elkülönülő egyéni formákban jelenik meg (individualizáció). Az alapkérdés számunkra az, hogy ezeket a téziseket a társadalom egészére nézve elfogadva vajon mi a helyzet a fiatalokkal? Beszélhetünk-e megújulásról, polarizációról, hátrányos helyzetről, hagyományörzésről, vagy egyéni vallásos formákról az ő esetükben? Az alábbiakban ezek a kérdések fognak vezérelni bennünket, szem előtt tartva természetesen azt a korlátozó tényezőt, hogy az Ifjúság2000© kutatás sem elsődlegesen vallásszociológiai vizsgálat, tehát az adható válaszokat meghatározzák a feltett kérdések, kihasználva viszont a minta nagyságából eredő részletesebb bontási lehetőségeket.

Az adatok tanúsága

Az Ifjúság2000© eredményeinek tanúsága szerint a mai magyar fiatalság egytizede vallja magát az egyház tanítása szerint vallásosnak, és majd' minden második állítja magáról, hogy a maga módján vallásos. Ezek szerint a 14-29 éves korosztály közel háromötöde tekinti vallásosnak magát. Ezzel szemben 36%-uk nem tartja vallásosnak magát, ezen belül az összes megkérdezett 8%-a kifejezetten ateistaként jellemzi önmagát. A vallásosságra vonatkozó adatok valamivel alacsonyabbak a felnőtt lakosságra jellemző számoknál. Tomka Miklós 12-18% közötti arányokat idéz az egyházasan vallásosakra, 50-56%-ot pedig a maguk módján vallásosakra (Tomka, 1998), ugyanakkor az 1987-es ifjúsági vizsgálat eredményéhez képest megemelkedett a vallásosak, különösen a maguk módján vallásosak aránya (25% volt a 12 évvel ezelőtti adat).

73. táblázat Melyik kijelentéssel jellemezné önmagát? (%)

vallásos vagyok, az egyház tanítását követem	10
vallásos vagyok a magam módján	47
nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e, vagy sem ¹	7
nem vagyok vallásos	28
<u>nem vagyok vallásos, határozottan más a meggyőződésem</u>	<u>8</u>

¹ A "nem tudom" válaszlehetőséget, melyet minden bontásban 1%-nál kevesebben választottak, összevontuk az értelmileg azonosnak tekinthető "nem tudom megmondani, vallásos vagyok-e, vagy sem" opcióval

A fiatalok több mint egyharmada részesült saját állítása szerint vallásos nevelésben, és minden bizonnyal érvényesültek valamilyen szinten vallási hatások annál a további közel 7%-nál is, amelyik nem tudja megítélni, hogy vallásosan nevelték-e otthon. Nem áll rendelkezésünkre olyan adat, amely pontosan ehhez a kérdéshez nyújthatna összehasonlítási alapot, de egy 1987-ben a 14-18 éves (bár a cikk egyes helyein 14-29 éveseket említ) magyarországi fiatalok körében végzett vizsgálat eredményei szerint akkoriban a megkérdezettek 39% mondta, hogy gyermekkorában legalább hetente járt templomba (Molnár, 1988), ami az egyik legjobb indikátora a vallásos nevelésnek. Ez az adat nem tér el jelentősen a most mértől.

A harmadik vallási vonatkozású kérdés a megkérdezett felekezeti hovatartozására kérdez rá, egyfelől a születéskori bejegyzés alapján, másrészt a jelenlegi, személyes hovatartozás alapján. A születéskori adatok a katolikusok tekintetében szignifikánsan alacsonyabbak a felnőtt lakosság vizsgálatakor szokásos 67-72%-nál, a többi felekezet tekintetében megegyezik azzal (Kozma et al, 1994). A jelenlegi felekezethez tartozás viszont jóval alacsonyabb vallásos ön-identifikációt mutat, mint a felnőttek esetében: 44% úgy érzi, hogy nem tartozik semelyik felekezethez sem. Ez az adat szintén pár százalékponttal magasabb pl. az Európai Értékrendkutatás vonatkozó eredményénél. (Persze befolyásoló lehet a közvetlenül előtte feltett másik hasonló kérdés, amely kiélezi a beleszületés és az odatartozás érzése közötti különbséget.)

Az adatok eltéréseinek egyik oka a részben inadekvát válaszlehetőségekben is keresendő: a születéskori bejegyzésre vonatkozó kérdésnél nem szerepelt olyan válaszlehetőség, hogy "nem kereszteltek meg, nem jegyezték be", csak a – már a következő kérdést előre vetítő – "nem érzi magát egyik vallási közösséghez tartozónak sem". Talán ezért, talán más okból, de szokatlanul magas ennek és a következő kérdésnek az esetében a hiányzó válaszok száma. A válaszmegtagadók és a hiányzó adatok (system-missing) együttes részaránya 12%, illetve 16%!

A vallásgyakorlat vizsgálata megint valamivel alacsonyabb vallásossági szintet mutat, mint a felnőtt-vizsgálatokban az megszokott. A heti templomba járók aránya 8%, ami a felnőttek stabil 10-12%-os átlagánál alacsonyabb (Tomka, 1991, újabb kutatási eredmények is alátámasztják ezt az adatot), de az ifjúság körében 1987-ben mért 5%-nál (Molnár, 1988), és az ISSP 91 vizsgálat 20-29 éves almintájára kapott 4%-nál magasabb. A másik póluson a soha nem járók 37%-os aránya megegyezik az országos felnőtt-adatokkal, míg '87-ben minden második fiatal állította ugyanezt magáról, és a 91-es vizsgálat is 47%-os arányt mutat.

74. táblázat Milyen gyakran jár egyházi szertartásra? (%)

hetente többször	2
minden héten egyszer	6
havonta kétszer-háromszor	5
havonta egyszer	4
évente néhányszor	24
ritkábban, mint évente	9
évente egyszer	13
soha	37
összesen	100

A vallási változókat a nem, kor, lakóhelytípus, régió és az értelmiségi származás szerinti összefüggéseiben vizsgálva sok, a felnőtt népesség esetében tapasztalt tendencia figyelhető meg a fiatalok körében is.

A nem alapján általában - itthon és nemzetközi összehasonlításban is - jelentkező különbség ennél a fiatal korosztálynál is megtalálható. A lányok, nők körében nagyobb arányban vannak jelen mind az egyházasan, mind a maguk módján vallásosak, együttesen 64%-t tesznek ki, míg a fiúk, férfiak esetében 52% ez az arány. A fiúk között 7 ponttal magasabb azok aránya, akik ma nem érzik magukat semelyik vallási közösséghez tartozónak. A lányokat vallásosabban nevelték (vagy ők inkább emlékeztek így), és valamivel gyakrabban járnak vallási szertartásokra is. Ugyanakkor nehezen magyarázható mind a keresztség, mind pedig a jelenlegi érzés alapján a református nők és férfiak részaránya között mutatkozó közel 2,5 százalékpontos különbség.

Az adatok azt mutatják, hogy a kor alapján nincs jelentős különbség a vallásosság tekintetében a fiatalok egyes korcsoportjai között: a korábban már megállapított kisebb egyházasan és nagyobb maga módján vallásos csoport mindenütt megtalálható. Tendenciaként arra a - nemzetközi adatok által is megerősített - tapasztalatra lehet utalni, mely szerint a legfiatalabbak valamivel vallásosabbnak mutatkoznak a többi korosztálynál mind az önbevalláson alapuló vallásosság, mind a felekezethez tartozás, mind a vallásos nevelés és a jelenlegi vallásgyakorlat alapján. Ennek oka a vallási nevelés fiatal korban még erősebben mutatkozó hatásaiban, és a legfiatalabbak rendszerváltozás utáni, vallási nevelés szempontjából szabadabb szocializációjában keresendő. Emellett a korral folyamatosan növekszik a maguk módján vallásosak és a ritkán – de nem a soha! – templomba járók száma, ami arra utal, hogy a felnőtté válás a rendszeres, intézményes keretek között folytatott vallásgyakorlat fellazulásával jár, ugyanakkor a vallástól való teljes elfordulás nem jellemző. Ilyen értelemben a vallási megújulás és az individualizáció tézisének alátámasztását láthatjuk ezekben az eredményekben, de longitudinális vizsgálatokra volna szükség annak eldöntésére, hogy a kohorsz- vagy az életkori hatást tekinthetjük-e meghatározónak.

A társadalmi-gazdasági változók közül a lakóhelytípus mutatja a legnagyobb különbségeket a vallásossággal kapcsolatosan. A községekben lakók több mint kétharmada vallja magát vallásosnak a két ismerv valamelyike alapján, míg Budapesten 50% alatt marad ez az arány, bár szembevetendő, hogy a fővárosban többen vallják magukat egyházasan vallásosnak, mint a többi városban.

75. táblázat Vallási önbesorolás lakóhelytípus szerint (%)

	egyház tanítása szerint vallásos	maga módján vallásos	nem tudja	nem vallásos	nem vallásos, más meggyőződésű	összesen
Budapest	11	37	6	35	11	100
megyeszékhely	8	43	6	32	11	100
egyéb város	9	45	6	32	8	100
község	12	56	7	21	4	100

n=7790

Még nagyobb az eltérés a vallásos nevelés tekintetében, ami a vidéken továbbélő

hagyományos vallásosságot tanúsítja. A nemmel, korral összefüggést nem mutató felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdések közül a második, a jelenlegi tagság jelentős különbséget mutat a lakóhely típusa szerint: a községek fele olyan gyakran mondják, hogy nem tartoznak felekezethez, mint a nagyvárosban lakók. Ezek szerint a vallás vidéken továbbra is, a fiatalság körében is identitásformáló tényező, míg a nagyobb városokban erősen megkopott ez a funkciója. Ennek fényében viszont meglepő, hogy a vallásgyakorlat terén nem mutatkozik ilyen jelentős különbség, sőt Budapesten a legnagyobb az aránya a hetente többször szertartásra járóknak (igaz, a soha templomba nem járóknak is). Ennek oka valószínűleg az, hogy az ilyen rendszerességu vallásgyakorlat az első sorban városi bázissal rendelkező új típusú, kisközösségi vallásosságra jellemző. Az eltérés a soha templomba nem járók, az egyházaktól teljesen elszakadtak arányában a legnagyobb: a fővárosban kétszer akkora az arányuk, mint a községekben, ez annak köszönhető, hogy a tradicionális vallásosság visszaszorulása értelmében vett szekularizáció még nem haladt annyira előre, vidéken sokan eljárnak legalább évente egynéhányszor – a nagyobb ünnepeken – templomba. Ez az eredmény azt sugallja, hogy a vallásosság Tomka által említett elszigetelt, hagyományörző típusa mellett egy “városias” vallásosság is megfigyelhető. Kérdés, hogy ez a csoport szintén egy hagyományörző vallásossággal, vagy inkább egy saját döntésen, személyes elkötelezettségen alapuló modern, kisközösségi vallásosságról van szó.

76. táblázat Vallásgyakorlat a település típusa szerint (%)

	hetente többször	minden héten egyszer	havonta kétszer- háromszor	havonta egyszer	évente néhányszor	ritkábban, mint évente	évente egyszer	soha	összesen
Budapest	3	6	5	4	14	8	10	50	100
megyeszékhely	1	5	3	4	22	7	13	45	100
egyéb város	2	4	4	4	22	8	14	42	100
község	2	8	6	5	30	10	15	24	100

n=7552

Magyarország földrajzi régiói szerint is jelentős eltérések mutatkoznak a vallásosságban, ami mindenképp az eltérő kulturális hagyományokra, felekezeti összetételre, és az urbanizáció, mint a szekularizáció egyik feltételének eltérő fokára vezethető vissza. A rangsor többnyire azonos, akár a vallási önértékelést, akár a neveltetést, akár a szertartáslátogatást tekintjük: a legvallásosabb régió minden tekintetben a Közép-Dunántúl, emellett a Dél-Dunántúl és Észak-Magyarország szerepel még a rangsorok élcsoportjában. Ezzel szemben Észak- és Dél-Alföld, valamint Budapest több szempont alapján is a leginkább elvallástalanodott régiók. Érdekes módon kivételt jelent ez alól a már említett tény, hogy a fővárosban átlagon felüli a rendszeres templomjárók aránya, azonban a skála másik végpontja felől nézve – tehát a templom felé sem nézők aránya alapján – már megint Budapest kullog a sor végén. A vallási aktivitás jól követi az egyes régiókban a katolikusok részarányát (A felekezeti hovatartozás és a szekularizáció viszonyára több helyen is rámutattak már, lásd pl. Kozma et. al. 1994, Tomka 1977a., Tomka, 1994) minél nagyobb a katolikusok aránya, annál többen sorolják magukat a vallásosak közé, annál erősebb a vallásos nevelés, annál gyakoribb a templomlátogatás – bár érdekes módon ez utóbbinál a leggyengébb az összefüggés. A felekezeti összetétel alapján Észak-Alföld erősen elűt az ország többi régiójától: itt hagyományosan többségben vannak a protestánsok, emellett a magyarországi görög katolikusok túlnyomó többsége is itt él.

Az értelmiségi származás – legalább egy szülő legmagasabb iskolai végzettsége legalább

főiskola – befolyásoló, de önmagában nem erőteljesen meghatározó tényező a vallásosság alakulása szempontjából. Az egyes változókat vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az értelmiségi háttér hozzásegít az egyértelmű, tudatos, elkötelezett véleményformáláshoz, ami esetünkben annyit tesz, hogy mind az erős vallásosságot, mind pedig annak határozott elutasítását az átlagosnál többen vallják. Többen mondják magukat egyházián vallásosnak és ateistának (viszont kevesebben maga módján vallásosnak), többen állítják, hogy ők nem érzik magukat egyik felekezethez tartozónak sem, és többen járnak legalább hetente templomba (10%), igaz többen vannak azok is, akik egyáltalán nem járnak misére, istentiszteletre. Az értelmiségi háttér a településtípussal együttesen vizsgálva válik fontos magyarázó tényezővé. Ugyanis az említett, Budapesten megfigyelt nagyobb arányú rendszeres vallásgyakorlat egyértelműen az értelmiségi származásúak javára írható. Míg a nem értelmiségiek megoszlása az országos átlagéhoz hasonló, addig az értelmiségi származásúak 11%-a jár legalább hetente templomba. Még jelentősebb a különbség, ha a vallásosak összetételét vizsgáljuk: a minimum havonta templomba járó, magukat az egyház tanítása szerint vallásosnak mondó fiatalok közel fele (45%-a) értelmiségi származású Budapesten (a teljes Budapesti fiatalságnak csak 37%-ára igaz ez), ezzel szemben a kis községekben csupán 13%-os ez az arány, de már a megyeszékhelyeken élő egyházián vallásos fiataloknak is csak épp egynegyede értelmiségi származású. Tehát úgy tűnik, az intellektuális háttér szempontjából jelentős különbség mutatkozik a fővárosi és a vidéki egyházián vallásos fiatalok összetételében.

A Tomka Miklós által megfogalmazott öt állítás közül a fiatalság vallási megújulására - elsődlegesen összehasonlító adatok hiányában - csak jelek utalnak, elsősorban a valamivel nagyobb arányú vallásgyakorlás. A világnézeti polarizálódás, nevezetesen a három pólus (egyházián vallásos, "maga módján" vallásos, nem vallásos) jelenléte itt is jól kimutatható, de további vizsgálatokat igényelne, hogy a maga módján vallásosság egyfajta átmenetnek tekinthető a kettő között, vagy - ahogyan Tomka állítja - egy minőségileg más fajta vallásosságot jelent. A fiatalokra vonatkozóan ezen túl megállapítható, hogy a felnőtt-vizsgálatokban fellelhető összefüggéseket az Ifjúság 2000© kutatás eredményeiben is nyomon követhetjük, a vallási változók intenzitása azonban általában gyengébb, ami a fiatalok körében erősebben megmutatkozó szekularizációs tendenciák számlájára írható.

A továbbiakban három csoport, a polarizálódott vallási mezőny két végpontja, a "egyházias mag", a maguk módján vallásosak, és az ateisták csoportjának összetételére vagyunk kíváncsiak, hogy a Tomka által megfogalmazott másik három állítás érvényességét ellenőrizhessük, illetve modifikálhassuk.

Az „egyházias mag”

A fiatalok tíz százaléka vallja magát egyháza tanítása szerint vallásosnak. Ezt az önazonosítást összekapcsolva a rendszeres egyházi, közösségi részvétel kritériumának való megfeleléssel egy olyan csoportot rajzolhatunk körül, amelynek tagjai mind saját maguk számára, mind pedig – legalább is egy kritérium alapján, többé-kevésbé – felekezetük, egyházuk számára is a vallásosság intézményesült formáját képviselik. Természetesen önkényes a lehatárolás, hiszen a részvétel intenzitása nem mindenhol kötődik egyértelmű szabályozáshoz, így az általunk választott legalább havonkénti részvétel a katolikus egyház előírásához képest túlságosan megengedő, a felekezet szerinti differenciációt viszont nem tartottuk célravezetőnek, és – inkább intuitíve, mint teológiai érvekkel alátámaszthatóan – a havi vallásgyakorlatot érezzük annak a határkönek, amelynél ritkább templomlátogatás már a bevontság túlságosan alacsony

foka ahhoz, hogy rendszeresnek nevezhessük. A 8000 fős mintánkban 589 olyan fiatalot találtunk, aki magát az egyház tanítása szerint vallásosnak tartja, és legalább havonta templomba jár, ez a teljes minta 7,4%-a. Rögtön itt megjegyezhetjük, hogy noha a minimum hetente templomba járók a teljes minta egy csekély (alig 8%-os) kisebbségét alkották, azonban a most kapott csoportban közel kétharmados (63%) többségben vannak. Vagyis ha valaki legalább havonta templomba jár, akkor majd kétszer akkora a valószínűsége, hogy hetente is, mint hogy csak havonta kb. 1-3-szor teszi azt. Ugyanide kíváncsi az a másik tapasztalat is, hogy akik nem tartoznak az "egyházias magba", azok körében a teljes minta további 8,2%-a állítja azt, hogy legalább havonta jár templomba, igaz őrájuk az előző állítás ellentéte az igaz, vagyis kevesebb, mint egyharmaduk (32%) jár legalább hetente is templomba. Több oka lehet annak, hogy a rendszeres vallásgyakorlat nem párosul egyházas identitással. A vallásgyakorlat intenzitása, vagy más egyházi előírásnak való nem megfelelés ugyanúgy, mint a "maga módján" vallásosság sajátos, az egyházas vallásosság felé helyező értelmezése (a reformátusok jóval kisebb arányban vallják magukat az egyház tanítása szerint vallásosnak, mint a katolikusok, és valamivel magasabb a "maga módján vallásosak" aránya az ő körükben). Ezen túl létezik egy olyan csoport is (a teljes minta csaknem 3%-a), akik ugyan egyházuk tanítása szerint tekintik magukat vallásosnak, viszont a havi gyakoriságnál ritkábban látogatnak szertartást. Mivel ezeknek a fiataloknak a nagy többsége (68%-a) katolikus, és a katolikus egyház követendő normaként állítja tagjai elé a heti vallásgyakorlatot, azt kell gondolnunk, hogy ők többségükben az egyház tanítása alatt feltehetőleg nem a szigorúan vett viselkedési szabályokat értik, hanem valami mást, esetleg a közvetített hittételek elfogadását.

Az egyházas vallásosságban jelentős tényező a családi közvetítés: az "egyházias mag" 92%-a állítja azt, hogy odahaza vallásos nevelésben részesült. És hogy a vallásos neveltetés másokon sem múlt el nyomtalanul, azt mutatja a tény, hogy akik otthon megismerkedtek a vallással, azok 90%-ban vallásosnak is vallják magukat. Emlékeztetőül: a teljes fiatal korcsoportra nézve 57% volt ez az arány. A fiatalok esetében tehát roppant erős tényező a vallási szocializáció. A vallás átadása azonban az esetek többségében nem jár az egyházi keretek megtartásával is. A 90%-ból 66%-nyian, tehát a vallásos nevelésben részesültek kétharmada "maga módján" vallásos, és csak egynegyedük maradt intézményes kereteken belül. Hasonló a kép a vallásgyakorlat esetében is: a vallásos neveltetés ugyan gyakoribb templomlátogatással párosul, de a többség az ő esetükben is legfeljebb évente néhányszor megy templomba. A jelentős különbség az, hogy a vallásos családi háttér legalább a tradíció szintjén megőrződik, ami abból látszik, hogy ők szinte alig mondják azt, hogy soha nem járnak templomba (8%, szemben teljes fiatal népesség 36%-ával).

A egyházas magban nagyobb a katolikusok aránya (74%), mint a teljes mintában, ugyanakkor a reformátusoké szignifikánsan alacsonyabb (13%). Ez magyarázható a protestánsok körében hagyományosan erősebb szekularizációs tendenciával, de azzal is, hogy a rendszeres vallásgyakorlat a protestánsoknál nem tételes előírás. A felekezethez tartozás érzése még nagyobb eltérést mutat a katolikusok javára a teljes mintához képest: míg ott csupán 36% vallotta magát a katolikus egyházhoz tartozónak, a egyházas mag esetében kétszer ekkora (71%) ez az arány. A reformátusok és az evangélikusok aránya alig magasabb az egyházas magon belül, mint az teljes népességen belül, ami arra utal, hogy magukat nem vallásosnak tartók, vagy ritkábban, mint havonta templomba járók körében a katolikusnak kereszteltek jóval ritkábban érzik magukat egyházukhoz tartónak, mint a protestánsok, tehát a katolikuság inkább összekapcsolódik a rendszeres vallásgyakorlattal, mint a protestáns egyházakhoz tartozás.

A vallásosakkal kapcsolatban a tanulmány elején megfogalmazott tézisek egyike szerint

a vallásosakra társadalmilag hátrányos helyzet jellemző. Ezt az állítást az egyházas mag lakóhelytípusa, egyes javak² birtoklása, és az értelmiségi származás révén operacionalizáltuk, és eredményül azt kaptuk, hogy a társadalom többi részéhez viszonyítva az egyházas magon belül felülreprezentáltak a nők, és az 5000-nél kisebb településen élők. Ugyanakkor az is tapasztalható, hogy a társadalmi szempontból előnyös pozíciók legalább átlagos, vagy annál nagyobb arányban vannak jelen az egyházas magban. A fővárosban lakók, az értelmiségi származásúak, és a sok fogyasztási javat birtoklók mind enyhén felülreprezentáltak a fiatal vallásos népességben belül. Ugyanígy átlagon felüli arányban birtokolnak minden egyes tartós fogyasztási javat, és a lakóhely infrastrukturális ellátottsága (vezetékes víz, vízöblítéses WC, vezetékes gáz, melegvíz) szempontjából is az átlagosnál kedvezőbb helyzetben vannak. Az egyházasan vallásos, vallását rendszeresen gyakorló fiatalok társadalmi helyzet szempontjából tehát enyhe polarizációt mutatnak. Kérdés, hogy ez a polarizáció a vallásosság különböző típusait is jelenti-e. A válaszhoz a jelenlegi öt kérdésnél jóval átfogóbb vallásszociológiai vizsgálatra volna szükség.

77. táblázat Az egyházas mag és a teljes népesség összehasonlítása egyes kiválasztott szempontok szerint (%)

	egyházas mag	teljes minta
nők	57	49
értelmiségi származásúak	23	18
5000-nél kisebb településen lakók	40	34
Budapesten lakók	19	16
négynél kevesebb fogyasztási javat birtoklók (11-ből)	19	27
hatnál több fogyasztási javat birtoklók (11-ből)	18	14
15-19 évesek	37	28

Az egyházas mag társadalmi helyzetén kívül fontos szempont, hogy mennyire képvisel más értékeket ez a csoport, azaz hogy milyen mértékben nevezhetjük az általa képviselt értékek alapján szubkulturálisan elszigeteltnek az egyházas magot. A vizsgálat több lehetőséget nyújt ennek megállapítására. Egyfelől 16 felsorolt értékről³ egyenként kellett megállapítani, hogy a megkérdezett számára azok mennyire fontosak. Az eredmények alapján megállapítható, hogy vannak bizonyos eltérések az egyházas mag, és az abba nem tartozó többi fiatal értékrendjében, amit a varianciaanalízis is alátámaszt (a tizenhat közül kilenc esetében mutatott 95%-os szignifikanciaszinten eltérést az átlagértékek között), azonban ezek az eltérések nem olyan jelentősek, hogy egy sajátos szubkulturáról beszélhetnénk. Egyetlen olyan érték volt, amelynek átlagos értékelésében egy teljes jegynél nagyobb volt az eltérés a két csoport között, ez pedig az “elszakadás az evilági élettől (vallásos hit)” elnevezésű, amelyet a nem vallásos csoport az utolsó helyre helyezett fontosság szempontjából, a vallásosak pedig a tizenhat közül a nyolcadik helyre. Ez a nagy eltérés azonban nem meglepő, hiszen gyakorlatilag e szerint a faktor

² Másik lakóingatlan, építési telek, nyaraló, mélyhűtő, automata mosógép, mosogatógép, színes televízió, lakásriasztó, mobil telefon, vezetékes telefon

³ belső harmónia, hatalom, szabadság, társadalmi rend, érdekes élet, gazdagság, nemzet szerepe, kreativitás, békés világ, a tradíciók tisztelete, elszakadás az evilági terhektől, családi biztonság, változatos élet, igaz barátság, szerelem, szépség

szerint bontottuk ketté a mintát. A többi érték megítélésében nem haladja meg az átlagok közötti különbség a 0,3 jegyet. Három tizeddel értékelték fontosabbnak a vallásos fiatalok a tradíciókat, és ugyanennyivel tartják fontosabbnak a nem az egyházas maghoz tartozók a gazdagságot. Egy tized jegynél többel tartják fontosabbnak az egyházas magba soroltak a nemzet szerepét és a belső harmóniát, a nem ide tartozók pedig a hatalmat és a változatos életet. A többi kilenc változó megítélésében gyakorlatilag nem mutatkozik különbség. A két csoport hasonló értékpreferenciáját támasztja alá az értéksorrendek közötti rangkorreláció is, melynek 0,78-as értéke erős kapcsolat meglétére utal. Az egyházas mag heterogén összetételére pedig az a tény utal, hogy a tizenhat változó átlagértékeinek szórásában alig mutatkozik különbség. Két tized jegynél nagyobb eltérés a teljes minta szórásától csak két esetben tapasztalható: a gazdagság esetében a vallásosak szórása nagyobb, az evilági terhektől való elszakadás esetében pedig a teljes mintáé. A többi változó esetében az egyházas mag hasonlóan heterogén megoszlású, mint a teljes fiatal népesség.

Összehasonlításra ad lehetőséget egy másik felsorolás is, melyben általános helyett személyes megfogalmazásban kérdeztek rá az egyéni értékrendre. Itt 10-es skálán kellett megmondani, hogy mennyire fontosak azok a kérdezett számára⁴. A differenciáltabb osztályozást lehetővé tevő tízes skála átlageredményei már nagyobb eltérést mutatnak, de egy sajtos szubkultúra léte itt sem bizonyosodik be. Egy teljes jegynél nagyobb különbség megint csak a vallás esetében tapasztalható, igaz itt több mint négyosztályzatnyi az eltérés. A rangsorszámok is megmutatják a vallás helyének különbözőségét, hiszen a vallásosak átlagosan a harmadik helyre teszik, a nem az egyházas maghoz tartozók viszont csak a tizenegyedikre. A többi érték esetében azonban legfeljebb 0,8 osztályzatnyi az eltérés. Egyértelműen fontosabbnak érzik az egyházas maghoz tartozók a kultúrát, az egyéni hasznosság érzését, és a politikát, közéletet, a másik csoport tagjai pedig a jövedelmet és a pénzt. A rangkorrelációs együttható itt 0,45, ami egy közepesen erős kapcsolatot valószínűsít. A szórásban mutatkozó különbség itt sem jelentős, hiszen csak a vallás esetében haladja meg a fél jegyet, a többi változó esetében többnyire néhány tizedosztályzattal alacsonyabb csupán az egyházas mag szóródása, kivéve a pénzt és a jövedelmet, ahol – ezek nagyobb elutasítottsága miatt – a vallásosak mutatnak nagyobb szóródást.

Az egyházas mag általános értékelfogadása – az egyes értékre adott átlagos osztályzatok átlaga – mindkét teszt, de különösen a második alapján egyértelműen magasabb a teljes népesség átlagánál.

78. táblázat vallásossági típusoknak az egyes értékekre adott átlagosztályzatai I.

	belső harmó- nia	hata- lom	szaba- d-ság	társá- dalmi rend	érdek es élet	gazda- g-ság	nemzet szerepe	kreati- vítás	békés világ	tradíció k	elszaka- dás az evilági terhektől	családi biztonság	változ- a-tos élet	igaz barátság	szere- lem	szépség
vall. mag	4,78	2,38	4,56	4,16	3,95	3,92	4,01	3,97	4,85	4,07	4,09	4,91	3,83	4,69	4,78	3,58
magamód	4,70	2,53	4,56	4,14	4,01	4,21	3,94	3,98	4,83	3,92	2,91	4,87	3,99	4,67	4,79	3,64
ateista	4,60	2,66	4,62	4,17	4,19	4,22	3,72	4,09	4,73	3,49	1,70	4,73	4,09	4,62	4,72	3,55
telj. minta	4,66	2,55	4,56	4,13	4,02	4,22	3,87	3,94	4,80	3,81	2,61	4,84	3,98	4,64	4,76	3,60

⁴ A kérdés pontos szövege: Mennyire fontos az Ön számára? a családja; munkája, hivatása; a szabadidő, kikapcsolódás; a barátok; a politika, közélet; kultúra, műveltség; hogy mi a saját vallása, hite; hogy Ön férfi/nő; hogy milyen munkát végez; hogy magyar; hogy mennyi a jövedelme; hogy Ön művelt; hogy mennyire érzi magát hasznosnak a társadalomban; hogy saját jövőjével kapcsolatos elképzelései megvalósuljanak; a pénz.

“Maguk módján” vallásosak

A magukat vallásosnak mondó fiatalok több mint 80%-a azt mondja, hogy a maga módján vallásos, ami egyfelől az egyházas vallásossággal, másfelől pedig a vallástalansággal szemben mutat távolságot. Mivel ez a csoport a 14-29 év közötti fiatalok közel felét felöleli, adódik a kérdés, hogy vajon találunk-e olyan jellemzőt, amely alapján egy csoportnak tekinthetjük őket, vagy annyira heterogén ez a kategória, hogy gyakorlatilag az egyetlen közös vonás ez a vallásos orientáció, más jegyekben azonban nem különböznek a népesség másik felétől. Ennek megvizsgálására mind a szocio-demográfiai változók, mind a többi, rendelkezésünkre álló vallási változó tükrében mind pedig az értékrendi változók szerint is összevetjük őket a társadalom más csoportjaival.

79. táblázat A maguk módján vallásosak és a teljes népesség összehasonlítása egyes kiválasztott szempontok szerint, százalékban

	maguk módján vallásosak	teljes minta
nők	54	49
értelmiségi származásúak	17	18
5000-nél kisebb településen lakók	41	34
Budapesten lakók	13	16

A maguk módján vallásosak esetében jelentkeznek bizonyos olyan összefüggések, amelyek meglétére inkább az egyházas meg esetében számítottunk nagyobb eséllyel. Így amellet, hogy az ő esetükben is felülreprezentált a nők aránya, itt alacsonyabb az értelmiségi származásúak reprezentációja, és az egyházasok esetében tapasztalt településnagyság szerint polarizáció sem figyelhető meg: a kis településen élők a teljes mintabeli arányuknál jóval nagyobb mértékben találhatók meg a maguk módján vallásosak esetében, a budapestiek viszont alulreprezentáltak. Kor tekintetében nem tapasztalható jelentős eltérés az összetételben, ugyanígy a javak birtoklásában sem.

A maguk módján vallásosak fele állítja azt, hogy vallásos nevelést kapott otthon, további közel 10% pedig nem tudja eldönteni, hogy vallásos nevelésben részesült-e. Ez az arány jóval magasabb, mint a nem vallásosak körében mért kb. 5%. Ugyanakkor – mint már említettük – a vallási nevelésben részesültek kétharmada a vizsgálat idején maga módján vallásosnak mondta magát. Tehát a vallásos neveltetés egy fontos, de nem kizárólagosan meghatározó tényező a maguk módján vallásosaknál.

A katolikusok – akár csak az egyházasan vallásosak esetében – itt is felülreprezentáltak, de itt nem a reformátusok “rovására”, azaz a kálvinisták a teljes népességben tapasztalttal megegyező arányban képviseltetik magukat ebben a társadalmi csoportban is. Ugyanakkor mind a felekezeti tagság, mind a felekezethez tartozás érzése alapján azonban a réteg megoszlása közelebb áll azokhoz, akik nem tudják megmondani, vallásosak-e, mint az egyházasan vallásosakhoz. Ebben főként az játszik szerepet, hogy a maguk módján vallásosaknak is egy jelentős része (egynegyede) nem érzi semelyik felekezethez sem tartozónak magát. Hasonló a helyzet a templomlátogatással is: 5%-uk heti templomba járó (ez alacsonyabb a teljes sokaság 7%-os adatánál is), ellenben 40%-uk vallja, hogy évente néhányszor ellátogat a templomba, és a csoport bizonyos szintű egyházi kötődését mutatja az is, hogy a soha templomba nem járók aránya alig haladja meg körükben a 10%-ot.

A maguk módján vallásosak a más vallási változók tükrében egy, az egyházaktól távolságot tartó, de nem teljesen elszakadt, bizonyos intézményi gyökerekkel rendelkező

csoportnak mutatkozik. Kérdés, hogy mennyiben határozza meg az értékrendjüket is ez az attitűd, felfedezhetjük-e az ő esetükben is azokat a különbségeket, amelyeket az egyházasan vallásosak esetében tapasztaltunk? Azt tapasztaljuk, hogy ahol eltérés volt az egyházas mag és a teljes népesség átlagértéke közt, ott a maguk módján vallásosak értéke a kettő között helyezkedik el. A legnagyobb eltérést adó evilági gondoktól való elszakadás esetében a maguk módján vallásosak egyértelműen a teljes mintához közeli átlagértéket mutatnak. Ezzel együtt ez az a változó, amelyik esetében két tized osztályzatnál nagyobb eltérés mutatható ki a maguk módján vallásosak és a többi megkérdezett átlagos értékpreferenciája között. Emellett még két olyan érték volt, amely az egyházas mag esetében nagyobb különbséget hozott: a tradíciók, és a gazdagság. Előbbi esetében éppen a kettő között helyezkednek el a maguk módján vallásosak, utóbbi esetében viszont egyértelműen a teljes népességhez állnak közel. Úgy tűnik tehát, hogy a maguk módján vallásosak értékválasztásukban még annyira sem térnek el a teljes fiatal népességtől, mint az egyházas mag, a különbözőséget csupán erősebb vallási orientációjuk, és az átlagosnál valamivel konzervatívabb értékviláguk adja. A második értékeszt is ezt támasztja alá, mivel a 10-es skálán mért értékek közül megint csak egy (a vallás) esetében volt a teljes mintához mért eltérés 0,3 osztályzatnál nagyobb, de még itt is egyértelműen a teljes mintához áll közelebb a fontosság átlagos megítélése, nem az egyházas magéhoz.

80. táblázat A vallásossági típusoknak ez egyes értékekre adott átlagosztályzatai II.

	családja	munkája hivatása	szabad- idő kikapcs- olódás	Bará- tok	Poli- tika közél.	kultúra, művelts ég	Val- lás hit	férfi- nő	munka	Ma- gyar	Jövede- lem	művelt	Hasz- nosság	jövő	pénz
vall. mag	9,88	8,66	8,17	8,43	4,33	7,75	8,84	8,25	8,73	8,77	8,39	8,78	8,25	9,40	8,15
magamód	9,81	8,63	8,33	8,42	4,11	7,21	5,84	8,17	8,78	8,67	9,14	8,58	8,02	9,53	8,83
ateista	9,49	8,24	8,20	8,41	3,68	6,76	3,26	7,63	8,43	7,85	8,93	8,28	7,59	9,37	8,65
telj. minta	9,73	8,45	8,25	8,37	3,95	7,04	5,10	7,97	8,62	8,40	9,03	8,41	7,83	9,45	8,79

Az ateisták

A vallásosak két típusa mellett különös figyelmet kell szentelnünk a másik pólusnak, tehát a magukat határozottan más meggyőződésűnek, nem vallásosnak tartóknak is. Ez a csoport az egyházas maghoz hasonló méretű, a teljes minta 8%-át alkotja. Összetétele több szempontból eltérő a teljes fiatal népességétől. Míg az összes megkérdezett 51%-a volt fiú, férfi, addig itt 62% az arányuk. A 20 év alattiak 5 százalékponttal kisebb arányt képviselnek az ateista csoportban, mint a teljes népességben, az ennél idősebb évfolyamok viszont többnyire felülreprezentáltak. Az ateisták fele nagyobb vidéki városban vagy Budapesten lakik, szemben a teljes ifjúsági minta egyharmados arányával. Az értelmiségi származás is az átlagosnál valamivel jellemzőbb az ő esetükben, hiszen egynegyedüknek legalább egy szülője legalább főiskolai végzettségű, a teljes korosztályos csoportban 18% ez az arány. Az anyagi javakkal való ellátottság szempontjából kedvezőbb helyzetben vannak az átlagosnál, bár az egyházas maggal ellentétben itt nem tapasztalható, hogy minden tartós fogyasztási eszköz tekintetében jobb helyzetben volnának, csupán két fogyasztási eszközzel rendelkeznek az ateisták az átlagosnál jóval nagyobb arányban, a modern fiatalok életmódjára igen jellemző mobil telefonnal és CD-lejátszóval. Ugyanakkor ha azonos súllyal tekintjük a 11 felsorolt vagyontárgyat, és az összehasonlítás alapján az átlagosan birtokolt mennyiséget tekintjük, akkor az ateisták egyértelműen jobb helyzetben vannak kortársaiknál.

81. táblázat Az ateisták és a teljes népesség összehasonlítása egyes kiválasztott szempontok szerint, százalékban

	ateisták	teljes minta
nők	38	49
értelmiségi származásúak	26	18
5000-nél kisebb településen lakók	17	34
Budapesten lakók	22	16
20-24 évesek	42	36

A magukat ateistának vallók döntő többsége – az egyházas maghoz hasonlóan – otthonról hozhatja magával ezt a meggyőződést, hiszen 91%-uk állítja, hogy nem részesült vallásos neveletésben, sőt közel egynegyedük az egyébként a vallásosságtól függetlenül bevett keresztségben vagy egyéb születéskori beavatásban sem részesült. A születéskori bejegyzés és a jelenlegi felekezethez tartozás közötti különbség az ő esetükben a legnagyobb, hiszen 90%-uk nem érzi magát egyik felekezethez tartozónak sem. Hasonlóan egységesek a templomba járás tekintetében is: 90%-uk soha nem látogat szertartásokat.

A két értékeszt közül az első nem mutat jelentős eltérést a teljes népességhez viszonyítva, összesen két olyan érték van, melynek esetében az ateisták és a teljes népesség közötti eltérés meghaladja a 0,2 osztályzatot. Mindkét esetben az ateisták tulajdonítanak alacsonyabb fontosságot: az elszakadás az evilági terhektől (vallásos hit), tehát újfent az a változó, amelynek egy attribútuma szerint a csoportot képeztük, valamint a tradíciók. A 10-es skálát alkalmazó értékeszt megint jobban rávilágít bizonyos tendenciákra: a tizenöt érték közül egy kivételével mindegyikre alacsonyabb osztályzatot adtak az ateisták, ami azt jelenti, hogy noha jelentős különbség (egy teljes osztályzatnál nagyobb eltérés) megint csak a vallás megítélésében mutatkozik, de az értékek általános fontossága is alacsonyabb az ateisták számára, és a különbség közel ugyanakkora, mint amennyivel magasabb az egyházas mag értékelfogadása az átlagosnál.

Az ateisták és az egyházasan vallásosak – mint a világnézeti mező két pólusa – közötti értékrendi eltérés elsősorban az átlagos értékorientációban mutatkozik: a tízfokú skálán mért értékeszt alapján az egyházas mag átlagosan 0,6 ponttal értékeli magasabbra az összes értéket, mint az ateisták. Ugyanakkor a pontátlagok alapján kialakult értéksorrendben hasonló a két csoport esetében. Az ateisták csak a jövedelmet és a pénzt helyezik sokkal előrébb a sorban, az egyházas mag pedig a vallást, a nemzeti identitást és a műveltséget. A rangkorrelációs együttható 0,44-es értéke egy közepesen erős kapcsolat meglétére utal a két rangsor között.

Értékminták – faktorelemzés⁵

Mindkét, az értékekre vonatkozó kérdéscsoport esetében főkomponens-elemzést is végeztünk annak megállapítására, hogy egyfelől a két csoport között feltárt különbségek az egész minta esetében is jelentősek-e, vagy ott más tényezők jobban magyarázzák az eltéréseket, másfelől pedig hogy felfedezhetők-e azonos illetve eltérő mintázatok az egyházas magban, és a teljes népességben. Az első 16 változó faktorelemzése nem

⁵ Az Ifjúság 2000© értékekkel foglalkozó részéről bővebben lásd Bauer Béla tanulmányát jelen kötetben

hozott jelentős sikert, hiszen egy nehezen értelmezhető ötfaktoros modellhez jutottunk (együttesen a szórás 54%-át magyarázzák), ezek közül az első, amely a teljes variancia 21%-át magyarázza, egy általános értékelfogadás-elutasítás faktor, az általunk feltárt különbségek pedig a harmadik főkomponensen jelentkeznek, amely 8%-ot magyaráz a teljes szórásból. A második esetben mind a személyesebb megfogalmazás, mind pedig a 0-tól 10-ig történő osztályzás hozzájárult ahhoz, hogy egy meglehetősen jól értelmezhető háromfaktoros modellhez juthattunk. Az első faktor itt is egy általános elfogadás-elutasítás komponens, a második azonban szinte teljes mértékben egybecseng az egyházas mag és a többiek között feltárt különbségekkel. Ahol lényeges különbséget találtunk, ott ez a faktorsúlyokban is megmutatkozik, a vallásosak számára fontosabb értékek (vallás, politika, kultúra, műveltség, hasznosság) kivétel nélkül negatív súlyokkal szerepelnek, a másik csoport számára fontosabb tényezők pedig pozitívakkal. Ahol a szisztémával ellentétes volt a fontosságbeli különbség és a faktorsúly közötti összefüggés, ott az eltérés nagyon csekély, legfeljebb 0,2 átlagosztályzat volt. A harmadik faktorban a szabadidő és a barátok szerepelnek erős súllyal, tehát az egy szórakozásorientációt vetít ki. A három faktor együttes magyarázóereje itt sem túl magas (48%) de arra mindenképp alkalmas, hogy rávilágítson arra, hogy a magyar fiatalok értékrendjében mutatkozó különbségek egyik fontos magyarázó tényezője a vallásosság, még ha önálló szubkultúrának nem is nevezhetjük az egyházasan vallásos, rendszeresen templomba járók csoportját.

82. táblázat A 15 értékből álló modell faktorsúlyai a teljes mintán elvégzett főkomponens-elemzés esetén

	Főkomponens		
	1.	2.	3.
családja	0,51	0,20	0,08
munkája, hivatása	0,64	0,04	0,11
szabadidő, kikapcsolódás	0,58	0,03	-0,60
barátok	0,52	-0,04	-0,70
politika, közélet	0,45	-0,38	0,06
kultúra, műveltség	0,64	-0,42	-0,08
vallás, hit	0,40	-0,47	0,22
férfi-nő	0,39	0,03	0,26
munka	0,66	0,12	0,15
magyar	0,59	0,03	0,23
jövedelem	0,43	0,61	0,09
művelt	0,72	-0,19	0,06
hasznosság	0,68	-0,13	0,14
jövő	0,64	0,24	0,04
pénz	0,30	0,67	-0,01

E második kérdéscsoport esetében elvégeztük a faktorelemzést kizárólag az egyházas magra is, azzal a céllal, hogy megtudjuk, rejlik-e egyértelmű mintázat a csoport értékpreferenciája mögött, és ez összefüggésbe hozható-e a modern illetve a hagyományos vallásosság közötti különbséggel. Ebben az esetben egy ötfaktoros megoldáshoz jutottunk, amely azonban a teljes minta három faktorával való összehasonlításra lehetőséget nyújt. Az általános faktorként értelmezhető első főkomponens mellett a második faktor hasonló előjelű faktortölteteket ad, mint a teljes népesség esetében, kivéve a szabadidőt. A különbség emellett az, hogy itt – közös nevező lévén – nem a vallás adja a fő hangsúlyt, hanem a pénz, a jövedelem, és a család! Tehát az egyházas mag értékrendjében mutatkozó eltéréseket mindennek előtt egy tradicionális

családcentrikus (és nem hedonista, mivel a szabadidő ellentétes előjelű lett!) anyagi orientációnak egy posztmateriális értékeket valló orientációval szembeni artikulálódása magyarázza. A harmadik faktor egy munkaorientációt mutat, és csupán a negyediken jelenik meg az egyházas magon belül a vallási orientáció differenciáló hatása. Ennek alapján nem meglepő, hogy a modellbe belehelyezve a településméretet és a tartós javak birtoklásának mértékét azt tapasztaljuk, hogy mindkét tényező pozitív (posztmaterialista) töltést kap ezen a második faktoron. (A két új változó egy hatodik faktort is kimutat, amely a vallás és a család fontosságát állítja szembe az anyagi javak birtoklásával. Elgondolkodtató emellett, hogy az általános értékelfogadást jelentő első faktoron a településnagyság – amelynek értéke a településmérettel párhuzamosan nő – gyenge negatív töltéssel bír.) Emellett a vallásos magon belül a vallás fontosságát kimutató negyedik faktoron is pozitív mindkét változó faktorsúlya, különösen a településméreté erős, tehát az egyházasan vallásos magon belül létezik egy olyan összefüggés is, mely szerint az erősebb vallásos orientáció a nagyobb településen élők körében jellemzőbb. És hogy ez a posztmateriális értékrend a településméret mellett a vallásosság gyakorlásának módjával is erősen összefügg annak bizonyítékát abban láthatjuk, hogy ha a modellbe belehelyezzük azt a – nem a vallási blokkban feltett – kérdést, hogy tagja-e valamilyen egyházi közösségnek (1 – igen, 2 – nem!), akkor a második faktoron erős posztmaterialista töltéssel szerepel ez a változó, a vallási orientációként értelmezhető, negyedik faktoron mutatott negatív töltet pedig a változó kódolása miatt szintén a vallás, hit nagyobb fontosságával és a nagyobb településsel párhuzamosan a vallási közösségi részvétel nagyobb valószínűségét mutatja. Megmutattuk tehát, hogy az egyházas magon belül található két eltérő értékminta, amelyek a modernitás-tradicionalizmus mentén válnak szét, összefüggést mutatnak mind a modernitás egyes mércéivel (városiasodás, fogyasztási javak birtoklása), mind pedig a vallásosság (modern) közösségi megélésével.

83. táblázat A 15 értékből álló modell, valamint a településtípus, a jóléti javak birtoklása és a vallási közösségi tagság faktorsúlyai az egyházas magra elvégzett főkomponens-elemzés esetén

	Főkomponens					
	1.	2.	3.	4.	5.	6.
családja	0,33	0,42	0,24	0,14	-0,17	-0,44
munkája, hivatása	0,61	0,00	-0,35	0,10	-0,34	0,10
szabadidő, kikapcsolódás	0,53	-0,17	-0,17	-0,48	0,31	0,10
barátok	0,45	-0,23	-0,33	-0,47	0,12	-0,07
politika, közélet	0,48	-0,20	-0,30	0,12	-0,04	0,08
kultúra, műveltség	0,63	-0,39	-0,02	0,02	0,10	-0,04
vallás, hit	0,38	-0,18	-0,21	0,49	0,30	-0,41
férfi-nő	0,35	0,11	0,20	0,24	0,62	-0,05
munka	0,65	0,11	-0,34	0,30	-0,20	0,11
magyar	0,50	0,11	0,36	0,05	0,15	-0,04
jövedelem	0,50	0,55	-0,19	0,21	-0,12	0,24
művelt	0,70	-0,25	0,28	-0,12	-0,02	0,10
hasznosság	0,62	-0,10	0,36	-0,15	-0,04	-0,09
jövő	0,53	0,12	0,37	-0,03	-0,25	-0,07
pénz	0,31	0,61	0,10	-0,12	0,09	0,35
11 tartós fogyasztási cikkből hány van a birtokukban	0,12	-0,48	0,38	0,13	-0,28	0,38
településméret	-0,18	-0,30	0,08	0,47	0,29	0,47
tagja-e egyházi közösségnek?	0,03	0,47	-0,05	-0,16	0,34	0,23

A főkomponenselemzést végrehajtottuk az ateisták csoportjára is, az előző tapasztalatok alapján már csak a második értékesztre koncentrálva. Eredményül egy ötfaktoros

megoldáshoz jutottunk, melyek együttesen a teljes szórás 60%-át magyarázzák. A többihez hasonlóan itt is az általános értékelfogadás-elutasítás fakoraként értelmezhetjük az első komponenst. A második és a harmadik faktor is hasonló a teljes mintából nyert megoldáshoz, az előbbiben a pénz és a jövedelem áll szemben a közélet és a kultúra iránti érdeklődéssel, utóbbiban pedig a barátok, a szabadidős és a kikapcsolódás dominál. Az ateistáknál emellett a negyedik faktoron megjelenik a nemi és nemzeti identitás elutasítása vagy elfogadása, mint látens változó, az ötödiken pedig a maga a vallás – nehezen értelmezhető módon a pénzzel azonosan erős töltéssel.

84. táblázat A 15 értékből álló modell faktorsúlyai az ateisták mintáján elvégzett főkomponens-elemzés esetén

	Főkomponens				
	1.	2.	3.	4.	5.
családja	0,52	0,08	-0,12	-0,30	-0,24
munkája, hivatása	0,69	0,23	-0,27	0,07	-0,22
szabadidő, kikapcsolódás	0,52	0,21	0,65	0,14	-0,03
barátok	0,42	0,14	0,71	0,28	-0,03
politika, közélet	0,35	-0,44	-0,01	0,25	0,22
kultúra, műveltség	0,51	-0,55	-0,02	0,18	-0,03
vallás, hit	0,23	-0,29	-0,13	0,06	0,60
férfi-nő	0,39	-0,08	0,19	-0,57	0,37
munka	0,65	0,24	-0,28	0,15	-0,12
magyar	0,58	0,00	0,08	-0,53	-0,10
jövedelem	0,43	0,54	-0,30	0,30	0,20
művelt	0,64	-0,39	-0,09	0,17	0,01
hasznosság	0,69	-0,15	-0,12	-0,03	-0,21
jövő	0,68	0,01	0,00	-0,07	0,01
pénz	0,27	0,48	-0,04	-0,04	0,53

Összegzés

Az Ifjúság2000© vizsgálat eredményei lehetőséget adtak egyebek mellett arra is, hogy egy rövid bepillantást nyerjünk a 14-29 év közötti magyarországi fiatalok vallásosságába, az azt befolyásoló egyes tényezőkbe, valamint az egyes vallásos csoportok összetételéről és értékrendi eltéréseiről is kaphattunk egy átfogó képet. Természetesen korlátot szabott számunkra az a tény, hogy nem egy kifejezetten vallásszociológiai vizsgálatról van szó, ezért a vallatásra fogható kérdések száma igen korlátozott volt. Ezzel szemben a minta nagysága lehetőséget nyújtott olyan keresztmetszetek megvizsgálására is, amelyre egy hagyományos országos reprezentatív vizsgálat során nem volna mód.

A cikk elején – Tomka Miklós nyomán – megfogalmazott hipotézisekről az eredményekkel szembesülve azt mondhatjuk, hogy

- (1) vannak a folyamatos vallási újjáéledésre utaló nyomok, hiszen több összehasonlításban is magasabb a rendszeresen templomba járók aránya, mint 10-15 évvel ezelőtt, de nem beszélhetünk robbanásszerű változásról, és ennek az állításnak a fiatalok népsége vonatkozó ellenőrzéséhez több hasonló rendelkezésre álló eredményre volna szükség;
- (2) a világnézeti polarizálódás olyan értelemben tapasztalható, hogy valóban létezik két – meglehetősen kis létszámú – pólus az egyházasan vallásos és az ateista oldalon, és ez a két csoport összetételében is eltér a teljes népességtől, és kimutathatóan eltérő fontosságot tulajdonít az értékek többségének is, ugyanakkor gyökeres eltérés csak a vallásosság megítélésében mutatkozik, és a

maguk módján vallásosak ömnálló pólusként történő értelmezéséhez a jelenleginél átfogóbb vizsgálatra volna szükség (A magyarországi adatokon a pólusok létezéséről lásd: Földvári, 1996. Francia adatokon hasonló eredményre jut Yves Lambert, 1994, Lambert – Michelet, 1992);

- (3) vallásos emberek hátrányos társadalmi helyzete csak részben igazolódott. Az egyházas mag a társadalmi helyzet szempontjából inkább az átlagosnál jobb helyzetűnek és polarizáltnak tűnik – ami azt mutatja, hogy vallásosság és hátrányos helyzet csak a szocializmus negyven évének hagyományaként, az idősebb népesség körében jár törvényszerűen együtt – és a rosszabb társadalmi helyzet a maguk módján vallásosakra mutatkozik igaznak, de rájuk sem minden tekintetben;
- (4) az egyházas vallásosság mindenképp kimutatható, de az eredmények azt mutatják, hogy a fiatalok esetében az elszigetelt, hagyományőző vallásosság helyett, vagy mellett egy elkötelezett, városias, modern „elitvallásosság” jelenik meg. Az egyházas vallásosság típusokra oszlása mindenképpen célzottan vallásszociológiai témájú vizsgálatban tárható fel mélységében;
- (5) az egyházas, keresztény tradícióktól elkülönülő egyéni vallásosság a „maga módján vallásos” kategóriában ragadható meg. Hogy mennyiben „összebarkácsolt”, „összeválogatott” az ő vallásosságuk, arra jelen keretek közt nem derülhetet fény, de az értékrendi vizsgálat arra utal, hogy a társadalom fő áramához közelebb áll ez a csoport, mint az egyházasan vallásosakhoz.

A fiatalok vallásossága egy olyan izgalmas és aktuális téma melynek további vizsgálatát az itt felmerült kérdések is ösztönzik. Egy, a teljes fiatalkorú népességet felölelő vallásszociológiai vizsgálat válaszokkal szolgálhatna, és a minta méretétől függően az itt vizsgált típusok sajátosságai is alaposabb vizsgálat tárgyává válhatnának.

Felhasznált irodalom:

- Peter L. Berger: Der Zwang zur Häresie, Frankfurt a. M. 1980,
 Peter L. Berger: Zur Dialektik von Religion und Gesellschaft, Frankfurt a. M. 1988.
 José Casanova: Religion und Öffentlichkeit, in: Transit, 1994. 48., p. 21-41.
 Földvári Mónika – Rosta Gergely: A modern vallásosság megközelítési lehetőségei in: Szociológiai Szemle 1998/1. p. 127-137.
 Földvári Mónika: A vallásosság típusai Magyarországon,. Egyháziasság és vallásosság az elmúlt tizenöt évben. (Szakdolgozat), BKE, 1996.
 Kozma Tamás – Nagy Péter Tibor – Szigeti Jenő – Tomka Miklós: Felekezeti megoszlás Magyarországon, Zárótanulmány, Oktatókutató Intézet, Budapest, 1994.
 Yves Lambert: Les valeurs des français. Paris, PUF, 1994,
 Yves Lambert és Guy Michelet: Crépuscule des religions chez les jeunes?, Paris, L'Harmattan, 1992.
 Thomas Luckmann: Die unsichtbare Religion, Frankfurt a. M., 1993.
 Niklas Luhmann: Funktion der Religion, Frankfurt, 1977.
 Molnár Adrienn: Religious tradition and participation in worship in the 14-18 year old age-group in Hungary in: Theory and sociology of Religion, Pécs, 1988., p. 53-58.
 Molnár Adrienn-Tomka Miklós: Ifjúság és vallás, in: Lovas Sándor-Horváth Pál (szerk.): Hívők, egyházak ma Magyarországon, Bp. MTA Filozófiai Intézet, p. 184-213.,
 Molnár Adrienn-Tomka Miklós: Ifjúság és vallás, in: Világosság 1989a. 4., p. 246-256.
 Molnár Adrienn-Tomka Miklós: Youth and religion in Hungary, in: Religion in communist lands, 1989b. 3., p. 209-229.

Tomka Miklós: A felekezeti arányok és a szekularizáció Magyarországon in: Világosság 1977a. 18/4. sz. 235-238. old;

Tomka Miklós: A vallási kultúra maradványai a vidéki fiatalok körében, in: Pedagógiai Szemle 1977b. 1. p. 10-21.

Tomka Miklós: A vallásosság mérése (módszertani tépelődések) in: Studia Religiosa, Szeged, 1998, p.23.

Tomka Miklós: Felekezeti szerkezet, felekezeti reprodukció in: Statisztikai Szemle 1994. 72/4-5. sz. 329-343. old.

Tomka Miklós: Magyar Katolicizmus 1991, Budapest, 1991, p. 16,

Tomka Miklós: Vallás és vallásosság, in: Társadalmi Riport 1990, Bp. 1990, p. 534-556,

Tomka Miklós: Vallás és vallásosság, in: Társadalmi Riport 1996, Bp. 1996, p. 592-616.

Tomka Miklós: Vallási helyzetkép Magyarországról, in: Credo, Evangélikus Műhely, 1999/3-4, p. 11-16.

Gazsó Tibor – Szabó Andrea:
Társadalmi közérzet, politikához való viszony

Bevezetés

Az elmúlt több mint 10 esztendőben sikeres politikai rendszerváltozás zajlott le Magyarországon. Az egypárti politikai rendszert demokratikus többpárti parlamenti szisztéma váltotta fel, létrejöttek a plurális politizálás intézményi és jogi keretei. Noha a szűkebb értelemben vett demokratikus átmenetet csak az első szabad választásoktól „szokás” számolni, a politikai átalakulás Magyarországon már 1989 tavaszán megindult. Mindössze 10 hónapba telt, míg a hatalomból kihulló és a helyüket elfoglaló régi/új politikai elitek jelentős eredményeket produkáltak, és előkészítették az első szabad országgyűlési választásokat.¹ A demokratikusan választott parlament 1990. májusában a gyakorlatban is működni kezdett. A demokratikus átalakulás fő színhelyévé a parlament vált, főszereplői pedig a demokratikusan szerveződő parlamentbe jutott politikai pártok lettek.

Az azóta eltelt több mint egy évtized visszaigazolta a politikai átmenet sikerességét, hiszen az 1990-es, 1994-es és 1998-as szabad választásokkal és a véghezvitt politikai intézményi változásokkal – a szüntelen pártpolitikai csatározások ellenére – ez az időszak a XX. századi magyar történelem leghosszabb egybefüggő demokratikus szakasza. A politikai intézményrendszer stabilitását mutatja legszembetűnőbb módon az is, hogy egyedül a közép-kelet-európai térségben Magyarországon töltötte ki mindhárom kormányzat a hivatali idejét. Ehhez a stabilitáshoz feltétlenül hozzájárult a miniszterelnöki kormányzás intézményrendszerének átvétele, amit a konstruktív bizalmatlansági indítvány bevezetése alapozott meg.

A szakirodalom és a közvélekedés álláspontja ugyanakkor megegyezik abban, hogy a társadalmi és gazdasági rendszerváltás az óriási eufórikus – jogos vagy jogtalan illúziókkal telt – várakozás és bizakodás ellenére lényegesen lassabban ment végbe, mint a politikai struktúraváltás. A várt azonnali gazdasági eredmények elmaradása, a súlyos foglalkoztatás szerkezeti problémák és a népszerűtlen gazdasági intézkedések növelték a mindkori kormányok legitimációs deficitjét, egyben erodálták a politikai intézményrendszer pozitív megítélését. Nem csoda tehát, hogy az ország állampolgárainak életkörülményeiben bekövetkezett radikális változások során a

¹ Néhány fontosabb időpont a politikai rendszerváltozás sarkalatos történéseiből:

1989. június 10-én az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal szakértői megállapodtak az érdemi tárgyalások megkezdéséről.

1989. szeptember 18-án lezárultak a Nemzeti Kerekasztal tárgyalások, amelynek megállapodásait öt párt – MSZMP, MDF, FKGP, KDNP, – aláírta, kettő pedig – az SZDSZ és a Fidesz – tartózkodott az aláírástól.

1989. október 7-én megalakul az MSZP, amellyel létrejött egy nagy baloldali gyűjtőpárt.

1989. október 23-án az alkotmányozási folyamat lezárásaként Szűrös Mátyás kikiáltja – 43 év után – a Magyar Köztársaságot. Az 1989. évi XXXI. tv. alapján módosítják az 1949-es alkotmányt, amely megteremti egy demokratikus intézményrendszer kiépítésének alapját.

1990. március 25-én és április 8-án, lezajlottak Magyarországon az első szabad választások, amelyet az Magyar Demokrata Fórum nyert meg, amely a jobboldali, konzervatív kormány vezető erejévé válik.

Az intézményrendszer átalakításának zármomentumaként 1990. szeptember 30-án és október 14-én lezajlottak az első szabad önkormányzati és helyhatósági választások, az SZDSZ és a Fidesz sikerét hozva.

reformok folyamata a magyar demokratikus kapitalizmushoz vezető úton bizonytalannak, míg az átalakuló gazdaság prosperitása törekenynek mutatkozott.²

Ismételten felerősödött a hazai közgondolkodásban az az évszázados vita, hogy a jelentős politikai és gazdasági változások egyidejűségében a demokrácia és a gazdasági fejlődés összeegyeztethető-e. A kérdés 2001-re annyiban feltétlenül eldőlt, hogy a politikai intézményrendszer átalakulásával párhuzamosan végül is megtörtént a gazdasági szerkezet döntő átalakítása, az ország gazdasága a világ gazdaság szerves részévé vált.

Az átalakulás óriási társadalmi áldozatokkal járt, amelyek óhatatlanul maga után vonták a politikai szereplőkhöz való ambivalens viszonyt. A politikai elitek válaszreakciói a folyamatosan érkező társadalmi, gazdasági kihívásokra nem vagy csak túl későn érkeztek, a társadalom egyre fokozódó bizalmatlansággal figyelte az elitek belső csatározásait. A parlamenti demokráciákban a pártok csatározása a hatalomért természetes folyamat, a politikai váltógazdálkodás lényegét a pártok választási küzdelme jelenti. A rendszerváltozás folyamatában a politikai pártokat a konszenzusos politizálás jellemezte, hiszen egy közös cél, a kádári-elit leváltása, a demokratikus intézményrendszer kialakítása lebegett a szemük előtt. A kádári korszak politikai szocializációs mechanizmusai, valamint a rendszerváltozás időszakában jelentkező konszenzusos politizálás után, a társadalmat váratlanul és felkészületlenül érte a politika sokszor kicsinyesnek tűnő, túlzottan átideologizált küzdelme. Mindezzel a gazdasági szerkezetváltás mélypontjának időszakában szembesültek az állampolgárok, amikor joggal várhatták el, hogy a politikai elitek a makrotársadalmi akut problémák kezelésének adnak prioritást.

A kilencvenes évek elejétől egyre több olyan vizsgálat készült, amely egyrészt a rendszerváltozásban való csatlakozásra utal, másrészt a politikai intézményrendszer szereplőinek fogyatkozó bizalmi tőkéjét mutatja.³ Míg például 1989-ben a politikai intézményekbe vetett lakossági bizalomindex átlagértéke 60 pont volt, addig 1994. elejére 52-re csökkent ez az érték, 1998 májusában pedig már csak 48-as átlagértéket mértek.⁴ Ezen folyamatok mellett utalni kell a választási hajlandóság folyamatos csökkenésére, a szervezetek kiüresedésére, a civil társadalom érdekérvényesítő funkciójának erőtlenségére.

A politikai intézményrendszerrel szemben kialakuló bizalmatlanság és a politikától való elfordulás veszélye önmagában nem abban van, hogy az állampolgárok elégedetlenek a pártok, a kormányzat, a parlament, stb. működésével. A felvázolt tendenciában rejlő veszély az, hogy a társadalmat politikailag integráló intézmények – a bizalomvesztés és az elfordulás miatt – nem tudják betölteni alapvető funkciójukat, azaz a társadalomban az egyének nem kollektív cselekvőként, a politikai intézményrendszer szerves és szükségszerű alkotóelemeiként jelennek meg. További demokratikus deficit esetén újra felerősödhet – az államszocialista modellben megszokott módon – az egyéni érdekkijáró csatornákon keresztül történő boldoguláskeresés. E folyamatok végállomása lehet a teljes dezintegráció, a demokrácia elutasítása, az „erőskéz” iránti vágy felerősödése.

² Erről részletesen lásd Laki László tanulmányát a kötet elején.

³ Erről részletesen lásd a TÁRKI Háztartáspanel vizsgálatait, a Magyarország Politikai Évkönyvének idevágó elemzéseit, vagy pl. Bruszt László – Simon János: „A Nagy Átalakulás” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. sz.

⁴ Husz Dóra: „Intézmények presztízse 1989 és 1998 között” In: *Magyarország évtizedkönyve 1988 – 1998* (szerk. Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László) Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 1998. 822. o.

Jüttner Ádám: „Politikusok lázgörbéi” In: *Magyarország évtizedkönyve 1988 – 1998* (szerk. Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László) Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 1998. 830. o.

Az Ifjúság2000© vizsgálat egyik fő kérdése éppen az lehet, hogy a jövő nemzedéke hogyan élte és éli meg a változásokat, a demokratikus politikai berendezkedés politikai szocializációs mechanizmusai utat törtek-e a fiatal nemzedékekhez. A vizsgálat széles korcsoportokat felölelő mintája lehetővé teszi, hogy olyanok véleményét is elemezzük, akik már részesei lehettek a politikai intézményrendszer átalakításának, akár már 1990-ben és/vagy 1994-ben szavazhattak is, de lehetőség nyílik a „rendszerváltozás nemzedékének”, az új korszakban szocializálódott fiatalok vélekedését is figyelembe venni.

A makroökonómiai helyzet és a személyes élethelyzet retrospektív értékelése

Az 1991-ben elvégzett ifjúsági empirikus vizsgálat⁵ eredményei jelezték, hogy a magyar fiatalok nagyobb része a politikai és gazdasági rendszerváltástól egyértelműen a társadalmi létfeltételek általános javulását várta. A rendszerváltás gazdasági helyzetre gyakorolt hatását ekkor még jelentősen kedvezőbben ítélték meg az évtized második harmadára kialakult vélekedéshez képest. 1991-ben még a fiatalok csak mintegy 44 százaléka jelezte, hogy véleménye szerint romlott az ország gazdasági helyzete, ez az arány 1994⁶-re már 79 százalékra emelkedett. Az évtized közepére beállt az a több kutatás által egybehangzóan regisztrált állapot, hogy a magyar fiatalok túlnyomó többsége egyértelműen negatívnak ítélte rendszerváltás következményeit, az egyéni léthelyzet és az ország általános gazdasági helyzet szempontjából egyaránt.

A 90-es évek közepén rögzült mélyen negatív vélekedés az ország gazdasági helyzetének alakulásáról és a perspektívákról a 2000. októberében lebonyolított kutatás alapján jelentős mérvű javulást mutat. 2000-ben az értékelhető választ adók 54 százaléka vélekedett úgy, hogy az ország gazdasági helyzete az elmúlt egy évben romlott, szemben az 1994-ben regisztrált mintegy 80 százalékos aránnyal. Feltűnő a javuló tendenciát észlelők arányának növekedése is.

85. táblázat Hogyan alakult az ország gazdasági helyzete az elmúlt egy évben? százalékban

Értékelés	Vizsgálat éve		
	1991	1994	2000
javult	25	6	24
változatlan	30	15	22
romlott	44	79	54

A korábbi vizsgálatok arra is rámutattak, hogy az egyes időszakokat tekintve a fiatalok vélekedése szerint maga az életszínvonal jóval nagyobb mértékben romlott az ország általános gazdasági helyzetének romlásánál. A kutatási eredmények interpretációi rámutattak, hogy ez az értékelési sajátosság önmagában is elégedetlenséget gerjeszthet, amennyiben összefügghet azzal, hogy a többség értékelése szerint a hatalom az indokoltnál jelentősebb mértékben hárította bizonyos társadalmi csoportokra – köztük az ifjúságra – az átalakulás terheit. Az 1994-es adatokkal összevetve a makrogazdasági

⁵ A vizsgálatot az MTA Politikai Tudományok Intézete készítette 1991 végén, 1200 fős országos reprezentatív mintán.

⁶ Az MTA Politikai Tudományok Intézetének kutatása 1994 elején készült, 1100 főre kiterjedő országos reprezentatív mintája 18-35 évesek körében készült a vizsgált korcsoportot nemek, településtípus és foglalkozási csoportok szerint reprezentáló országos mintán.

helyzet és az emberek életszínvonalának alakulása közötti összefüggésekre vonatkozó vélekedések is jelentős javulást mutatnak a 2000-es vizsgálat tapasztalatai alapján. Több mint 90 százalékról kevesebb mint 70 százalékra csökkent azok aránya, akik szerint az emberek életszínvonala az elmúlt egy év során romlott.

Természetesen a helyzet távolról sem optimális a fiatalok vélekedése szerint, a mélyen negatív dominanciájú véleményklíma azonban fellazulni látszik, különösen, ha az emberek általánosságban értendő életszínvonala helyett a személyes helyzet alakulásának megítélését vesszük szemügyre. A 2000-es vizsgálat során az értékelhető választ adók 45 százaléka értékelte úgy, hogy saját személyes helyzete romlott, 37 százalékuk változatlanságról, 18 százalékuk pedig a helyzet javulásáról nyilatkozott. Ez a véleménymegoszlás ugyancsak egyértelműen kedvezőbb az 1994-es vizsgálat eredményeihez képest, amikor a mintába vontak túlnyomó többsége szerint kifejezetten romlottak az egyéni létfeltételek.

Itt kell felhívunk a figyelmet arra, hogy a hazai empirikus kutatások során is általános kérdésként merül fel a makrogazdasági helyzet és az individuális léthelyzet alakulása között érzékelhető szisztematikus eltérés. A jelenség nyilvánvalóan több faktorról is magyarázható, mi azonban kiemelnénk egyet, a kognitív alapszituációban rejlő különbséget. A makrogazdasági helyzetre vonatkozó megítélés merőben más csatornákon formálódik az individuális léthelyzet megítéléséhez viszonyítva. Az egyikmagától értetődően objektívebb, a média által közvetített kép és a személyes kommunikációs környezetben észlelhető vélemények itt lényegesen erőteljesebben befolyásolhatják az egyén véleményét, mint saját léthelyzetére vonatkozó megítélését. Az egyéni léthelyzetre vonatkozó vélekedés értelemszerűen lényegesen szubjektívebb, a külvilág jelzéseit és viszonyítási elemeit közvetettebb módon emeli be a véleményalkotás menetébe. A szubjektív meghatározottság dominanciája magyarázhatja az egyéni léthelyzet általánosságban pozitívabb megítélését az ország gazdasági helyzetéhez képest. Ennél a feltételezésnél kiindulhatunk abból, hogy az egyén számára egyfajta önvédelmi reflex lehet a saját helyzet kedvezőbb értékelése, hisz a kilátástalanságig pesszimista szemlélet az egyéni létösszétönnel ellentétes jelenség. A magunk részéről tehát a társadalmi közérzetet objektív és szubjektív szempontból meghatározó vélekedések közötti eltéréseket nem valamifajta szofisztikált szociológiai sajátossággal, hanem inkább a fent vázolt egyszerű összefüggéssel magyaráznánk.

Perspektivikus értékelések

A társadalmi közérzet dimenziójának vizsgálata talán a perspektivikus értékelések terén hozta a legfigyelemreméltóbb eredményeket. Mint az előzőekben megállapítottuk, a retrospektív értékelésekben számottevő javulás érzékelhető a '90-es évek közepén felvett empirikus adatokhoz képest. A retrospektív dimenzióban azonban még a 2000-es vizsgálat is dominánsan negatív véleményklímát mutat. A perspektivikus megítéléseknél a helyzet azonban gyökeresen eltérő. Az ország gazdasági helyzete és a személyes élethelyzet alakulására vonatkozó várakozások pozitív dominanciájúak, az emberek életszínvonalára vonatkozó általános megítélés pedig alapvetően semleges. Az ifjúság körében tehát egyértelműen optimisztikus jövőképet regisztrált a 2000-es nagymintás adatfelvétel, szemben a korábbi évek hasonló tárgyú vizsgálataival.

Kérdés természetesen, hogy minek tulajdonítható a jövőbeli várakozásokat uraló véleményklíma 2000. októberében regisztrált optimista jellege. A vizsgálat ennek megválaszolására nem nyújt további közvetlen információkat, a többváltozós elemzések azonban rámutatnak, hogy a perspektivikus várakozások alakulását tekintve a kormány tevékenységének értékelése tekinthető a legerősebb magyarázó változónak. Az

összefüggés a kormány értékelése és a jövőre vonatkozó várakozások között egyértelmű. Minél kedvezőbben értékeli valaki a kormány teljesítményét, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy az illető optimistább jövőképről számol be.

További kérdés, hogy minek tulajdonítható a kormány értékelése és a jövőre vonatkozó várakozások alakulása közötti markáns összefüggés. A vizsgálat adatfelvételi periódusát tekintve megállapítható, hogy 2000 októberében már számos, az ifjúság léthelyzetét számottevően befolyásoló kormányzati intézkedés bevezetése zajlott, illetve több intézkedés tervét és konkrét tartalmát már ismertette a kormány a közvéleménnyel. A kormányzati intézkedések kétségtől mobilizálták a fiatalság egy jelentős részét, amely a kormány megítélése és a jövőkép pozitív-negatív jellege közötti igen szoros asszociáció formájában jelenik meg a 2000-es vizsgálat adataiban.

Személyes élettervek, elképzelések

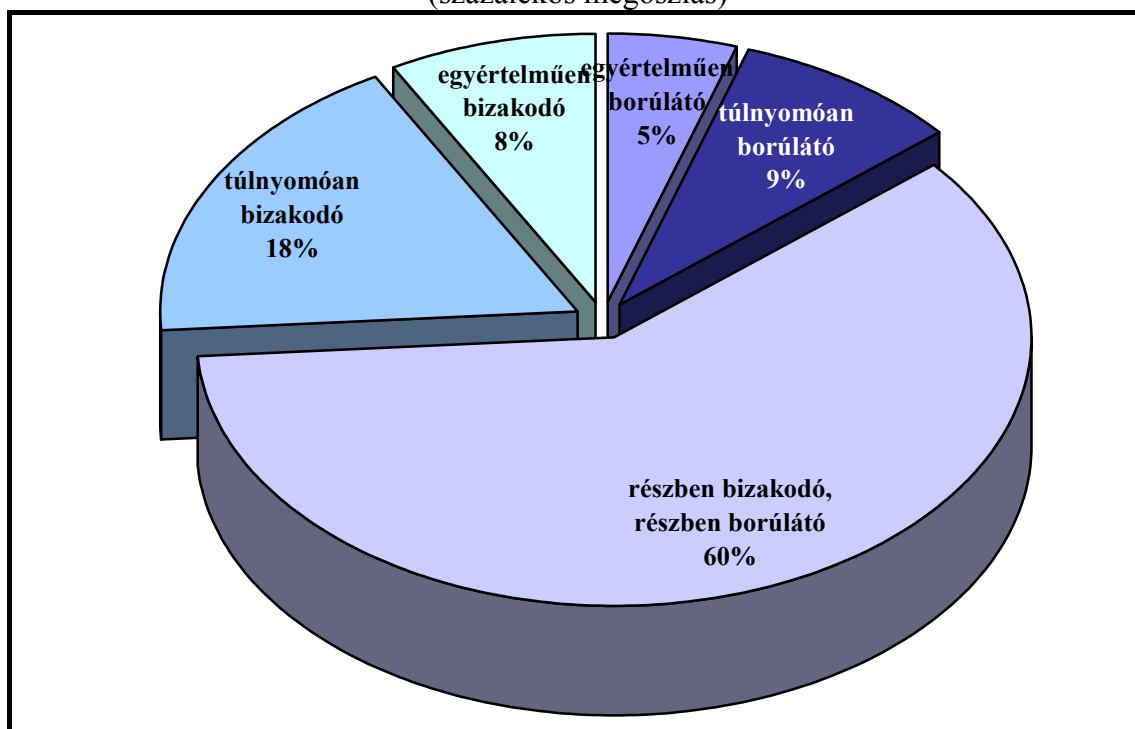
A perspektivikus helyzetmegítélés optimista vagy pesszimista jellege a személyes élettervek, elképzelések tartalma alapján szélesebb összefüggésekben is értékelhető. Ha végigtekintünk a személyes élettervek vizsgálat során feltáruló struktúráján, szembetűnik, hogy egyértelműen kiemelt szerepet kapnak az önálló életvitel megteremtéséhez kapcsolódó elképzelések. A fiatalok számára tehát a 2000-es vizsgálat alapján is az önálló egzisztencia megteremtése jelenti a legkívánatosabb célt.

86. táblázat Személyes élettervek, elképzelések a 18 éves és annál idősebb megkérdezettek körében

Személyes élettervek	megoszlás
saját lakás megszerzése	33
tanulás, szakmaszerzés	28
családalapítás	18
önálló élet(vitel) megteremtése	16
lakásfelújítás, bővítés	15
elhelyezkedés munkahelyen	14
megfelelő (jó, jobb) munkahely	14
gépkocsi vásárlása	11
gyermekvállalás, -nevelés	11
saját vállalkozás indítása	6
szakmai sikerek	5
külföldi munkavállalás	4
utazás	3
külföldi tanulás	1

A társadalmi közérzet egyik meghatározó eleme, hogy miként vélekednek az emberek személyes életterveik, elképzeléseik megvalósíthatóságáról. A vizsgálat adatai alapján megállapítható, hogy a magyar fiatalok többsége 2000-ben is inkább ambivalens személyes elképzelései megvalósulási esélyeit tekintve. Meg kell jegyezni azonban, hogy a válaszok teljes megoszlását tekintve a borúlátó vélemények aránya már feltűnően alacsonyabb a bizakodó véleményekéhez képest.

73. ábra Személyes élettervek, elképzelések megvalósulási esélye 18 éves és annál idősebb megkérdezettek körében
(százalékos megoszlás)

Eltérések a településtípusok dimenziójában

A 2000-es vizsgálat talán egyik leglényegesebb eredménye annak a strukturális tagoltságnak a feltárása, amely a fiatalok egyes meghatározott csoportjai közötti esélykülönbségekre utal. Ezek a különbségek rendkívül markánsan mutatkoznak a társadalmi közérzettel összefüggő mutatók esetében a lakóhely településtípusa és a regionális megoszlás dimenziójában. A különbségeket tekintve gyakorlatilag egyértelmű összefüggések mutatkoznak. Budapesttől a megyeszékhelyek és megyei jogú városok, valamint az egyszerű városi jogú települések kategóriáján át a községekig haladva, az ország gazdasági helyzetének, egyúttal pedig a személyes élethelyzet alakulásának és perspektíváinak megítélése folyamatos romlást mutat. A körülmények javulására vonatkozó vélekedések a budapestiek és a megyei jogú városok, megyeszékhelyek fiataljainak körében még azonos szinten állnak, de a városokban már 50 százalék feletti, a falvakban pedig eléri a 60 százalékot a helyzet romlására vonatkozó vélemények aránya. A javulás érzékelésének tekintetében viszont gyakorlatilag lineáris csökkenés mutatkozik Budapesttől a falvak kategóriája felé haladva, településtípusonként 6-7 százalékkal kevesebb a javuló gazdasági helyzet érzékeléséről beszámolók aránya.

87. táblázat A makrogazdasági helyzet alakulásának retrospektív megítélése

Értékelés	Budapest	megyeszékhely, megyei jogú város	város	község
javult	36	30	22	16
változatlan	18	24	23	23
romlott	46	46	54	61

A személyes léthelyzet alakulásának tekintetében a gazdasági helyzetéhez hasonló értékelés figyelhető meg, némiképp mérsékeltőbb különbségekkel az egyes településtípusok között. A romló egyéni élethelyzetről nyilatkozók aránya – eltérően az általános gazdasági helyzetre vonatkozó vélekedésektől – egyik településtípusban sem haladja meg ugyan az 50 százalékot, bár a falvakban eléri ezt a szintet.

88. táblázat A személyes léthelyzet alakulásának retrospektív megítélése

Értékelés	Budapest	megyeszékhely, megyei jogú város	város	község
javult	25	22	17	14
változatlan	38	36	37	37
romlott	37	42	46	49

Eltérések a földrajzi régiók dimenziójában

Egy másik figyelemreméltó elemzési dimenzió a földrajzi régiók szerinti megoszlás. Az értelmezhető választ adó megkérdezettek 54 százaléka szerint romlott az ország gazdasági helyzete az elmúlt egy év során. Ettől az adattól éles eltérések mutatkoznak a különböző régiókban. Budapest, Közép-Dunántúl és Nyugat-Dunántúl fiataljai szignifikánsan kedvezőbb megítélést nyilvánítanak a többi régióhoz képest – mind az ország gazdasági helyzetére, mind az emberek életszínvonalára, mind pedig személyes élethelyzetük alakulására vonatkozó retrospektív megítélést tekintve. A legkedvezőtlenebb kép Közép-Magyarország, Észak-Magyarország és Délalföld régiójában regisztrálható.

A gazdasági helyzet megítélése alapján markánsan elkülönülnek tehát a régiók csoportjai. A véleményklímában megjelenő különbségek nem csupán a régiók történeti eredetű fejlettségi különbségeit reprezentálják más kutatások idevágó eredményeit ismételve, hanem igen fontos fokmérői az egyén által érzékelt életesélyek regionális eltéréseinek. A fiatalok vélekedése pontosan kifejezi például a magyar gazdaság unipoláris struktúráját. A vizsgálat eredményei szerint Budapest az egyetlen olyan régió, amelynek fiataljai az összes többi régió megkérdezettjénél messze kedvezőbben ítélik meg a gazdasági helyzet és az egyéni léthelyzet alakulását.

A 2000-es vizsgálat eredményeiben is különös összefüggés mutatkozik az életszínvonal alakulására, illetve a személyes helyzet alakulására vonatkozó megítélésekben. Amíg például Budapesten az életszínvonal romlásáról a megkérdezettek mintegy 64 százaléka számolt be, addig a személyes helyzet alakulásában romlást mindössze a megkérdezettek 37 százaléka észlelt. Ugyancsak a budapesti megkérdezettek körében 19 százalékra tehető a javuló életszínvonalról beszámolók aránya, a személyes helyzet javulásáról viszont már a megkérdezettek 25 százaléka nyilatkozott. Hasonló viszonyszámok mutatkoznak a többi földrajzi régió esetében is, amelyet az előzőekben már felvázolt kognitív különbségekre tartunk visszavezethetőnek.

A regionális különbségek szembevető jellege az átlagnál kedvezőbb, illetve az átlagnál kedvezőtlenebb megítélést mutató régiók külön elemzésének igényére utal. Tovább differenciálja a képet, ha a személyes élettervek megvalósulási esélyeire vonatkozó elképzeléseket tekintjük. Ebben a kérdésben kiugró különbség tapasztalható két régió, Budapest és Közép-Dunántúl esetében, amelyeknél a mintaátlagot szignifikánsan meghaladó mértékben bizakodóak a fiatalok életterveik megvalósulási esélyeit tekintve. A kérdés megítélése a vizsgálat tanulsága szerint szorosan egybekapcsolódik az aktuális személyes élethelyzettel való elégedettség mértékével. Ugyancsak Budapest, illetve

Közép-Dunántúl az a két régió, ahol a megkérdezettek legnagyobb aránya válaszolta, hogy túlnyomóan, vagy egyértelműen elégedett aktuális élethelyzetével. E két régió eltérése a mintaátlagtól olyan nagymértű, hogy a többi régió közül mindössze Nyugat-Dunántúl mutat valamelyest magasabb értéket a mintaátlaghoz képest, az összes többi régió a mintaátlag alatti elégedett választ produkált.

A helyzet azért is figyelmet érdemel, mert korántsem arról van szó, hogy az egyes régiók megkérdezett fiataljai egymástól markánsan eltérő rangsort alkottak a különféle személyes elképzelések, élettervek tekintetében. Az összes régióra jellemző, hogy a mintaátlagtól az adatfelvétel statisztikai hibahatárán belüli eltéréseket mutat az egyes személyes elképzelések, élettervek tekintetében. Nem arról van tehát szó, hogy az egyes régiókban elkülönült igények miatt jelentkeznek az élettervek megvalósulási esélyeire vonatkozó igen eltérő értékelések, hanem arról van szó, hogy a megkérdezettek ugyanazoknak az elképzeléseknek az érvényesülését feltételezik az egyes régiókban igen eltérő eséllyel.

Különösen érdekes képet fest az érvényesüléshez szükségesnek tartott feltételek rangsorolása a regionális megoszlás dimenziójában. Budapesten például – a többi régióval ellentétben – kiugróan magas azoknak az aránya, akik szerint a tudás, az iskolázottság, a diploma elengedhetetlen feltétele a személyes érvényesülésnek. A többi régió esetében ennek a tényezőnek a jelentőségét legfeljebb a mintaátlag szintjén, illetve némileg az alatt regisztrálta a kutatás. A jelenség egyértelműen azt fejezi ki, hogy a budapesti fiatalok határozottan érzékelik a kvalifikált munkaerő iránti szükségletet, illetve azt, hogy a kvalifikált szakemberek érvényesülési lehetőségei lényegesen kedvezőbbek az átlagosnál. Ez a felismerés plasztikusan tükrözi a Budapest–vidék ellentét egyik lényegi elemét, nevezetesen, hogy vidéken a kvalifikáltság önmagában kevésbé növeli a munkapiaci, elhelyezkedési és végső soron az általános boldogulás lehetőségét, míg Budapesten lényegesen bővebb a kvalifikált munkaerőt felvevő kereslet. A jelenség egyben rámutat a Budapest és vidék közötti fiatalok körében érvényesülő esélykülönbségek egyik alapjellemezőjére is. Arról van szó, hogy a vizsgálat adataiban kifejeződő megítélések, értékelések szerint a vidéki létfeltételek közepette kevésbé képes az egyén meghatározni saját munkapiaci esélyeit, lényegesen kiszolgáltatottabb az aktuális munkapiaci-keresleti viszonyok alakulásának.

A politika távoli világa

Politikai érdeklődés

Magyarországon a politikai szocializációs vizsgálatok a hetvenes évek végétől kezdve intenzív érdeklődést mutattak az ifjúsági korosztályok politikai tudata, értékei, ismeretei iránt. A politikumhoz való viszonyt az Ifjúság2000© kutatásban a hagyományoknak megfelelően több aspektusból is megközelítettük. Elemeztük a politika iránti érdeklődést, a politikai részvétel minősített formáit, a formális szervezeti tagságot, valamint a választási részvételi szándékot.⁷ A politikai magatartásnak szerves részét képezi az aktivitás és a Bihari Mihály szavaival élve a „nem-tevés” is.⁸ A politika világával

⁷ A politikai ismereteket egyetlen kérdéssel teszteltük. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a 15-29 évesek ismerik-e a köztársasági elnök nevét. A megkérdezettek 75 százaléka helyesen nevezte meg Mádl Ferencet, 2 százalékuk Göncz Árpádra tippelt, míg 13 százalékuk emlékezett a változásra, de nem tudta megmondani az új elnök nevét.

⁸ Bihari Mihály: „A politikai magatartás megítélésének kérdései” *Társadalmi Szemle* 1974/ 8-9. sz.

szembeni vélemények tehát tükröződnek a politika iránti nyitottságban vagy a vele szembeni elzárkózásban, a vizsgált témák együttes, komplex kezelése mutatja meg a fiatalok politika iránti fogékonyságát.⁹

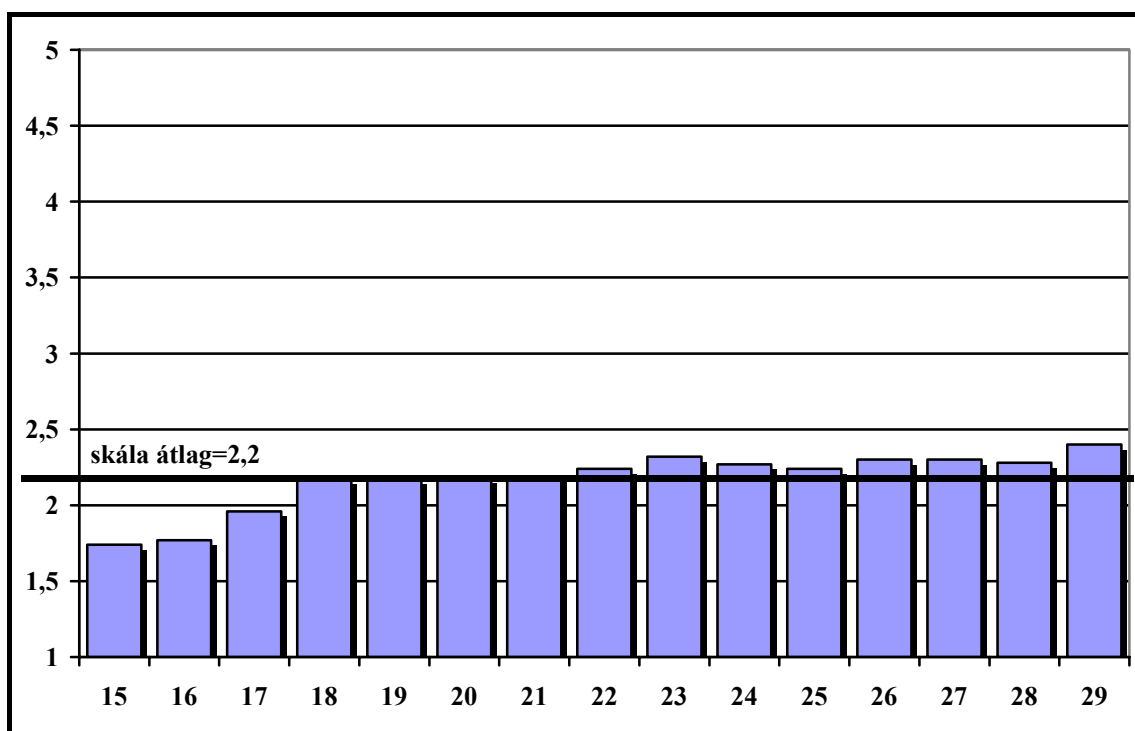
Az Ifjúság2000[®] nagymintás ifjúsági vizsgálat a politika iránti érdeklődés igen alacsony intenzitását mutatja. A hazai politikai szocializációs szakirodalom számára nem jelent e felismerés újdonságot.¹⁰ 1992 őszén a 10-17 év közötti fiatalokat reprezentáló 4000 fős vizsgálat hasonló eredményeket rögzített.

89. táblázat A fiatalok érdeklődése a különböző tevékenységek iránt, 1992-ben

Érdeklődési kör	10-11 év	12-13 év	14-15 év	16-17 év
Tévé	4,5	4,3	4,0	3,7
Utazás	4,1	4,0	4,0	4,1
Sport	4,0	4,0	3,9	3,9
Tanulás	3,7	3,6	3,4	3,3
Popzene	3,4	3,8	4,0	4,1
Mozi	3,1	3,1	3,3	3,2
Szerelem	2,3	3,1	3,9	4,1
Politika	1,3	1,5	1,7	1,8

Forrás: Stumpf István: „Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák” In: *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón* (szerk. Gazsó Ferenc, Stumpf István) Budapest, Ezredforduló Alapítvány 1995. 112. o.

74. ábra A politika iránti érdeklődés átlaga életkoronként egytől ötig terjedő skála értékei

Az 1992-es adatokkal megegyezően 2000-ben az átlaghoz képest kevésbé befogadó a 15-17 éves korosztály a politikai kérdések iránt egy 1-5-ig terjedő nonverbális skálán mérve. Nem sokkal kedvezőbb az idősebb generációk politikához való viszonya sem. A 18 évnél idősebbek körében az értékelhető választ adók 55 százalékát egyáltalán nem, vagy

⁹ Szabó Ildikó: *Az ember államosítása* Budapest, Tekintet Könyvek 1991.

¹⁰ Erről részletesen lásd Szabó Ildikó, Csepeli György, Gazsó Ferenc és Stumpf István tanulmányait.

legfeljebb csak elenyésző mértékben érdekli a politika. Mintegy 33 százalékuknak közepesen mintegy 12 százalékuknak nagyobb mértékben köti le a figyelmét a közéleti problémák. Az egész sokaságra számított politika iránti érdeklődési átlag – amennyiben a hagyományos iskolai osztályzatokat vesszük figyelembe – éppen hogy eléri az elégségest.¹¹

A Medián által 1994-ben készített 1100 fős ifjúsági minta szintén arra hívta fel a figyelmet, hogy a politika jelenti a legkisebb vonzerőt a fiatalok számára.¹² Az elemzett generációk mintegy ötöde állította magáról 1994-ben, hogy figyelemmel kíséri a politikai történéseket. A korcsoportos bontásból kiderült, hogy a 18-24 éveseknek csak 15, míg a 25-35 évesek 25 százaléka tartozott a politika iránt vonzódók csoportjába. Az Ifjúság2000© adatai még kisebb kapcsolódásról tanúskodnak, hiszen a megkérdezett 15-29 éves korosztály alig egy tizede található a politika iránt érdeklődők táborában.¹³

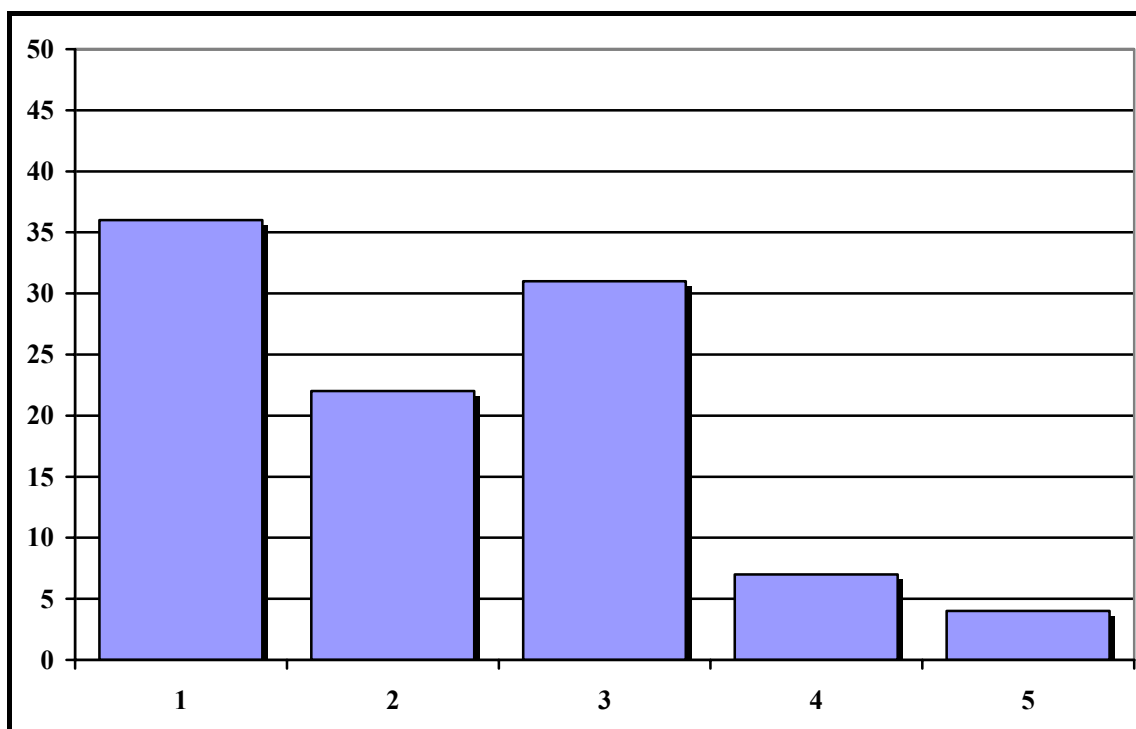
¹¹ Egy másik mérőeszközzel is mértük a politika jelentőségét a fiatalok életében. Egy 0-10-ig terjedő skálán a megkérdezetteknek értékelni kellett, hogy mennyire tartanak fontosnak értékeket, közöttük a politikát, a közéletet. A 11 fokú skálán 3,9 pontra értékelték a válaszadók a politika fontosságát, így a fontossági skálán messze legalacsonyabb értéket ez a tevékenység kapott.

¹² A Medián által 1994 januárjában felvett 1100 fős minta nemre, korra, iskolai végzettségre és lakóhelyre reprezentálta a 18-35 éves dolgozó fiatalokat. Forrás: Stumpf István: „Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák” In: *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón* (szerk. Gázsó Ferenc, Stumpf István) Budapest, Ezredforduló Alapítvány 1995.

¹³ Ha a Medián által alkalmazott korcsoporti bontásban vizsgáljuk az Ifjúság2000 adatait, azt tapasztaljuk, hogy 1994-hez képest drámaian csökkent a 18-24 és a 25-29 évesek politika iránti „vonzódása”, mert az első korcsoportba tartozók alig egytizede, az „idősebbek” 12 százaléka tartozik a 4-5 osztályzatot adók csoportjába.

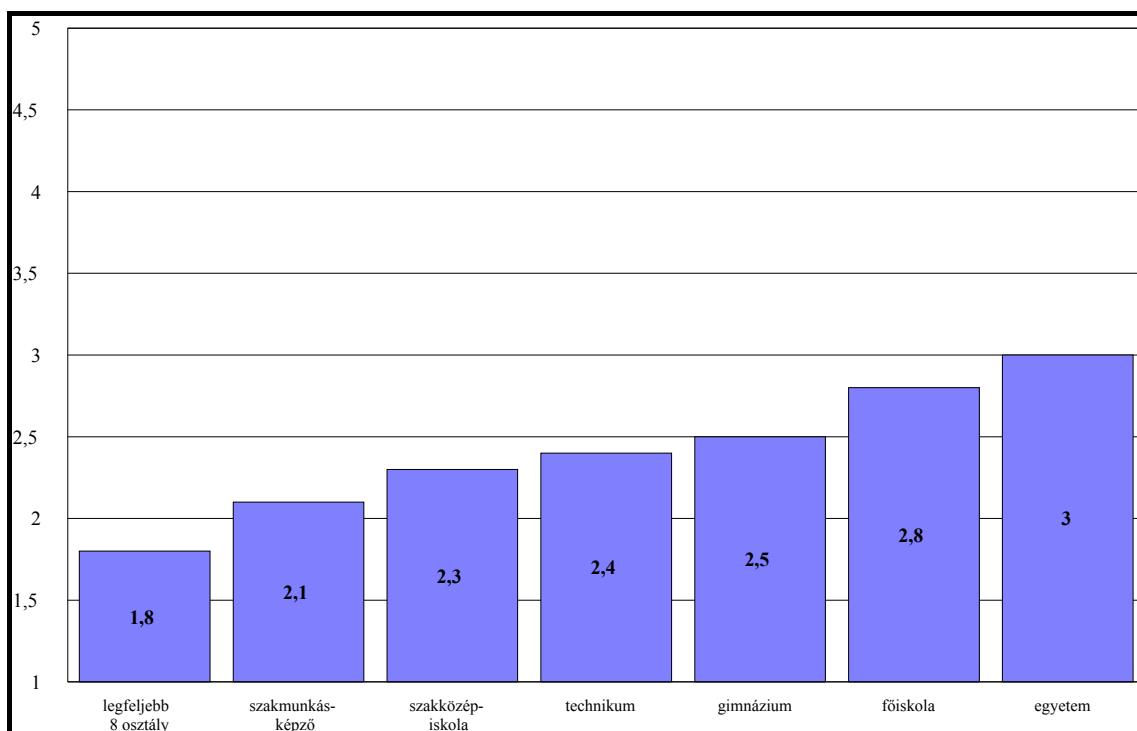
1977-ben a 14-30 éveseket reprezentáló országos mintákon végzett vizsgálatokban a fiatalok 12 százaléka mondta magáról, hogy nagyon érdekli a politika, míg 15 százalékuk tartozott az „egyáltalán nem érdekli” kategóriába. 1980-ban szintén 12 százalék volt a politikai témák iránt legintenzívebben vonzódók közé, és a fiatalok 9 százaléka utasította el a témát. Megjegyzendő, hogy e két vizsgálatban nem 5 fokú skálát alkalmaztak, mert elhagyták a skála közepét. Forrás: Szabó Ildikó: *Az ember államosítása* Budapest, Tekintet Könyvek, 1991. 89.o. Szabó Ildikó 1997-ben összehasonlítva korábbi adatait egyértelműen arra a következtetésre jut, hogy a politika iránti érdeklődés 10 év alatt jelentősen csökken. Megjegyzni ugyanakkor, hogy a folyamat a felnőttek körében is rögzíthető. A felnőtteknek, 1972-ben 28 százaléka érdeklődött kimagasló mértékben a politika iránt, 1995-ben már csak 12 százalékuk jelzett erős érdeklődést. Örkeny Antal – Szabó Ildikó: *Tizenévesek állampolgári kultúrája* Budapest, Minoritás Könyvek 1998. 71. – 72. o.

**75. ábra Mennyire érdekli a politika?
egyől ötög terjedő skála értékei**

A politika iránti érdeklődés és az iskolázottság szintjében szignifikáns kapcsolat regisztrálható. A magasabb iskolázottsághoz magasabb politika iránti fogékonyság kötődik. Azonban még az egyetemi végzettséggel rendelkező fiatalok esetében is csak átlagos szintet éri el a közéleti témák iránti figyelem mértéke.

76. ábra Különböző iskolai végzettséggel rendelkező fiatalok érdeklődése a politika iránt¹⁴
1-5-ig terjedő skála értékei

A politikai érdeklődés erőssége, mélysége összefügg a szülők társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíciójával. Általánosságban elmondható, minél magasabb a szülő iskolai végzettsége vagy beosztása, annál nagyobb a fiatal politika iránti affinitását. Mindkét faktor önmagában is képes befolyásolni ezt a dimenziót.

A 15-29 évesek hírfogyasztása a politika iránti érdeklődésre erős hatást gyakorolhat, illetve fordítva, minél fogékonyabb a fiatal a politika iránt annál valószínűbb, hogy kialakul az információ gyűjtési szükséglete.¹⁵ A XXI. század küszöbén a hírforrások szinte végtelen száma áll a fiatalok rendelkezésére. A magyarországi médiapiac plurálissá vált, egyre inkább terjedőben van a kábeltelevíziós, műholdas rádiókon és televíziókon túl az Internet, mint lehetséges hírszatórna. Az Ifjúság2000© eredményei arra utalnak, hogy a tájékozódás és a hírfogyasztás szerkezete teljesen átalakult az elmúlt években, az ifjú generáció „alkalmazkodni kényszerült” a változásokhoz.

¹⁴ A budapesti egyetemisták és főiskolások között 1998-ban készült vizsgálat a legfelsőbb iskolai státuszban lévő fiatalok esetében valamivel magasabb intenzitású politikai érdeklődést regisztrált. Az adatok szerint a főiskolások esetében 2,9, míg az egyetemistáknál 3,2 volt az 1-5-ig terjedő skála átlaga. A felsőoktatásban tanulók között a legmagasabb az érdeklődés a politika iránt a gazdasági felsőoktatásban (3,9), valamint a jogi képzésben résztvevők között (3,7). Forrás: Csegény Péter – Kákai László – Szabó Andrea: *Budapesti főiskolások és egyetemisták véleménye az Európai Unió csatlakozásáról* Budapest, 1998. zárótanulmány.

Egy 1980-as ifjúsági vizsgálatot idéz, amely megerősíti a fenti tapasztalatokat. Az iskolai végzettség növekedésével párhuzamosan növekszik a politika iránti érdeklődés mértéke. Míg a nyolc osztályt vagy ennél alacsonyabb iskolázottságú megkérdezettek 9 százaléka érdeklődött intenzíven a politika iránt, addig a főiskolát, egyetemet végzetteknek 18 százalék volt 1980-ban ez az arány. Az eredményekről részletesen lásd: Szabó Ildikó- Örkény Antal: *Tizenévesek állampolgári kultúrája* Budapest, Minoritás Könyvek, 1998. 71.o.

¹⁵ A középiskolásra vonatkozó adatokról részletesen lásd: Szabó Ildikó- Örkény Antal: *Tizenévesek állampolgári kultúrája* Budapest, Minoritás Könyvek, 1998.

Az átalakulás egyik legszembeütőbb példája, hogy fiatalok gyakorlatilag nem vagy csak ritkán olvasnak politikai napilapokat.¹⁶ Egyedül a Népszabadság emelhető ki, aminek az esetében a napi gyakorisággal olvasók aránya megközelíti az egytizedet, és további közel 10 százalékuk legalább heti egy alkalommal olvassa az ország legnagyobb politikai napilapját. A többi napilap esetében a napi vagy heti többszöri rendszerességű hírfogyasztás nem éri el az öt százalékot. Figyelemre méltó a megyei napilapok jelentősége a tájékozódásban. A válaszoló 15-29 évesek közel kétötöde napi rendszerességgel forgatja a helyi újságot, s ezzel a regionális sajtó az összes felsorolásra került – ifjúsági, nőknek szóló, autós – lapot megelőz. Feltűnő továbbá, hogy az írott sajtó fogyasztásában erőteljes bulvárosodási folyamat zajlott le. Előtérbe kerültek az elsősorban nem politikai orientációjú napilapok (Mai Blikk, Nemzeti Sport), valamint a speciális életkori csoportoknak vagy nemeknek szóló újságtípusok (Kiskegyed, Nők Lapja, Story, stb.)

90. táblázat Néhány napilap olvasási gyakorisága

	Megyei napilapok	Mai Blikk	Népszabadság	Nemzeti Sport
Naponta	38	12	9	6
Hetente egyszer	8	8	5	7
Hetente többször	9	7	4	4
Havonta	3	6	3	4
Ennél ritkábban	6	10	11	9
Soha	37	58	68	70

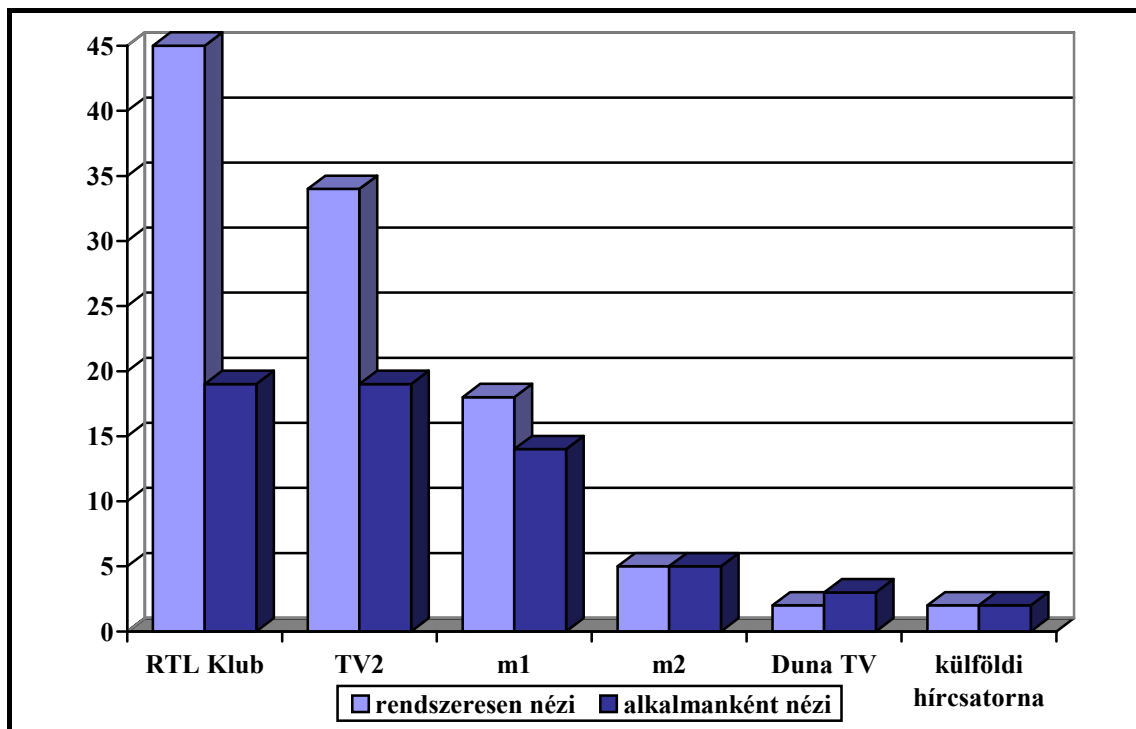
Ezzel párhuzamosan átalakultak az elektronikus médiára vonatkoztatható hírfogyasztási szokások is. A kilencvenes évek elején készült politikai szociológiai vizsgálatok egyértelműen jelezték, hogy a fiatalok legfontosabb hírforrása a televízió.¹⁷ Az azóta eltelt évtized ezen a téren nem hozott lényeges változást, azonban a kereskedelmi televíziók megjelenésével belső átcsoportosítás zajlott le. A 15-29 éves korosztály számára 2000-ben a fő hírforrást a kereskedelmi csatornák jelentik, amelyek a nézőkért folytatott versenyben egyre kevésbé a politikai témájú hírekre helyezik a hangsúlyt. A hírértéken szerveződő kereskedelmi média maga is szelektál, számára a „jó” hír a könnyen befogadható és megérthető esemény.¹⁸

¹⁶ A médiafogyasztás jellegzetességeiről részletesen lásd Tibori Tímea tanulmányát a kötetben.

¹⁷ Erről részletesen lásd Szabó Ildikó, Gázó Ferenc, Stumpf István tanulmányait.

¹⁸ Erről részletesen lásd: Pokol Béla: *Szociológiai elmélet* Budapest, Felsőoktatási Koordinációs Iroda 1997. 256. o.

77. ábra Híradó, hírműsor nézettsége a 15-29 éves korosztályon belül

Megváltoztak a rádióhallgatási szokások is. A háttérrádiózás megjelenésével és dominánssá válásával a 15-29 éves generáció már nem az esszenciális politikai információkra kíváncsi. A tájékozódás jellege teljesen átalakult. Olyan rövid, könnyen befogadható hírekre vágnak, amelyekben a politikának mind kevesebb a súlya.

Szervezeti tagság, szervezettség

A rendszerváltozást megelőző időszakban a magyar társadalom, és így a fiatalok életét is szervezetek igyekeztek irányítottá tenni. Az általános iskolás diák második osztálytól kezdve – szinte automatikusan – kisdobossá vált, majd felső tagozatosként tagja lett az úttörőszövetségnek. A diák, ha nem tiltakozott hangosan középiskolás korára KISZ-taggá avanszált.¹⁹ Élete teljes hosszán valamely államilag irányított és szervezett szövetséghez tartozónak mondhatta magát (MSZMP, szakszervezetek, Munkásörség, stb.). A rendszerváltozás leglátványosabb megnyilvánulása volt ezen a területen a kötelező, élethosszig tartó szervezettség megszűnése. Egyik napról a másik napra már nem kellett, nem volt „muszáj” szervezeti életet élni. Akkor és csak is akkor lett a fiatal valamely organizáció tagja, ha egyértelműen kijelentette, ha maga akarta a szervezeti viszonyt. A rendszer legitimációját a fiatalok oldaláról biztosító ifjúsági szervezetek vagy megszűntek, vagy hosszú és folyamatos átalakulások után nyerték el jelenlegi formájukat. Mindezek következményeként a kilencvenes évek elején készült politikai szocializációs tanulmányok egyöntetűen a szervezetek válságát, kiüresedését, a tagság folyamatos erózióját jelezték.²⁰

A különböző vizsgálatok más és más, de folyamatosan csökkenő tendenciát mutató arányszámokat közöltek a szervezettség lehetséges mértékéről, kifejezve, hogy csak

¹⁹ A KISZ szerepéről és politikai szocializációs funkciójáról részletesen lásd: Stumpf István: *Politikai rendszer és ifjúsági szervezet* Budapest 1988.

²⁰ Szabó Andrea: *Civil önszerveződések generációs metszetben* Budapest, 1997. MTA PTI

nehezen lehet megbecsülni a generációs alapú ifjúsági szervezetek tagságának arányát. A demokratikus részvétel egyes formáit vizsgálva a '90-es évek elején és közepén készült politikai szocializációs vizsgálatok megállapították, hogy a fiatalok hagyományos részvételi formákkal szembeni távolságtartása minden korcsoportban erős volt. Nem történt ez másképp a politikai részvétel minősített formájában az ifjúsági szervezetek tekintetében sem.

91. táblázat A 18-35 éves korosztály szervezeti tagságának arányai 1994-en (százalékban)

Szervezeti tagság	Százalék
Korábbi MSZMP-ben	2
Korábbi KISZ-ben	45
Korábbi szakszervezetben	46
Jelenlegi pártban	1,8
Jelenlegi szakszervezetben	18
Politikai ifjúsági szervezetben	1,8
Nem politikai ifjúsági szervezetben	2
Környezetvédelmi szervezetben	2
Helyi érdekképviselői szervezetben	2
Szociális, karitatív szervezetben	8

Forrás: Stumpf István: „Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák” In: *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón* (szerk. Gázsó Ferenc, Stumpf István) Budapest, Ezredforduló Alapítvány 1995.

Megjegyzés: az egyes szervezetek tagságában átfedések vannak.

1994-ben az adatok azt mutatták, hogy a rendszerváltozás idején vagy az azt követően született szervezetek keltették fel inkább a fiatalok figyelmét. A felmérésből készült publikáció szerint 1988 és 1993 között a 18-35 év közötti korosztály 13 százaléka volt tagja valamely politikai ifjúsági szervezetnek, szemben az 1994-ben mért 1,8 százalékkal.²¹ Mindebből a kutatók arra következtettek, hogy a politikai ifjúsági szervezetek identitásmegtartó és generáló képessége rendkívül gyenge. Az ifjúsági szervezetek defenzíváját, erőtlenségét mutatja, hogy egy másik hasonló időben készül generációs vizsgálat szerint a 14-30 év közöttiek többsége nem bízott abban, hogy az korosztályi szervezeteik képesek lennének érdekeik hatékony képviselésére. Az érdekképviselőt és az érdekérvényesítést egyébként elsősorban a pártoktól várták a fiatalok.²²

Ezzel a folyamattal párhuzamosan 1989-től dinamikusabban növekedni kezdett a társas nonprofit szervezetek száma Magyarországon. Míg 1989-ben hivatalosan 8796 nonprofit szervezetet tartottak nyilván, addig 1999-re ez a szám megötszöröződött, elérte a 48000-et.²³ Ha feltételezzük, hogy a szervezetalapítási folyamatok nem kerültek el az ifjúsági korosztályokat, akkor a részvétel mértékében nagyságrendi változásnak kellett 10 év alatt bekövetkeznie.

²¹ 1991-ben az MTA Politikai Tudományok Intézete által végzett kutatás még a fiatalok ifjúsági szervezeti tagságát 2,8 százalékra becsülte. A kutatásról részletesen lásd: Gázsó Ferenc: „Nemzedéki élethelyzetek a rendszerváltozásban” In: *Ifjúság '92* Budapest, MISZOT, Ezredforduló Alapítvány 1992. 17.o.

²² Diósi – Heleszta – Rudas: 1994. az 1000 fős minta a 14-30 éves korosztályokat reprezentálta. Idézi: Stumpf István: „Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák” In: *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón* (szerk. Gázsó Ferenc, Stumpf István) Budapest, Ezredforduló Alapítvány 1995.

²³ Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1999. KSH 2001. 19. o.

92. táblázat Ifjúsági szervezetek száma, 1999

Megnevezés	Alapítvány	Társas nonprofit szervezet	összesen
Ifjúsági hitélet	74	49	123
Diáksport	–	618	618
Szabadidős ifjúsági szervezetek	159	372	531
Diákok és hallgatók szervezetei	–	135	135
Nem párt jellegű ifjúsági politikai szervezetek	4	118	122
Mindösszesen	237	1292	1529

Forrás: A nonprofit szervezetek száma tevékenység szerint, 1999 Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1999. Budapest, KSH, 2001. 79 – 81. o.

Az adatok azonban teljesen más tendenciára hívják fel a figyelmet. Az Ifjúság2000© kutatásban tucatnyi olyan szervezeti formát soroltunk fel, amelyek közül választhattak a 15-29 évesek.²⁴ Az összes szervezetet tekintve a fiatalok egyhatoda rendelkezett valamilyen tágon értelmezett szervezeti tagsággal.

**93. táblázat A 15-29 éves korosztály szervezeti tagságának arányai, 2000
(egy személy több szervezetnek is tagja lehet)**

Szervezeti forma	elemszám	százalék
Egyházi közösség	554	7
Szabadidős, sportszervezet	309	4
Szakszervezet	182	2
Diákszervezet	149	2
Más civil szervezet	55	1
Nem politikai ifjúsági szervezet	42	*
Cserkész szervezet	34	*
Párt	22	*
Környezetvédelmi szervezet	14	*
Politikai ifjúsági szervezet	10	*
Helyi érdekvédelmi szervezet	9	*
Úttörő szervezet	3	*
Összesen	1383	16**
Nem tagja egyetlen szervezetnek sem	6626	84

*0,5 százalék alatt!

** kerekített adat!

A szervezeti tagságon belül „preferált” az egyházi közösséghez tartozás, hiszen a kérdésre választ adók hét százaléka tartozik valamilyen vallási szervezethez. Az a mintegy 500 fiatal, aki jelezte, hogy tagja valamilyen vallási közösségnek legnagyobb arányban a hagyományos, történelmi egyházakat, így a Magyar Katolikus Egyházat (62 százalék), a Református Egyházat (19 százalék) és az Evangélikus Egyházat (7 százalék) nevezte meg. További két-két százaléka tartozik a fiataloknak a Magyarországi Baptista Gyülekezetéhez, a Jehova Tanúi Egyházhoz és a Hit Gyülekezetéhez.

Fontos a fiatalok szervezethez kötődése szempontjából a szabadidő eltöltését segítő sport- és szabadidős szervezetek. A választ adók négy százaléka tartozik ilyen típusú organizációhoz.

Az adatok szerint gyakorlatilag értelmezhetetlen a párt és a politikai ifjúsági szervezethez

²⁴ Párt, politikai ifjúsági szervezet, szakszervezet, nem politikai ifjúsági szervezet, környezetvédelmi szervezet, helyi érdekvédelmi szervezet, szabadidős, sport szervezet, diákszervezet, egyházi közösség, cserkész szervezet, úttörő szervezet, más civil szervezet.

tartozás fogalma a 15-29 éves korosztályon belül. A mintába került 8000 fiatal közül összesen 32-en tagjai politikai szervezetnek. Az 1994-ben mért adatokhoz képest a résztvett tekintve a politikától való teljes elfordulás rögzíthető. A politikai – párt vagy ifjúsági – szervezeti tagsággal rendelkező 32 fő kétharmada a Fidesz-Magyar Polgári Párt, illetve a Magyar Szocialista Párt vagy az általa támogatott Fiatal Baloldal tagja. A politikai ifjúsági szervezetek közül megnevezésre került továbbá a Liberális Fiatalok Társasága, a Független Magyar Ifjúság és a Jobboldali Ifjúsági Közösség.

Az Ifjúság2000© elemzése arra utal, hogy valamivel kedvezőbb a szervezettség a szakszervezeteket illetően. Az összes megkérdezett fiatal mintegy két százaléka, míg a dolgozó fiatalok több mint négy százaléka jelezte, hogy valamely szakszervezethez vagy szakszervezeti szövetséghez tartozónak vallja magát. E 182 fő mintegy hattizede a Magyar Szakszervezetek Országos Szövetségének tagja, további 15 százalékuk pedig a Szakszervezetek Együttműködési Fórumát nevezte meg. Megjegyzendő, hogy 1994-hez képest drámaian csökkent a szakszervezetek vonzereje. Az 1994-ben mért 18 százalékkal szemben 2000-re negyedére esett vissza a szakszervezetekbe tömörült fiatalok aránya.

Diák vagy hallgatói szervezeti tagsággal a 8000 15-29 éves megkérdezett két százaléka, a középiskolába járók öt, a főiskolások, egyetemisták hét százaléka rendelkezik. A diákmozgalmak közül említésre méltó tagságot mondhat magáénak a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája, a Diákszövetség Egyesület, a Középiskolások Szövetsége. Érdekességgé megemlíthető, hogy a Baloldali Ifjúsági Társulás (Fiatal Baloldal) és a Fidelitást is többen diákszervezetként aposztrofálják.

Az összes többi szervezettípusnál a tagság mértéke nem éri el a két százalékot. Különösen feltűnő a helyi, illetve a környezetvédelmi szervezetekkel szembeni apátia, amelyek 1994-ben még a statisztikailag mérhető kategóriába sorolható szervezetek voltak.

Mindezek megerősítik az 1994-ben jelzett folyamatokat. A generációs organizációk nem képesek a 15-29 éves korosztályt aktivizálni, értékközvetítő és értékátadó funkciójukat betölteni.

A szervezethez kötődést elsősorban az határozza meg, hogy a fiatal melyik korosztályba tartozik, valamint mivel foglalkozik. Mintában képviselt súlyukhoz képest a szervezeti tagsággal rendelkezők között felülreprezentáltak a 15-19 éves korosztályba tartozók, illetve a középiskolákba és a felsőfokú intézménybe járók, míg az alkalmazásban álló, dolgozó – és idősebb – fiatalok tagsági kötődése az átlagnál alacsonyabb.²⁵ Jelentős különbség mutatható ki a férfiak és a nők tagsági viszonyát tekintve. Az adatok azt mutatják, hogy a férfiak szervezetekhez való direkt kötődése erőteljesebb. A politikai skálán magukat inkább a jobboldalra helyezők között az átlagosnál magasabb a szervezeti orientáció. A szervezetben tömörült fiatalok körében ugyancsak meghaladja az átlagot, a magukat vallásosnak nevezők, illetve a vallásos nevelésben részesülők aránya. A legfontosabb szempontnak mégis a politika iránti érdeklődés tekinthető. Minél inkább érdeklődik a kérdezett a politika iránt, annál nagyobb a valószínűsége, hogy egynél több szervezethez is kötődik. Ezzel párhuzamosan az apolitikus, a politika iránt egyáltalán nem érdeklődők között a generációs szervezeti tagsággal nem rendelkezők aránya megközelíti a 90 százalékot.

A szervezeti tagságtól némileg különbözik – de mindenképpen az egyes szervezetek fiatalok közötti elfogadottságát jelöli – az ifjúsági szervezetek ismertsége és elismertsége. Az ifjúsági szervezetek ismertségét két eltérő módszerrel mértük. Először szabad asszociációt alkalmazva arra kértük a fiatalokat, hogy soroljanak fel általuk ismert

²⁵ Ez alól a szakszervezetek képeznek kivételt.

ifjúsági szervezeteket. A kapott adatok alapján – a tagsági viszonyhoz hasonló mértékben – a megkérdezettek egynegyede tudott legalább egy ifjúsági szervezetet megnevezni. A jelenleg is létező ifjúsági, diákszervezetek közül a négy legismertebb sorrendben a Magyar Cserkészszövetség, a Magyar Úttörők Szövetsége és a Baloldali Ifjúsági Társulás – Fiatal Baloldal –, valamint a Fidelitas. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az államszocialista rendszer egyik fő támaszának számító KISZ, illetve utódja a DEMISZ több mint 10 év múlva is az említésre méltó ifjúsági szervezetek között található, hiszen 76 olyan válasz született, ahol legalább a háromból egyszer szerepelt a KISZ vagy a DEMISZ neve. Az ország minden bizonnyal legnagyobb ifjúsági szervezete a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája. A Felsőoktatási Törvényben is nevesített szervezet az elmúlt évtizedben többféle névváltozáson ment keresztül, ami nem tett jót a hallgatói mozgalom általános ismertségének, hiszen az adatok alapján a szervezet korábbi neve ismertebb a fiatalok számára.

Az ifjúsági szervezetek ismertségét mérő másik módszer azon a feltételezésen alapszik, hogy a jelentősebb organizációk rendezvényeik, megmozdulásaik révén elérik a fiatalokat, és mobilizálják őket. Arra voltunk tehát kíváncsiak, hogy a megkérdezettek az elmúlt egy évben voltak-e olyan rendezvényeken, amelyek valamely ifjúsági szervezet nevével összeköthetőek. A magyar ifjúságot reprezentáló nyolcezer fiatal alig több mint egytizede vett részt generációs szervezet által rendezett eseményen.

A megkérdezettek elsősorban a szabadidő eltöltését elősegítő rendezvényeket részesítik előnyben, vagy azokra emlékeznek jobban, hiszen elsősorban koncerteket, zenés programokat, sporteseményeket, valamint kulturális programokat neveztek meg.

**94. táblázat Milyen rendezvényen vett részt?
/Három válasz együttes gyakorisága/**

Rendezvény típusa	esetszám	százalék
Részt vett rendezvényen	930	12
ebből		
koncert, diszkó	211	3
Sport	184	2
Kulturális	147	2
Tájékoztató rendezvény (pl. állásbörze)	61	1
Vallási	49	1
Politikai	21	*
Más típusú rendezvény	81	1
több típusú rendezvény	141	2
Nem nevez meg rendezvény típusát, de részt	35	*
Nem tudja, nem válaszol	170	2
Nem vett részt semmilyen rendezvényen	6788	86

* 0,5 százalék alatt!

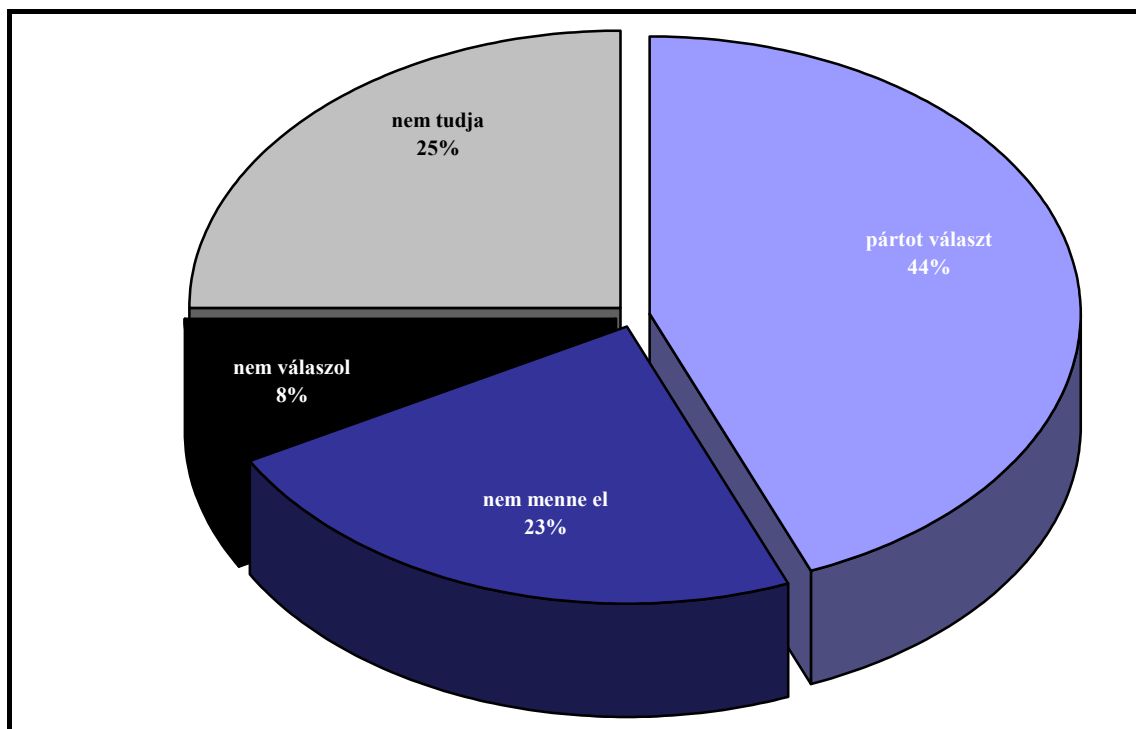
A fiatalok által kedvelt események szervezői között legnagyobb arányban (25 százalék) a helyi, települési mozgalmak találhatók, amelyet – nagyságrendekkel kisebb arányban (7 százalék) az egyetemisták és főiskolások legnagyobb szervezete a HÖÖK/HÖKOSZ követ, míg a korábban felsorolásra került ismert szervezetek közül említésre méltó még a Baloldali Ifjúsági Társulás/Fiatal Baloldal. A 15-29 éves megkérdezettek összességében több mint 40 olyan generációs szervezetet soroltak fel, amelynek rendezvényén a megelőző egy évben részt vett.

Összességében megállapítható, hogy az elmúlt évtized a magyar fiatalok körében is megváltoztatta a nonprofit szervezetek iránti viszonyt. Az évtized elején az új szervezetek legitimációját a tagok száma adta. A különböző esernyőszervezetekben ádáz viták folytak arról, hogy hogyan lehetne az állami támogatások kiosztását objektívvá tenni. Az objektivitási körülmények közül mindig a legfontosabb szempont az adott szervezet tagságának létszáma volt. Természetesen még ma is fontos kérdés az állami támogatások elosztásánál a regisztrált tagság, de jelentősége átalakult. Egyértelműen kijelenthető, hogy a fiatalok – de az egész társadalom – formális szervezeti tagsága helyett – tíz évvel a rendszerváltozás után – a szervezetekhez való **kötődés** a meghatározó szempont. A „kötődésnek” többféle megnyilvánulási formája lehet, amelynek csak egyik – bár nem elhanyagolható – eleme a jogi értelemben vett tagság. A kérdőíves vizsgálatokból regisztrálható tendenciák arra utalnak, hogy a XX. század végén a 15-29 éves korosztály csökkenő mértékben kötődik konkrét formában szervezetekhez. A rendszerváltozás után kialakult mozgalmak nem tudták megérinteni az ifjúságot még rendezvényeik, megmozdulásaik révén sem.

Választási részvételi szándék

A politikai magatartás vizsgálatának harmadik meghatározó eleme a választási hajlandóság, a választási szándékok feltérképezése. A fiatalok politikával kapcsolatos ambivalenciája a „nem-cselekvésben” nyilvánul meg leginkább. A formális szervezeti tagságon túlmenően ugyanis a passzivitás tetten érhető a demokratikus intézményi berendezkedést négyévenként legitimáló választási részvételi hajlandóságot vizsgálva is. Az Ifjúság2000© ezen a téren is nagyfokú, a tétlenségben és bizonytalanságban jelentkező elégedetlenséget mutatott ki.

78. ábra Választási részvételi hajlandóság a 18-29 éves korosztályon belül

A felnőtt, szavazati joggal rendelkező fiatalok több mint fele nem tudott – nem akart pártot megnevezni, míg egyötödük egyértelműen kijelentette nem vesz részt a választásokon. A pártok közül a Fidesz – Magyar Polgári Párt, az MSZP és részben az

SZDSZ képes mobilizálni a fiatalokat. A választási részvételt elutasítók között az átlagos értéknél magasabb arányt képviselnek a legfeljebb nyolc osztályt végzettek és a szakmunkásképző intézménybe járók. A magasabban kvalifikált a megkérdezettnek nagyobb a részvételi hajlandósága és a pártválasztási képessége ugyanakkor az iskolázottsággal párhuzamosan növekszik a kérdésre nem válaszok aránya is. A szülők – elsősorban az apa – társadalmi hierarchiában elfoglalt státusa szintén erősen befolyásolja a pártválasztást. Az alacsony (legfeljebb 8 osztályt vagy szakmunkásképző intézetet végzett) iskolázottságú szülők gyermekei mutatják a legkisebb részvételi hajlandóságot, körükben a legalacsonyabb a pártot nem választók aránya. A folyamat fordítottan is kimutatható. Az iskolázottsági hierarchiában magas pozíciót betöltő szülők (leginkább apa) gyermekei az átlagosnál jóval nagyobb mértékben választanak valamilyen pártot. Ennek megfelelően az egyetemi végzettséggel rendelkező apák gyermekei körében a legkisebb a választásokon való részvétel elutasítása.

A korábban vizsgált politikai témákhoz hasonlóan a férfiak valamivel határozottabban választanak pártot, mint a nők, viszont a bizonytalanok táborát erősítik. Nem mutatható ki szignifikáns kapcsolat a választási részvétel és a település típusa szerint, azaz nem igaz az a közhittelem, hogy a budapestiek jóval egyértelműbb politikai pártpreferenciákkal és politikai aktivitással rendelkeznek, mint a községben lakók. A pártválasztást alapvetően meghatározza a politika iránti érdeklődés. Minél erősebben érdeklődik a megkérdezett a politika iránt annál valószínűbb, hogy részt kíván venni egy esedékes választáson, és tud is pártot választani.

A választáson való részvételt elutasítók érvei kétséget kizáróan bizonyítják a politikából való teljes kiábrándultságot, a politika és a politikai elit hiteltelenségét.

95. táblázat Ha nem venne részt a szavazáson, miért nem?

/Két válasz együttes gyakorisága/

Választípus	Százalékos megoszlás
Nem érdekli a politika	33
A pártok és képviselőik nem tartják be ígéreteiket	31
Egyik párt sem alkalmas a vezetésre, egyikben sem bízok meg	26
A pártok és képviselőik csak a saját hasznukra dolgoznak	24
Értelmetlen a részvétel, mindegy, hogy ki kormányoz	21
Nincs kialakult véleménye	18
Nem ismeri a pártokat	12
Elvből sohasem szavaz	2
Nem válaszol	2
Nem tudja	1

N=8000

A pártok a fiatalok véleménye szerint nem tudják betölteni legfontosabb funkciójukat a társadalom érdekeinek becsatornázását a politikai intézményrendszerbe. A választójoggal rendelkező 18-29 évesek bizalmatlanok a politikusok iránt, attól tartanak, hogy a politikai elit elsősorban saját érdekeit veszi figyelembe a döntések meghozatalakor. Nagyon fontos, hogy elvi alapon – tehát a demokratikus intézményrendszert eleve elutasítva – csak a választ adók két százaléka marad távol a választásoktól.

Összességében megállapítható, hogy a megkérdezettek számára a politika távoli és nem kívánt világ. A fiatalok egy szűk rétege – elsősorban az iskolai státus hierarchiában magas pozíciót elért férfiak magasan iskolázott fiú gyermekeinek – számára jelent valódi értéket, elfogadható alternatívát. Ők azok, akik az átlagnál intenzívebben érdeklődnek a politika iránt, a demokratikus részvétel különböző formáiban – szervezeti tagság, választásokon való részvétel – aktivitást mutatnak. A fiatalok nagy többsége számára azonban minden, ami a politikához kötődik nehezen átlátható, érdektelen történet.

Felhasznált irodalom:

Bihari Mihály: „A politikai magatartás megítélésének kérdései” *Társadalmi Szemle* 1974/8-9. sz.

Bruszt László – Simon János: „A Nagy Átalakulás” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. sz.

Csegény Péter – Kákai László – Szabó Andrea: *Budapesti főiskolások és egyetemisták véleménye az Európai Unió csatlakozásáról* Budapest, 1998. zárótanulmány.

Gazsó Ferenc: „Nemzedéki élethelyzetek a rendszerváltozásban” In: *Ifjúság '92* Budapest, MISZOT, Ezredforduló Alapítvány 1992.

Husz Dóra: „Intézmények presztízse 1989 és 1998 között” In: *Magyarország évtizedkönyve 1988 – 1998* (szerk. Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László) Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 1998.

Jüttner Ádám: „Politikusok lázgörbéi” In: *Magyarország évtizedkönyve 1988 – 1998* (szerk. Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László) Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 1998.

Nonprofit szervezetek Magyarországon 1999. Budapest, KSH, 2001.

Örkény Antal – Szabó Ildikó: *Tizenévesek állampolgári kultúrája* Budapest, Minoritás Könyvek 1998.

Pokol Béla: *Szociológiaelmélet* Budapest, Felsőoktatási Koordinációs Iroda 1997.

Stumpf István: „Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák” In: *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón* (szerk. Gazsó Ferenc, Stumpf István) Budapest, Ezredforduló Alapítvány 1995.

Stumpf István: *Politikai rendszer és ifjúsági szervezet* Budapest 1988.

Szabó Andrea: *Civil önszerveződések generációs metszetben* Budapest, 1997. MTA PTI

Szabó Ildikó: *Az ember államosítása* Budapest, Tekintet Könyvek 1991.

Szabó Ildikó- Örkény Antal: *Tizenévesek állampolgári kultúrája* Budapest, Minoritás Könyvek, 1998.

Kern Tamás – Szabó Andrea:
Euro-atlanti Csatlakozás megítélése a fiatalok körében

A rendszerváltozást követően a mindenkor magyar kormányok legfontosabb külpolitikai törekvése az ország euro-atlanti szervezetekbe történő szerves integrációja volt. A belpolitikai csatározásoktól függetlenül a meghatározó politikai erők és társadalmi szervezetek egyetértettek a csatlakozási folyamat előmozdításában.

Magyarország 1999 tavaszán teljes jogú tagjává vált a világ legerősebb biztonságpolitikai szervezetének, a NATO-nak. Ugyanezen időszakban megkezdődtek a konkrét csatlakozási tárgyalások annak érdekében, hogy az ország az európai kontinens politikai, gazdasági integrációját megvalósító organizáció részesévé váljon. A NATO-hoz, illetve az Európai Unióhoz való csatlakozás előnyei életkori sajátosságok folytán leginkább a tudástökéjüket konvertálni tudó fiatalokat érintik vagy fogják érinteni. Éppen ezért nem kerülhető meg, hogy az ifjú generációk vélekedését, értékelését a társadalomkutatások folyamatosan nyomon kövessék. Tanulmányunkban kísérletet teszünk – a területi korlátokat figyelembe véve – a 15-29 éves korosztály euro-atlanti csatlakozással kapcsolatos attitűdjeinek feltárására.

A téma ismertetése két alfejezetben történik. A NATO-nak és az EU-nak eltérő a jellege, a politikai szerepe, és organizációkhoz történő magyar csatlakozás sem azonos mértékű – míg a NATO-nak teljes jogú tagja Magyarország, addig az EU esetében még csak társult tagságunk van.

NATO-csatlakozás megítélése

Magyarország 1999-ben csatlakozott az Észak-atlanti Szerződés Szervezetéhez. A NATO-t létrehozó Washingtoni-szerződés aláírására 1949. április 4-én került sor. Az Észak-atlanti Szerződés Szervezetével egy olyan védelmi szövetség alakult meg, amely a résztvevő államok függetlenségén, politikai és katonai együttműködésén alapszik. A NATO transzatlanti kapcsolatot testesít meg az Egyesült Államok, Kanada és a szervezet európai tagállamai között azzal a céllal, hogy békét és stabilitást biztosítson az „öreg” és az észak-amerikai kontinensen, és tágabb értelemben az egész világon.

A rendszerváltás időszakában térségünk politikusai kiszámíthatatlannak látták a régió politikai helyzetét, s arra a következtetésre jutottak, hogy a biztonságos lét külső feltételeit önerőből nem lehet szavatolni. A kilencvenes évek elején átalakult Magyarország közvetlen és tágabb környezete is. A nyolcvanas évek végétől drámai változások zajlottak le a globális és regionális politikai viszonyokban:

- Felbomlott a Varsói Szerződés (1991), a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa /KGST/ (1991), és a Szovjetunió (1992);
- Megszűnt a bipoláris világ, ennek következtében az Amerikai Egyesült Államok vált a világpolitikát dominánsan alakító állammá;
- Megvalósult a német egység, ami az Európán belüli egyensúlyok jelentős elmozdulását eredményezte;
- Felbomlottak a szomszédos államszövetségek, Csehszlovákia, majd később Jugoszlávia.

A változások így egyik oldalon lehetővé tették Magyarország szuverenitásának helyreállítását, a többpártrendszer és a piacgazdaság bevezetését, az önálló kül- és biztonságpolitika megteremtését. Másrészt a kül- és belpolitikai, a gazdasági és társadalmi változások nagyon keskeny, kevés manőverezési lehetőséget nyújtó

kényszerpályára terelték az országot. A rendszerváltás folyamata azonban számtalan jövőkép kidolgozását tette lehetővé, amelyek megvalósulásának különböző volt a realitása.¹

1. a Szovjetunióval való módosított tartalmú szövetség fenntartása;
2. önállóság kialakítása, az önerőre támaszkodás alapján;
3. az ország semlegességének kinyilvánítása;
4. közép-európai regionális biztonsági struktúra kiépítése;
5. az összeurópai kollektív biztonsági rendszer szorgalmazása;
6. teljes jogú tagság az Európai Unióban és a NATO-ban.

Mivel a NATO volt a valódi katonai erő, és egyben az egyedüli lehetséges szövetséges, szinte magától értetődő, hogy a kezdeti viták után a kelet-közép-európai új demokráciák az Észak-atlanti Szerződés Szervezetében találták meg a támaszt. Hangsúlyozzuk ugyanakkor, hogy a közép-európai, illetve a magyar politikai elit igénye a kezdeti időszakban vágyalomnak tűnt, hiszen a NATO jelentősebb politikusai elleneztek, nem támogatták a közép-európai országok gyors felvételét. Indokaik a következők voltak:

1. A jelentkezők felvétele súlyos problémákat jelentene a szövetség katonai doktrínájának, harci képességének, vezetési és döntéshozatali rendszerének fenntartása szempontjából. A közép-európai országok védelmi erői ugyanis nem voltak kompatibilisek a NATO katonai erőivel. A változtatás egyetlen fél részéről sem volt biztosítva.
2. Egy esetleges csatlakozás esetén sem lehetne minden jelentkező országot felvenni, mert ez további ellentéteket váltana ki a belépők és a kimaradottak között, illetve tovább mélyítené a kontinens nyugati és keleti fele közötti politikai-társadalmi törésvonalat.
3. A felvétel nem járulna hozzá az észak-atlanti térség biztonságához (etnikai, vallási, politikai ellentétek miatt), holott a Washingtoni szerződés 10. cikke ezt a felvétel előfeltételéül szabja.
4. A közép-európai új demokráciákban csekély demokratikus hagyomány alakult ki, illetve őrződött meg a politikai kultúrában. A negyven éves kommunista diktatúra után nincs demokráciában szocializálódott elit.
5. Végül talán a legfontosabb ellenérv, hogy a NATO kibővítését komolyan ellenezte az orosz kormányzat.

Az orosz hegemonia csökkenése, a dél-szláv válság eszkalálódásának veszélye miatt, kiegészülve a NATO állandó – a fejleményekhez mindig igazodó – koncepcióváltozásaival olyan politikai döntést eredményezett a szervezetben belül, ami egyre inkább háttérbe szorította a tagság bővítésének ellenzőit, és megnyitotta az utat a szervezet bővítése előtt.

A Magyar Köztársaságnak a rendszerváltás óta stratégiai célja volt a NATO-hoz való csatlakozás. Tekintettel arra, hogy e törekvés nem kizárólag katonai, biztonságpolitikai szempontokból megkülönböztetett jelentőségű, hanem szerves része az ország politikai, gazdasági társadalmi átalakulásának, érthető, hogy a Horn-kormány e fontos döntés meghozatalában a közvetlen demokrácia – egyébként nem túl gyakran használt – eszközével igyekezett legitimáltatni a politika döntését, holott ilyen igénnyel a katonai szervezet nem lépett fel. A NATO-csatlakozás kérdésében a megvalósuló népszavazás előtt már történt egy munkáspárti kezdeményezés. Összegyűlt ugyan a megfelelő számú érvényes aláírás, azonban az Országgyűlés döntése értelmében népszavazásra akkor nem került sor. Nem így 1997 novemberében, amikor a magyar lakosság támogatásáról

¹ Erről részletesen lásd: Gazdag Ferenc (szerk.): *Biztonságpolitika* Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutató Hivatal, 2001.

biztosította a kormányzati törekvéseket. A népszavazás eredményét azonban nem lehet teljes sikerként elkönyvelni, hiszen a referendum kiírását megelőzően komoly belpolitikai vita zajlott a NATO-népszavazással szerencsétlenül összekötött földtulajdonlásról. Ugyanakkor a népszavazásról szóló törvény módosítása tette lehetővé, hogy az 50 százalék alatti részvételi arány mellett érvényessé, illetve eredményessé vált a referendum.²

A politikai vélemények artikulálása tekintetében a 29 év alatti korosztály hagyományosan a passzív politikai csoportosulások közé tartozik. A demokratikus részvétel és a demokratikus önszerveződések különböző formáiban lehetőségeiket kevésbé használják ki. Választásszociológiai és politikai szociológiai vizsgálatok kimutatták, hogy a választásokon a legkisebb részvételi aktivitást mutatják, illetve, alacsony arányban rendelkeznek formális politikai szervezeti tagsággal. Az 1997-es népszavazást megelőző felvételek adatai³ alátámasztották ezeket a feltételezéseket. Az eredmények azt mutatták, hogy a fiatalok népszavazáson való megjelenésének valószínűsége az átlagosnál jóval alacsonyabb lesz, azonban akik úgy döntenek, hogy ott lesznek a novemberi referendumon, határozottan – az összes többi korosztályhoz képest markánsabban – a belépés mellett teszik le a voksukat.

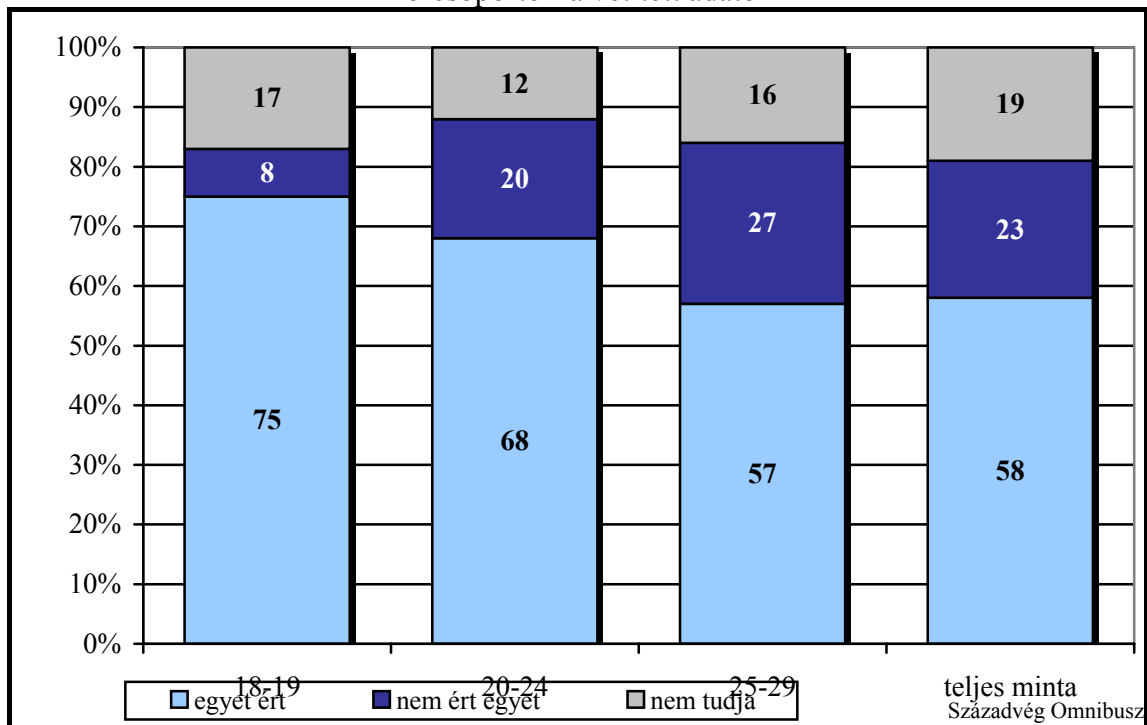
A fiatal korosztályok szignifikánsan magasabb százalékban értettek egyet a csatlakozás szándékával, amiben – valószínűleg – szerepet játszhatott a csatlakozásban való masszív érintettségük.⁴

² A népszavazásról szóló törvény alapján 25 százalékos részvételi arány mellett érvényes a kiírt referendum.

³ 1997-ben a Századvég Politikai Elemzések Központja 1000 fős országosan reprezentatív lakossági omnibusz vizsgálatot készített a NATO csatlakozási népszavazásról. Az adatfelvétel 1997. szeptember 25. és október 7. között a Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés (Tárki) kérdezőbiztosainak segítségével valósult meg. Az ország 71 településén 1500 felnőttet kérdeztek meg.

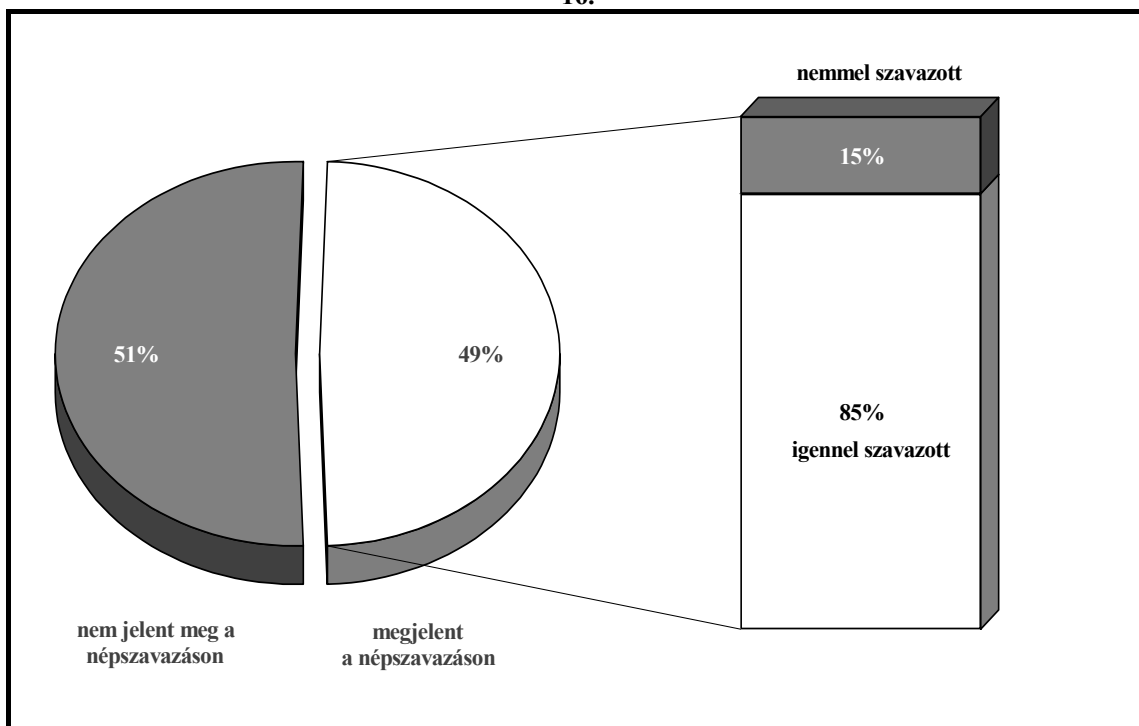
⁴ A budapesti fiatalok körében 1997-ben készített reprezentatív minta eredménye arra utalt, hogy 57 százalékuk ért egyet a NATO-csatlakozással, 20 százalékuk ellenezte azt, 19 százalékuknak nem volt határozott véleménye a témáról. Forrás: Gaz Ferenc – Laki László: *Esélyek és orientációk (fiatalok az ezrendfordulón)* Budapest, Okker Kiadó 1999. 164. o.

79. ábra Egyet ért Magyarország NATO-csatlakozásával?
Korcsoportokra vetített adatok

Ez a kimagasló támogatási, de az átlagosnál alacsonyabb részvételi hajlam a népszavazás eredményeiben is visszaigazolódott. Az októberben jelzett kétharmados részvételi várakozással szemben a teljes magyar lakosság 49 százaléka járult az urnákhoz. Az adatok alapján biztosan állítható, hogy november 16-án azok mentek el, akik támogatták az ország NATO-ba történő belépését.

80. ábra A NATO-népszavazás eredménye, 1997. november 16.

Utólagos kis mintán készített post-referendum vizsgálatok megerősítették, hogy a

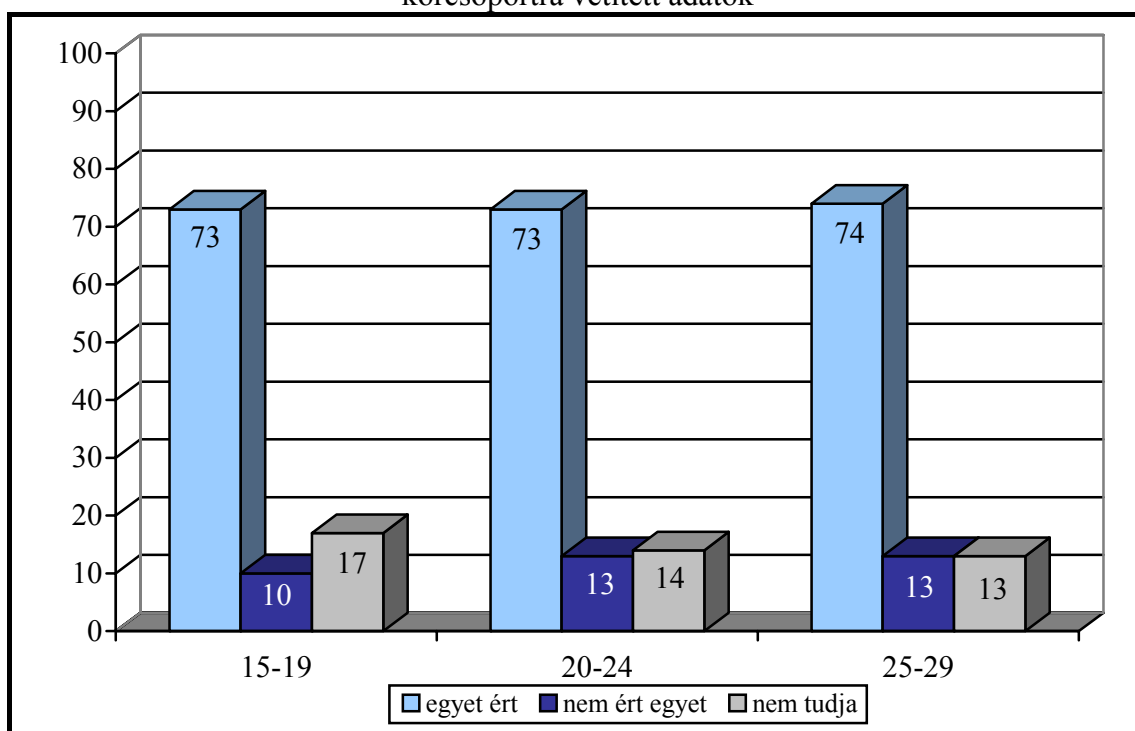
különböző társadalmi rétegek közül a fiatal korosztályok a csatlakozás egyértelmű támogatói voltak, ugyanakkor a részvételi hajlandóságuk az előrejelzéseknek megfelelően messze alulmaradt az országos átlagtól.⁵

A NATO-csatlakozás óta több mint két év telt el. A katonai szerepvállalásnak, a haderőreformnak és a vadászgépvásárlásnak köszönhetően a NATO-tagság folyamatosan a mindennapi kommunikáció része, azonban arra mind kevésbé fókuszál a média, hogy a magyar társadalom – és ezen belül is a legérintettebbek – hogyan él meg a mindennapi tagságot, illetve hogyan vélekednek a katonai szervezeti tagságból adódó kötelezettségekről.

Az Ifjúság2000© vizsgálat ezen a téren is hézagpótló szerepet játszik, hiszen kísérletet tesz arra, hogy több érintett kohorszok véleményét közvetítse.

2000 novemberében az összes megkérdezett 15-29 éves fiatal **túlnyomó többsége** továbbra is egyet értett Magyarország NATO-csatlakozásával.

81. ábra Egyetért-e azzal, hogy Magyarország csatlakozott a NATO-hoz?
korcsoportra vetített adatok

A NATO-ba való belépésünket elsősorban az oktatási intézményrendszerből már kikerültek, a jelenleg állásban lévők ellenzik, míg a NATO-taggá válást leginkább a magasan iskolázott, illetve a felsőfokú oktatási intézményben tanuló fiatalok támogatják. További eltérés rögzíthető a nemek közti megoszlás, illetve a lakhely regionális elhelyezkedését elemezve. A politikai kérdésekkel kapcsolatosan a férfiak általában aktívabbnak és tájékozottabbnak tűnnek, nincs ez másképp a NATO-csatlakozás megítélését vizsgálva, hiszen a férfiak egyértelműbben álltak a katonai integráció mellett. A nők ez esetben bizonytalanabbak, illetve kevésbé támogató magatartást tanúsítanak. A NATO-csatlakozást leginkább a gazdaságilag fejlettebb, nyugati régióban élő fiatalok támogatják, különösen magas a dél-, és közép-dunántúli ifjabb korosztály

⁵ Simon János: „NATO-referendum 1997-ben ...” *Magyarország politikai évkönyve 1997-ről* (szerk: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László) Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1998.

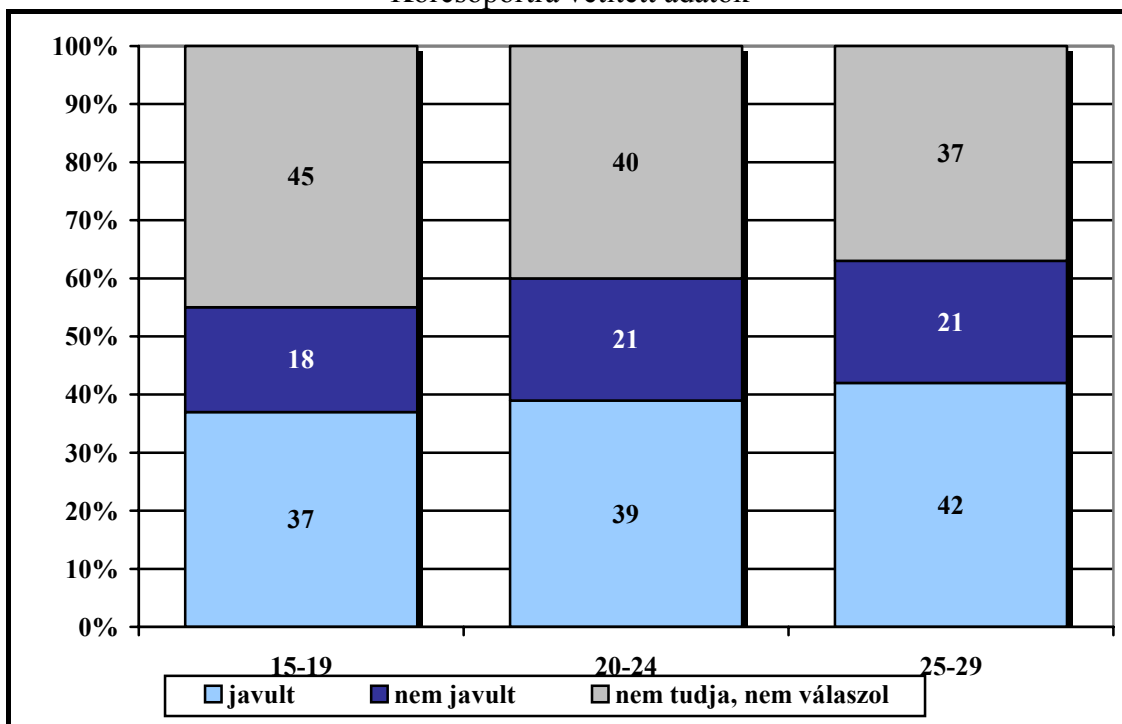
elkötelezettsége. Ez a támogatás összefüggésben lehet a több évig tartó dél-szláv háború közelségével, az ebből eredő mindennapos veszélyhelyzet észlelésével.

A csatlakozás következtében az ország biztonsági kockázata mindenképpen módosult az elmúlt időszakban. Ennek megítélése azonban korántsem egyértelmű a fiatalok körében. Az Ifjúság2000© értékblokkjának elemzése után egyértelműen kijelenthető, hogy a magyar fiatal generáció számára, a biztonság, mint érték, a békés világ, a háborútól mentes övezet alapvető fontosságot élvez. Egy 1-5-ig terjedő skálán mért értékpreferencián 4,8 átlagot kapott a békés világ, megelőzve olyan alapértékeket, mint a személyes szabadság eszménye, a szerelem, a gazdagság vagy a nemzet. Éppen ezért a biztonságérzet vizsgálata nem egyszerűen katonapolitikai kérdés, hanem az életvilágot befolyásoló szociálpszichológiai tényező.

A 15–29 éves korosztály kétötöde egyértelműen állítja, hogy az ország biztonsági helyzete javult a csatlakozás óta eltelt időszakban. A javuló tendenciát a magasabb iskolázottságú, illetve a jelenleg is az oktatási intézményrendszer közép-, és felső szintjén tanuló budapesti fiatalok vélik felfedezni. A legfeljebb 8 általánost végzettek alig több mint egyharmada értékelte úgy, hogy az ország biztonsági kockázata csökkent, míg a felsőfokú végzettségűeknek több mint fele egyetért ezzel a megállapítással. Az állásban lévők és a válságrégiókban lakó 15-29 évesek gyakorlatilag nem tapasztalták, hogy az ország védelmi potenciálja javult volna a NATO-csatlakozás, azaz 1999 tavasza óta. Hangsúlyozni kell azonban azt is, hogy magas volt azok aránya, akik nem tudtak vagy nem akartak erre a kérdésre válaszolni. A bizonytalanok és a nem válaszolók között ezúttal is a nők voltak többségében, akik a férfiakkal szemben kevésbé érezték a javuló tendenciát Magyarország biztonsága vonatkozásában.

82. ábra Javult-e az ország biztonsága a csatlakozás óta?

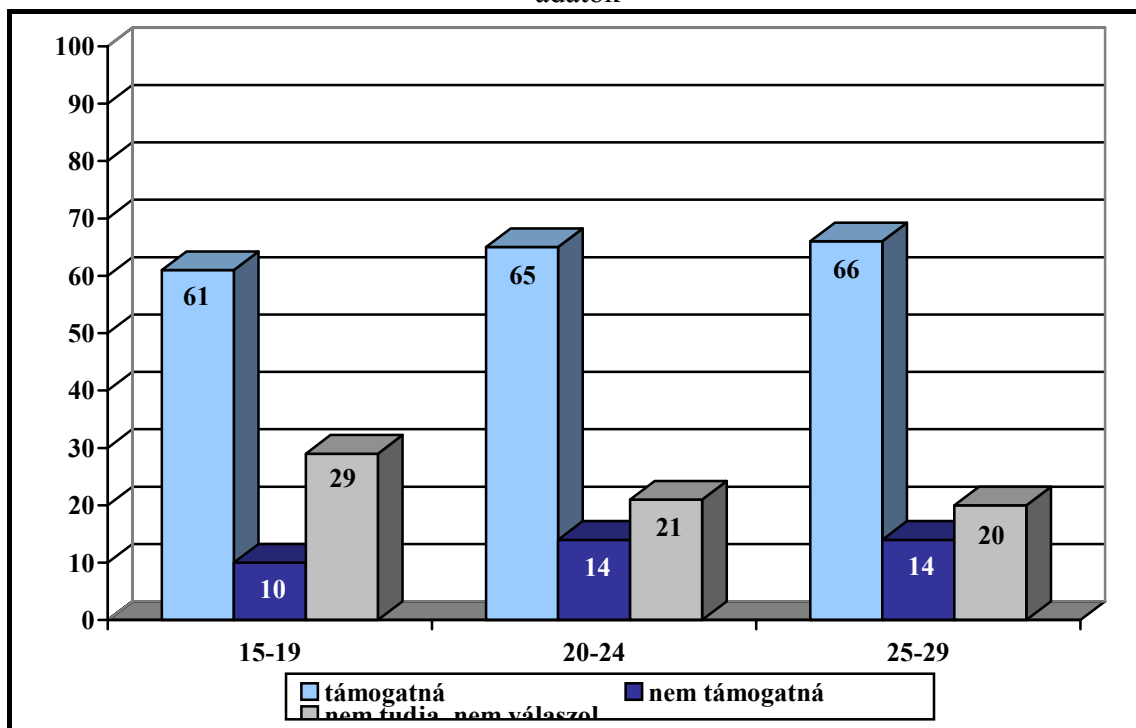
Korcsoportha vetített adatok

Érdekes felvetésnek tűnt a kérdőív összeállításakor, hogy újra kellene tesztelni a fiatalok véleményét abban a kérdéskörben, hogy mit tennének, ha még egyszer dönthetnének a csatlakozás ügyében. A 15–29 éves fiatalok közel kétharmada továbbra is a NATO-

tagság mellett tenné le a voksát. A törésvonal a támogatók és az ellenzők között – mint az a fentiekből kikövetkeztethető – a jelenlegi státusz és az iskolázottság mentén húzódik.

83. ábra Most hogyan döntene a NATO-csatlakozásról
korcsoportra vetített
adatok

Az iskolázottabbak, a jelenleg felsőoktatási intézménybe járók egyértelműbben kiállnak a NATO-csatlakozás mellett, mint a munkaviszonyban álló vagy kevésbé iskolázott társaik. A véleménykülönbség a nemek között ez esetben is rögzíthető. A férfiak közel háromnegyede preferálna egy most kiírandó referendumot, a nők esetében „csak” kétharmados a támogatottság mértéke.

Az európai uniós csatlakozás elfogadottsága

A nyugat-európai integráció folyamata a II. világháború után kezdődött. Az újjáépítés, a megbékélés és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok intézményei fokozatosan jöttek létre. Robert Schuman francia külügyminiszter kezdeményezésére 1952-ben hat állam, Franciaország, NSZK, Olaszország, Belgium, Hollandia és Luxemburg létrehozta az Európai Szén és Acélközösséget (Montánunió). Az egy adott gazdasági területre kiterjedő integráció sikere nyomán, valamint az ötvenes évek jelentős gazdasági fellendülésének légkörében a hat alapító ország a folyamatot kiterjesztette a gazdaság egészére. 1958. január 1-én életbe lépett a Római Szerződés, és az ennek alapján működő Európai Gazdasági Közösség, valamint az Európai Atomenergia Közösség. E három szervezet intézményes egyesülésére 1967-ben került sor, s ettől kezdődően az integráció felvette az Európai Közösségek nevet. Időközben a tagság bővülése erősen felgyorsult, ami az integráció átalakulását is magával hozta. 1992-ben aláírták az Európai Unióról szóló Maastrichti Szerződést, amely 1993. november 1-én lépett életbe. Az Európai Unió három pillérre épül:

- Az első, a gazdasági, azaz a szupranacionális integrációt foglalja magába. A szerződésnek ez a fejezete a gazdasági és pénzügyi unió megteremtését és a közös pénz bevezetését (euró) írja elő.
- A második pillér a közös kül- és biztonságpolitika alapjait teremti meg.
- A harmadik pillér a bel- és igazságügyek területén ír elő együttműködést.

A hazai politikai diskurzusnak 1989 óta témája az ország Európához, illetve az Unióhoz való csatlakozása.⁶ A magyar politikusok már a rendszerváltás időszakában hangot adtak azon igényüknek, hogy az ország gazdasági fejlődését leginkább az egységes európai piachoz való társulás tudná segíteni. Hasonlóan a NATO-integrációhoz a legfontosabb politikai szereplők egyetértettek a magyar külpolitika fő törekvésével. Egyértelműen támogatták, hogy a magyar kormány társulási megállapodást kössön az Európai Közösséggel. A magyar–EK Európai megállapodást 1991. december 16-án írták alá, és miután a magyar parlament, az Európai Parlament és az akkori 12 tagállam parlamentje ratifikálta az egyezményt, 1994. február 1-jén hatályba lépett. Az Európai Tanács 1993. júniusi koppenhágai értekezletén úgy döntöttek, hogy az EU tagjai közé kell fogadni azokat a társult közép- és kelet-európai országokat – köztük Magyarországot –, amelyek a tagsággal járó kötelezettségeknek meg tudnak felelni:

- demokratikus jogállam, az alapvető emberi és kisebbségi jogok tiszteletben tartása;
- működő piacgazdaság, amely képes állni a versenyt az EU belső piacán;
- jogharmonizáció és a közösségi célok el- és befogadása;
- az unió képessége az új tagok felvételére.⁷

A társult tagság elfogadása, valamint a koppenhágai értekezlet eredményét figyelembe véve a Magyar Köztársaság 1994 áprilisában benyújtotta hivatalos csatlakozási kérelmét a Maastrichti Szerződés alapján átalakult Európai Unióhoz. Az EU-tagországok 1997. decemberi luxemburgi döntése megteremtette az alapot arra, hogy a társult tagállamok közül hat országgal megkezdődhessenek a felvételi tárgyalások.

1998. márciusában, az angol elnökség idején megnyitották az *Európai Konferenciát*, azaz utat engedtek a csatlakozás konkrét folyamatának. A 11 jelölt ország közül – Ciprus mellett – a legfelkészültebbnek ítélt öt országot (Csehországot, Észtországot, Lengyelországot, Magyarországot és Szlovéniát) a tárgyalások első körébe sorolták. Az évek előre haladtával azonban egyre újabb és újabb dátumok hangzanak el a csatlakozás várható időpontjaként, sőt több jel arra enged következtetni, hogy a kezdeti első körös felvételre jelentkezők előnye megszűnt, és előtérbe kerül a „big bang” elmélet (tömeges felvétel). A csatlakozási időpontként számtalan variáció hangzott el hivatalos köröktől, a kilencvenes évek közepétől gyakorlatilag egy-két évenként tolják előre az integráció „valódi” dátumát. A csatlakozás egyértelmű nyertesei a jól képzett, nyelveket beszélő fiatalok lehetnek, akik számára – ha nem is azonnal – az unió komoly felvevőpiacot jelenthet. A legutóbb elhangzott 2004. január 1-i (esetleg évközi) csatlakozás a fiatalok számára akár kézzelfogható közelségbe helyezheti „a lehetőség tárházát”.

Az Európai Unióval kapcsolatos attitűdök elemzésekor az Ifjúság2000© adatain túlmenően egy 1997-ben a budapesti fiatalok körében készített⁸, valamint a budapesti

⁶ Magyarország ugyanakkor már a hetvenes években kötött különböző termék-egyezményeket az EK-val, és 1988-ban a térségben elsőként kereskedelmi és együttműködési szerződést írt alá a szervezettel.

⁷ Vida Krisztina: *Az Európai Unióról ...* Budapest, Magyar Atlanti Tanács 1999.

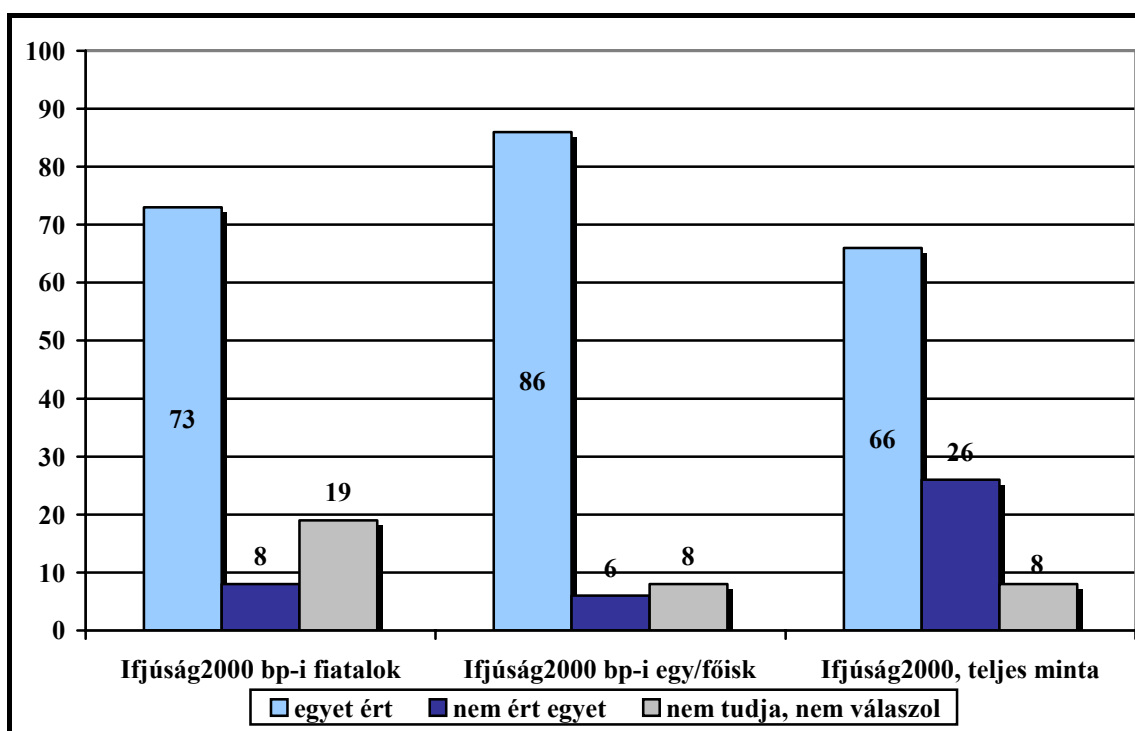
⁸ Az 1000 fős mintán készült felvétel az 1971 és 1980 között született budapesti fiatalokat reprezentálta nem, lakóhely típusa szerint. A vizsgálatról részletesen lásd: Gazsó Ferenc – Laki László: *Esélyek és orientációk (fiatalok az ezredfordulón)* Budapest Okker Kiadó, 1999.

egyetemisták és főiskolások körében végzett reprezentatív vizsgálat adataira, támaszkodunk.⁹

Az 1997-ben készített budapesti fiatalokat reprezentáló felvétel az EU-csatlakozás pozitív fogadatását vetítette elő (52 százalék), a csatlakozás ellenzőinek tábora 7 százalékot tett ki. Fontos azonban megjegyezni, hogy 1997-ben a budapesti 17-26 évesek közel 40 százalékának nem volt határozott véleménye a csatlakozásról. 1998-ban a budapesti egyetemisták és főiskolások körében készített elemzése ugyanakkor egyértelművé tette, hogy a csatlakozás szempontjából legérzékenyebb magyar huszonévesek teljes mértékben kiállnak az integráció, hiszen az egyetemisták és főiskolások kevesebb mint egytizede tartozott a bizonytalanok és az integrációt elutasítók közé.

Az Ifjúság2000© több féle összehasonlítást is lehetővé tesz. Mint az alábbi ábrából látható az 1997-es almintával megegyező budapesti 17-26 évesek körében jelentősen növekedett az EU-csatlakozás elfogadottsága és ezzel párhuzamosan csökkent az elutasítók és a bizonytalanok csoportja. Az 1998-as vizsgálattal azonos budapesti egyetemisták és főiskolások az átlagos értéknél nagyságrendileg nagyobb arányban találhatók az EU-t elfogadók táborában, bár két év alatt valamivel csökkent a legérzékenyebb kör elkötelezettsége. Az Ifjúság2000© adatai alapján a 15-29 éves korosztály egésze több mint egynegyede nem támogatja a csatlakozást, feltűnő továbbá, hogy közel egytizedük nem tud a kérdésben érdemben állást foglalni.

84. ábra Az Európai Unió csatlakozás elfogadottsága

Ifjúság2000© bp-i fiatalok: Budapesten élő 17-26 éves korosztály

Ifjúság2000© bp-i egy/főisk: Budapesten élő egyetemisták és főiskolások

Ifjúság2000© teljes minta: a magyarországi fiatalokat reprezentáló 15-29 éves korosztály.

⁹ 1998-ban Gyermek és Ifjúsági Alapprogram Tanácsa Titkársága megbízásából a budapesti egyetemisták és főiskolások körében készült reprezentatív kutatás az Európai Unióval kapcsolatos vélekedések és ismeretek feltárásáról. Csegény Péter, Kákai László, Szabó Andrea: *A budapesti egyetemisták és főiskolások véleménye az Európai Unió csatlakozásáról* Budapest, 1998. zárótanulmány.

Az Ifjúság2000 felvétel adatai szerint minél magasabb iskolázottságú a megkérdezett fiatal, annál nagyobb a valószínűsége, hogy elfogadja az uniós csatlakozás gondolatát. Ezzel párhuzamosan – iskolai végzettségtől függetlenül –, minél később, tehát a csatlakozás dátumához minél közelebb szerzi meg aktuális iskolai végzettségét, annál valószínűbb, hogy az integráció támogatója lesz. Magyarország Európai Unió csatlakozását a budapesti, valamint a Dunától nyugatra eső, jobb gazdasági teljesítményt felmutató régiókban élő fiatalok az átlagos értéknél jelentősebb mértékben fogadják el. A rendszerváltozás óta eltelt időszakról elmarasztaló ítéletet alkotó, valamint a jövőben bizonytalan vagy a jövőt borúlátóan megítélő fiatalok az átlagos értéknél nagyobb arányban találhatók az euro-atlanti kapcsolatokat el nem fogadók körében. Feltételezésünk szerint ezen vélekedések mögött az húzódhat meg, hogy a társadalom ezen csoportjai az elmúlt évtizedben felhalmozott „társadalmi adósságot” nem látják az EU-csatlakozással orvosolhatónak. A rendszerváltozás vesztesei számára az EU nem jelenthet kiutat, hiszen nem rendelkeznek olyan tudás-, gazdasági, kapcsolati és információs tőkével, amit megfelelően tudnának konvertálni. Sőt félő, hogy a jelenlegi szakadék még mélyebbé válhat a nyertesek és a vesztesek között.

Az Ifjúság2000© – illetve az 1998-as budapesti felsőoktatási felvétel – adatai azt mutatják, hogy az európai uniós csatlakozás támogatása mögött a fiatalok többségének túlzott várakozása figyelhető meg. A csatlakozás előnyeinek és hátrányainak összevetésekor nagyságrendileg több előnyre asszociálnak, mint amennyi hátrány jut eszükbe.¹⁰ A fiatalok azt prognosztizálják, hogy az EU-csatlakozást követően gyökeresen javul Magyarország gazdasági helyzete, emellett nőni fog az életszínvonal, a munka- és tanulási lehetőségek jelentősen bővülnek, az EU technikai fejlődést, modernizációt, kulturális előnyt nyújt az ország számára.

Nem szabad ugyanakkor megfeledkezni egy kevésbé tudatos, inkább ösztönös, naív érvelési módról sem. Az elsődleges válaszok közel egynegyede arra utal, hogy a fiatalok szerint a csatlakozás az egyetlen alternatíva, ez a jövő útja, csak ezáltal lehetséges a fejlett világhoz való felzárkózás.

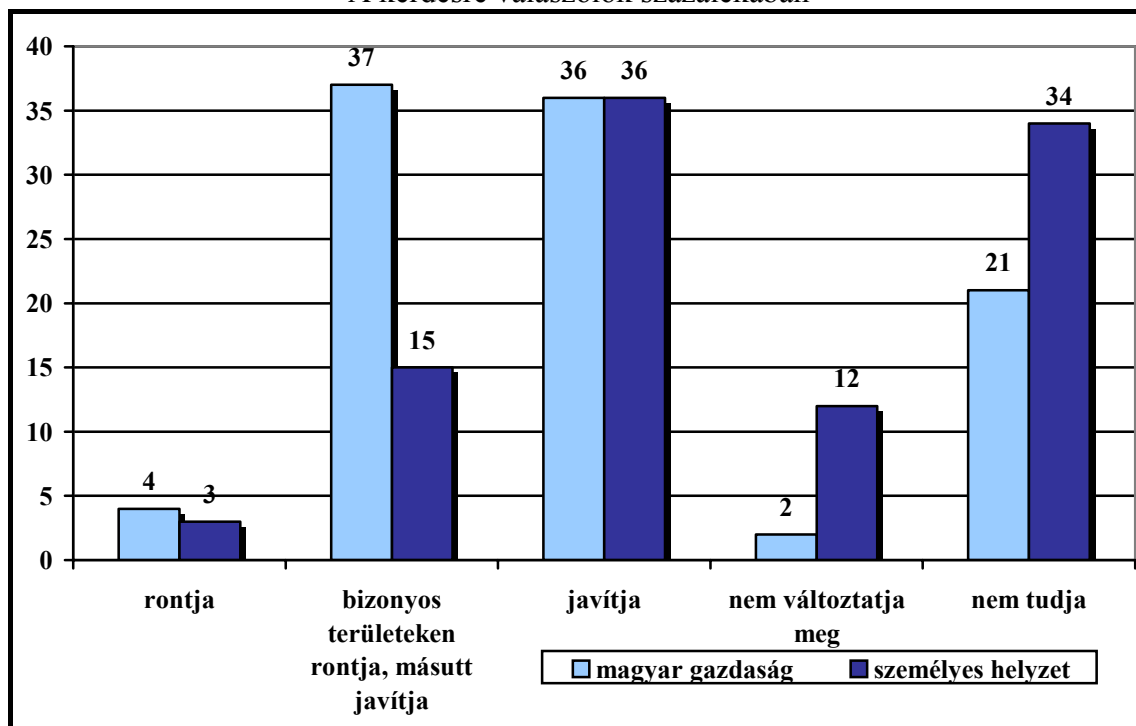
A csatlakozást elutasító kisebbség főleg arra hívja fel a figyelmet, hogy az integráció – amelyre Magyarország még nem készült fel megfelelően – veszélybe sodorhatja, kiszolgáltatottá teheti a hazai gazdaságot. Nehezményezik azt is, hogy az ország nemzeti identitása, nemzeti érdekei sérülhetnek, a nyitott határok révén az ország bizonytalan helyzetbe kerülhet, és fokozódhat a deviáns magatartás terjedése Magyarországon.

A nagymintás vizsgálat megkérdezettjei az európai integrációnak az ország gazdasági helyzetére, valamint személyes életjövőre gyakorolt hatását is különböző módon ítélik meg. Az uniós együttműködés gazdaságra gyakorolt hatásáról a fiatalok egyértelműbb, határozottabb véleményekkel rendelkeznek. Több mint kétharmaduk a helyzet átfogó vagy bizonyos szegmensekre kiterjedő javulását várja. Az egyéni életesélyek megítélése tekintetében sokkal bizonytalanabbak. A 15–29 éves korosztály mintegy harmada nem tudja megbecsülni az integráció valós hatásait, illetve magasabb azok aránya, akik a már kialakult élethelyzet tartós fennmaradását vetítik előre.

¹⁰ A 8000 megkérdezett két válasza alapján majd 10.000 előnyre utaló választ adott, míg a hátrányok vonatkozásában a válaszok száma alig haladja meg az 1000-et.

85. ábra. Hogyan hat az EU-tagság a kérdezett személyes helyzetének és a magyar gazdaság helyzetének alakulására?

A kérdésre válaszolók százalékában

A felsőfokú végzettséggel rendelkező, illetve a jelenleg is felsőoktatási intézménybe járó fiatalok mind a gazdaság, mind a személyes helyzet megítélése tekintetében bizakodóbbak társaiknál. A munkaerőpiacon már megjelent – elsősorban a 25–29 éves korosztályba tartozó – fiatalok azonban az átlagot jóval meghaladó mértékben nyilatkoznak kedvezőtlenül a személyes helyzet jövőbeni alakulásáról. Hasonlóan az európai integráció általános értékeléséhez, elsősorban a budapestiek látják pozitívan a gazdaság és személyes élethelyzetük alakulásának lehetőségeit. A gazdasági és ebből eredően munkaerő-piaci, társadalmi válság által sújtott régiókban lakó 15–29 évesek viszont személyes helyzetük jövőbeni alakulásáról inkább negatívan nyilatkoznak.

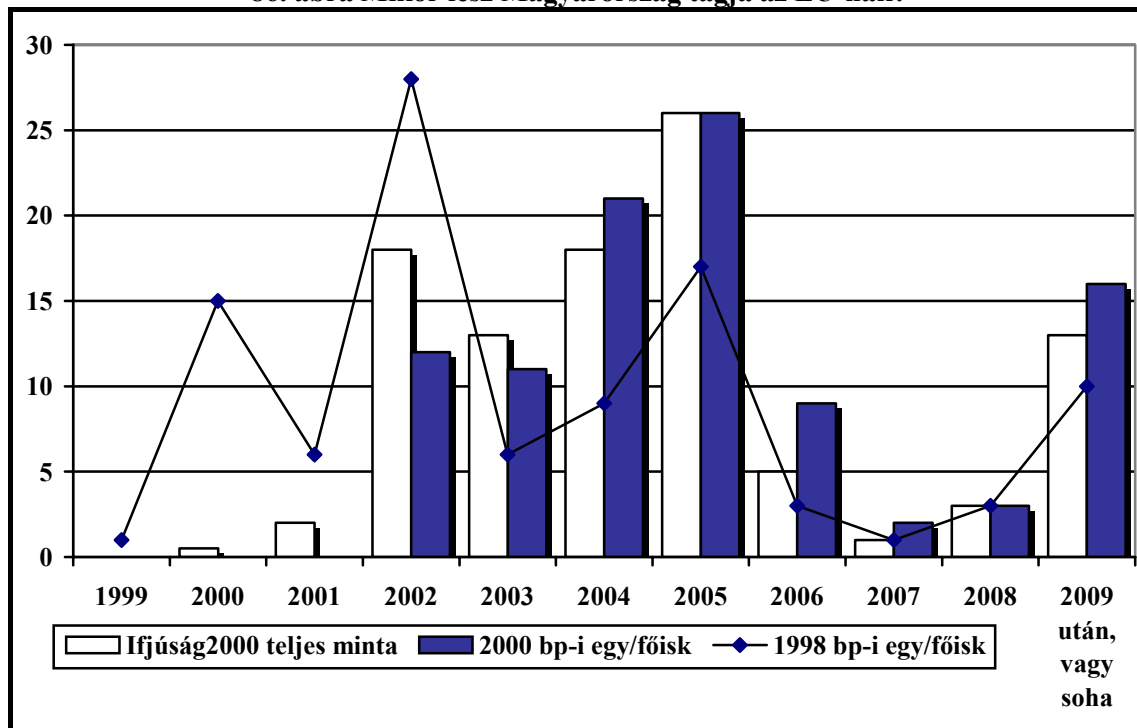
Ugyancsak szembetűnő az integráció következményeivel szembeni ellenérzés, ha a szubjektív jövedelmi helyzetet vizsgáljuk. A magukat kedvezőtlen anyagi helyzetbe sorolók, hónapról hónapra élők magasabb arányban vélik úgy, hogy az EU-csatlakozás rontja, vagy alapvetően nem változtatja meg az ország gazdasági helyzetét és különösen a személyes élethelyzetet.

Az objektív mutatók alapján készített elemzés után nem véletlen, hogy az integráció általános megítéléséhez hasonlóan élesen megkülönböztethető a rendszerváltás – önbesoroláson alapuló, szubjektív tartalommal bíró – „nyerteseinek” és „veszteseinek” véleménye az európai csatlakozás esetleges következményeiről. Minél rosszabb a 15-29 éves korosztály véleménye a rendszerváltozás óta kialakult helyzetről, minél kedvezőtlenebb kép rajzolható le a jövőbeni életstratégiákról, minél elégedetlenebb a megkérdezett jelenlegi életével, annál valószínűbb, hogy ezen válaszolókat az EU-csatlakozás következményeit negatívan megítélők táborába találjuk. Igaz ez a megállapítás az ország és a személyes kilátások jövőbeni megítélésére egyaránt.

Az 1998-as budapesti egyetemistákat és főiskolásokat reprezentáló felvétel adatai arra utaltak, hogy a fiatalok mintegy alkalmazkodva az akkori hivatalos állásponthoz a 2002-es időpontot tartották a legvalószínűbb csatlakozási dátumnak. Alig két évvel a felvétel

után a 15-29 éves korosztály véleménye átalakult, követte az „időkitolást”. 2000-ben a vizsgált korosztályok legvalószínűbb integrációs dátumként 2005-t jelölték meg. A két összehasonlítható minta/alminta együttes vizsgálata arra utal, hogy az aktuális felvételtől számított 10 év után vagy a távoli jövőben – esetleg sohasem – bekövetkező csatlakozás valószínűségét a budapesti egyetemisták és főiskolások egyre életszerűbbnek tartják. Azaz egyre több fiatal olyan a még be nem látható, vagy talán be sem következő időpontot becsül csatlakozási dátumként, amely jelentheti azt, hogy a bizalom fogy. Minél tovább húzódik a valós belépés, annál inkább feltételezhető, hogy tovább növekszik a bizonytalanság, azaz egyre többen lesznek – a legérzékenyebbek között is – azok, akik már nem hisznek a csatlakozás lehetőségében.

86. ábra Mikor lesz Magyarország tagja az EU-nak?

Ábrák és táblázatok jegyzéke

Ábrajegyzék

1. ábra A 15-19 évesek számának alakulása 2000-ben	13
2. ábra A nyolc általános után továbbtanulók középiskolai típusonként	14
3. ábra A felsőoktatásba felvettek száma és a felvétel évében 18 évesek száma	14
4. ábra Átmenet a tanulásból a munkába iskolai szint szerint	16
5. ábra A 15-29 éves fiatalok iskolai szintje százalékban a Pepsi Sziget és az Ifjúság2000© összehasonlítása	19
6. ábra A fiatalok fogyasztási eszközökkel való ellátottsága Az Ifjúság2000© és a Pepsi Sziget 200, 2001 összehasonlítása	20
7. ábra Az életeseemények alakulása nemek szerint	25
8. ábra Kibocsátó családban élés életkor szerint, százalékban	26
9. ábra Van-e vezetékes telefonja?	38
10. ábra Apa (ha nincs akkor anya) iskolai végzettsége	39
11. ábra Van-e vezetékes telefonja az apa (ha nincs akkor anya) iskolai végzettsége szerint?	39
12. ábra Van-e mobiltelefonja?	40
13. ábra Van-e mobiltelefonja? – korcsoportok szerint	41
14. ábra Van-e mobiltelefonja az apa (ha nincs az anya) iskolai végzettsége szerint?	42
15. ábra Van-e otthon számítógépe?	43
16. ábra Van-e személyi számítógép a háztartásban? – régiók szerint százalékban	44
17. ábra Van-e személyi számítógép a háztartásban? – településtípus szerint, százalékban	44
18. ábra Van-e személyi számítógép a háztartásban? – az apa (ha nincs akkor az anya) iskolai végzettsége szerint	45
19. ábra Van-e személyi számítógép a háztartásban? – korcsoportok szerint	47
20. ábra Miért nincs otthon Internet elérése?	48
21. ábra Van-e Internet a háztartásban? – korcsoportok szerint, százalékban	49
22. ábra A szülői lakásból elköltözők aránya életkor szerint	105
23. ábra A szülői lakásból való elköltözés oka a nyolcvanas és a kilencvenes években	106
24. ábra Az önállóan (nem a szülőkkel) költözők lakásváltoztatásának indoka	106
25. ábra Saját lakásban lakó 23-29 éves házaspár aránya a település jogállása szerint	107
26. ábra Önálló lakással rendelkező 23-29 évesek aránya az apa iskolai végzettsége szerint, településtípusonként, százalékban	109
27. ábra Önálló lakással rendelkező 23-29 éves kereső fiatalok aránya iskolai végzettség szerint, településtípusonként	110
28. ábra Önálló lakással rendelkező 23-29 évesek aránya munkajelleg-csoport szerint	111
29. ábra Önálló lakással rendelkező 23-29 évesek aránya munkajelleg-csoport és településnagyság szerint	111
30. ábra Önálló lakással rendelkező 23-29 évesek aránya családi állapot és gyermekszám szerint	112
31. ábra A 23-29 éves fiatalok lakással való elégedetlenségének okai	114
32. ábra A 23-29 éves fiatalok lakásváltoztatási tervei	115
33. ábra A 23-29 éves fiatalok leggyakoribb lakásváltoztatási tervei településtípusonként	116
34. ábra Lakásváltoztatást tervező 23-29 évesek közül lakáscélú megtakarítással rendelkezők aránya	117
35. ábra A nőtlen férfiak aránya különböző életkorokban születési kohorszok szerint	122
36. ábra A hajadon nők aránya különböző életkorokban születési kohorszok szerint	122
37. ábra Az első párkapcsolatként házasságot és az élettársi kapcsolatot választók aránya különböző életkorokban az 1971-1980-ban születettek között;	125

38. ábra Az első párkapcsolatként házasságot és az élettársi kapcsolatot választók aránya különböző életkorokban az 1971-1980-ban születettek között;	126
39. ábra A házasságkötés és az élettársi kapcsolat kialakításának a valószínűsége 29 éves korig az 1971 és 1980 között születetteknel;	127
40. ábra A házasságkötés és az élettársi kapcsolat kialakításának a valószínűsége 29 éves korig az 1971 és 1980 között születetteknel;	127
41. ábra Az élettársi kapcsolatot létesítők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezett az adott életkorban tanult-e vagy sem (1971-80 között születettek)	129
42. ábra A házasságban élők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezett az adott életkorban tanult-e vagy sem (1971-80 között születettek)	129
43. ábra Az élettársi kapcsolatot létesítők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezettnek volt-e már állása vagy sem (1971-80 között születettek)	130
44. ábra A házasságban élők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezettnek volt-e már állása vagy sem (1971-80 között születettek)	131
45. ábra Az élettársi kapcsolatot létesítők aránya különböző életkorokban a kérdezett iskolai végzettsége szerint, férfiak (1971-80 között születettek)	132
46. ábra Az élettársi kapcsolatot létesítők aránya különböző életkorokban a kérdezett iskolai végzettsége szerint, nők (1971-80 között születettek)	132
47. ábra A házasságban élők aránya különböző életkorokban a kérdezett iskolai végzettsége szerint, férfiak (1971-80 között születettek)	133
48. ábra A házasságban élők aránya különböző életkorokban a kérdezett iskolai végzettsége szerint, nők (1971-80 között születettek)	134
49. ábra Az élettársi kapcsolatot létesítők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezett tartozik-e valamilyen vallásfelekezethez vagy sem	135
50. ábra A házasságban élők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezett tartozik-e valamilyen vallásfelekezethez vagy sem	135
51. ábra Az élettársi kapcsolatot létesítők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezett szülei elváltak-e vagy sem (1971-80 között születettek)	136
52. ábra A házasságban élők aránya különböző életkorokban aszerint, hogy a kérdezett szülei elváltak-e vagy sem (1971-80 között születettek)	137
53. ábra <i>Az élettársi kapcsolat kimenetei 29 éves korig; 1971-80 között születettek</i>	138
54. ábra Az iskolai szempontból homogám 15-29 éves párok aránya különböző időszakokban	139
55. ábra Az iskolázottsági szempontból homogám módon házasodók aránya különböző időszakokban (a feleség életkora: 15-29 év)	140
56. ábra Az iskolázottság szerinti heterogámia és a nemzedékek közötti mobilitás alakulása 1983 és 2000 között	141
57. ábra A tüneti skála pontértékeinek megoszlása a mintában	147
58. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a szülők iskolai végzettsége szerint	149
59. ábra A veszélyeztetettség alakulása a szülők foglalkozása szerint	150
60. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a nevelő család típusa szerint	151
61. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a kérdezett iskolai végzettsége szerint	152
62. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a kérdezett foglalkozása szerint	153
63. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a kérdezett családi állapota szerint	154
64. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a kérdezett anyagi helyzete szerint	155
65. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a kérdezett alkoholfogyasztási szokásai szerint	156
66. ábra A veszélyeztetettség előfordulása a kérdezett dohányzási szokásai szerint	156
67. ábra Sportol-e a kötelező testnevelési órán kívül?	161
68. ábra Rendszeres testmozgást végzők aránya a férfiak körében, százalékban	162
69. ábra Miért nem sportol? Az egyes okok összes említése a rendszeres testmozgást nem végzők körében	167
70. ábra Megfelel-e az Ön eszményének szülei élete? Korcsoportonkénti százalékos eredmények	201
71. ábra Mennyire fontos az Ön számára...? 0–10-ig terjedő skála értékei	205
72. ábra Mennyire fontos az ön számára, ... iskolai végzettség szerint	206
73. ábra Személyes élettervek, elképzelések megvalósulási esélye 18 éves és annál idősebb	

megkérdezettek körében	232
74. ábra A politika iránti érdeklődés átlaga életkoronként egytől ötig terjedő skála értékei.....	235
75. ábra Mennyire érdekli a politika? egytől ötig terjedő skála értékei	237
76. ábra Különböző iskolai végzettséggel rendelkező fiatalok érdeklődése a politika iránt 1-5-ig terjedő skála értékei	238
77. ábra Híradó, hírműsor nézettsége a 15-29 éves korosztályon belül	240
78. ábra Választási részvételi hajlandóság a 18-29 éves korosztályon belül.....	245
79. ábra Egyet ért Magyarország NATO-csatlakozásával?.....	252
80. ábra A NATO-népszavazás eredménye, 1997. november 16.....	252
81. ábra Egyetért-e azzal, hogy Magyarország csatlakozott a NATO-hoz?.....	253
82. ábra Javult-e az ország biztonsága a csatlakozás óta?.....	254
83. ábra Most hogyan döntene a NATO-csatlakozásról.....	255
84. ábra Az Európai Unió csatlakozás elfogadottsága.....	257
85. ábra. Hogyan hat az EU-tagság a kérdezett személyes helyzetének és a magyar gazdaság helyzetének alakulására?	259
86. ábra Mikor lesz Magyarország tagja az EU-nak?.....	260

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat Mit tart az ifjúság két legégetőbb problémájának? (A leggyakrabban említett hat probléma két válasz összesítése alapján néhány régió „nagyvárosaiban”) (százalékban).....	4
2. táblázat Mit tart az ifjúság két legégetőbb problémájának? (A leggyakrabban említett hat probléma két válasz összesítése alapján néhány régió községeiben) (százalékban).....	4
3. táblázat A súlyozott minta nemek szerinti megoszlása*	11
4. táblázat A súlyozott minta korcsoportok szerinti megoszlása.....	11
5. táblázat Jelenlegi iskolai szint az apa legmagasabb iskolai végzettsége szerint (N=7917).....	21
6. táblázat Jelenlegi iskolai szint és anya legmagasabb iskolai végzettsége szerint (N=7917).....	21
7. táblázat Jelenlegi iskolai szint régiók szerint (N=7917).....	22
8. táblázat Jelenlegi iskolai szint régióként (N=7917)	22
9. táblázat Az élet események alakulása nemek szerint (átlag).....	24
10. táblázat Az életesemények alakulása iskolai szint (összevont) szerint (N=8000).....	26
11. táblázat Az átlagnál nagyobb arányban drogot kipróbáló csoportok	28
12. táblázat A munkanélküliségi ráta a 15-19 és a 20-24 éves korcsoportokban 1992 és 1999 között	60
13. táblázat A munkanélküliek aránya az egyes régiókban élő fiatalok különféle korcsoportjaiban, százalékban	63
14. táblázat A munkanélküliek aránya az egyes régiókban elhelyezkedő különféle településtípusokon, százalékban.....	64
15. táblázat különböző iskolázottságú munkanélküli fiatalok megoszlása annak gyakorisága szerint (százalékban).....	66
16. táblázat A különböző iskolatípusokban tanulók megoszlása aszerint, hogy tartanak-e attól, hogy tanulmányai befejezését követően nem tud elhelyezkedni (százalékban)	68
17. táblázat A különböző iskolázottságú 25-29 évesek megoszlása aszerint, hogy az eddigiekben volt-e három hónapnál hosszabb ideig tartó kereső foglalkozásuk (százalékban)	70
18. táblázat Az 1971- és 1972-ben, az 1975- és 1976-ban, továbbá az 1979- és 1980-ban született korcsoportok megoszlása első munkavállalásuk idején betöltött életkoruk szerint (százalékban)	71
19. táblázat Néhány régió és néhány településtípus fiatalságának megoszlása gazdasági aktivitás és inaktivitás (ezen belül a „tanulók”) szerint (százalékban)	77
20. táblázat Néhány régióban és településtípuson élő 15-19, 20-24 és 25-29 éves korcsoportba tartozó fiatalok megoszlása gazdasági aktivitás és inaktivitás szerint.....	79
21. táblázat Az „állásban lévők” megoszlása legmagasabb iskolai végzettségük szerint nemenkénti bontásban (százalékban)	81

22. táblázat Az „állásban lévők” megoszlása a foglalkozási szerkezetben elfoglalt helyük szerint településtípusonként (százalékban)	82
23. táblázat Az „állásban lévő” fiatalok megoszlása havi nettó bérük nagysága szerint munkajellig-csoportonként (százalékban).....	85
24. táblázat Az „állásban lévő” fiatalok megoszlása nettó bérük nagysága szerint regionális bontásban (százalékban).....	87
25. táblázat Az „állásban lévők” megoszlása anyagi helyzetük megítélése szerint munkajellig-csoportonként (százalékban).....	88
26. táblázat A családjuk anyagi helyzetét eltérő módon megítélő fiatalok megoszlása aszerint, hogy 2000-ben voltak-e üdülni (százalékban).....	90
27. táblázat Az „állásban lévők” megoszlása aszerint, hogy ingáznak-e lakó- és munkahelyük között településtípusonkénti bontásban (százalékban)	91
28. táblázat A földtulajdonnal rendelkezők megoszlása a földterületek nagysága szerint regionális bontásban (százalékban)	96
29. táblázat A rendelkezésre álló földterületeken gazdálkodók megoszlása annak nagysága szerint regionális bontásban (százalékban)	97
30. táblázat A vállalkozással rendelkező fiatalok megoszlása annak gazdasági profilja szerint regionális bontásban (százalékban)	99
31. táblázat A különféle területeken vállalkozással rendelkezők megoszlása annak formája szerint (százalékban)	100
32. táblázat A fiatalokra vonatkozó néhány alapadat (1970-1999).....	103
33. táblázat A megkérdezett fiatalok jelenlegi lakóhelye.....	104
34. táblázat A fiatalok elégedettsége lakáskörülményeikkel.....	113
35. táblázat Lakáshitelek a 23-29 évesek háztartásaiban	117
36. táblázat A születési kohorsz, az életkor és a történeti periódus összefüggése	120
37. táblázat A házasságok aránya különböző életkorokban születési kohorszok szerint, százalékban.....	121
38. táblázat A 15-49 éves élettársi kapcsolatban élő nők aránya a párkapcsolatban élő (házasság + élettársi kapcsolat) nők között korcsoportok szerint, 1970, 1984, 1990, 2000, százalékban	123
39. táblázat Az élettársi kapcsolatban élő nőtlének aránya a megfelelő korú férfiak 1984, 1990, 2000, százalékban.....	124
40. táblázat Az élettársi kapcsolatban élő hajadonok aránya megfelelő korú nők százalékában, 1984, 1990, 2000	124
41. táblázat Pszichoszomatikus tünetek előfordulási gyakorisága a mintában (%)	146
42. táblázat Sportol-e? Korcsoportok szerinti megoszlás.....	162
43. táblázat Sportol-e? Iskolatípusok szerinti megoszlás	163
44. táblázat Sportol-e? Lakóhely szerinti megoszlás a gazdaságilag aktívak körében	165
45. táblázat A sportolók aránya a gazdaságilag aktív férfiak és nők körében, lakóhely szerinti megoszlás (%)	165
46. táblázat Sportol-e? Lakóhely szerinti megoszlás a 15-29 éves korú kérdezettek körében....	166
47. táblázat Sportol-e? Régió szerinti megoszlás a 15-29 éves korosztály körében	166
48. táblázat Miért nem sportol? A legfontosabbnak tartott két ok a 15-29 éves, rendszeres testmozgást nem végző fiatalok körében.....	167
49. táblázat A testedzés gyakorisága a rendszeresen sportoló fiatalok körében (az első helyen említett sportág esetében)	169
50. táblázat A testedzés intenzitása a rendszeresen sportoló fiatalok körében (az első helyen említett sportág esetében).....	169
51. táblázat A 15-29 éves korosztály által üzemeltetett sportágak (az első és második helyen említett sportág esetében összesen)	170
52. táblázat Közzszolgálati televízió.....	177
53. táblázat A színházak főbb adatai	180
54. táblázat A férfiak által fontosabbnak tartott értékek, 1996-ban Inglehart: „Gyermekeknevelési elvek” értékesztje alapján, százalékban.....	182
55. táblázat A nők által fontosabbnak tartott értékek, 1996-ban Inglehart: „Gyermekeknevelési	

elvek” értékesztje alapján	182
56. táblázat A 20 év alattiak és a 70 év fölöttiek által preferált értékek összehasonlítása, a 20 év alattiak által fontosabbnak tartott értékek, 1997-ben Inglehart: „Gyermeknevelési elvek” értékesztje alapján	183
57. táblázat A 20 év alattiak és a 70 év fölöttiek által preferált értékek összehasonlítása, a 70 év felettiek által fontosabbnak tartott értékek, 1997-ben	183
58. táblázat Sajtótermékek olvasása	185
59. táblázat Egyes lapok olvasottsága a napilapoknál napi, a heti lapoknál heti, a havi lapoknál havi gyakorisággal	185
60. táblázat Az egyes rádiók hallgatottsága	190
61. táblázat Múzeumlátogatás gyakorisága befejezett iskolai végzettség szerint	190
62. táblázat Moziba járás gyakorisága befejezett iskolai végzettség szerint	191
63. táblázat Színházba járás gyakorisága befejezett iskolai végzettség szerint	191
64. táblázat Művelődési házba járás településtípusonként	192
65. táblázat Hangversenyre járás gyakorisága zeneiskolai tanulmányok alapján	192
66. táblázat Hangversenyre járás gyakorisága anya iskolai végzettsége alapján	193
67. táblázat Ma Magyarországon az alábbi régiókról beszélhetünk:	197
68. táblázat A „Születi élete minta-e az Ön számára kérdésre” régiós bontásban az alábbi válaszok születtek:	201
69. táblázat Megfelel-e szülei élete a kérdezett iskolai végzettsége szerint	202
70. táblázat Megfelel-e szülei élete apa iskolai végzettsége szerint	202
71. táblázat Megfelel-e szülei élete? (1973/1974)	202
72. táblázat Mennyire fontos az Ön számára... (Néhány érték kihagyásával, regionális felbontásban)	205
73. táblázat Melyik kijelentéssel jellemezné önmagát? (%)	211
74. táblázat Milyen gyakran jár egyházi szertartásra? (%)	212
75. táblázat Vallási önbesorolás lakóhelytípus szerint (%)	213
76. táblázat Vallásgyakorlat a település típusa szerint (%)	214
77. táblázat Az egyházas mag és a teljes népesség összehasonlítása egyes kiválasztott szempontok szerint (%)	217
78. táblázat vallásossági típusoknak az egyes értékekre adott átlagosztályzatai I.	218
79. táblázat A maguk módján vallásosak és a teljes népesség összehasonlítása egyes kiválasztott szempontok szerint, százalékban	219
80. táblázat A vallásossági típusoknak ez egyes értékekre adott átlagosztályzatai II.	220
81. táblázat Az ateisták és a teljes népesség összehasonlítása egyes kiválasztott szempontok szerint, százalékban	221
82. táblázat A 15 értékből álló modell faktorsúlyai a teljes mintán elvégzett főkomponens-elemzés esetén	222
83. táblázat A 15 értékből álló modell, valamint a településtípus, a jóléti javak birtoklása és a vallási közösségi tagság faktorsúlyai az egyházas magra elvégzett főkomponens-elemzés esetén	223
84. táblázat A 15 értékből álló modell faktorsúlyai az ateisták mintáján elvégzett főkomponens-elemzés esetén	224
85. táblázat Hogyan alakult az ország gazdasági helyzete az elmúlt egy évben? százalékban ...	229
86. táblázat Személyes élettervek, elképzelések a 18 éves és annál idősebb megkérdezettek körében	231
87. táblázat A makrogazdasági helyzet alakulásának retrospektív megítélése	232
88. táblázat A személyes léthelyzet alakulásának retrospektív megítélése	233
89. táblázat A fiatalok érdeklődése a különböző tevékenységek iránt, 1992-ben	235
90. táblázat Néhány napilap olvasási gyakorisága	239
91. táblázat A 18-35 éves korosztály szervezeti tagságának arányai 1994-en (százalékban)	241
92. táblázat Ifjúsági szervezetek száma, 1999	242
93. táblázat A 15-29 éves korosztály szervezeti tagságának arányai, 2000 (egy személy több szervezetnek is tagja lehet)	242
94. táblázat Milyen rendezvényen vett részt? /Három válasz együttes gyakorisága/	244

95. táblázat Ha nem venne részt a szavazáson, miért nem? /Két válasz együttes gyakorisága/.. 246